DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14110

Dnipropetrovs'k Memorial Book

Bisṭrits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Yeḳaterinoslav-Dnepropeṭrovsḳ : ha-ḳehilah ha-Yehudit me-hiṿasdah ve-ʻad ha-yom / ha-ʻorkhim, Tsevi Harkavi, Yaʻaḳov Goldbort.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Irgun yotsʻe Yeḳaterinoslav-Dnepropeṭrovsḳ be-Yiśraʻel, 733 [1972]
DESCRIPT	167 p. : ill. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Dnipropetrovsʹk -- History. Dnipropetrovsʹk (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Dnipropetrovsʹk.
ADD'L NAME	Harkavi, Zvi. Goldbourt, Yaakov.
ADD'L TITLE	Yekaterinoslav Dnepropetrovsk

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר

יקאטרינוסלאב - דנפרופטרובסק

(הקהילה היהודית מהיווסדה ועד היום)

העורכים: הרב ד"ר צבי הרכבי, יעקב גולדבורט

הוצאת ארגון יוצאי יקאטרינוסלאב – דנפרופטרובסק בישראל

בסיוע משפחת אפרים סטרוד ז"ל

ירושלים — תל-אביב תשל"ג

נדפס בישראל
תשל״ג — 1972

סידור ועימוד: דפוס „אילון״, תל־אביב
ודפוס חב״ד

נדפס בבית־דפוס אפרים סטרוד ובניו
תל־אביב, רחוב הגר״א 1

תוכן העניינים

רשימת התמונות:

בית הכנסת הגדול ביקאטרינוסלאב, בית סרגיי פאליי, רשימת המועמדים לבחירות לאספה המכוננת ברוסיה, כרוז המפלגות הלאומיות היהודיות לבחירות למועצה העירונית ב־1917 (שתי אלה מארכיון הציונות הרוסית מיסודו של א. רפאלי), כרטיס בוחר לועד הקהילה ב־1918, קטע מההסכם לקנית קרקע בגולן, קרבנות הפרעות בי"ב ב־1905 (שתי תמונות), שקל זמני מ־1917, פנקס לימודים של הפוליטכניקום היהודי, תעודה מטעם עירית י"ב לחבר פלוגת ההגנה שע"י ועד הקהילה, ועד צעירי ציון בי"ב ב־1923, פעילי צ. ס. בי"ב ב־1920 (שתיהן מארכיון הציונות הרוסית מיסודו של א. רפאלי).

רשימת הצילומים:

א. אורשנסקי, מ. אוסישקין (מארכיון הציונות הרוסית מיסודו של א. רפאלי), ה. ר. בירמן, מ. מיידאנסקי, מ. ברוק, ד"ר ש. לוין (מארכיון הציונות הרוסית מיסודו של א. רפאלי), ס. פאליי, ש. ברסלאבסקי (מארכיון הציונות הרוסית מיסודו של א. רפאלי), הרב קזוניקוב, הרב י. ל. לוין, הרב ל. י. שניאורסון, משה כרפס, מ. דוכן, י. אידלסון, מ. ריסין, ז. יופים, א. גוטמן, ב. אדמוני, י. אבישר, צ. שפטלזון.

דברים מאת העורכים

א סוף־כל־סוף אנו מברכין על המוגמר. דבקות ביעד עמדה לנו לסיים בס״ד את המפעל. אם כי זהירות־יתר דחקה את קץ־הגמר.

חובת־המשימה להנציח היסטוריה של עיר ואם ביהדות רוסיה המפוארת שממנה יצאנו — ביחוד לאחר השואה מידי הגרמנים ועוזריהם, שכילו למעלה מחמש־רבבות מאחינו ומאחיותינו הי״ד - הוטלה עלינו.

לכתיבת הספר נבדק ועובד חומר רב: אלפי פריטים, מסמכים וקטעים, ספרים ועיתונים, בעיקר בשלוש השפות — עברית, יידיש, רוסית. ברם היו מגבלות בזמן ובמקום ונשאר חומר מלבר, בחינת תנא ושייר, והוא ימצא את תיקונו במקום אחר.

יהדות יקאטרינוסלאב התייחדה לעצמה. כאן גדל טיפוס יהודי־רוסי מיוחד במינו: מלא מרץ, שעשה רבות להתקדמותו ולהתקדמות העיר וסביבתה, שאף רבות מהתרבות הרוסית ויחד עם זה שמר על יהדותו בצורה נאה, בגאון, כיחיד וכציבור (ראה עוד על כך דברי שלונסקי בשיחתו עם עורכי־הספר).

עיר־פוטיומקין (להבדיל מ״כפריו״) צעירה זו מיסודה קלטה יהודים אשר תוך 150 שנה היו לכמות ניכרת, מוחלטת ויחסית, לגבי האוכלוסיה כולה. מרכז לסחר, תעשיה כבדה ומכרות ובה תנועת־פועלים (פטרובסקי וברז׳נב עם ריעיו, ממנה). כאן באחרונה הוקמה על הדנפר שתי תחנות־כח־חשמל מן הגדולות בעולם. על סף השואה — 100,000 יהודים מתוך 500,000 תושבים. גם כיום, שאוכלוסייתה מתמלית והולכת, היא מאכלסת שוב כמה רבבות יהודים, אלא מפורדים הם, נקוטאי־לקוטאי, שאינם קהילה ממשיכה מסורת. אמנם יש ב״ה מקום־תפילה, שוחט, בית־קברות יהודי.

עיר ואם היתה. בה זוגות רבנים גדולים, שלפניהם היה ר׳ חנא׳לה ז״ל, שרק מפי הרב י. ל. לוין ז״ל (נפטר כרבה של מוסקבה, מגדולי עירנו ורבה האחרון) עליו שמענו. והנה ר׳ בינימינ׳קה ז״ל — גאון ליטאי בהלכה, לעומת ר׳ בערע־וואלף ז״ל החב״די — ״משפיע״, ״עובד״ ו״משכיל״; לא מעלמא הדין בצדקתו. ואחריהם, הרב פינחס גלמן ז״ל — עילוי. נואם בחסד בשלוש השפות, ציוני־מזרחי, מנהיג, ראש־ישיבה, חולם ונאסף בדמי־ימיו. לעומתו הרב לוי־יצחק שניאורסון ז״ל, אישיות תאריזמאטית, ראוי לאדמו״רות, מוסר נפשו על קדושת־התורה; כאישיות רבנית מרכזית נרדף ע״י השלטון הסובטי; נאסר, גורש ובגירושו נפטר, כשכתביו הנדפסים כעת מגלים דרכו המיוחדת בחסידות חב״ד; הוא אביו של האדמו״ר מליובאוויטש שליט״א — גדול בישראל (זכרונות רעייתו הרבנית חנה ע״ה — כ־100 עמודי שיכפול ביידיש מחכים לפירסום).

ובעיר היו ״חדרים״ ות״ת ומלמדים פרטיים. וגולת הכותרת — הישיבה, שהגאון רבי חיים־עוזר זצ״ל גרודזנסקי — רבן של־כל־בני הגולה — שאיווה דוקא את יי״ק למושב לו לשהיה בימי פליטתו מווילנא במל״ע א׳, אומר בה שיעור קבוע. וכאן קם סמינר למורים דתי־עברי־ציוני.

והיו כאן בתי־ספר תיכוניים יהודיים, ו״חדר מתוקן״ וגימנסיה של פ. כהן (קאגאן) שעלתה מווילנא; ומורים פרטיים לעברית, וגם בבתי־הספר של הגויים לימדו ״דת א־ל״ ליהודים ובין המורים אותה: ד״ר ש. לוין, בראגין; וכאן נוסד על סף מהפכת־פברואר הפוליטכניקום היהודי — מוסד לחינוך טכני גבוה ראשון בגולה.

בי־ב קמה ההגנה־העצמית המזוינת בראשונה. ויצחק שימשלביץ (אח״כ: בן־צבי) בא איתה בקשרים בענייני נשק. כאן נוסדו פועלי־ציון וה״טולק״ הי־בי שלהם ובורוכוב עיבד כאן את ה״פלאט־פורמה״ שלו (היתה לי הזכות לסייע להביא עצמותיו לקבר בא״י מבית־הקברות בקיוב, שעמד להתחסל, ועל כל פרשת הגזירה ודחייתה אכמ״ל).

בי־ב גדלו, או שהו, או התעכבו, או ביקרו אישים ומהם פעלו בה. והיא, העיר והקהילה בה, התפקדה בספרות, במחקר ובפובליציסטיקה והתמקדה במעשים בעלי־ערכין. מכאן בא המשפטן המבריק אליהו אורשנסקי, שמצבתו עוצבה ע״י אנטוקולסקי בעצמו.

כאן דפוסים. עיתונים, קונטרסים וספרים נדפסים כאן בשלוש השפות. כאן אמנים יהודים. זכור הביטאון Аргонавты בעריכת אלכסנדר כרפס.

הציונות התבצרה כאן מימי העליה הראשונה. מכאן נעשה הנסיון להתישבות בעבר־הירדן, בגולן, כפר "אחווה". כאן היתה פרושה מצודתו של אוסישקין על התנועה הציונית ברוסיה ובעולם; ביחוד בימי מלחמת ציוני־ציון. כאן היה הד"ר ש. לוין, "הרב מטעם" מטעם הציונים, וכאן הפיץ ח. א. זוטא חינוך עברי־ציוני. כאן פועלת במסירות הנפש המחתרת הציונית בימי השלטון הסובטי, שלה מוקדשת הפואמה של חנניה רייכמן — שיר מזמור לשומרי־הגחלת.

כאן היה הנדיב הידוע ר' משה כרפס ז"ל, סבי — פרנס הקהילה, מכלכל מוסדותיה לחינוך ולתרבית, לסעד ולהגנה ומכאן תרומותיו לארץ־ישראל, לציונות.

ובי־ב גם "בונד" ושאר פלגות ומפלגות היהודיות. כאן "החוג היקאטרינוסלאבי" של סופרי־יידיש הסובטיים שבראש פרץ מרקיש הי"ד.

ומסמך יסוד לשואה בעיר — יומנה של הרופאה ד"ר רוזה לייקינה ע"ה — הוא לבו של הספר.

הספר מונח לפני 200 אבות־בתים בישראל, שעלו מי־ב או ד־ק ולפני כל בני־עירנו בכל מקום שהם. וכן לפני כל מאן דבעי, אישים ומוסדות וכו'. מי יתן ויירצה.

אחרי שני כינוסים בת"א ושניים בירושלים (בהר ציון ב"מרתף השואה" וב"יד־ושם"), חורשה ביער הקדושים של קק"ל, שידורים — "ספר יקאטרינוסלאב־דנפרופטרובסק" הוא מפעל ההנצחה לקהילתנו Par exellence.

המיפתות בספר עושה אותו לשימושי גם מבחינה ביבליאוגראפית.

ותודה לכל המעודדים: בהשתתפות בכתב, בתרומות ובהתרמות, בזירוז ובעצה. וייזכרו במיוחד: הגברת רחל־הדסה בירמן Бабушка Екатеринославского Сионизма בת הצ"ו (עד מאה ועשרים!), הרופא ד"ר אריה בן־גפן, הסופר אברהם שלונסקי, ח"כ אהרון בקה, מר יעקב סטרוד — קונסול כללי של תאילאנד.

צ. ה.

ב"ה בירושלים השלמה, שלהי תשל"ב

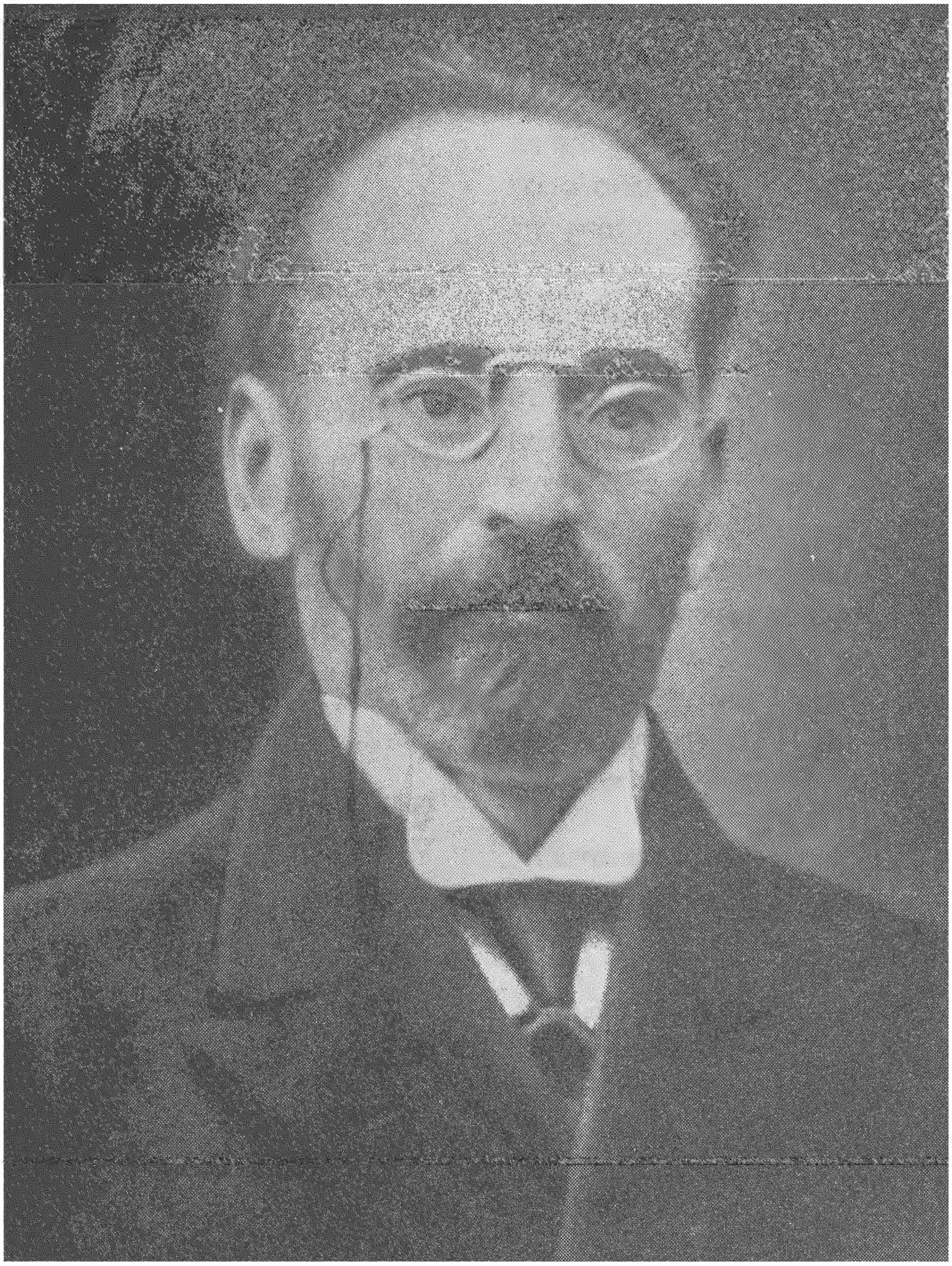
ב. מעטים הם ספרי־הזכרון לקהילות, שנחרבו או הושמדו במלחמת העולם השניה ע"י הגרמנים בברית־המועצות. וסיבות רבות לכך: ה"לאנדסמאנשאפטים" — אירגוני יוצאי ערים, הגורם העיקרי להוצאת ספרי־זכרון אלה, לא התפתחו בארץ. כי העולים מרוסיה בעליות השניה והשלישית הפכו לגורם פעיל ומכריע בחיי ארץ־ישראל ולא הראו התעניינות בחיי ערי־מוצאם, ובתקופה בין מלחמות העולם הראשונה והשניה היתה העליה מברית־המועצות מצומצמת ביותר. לכן לא היה יסוד להקמת אירגונים כאילו, מחוץ למעטים. גם באמריקה אלה שהיו קיימים שם התנוונו בגלל הפסקת ההגירה מברית־המועצות בשנות העשרי םוהשלושים, שלא כיוצאי־פולין וכיוצאי־ליטא.

עיכוב אחר היה: חוסר חומר היסטורי־ארכיוני, הנוגע לקהילות ברוסיה והמניעה להשתמש בחומר שישנו בבריה"מ, וביחוד הנוגע לתקופה שבין מלחמות העולם הראשונה והשניה.

למרות כל מגבלות וקשיים אלו, לקחו עליהם יוצאי יקאטרינוסלאב־דנפרופטרובסק בישראל, והם לא רבים, את החובה להוציא ספר זכרון לקהילתם, מהצעירות ברחבי רוסיה, שהתפתחה במשך זמן קצר והפכה לאחת הגדולות והחשובות שם. המשימה היתה לרכז מה שישנו, להציל משכחה ומאבדון פרטים שונים, שעדיין לא נרשמו, וע"י כך להציב־יד לקהילתם היפה והפעילה לדורות הבאים.

לא קלה היתה מלאכה זו והרבה קשיים עמדו בפני העורכים. עם זאת קיימת התקווה, שהמעיין ב"ספר יקאטרינוסלאב־דנפרופטרובסק" ימצא בו תמונה נאמנה מחיי הקהילה בעיר זו, מההווי שבה, מהאישים שפעלו בה ומהבעיות שעמדו לפניה.

י. ג.

אפרים סטרוד ז"ל

ר' אפרים בן ר' יואל־זליג סטרוד, מעסקניה הנאמנים והמסורים של הציונות ביקאטרינוסלאב, נולד בפינסק ב־1873. עבר לגור ליקאטרינוסלאב ב־1900. בעיר־מגוריו החדשה המשיך לעבוד במקצועו, בענף הדפוס, ופעילותו הלכה והתרחבה. במרוצת הזמן רכש לו בית־דפוס נוסף בשם Издтельство — מן הגדולים בעיר. היו אפוא ברשותו שני בתי־דפוס משוכללים, שהעסיקו מספר ניכר של פועלים. מלבד בקיאותו המקצועית וכשרונו הארגוני

והמינהלי, הוא ידע גם סוד יחסי־אנוש נאים והשכיל ליצור יחסי־עבודה תקינים. מפעליו לא ידעו שביתות. בימי־מצוקה, בזמן המהפכה ואחריה, הוא הירבה לדאוג לפועליו בהספקת מצרכים שחסרו אז בשוק. בהיותו שומר־מצוות, לא עבדו אצלו הפועלים בשבתות, לרבות הנו־צרים, שהיוו את רוב העובדים בבית־הדפוס השני, ודפוס זה שבת יומיים בשבוע, בשבת וביום א׳ (לפי חוקי המדינה), דבר לא־רגיל בי״ב בימים ההם.

מר אפרים סטרוד, שהיה „חובב־ציון" עוד בפינסק, הצטרף, עם בואו לי״ב, אל ציוני המקום ומילא במסירות ובהצלחה תפקידים שונים שהוטלו עליו. ביתו היה בית ציוני מוב־הק, מכניס־אורחים ופתוח לכל. הוא היה עוזר, בגלוי ובסתר, לפונים אליו, ידו היתה פתוחה לנצרכים, והם לא היו מעטים. ב־1915, עם זרימת המוני פליטי־המלחמה היהודים מא־זורי הגבול המערבי של רוסיה, נרתם גם הוא לעזרתם והקדיש למפעל זה הרבה מזמנו ומ־מרצו.

פעולתו הציונית התרחבה לאחר מהפכת פברואר 1917. אז היה נמנה עם חברי הועד הציוני המקומי, לקח חלק ניכר בכל הפעולות, גייס חברים לתנועה, השתתף באופן פעיל בב־חירות הרבות למוסדות השונים, יחד עם ראשי העסקנים הציוניים — משה ברוק, עמנואל ברושטיין, הרב מטעם, אברהם ברזובסקי ואח־רים. כמו־כן היה בין מייסדיה ומארגניה של קבוצה לעליה לארץ, אך מפני קשיי הזמן לא ניתן לה לבצע את משימתה.

בשנות המצוקה, שבאו אחרי תקופת־חירות קצרה זו, הוא היה בין מארגניו ומנהליו של הקואופרטיב „כלכלה", שנועד לספק לחבריו את המצרכים הדרושים בעת הגבלות חמורות ואיסורים על המסחר החפשי. ואפילו בצוק העיתים האלה מצא אפשרות להיענות ולעזור לרבים מחבריו, שהיו דחוקים וזקוקים לעזרה כדי להחזיק מעמד בשנים הקשות.

הוא יצא את ברית־המועצות ב־1922 והגיע לארץ ב־1923 יחד עם משפחתו הענפה: הב־נים — מרדכי, יואל ז״ל ויעקב והבת שרה (שפירא). מפני גילו ומצב־בריאותו, לא היה יכול להגשים את חלומו — לעסוק בחקלאות על אדמת המולדת, ולכן פתח, יחד עם בניו, בית־דפוס בתל־אביב. בו הכניס שכלולים שונים (למשל, היה הראשון שהתחיל בפיתוחי לינו־לאום למודעות). גם כאן שררו יחסי־עבודה תקינים ללא שביתות והשבתות. בית־דפוס זה מנוהל עכשו ע״י בנו יעקב סטרוד, קונסול־כבוד כללי של תאילנד, בשיתוף נכדו, עדי.

אפרים סטרוד המשיך גם בתל־אביב בפעו־לות צדקה ועזרה לזולת והיה נענה לכל פניה של מפעלים לאומיים כציוני נאמן ומסור.

הוא נפטר בשיבה טובה בי״ג סיון תשי״ח בתל־אביב, אחרי חיים ארוכים ופוריים, רבי־פעלים ומלאי מעשים טובים. יהי זכרון ברוך!

מַחֲרֹזֶת זִכְרוֹנוֹת

מֵאֵת

חֲנַנְיָה רַיְכְמַן

לֹא פַּעַם זִכְרוֹנִי בְּדֶרֶךְ־נְעוּרַי נָע
אֵלַיִךְ, עִיר וָאֵם בְּיַהֲדוּת אוּקְרַיְנָה,
חוֹזֵר אֶל עֲבָרֵךְ, יֶקַטֶרִינוֹסְלַב,
וְחַי בּוֹ מֵחָדָשׁ — שָׁלָב אַחַר שָׁלָב.

מִלְחֶמֶת הָעוֹלָם. לָעִיר זָרְמוּ בְּלִי־הֶרֶף
אַחֵינוּ מִן הַגְּבוּל — פְּלִיטֵי אֵימַת־הַחֶרֶב
אָפְיָם הַיְהוּדִי, הָעֲמָמִי, הַחַי,
חִסֵּן אֶת קוֹלְטֵיהֶם, „יִהֵד" אֶת הַהֲוָי.

יָעִיד־נָא זִכְרוֹנִי: יַחֲזִיר־נָא וְיוֹבִיל־נָא
אוֹתִי אֶל בֵּית־סִפְרִי, שֶׁמּוֹצָאוֹ מִוִּילְנָא!
גַּם הוּא אֻלַּץ לִנְדּוֹד בִּפְרוֹץ הַמִּלְחָמָה –
וְלָנוּ הֶעֱנִיק פְּנָה עִבְרִית חַמָּה.

הַיְהוּדִים שָׁכְנוּ בְּמֶרְכְּזֵי הַקֶּרֶת.
לֹא חַשְׁתִּי מִסְּבִיבִי אֻכְלוּסִיָּה אַחֶרֶת.
וְגַם בְּבֵית־סִפְרִי עֲתִיר־הַתַּלְמִידִים
הִרְגַּשְׁתִּי אֶת עַצְמִי בְּ„עִיר שֶׁל יְהוּדִים".

✶

בְּאֶלֶף תְּשַׁע מֵאוֹת וּשְׁבַע־עֶשְׂרֵה הִקְרִינָה
זְרִיחַת־חֵרוּת קְצָרָה גַּם „עִיר־יֶקַטֶרִינָה'
בִּפְרוֹס אוֹתוֹ „אָבִיב" הָיִיתִי נַעֲרוֹן,
אַךְ לֹא אֶשְׁכַּח לָעַד יְמֵי־הַשִּׁכָּרוֹן.

בְּמֶרְחֲבֵי הָעִיר גַּלִּים־גַּלִּים זָרְמָה־לָהּ
תַּהֲלוּכַת בְּנֵי־דְרוֹר — וְדִגְלֵיהֶם לְמַעְלָה
וְגַם לַיְהוּדִים הָיָה זֶה חַג עֶלְיוֹן:
בֵּין כָּל דִּגְלֵי־חֵרוּת הוּנַף גַּם נֵס־צִיּוֹן.

כָּל לֵב נִפְתָּה לַחְשֹׁב: „חָלַף תּוֹר דָּם וָיֶזַע'
מִפִּי הָמוֹן חוֹגֵג פָּרְצָה הַ„מַּרְסֶלְיֶזָה".
אַךְ הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּפִינוּ לֹא עִכְּבָה
צְלִילֵי הִמְנוֹן אַחֵר: אָז שַׁרְנוּ „הַתִּקְוָה'

*

אֲבוֹי, מַה חִישׁ נָגוֹז אוֹתוֹ אָבִיב בְּרוּסְיָה!
נִרְמַס כָּל פֶּרַח־דְּרוֹר בִּמְחוֹל אַנְדְּרָלָמוּסְיָה.
אֵימָה הִשְׂתָּרְרָה בָּעִיר וּבַדְּרָכִים:
בַּכֹּל הִשְׁתּוֹלְלָה מִלְחֶמֶת־אֶזְרָחִים.

רִקּוּד־שֵׁדִים אָיֹם: כְּנֻפְיוֹת, מַאכְנוֹ, פֶּטְלוּרָה,
כִּבּוּשׁ הַ„לְּבָנִים" — וְשׁוּב הַדִּיקְטַטוּרָה...
כָּל שַׁעַל אֲדָמָה אָדַם מִדַּם־אָדָם —
וְחֵלֶק־יְהוּדִים כֹּה רַב הָיָה בַּדָּם!

*

נִצְחוֹן „שִׁלְטוֹן אָדֹם" עָצַר נַחְשׁוֹל פּוֹגְרוֹמִי,
אוּלָם עַל כָּל חֵ ר וּ ת נִגְזַר בֵּינְתַיִם: „דֹּמִי!"
גָּבְרָה הָרוֹדָנוּת — וּמַנְגָּנוֹן־עֲנָק
בְּצֵר מִשְׁטַר־דִּכּוּי שֶׁל אֵלֶם וּמַחְנָק.

גַּם אָנוּ, צִיּוֹנִים, יָרַדְנוּ לַמַּחְתֶּרֶת.
שָׁם נֵר־תָּמִיד עִבְרִי הִקְרִין אוֹרָה נִסְתֶּרֶת.
בְּצֵל הִתְבּוֹדְדוּת נִתְּנָה לַנֶּפֶשׁ פְּדוּת:
זָכִינוּ לְהַשִּׂיג „חֵרוּת בְּתוֹךְ עַבְדוּת".

נִכְלֵאנוּ מֵרָצוֹן בְּמִכְלָאָה אוֹ „גֶּטוֹ",
אַךְ לַשִּׁלְטוֹן הַזָּר שָׁם לֹא הָיְתָה זְכוּת־וֶטוֹ.
חָיִינוּ מִדֵּי־יוֹם חַיִּים כְּפוּלֵי־פָּנִים:
חַיֵּי „אָנוּס" בַּחוּץ, חַיֵּי בֶּן־דְּרוֹר בִּפְנִים.

*

יוֹם־יוֹם רָאוּ עֵינַי דַּפֵּי עִתּוֹן סוֹבְטִי,
אוּלָם אֶת חַדְשׁוֹתָיו לִקְרוֹא לֹא נִתְאַוֵּיתִי.
לֹא חַשְׁתִּי בַּנֵּכָר שׁוּם הַרְגָּשַׁת אֶזְרָח:
נִמְצֵאנוּ בַּצָּפוֹן, חָלַמְנוּ עַל מִזְרָח.

כְּתָב־עֵת מִסּוּג אַחֵר קָרְאוּ עֵינַי בְּרֶטֶט:
עָבְרָה מִיָּד לְיָד חוֹבֶרֶת מְקֻמֶּטֶת —
וּבָהּ מָצָא כָּל אִישׁ, חָרֵד וּמִתְפָּעֵל,
קִטְעֵי הַחֲדָשׁוֹת מֵאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.

אֵי־שָׁם בְּעִיר־מֶרְכָּז הִדְפִּיסוּ וְשִׁכְפְּלוּ
בַּדְּפוּס הַחֲשָׁאִי דַּפֵּי־מַחְתֶּרֶת אֵלּוּ.
מִשָּׁם, גְּנוּזִים בַּכִּיס, בַּתִּיק, בַּמִּזְוָדָה,
הֵם נָדְדוּ הַרְחֵק — לִמְחוֹז־הַתְּעוּדָה.

אֶת כָּל הַמְּדִינָה הַקִּיפָה הַמַּחְתֶּרֶת.
הָיִינוּ תָּא אֶחָד, מִשְׁבֶּצֶת בַּמִּסְגֶּרֶת.
וְקֶשֶׁר חֲשָׁאִי, גָּנוּז וּמְגֻנָּז,
לִכֵּד אֶת הַתָּאִים, חִבְּרָם אֶל הַמֶּרְכָּז.

✶

קָרָאנוּ כָּל שׁוּרָה, בְּכָל מִסְפָּר עִיַּנּוּ.
בֵּרַכְנוּ כָּל חִדּוּשׁ בִּרְכַּת „שֶׁהֶחֱיָנוּ".
עָקַבְנוּ אַחֲרֵי גִּדּוּל אֻכְלוּסִיָּה,
קִדַּמְנוּ בְּשִׂמְחָה כָּל גַּל שֶׁל עֲלִיָּה.

זָכוּר לִי, לְמָשָׁל, בְּאֵיזוֹ נַחַת־רוּחַ
קָרָאתִי פְּרָט קָטָן עַל קֶצֶב הַפִּתּוּחַ:
מִסְפַּר מְכוֹנִיּוֹת, שֶׁתַּחֲנַת־מ פ ק ד
רָשְׁמָה בְּתֵל־אָבִיב בְּמֶשֶׁךְ יוֹם אֶחָד.

עָמַדְנוּ עַל תְּמוּרוֹת בְּמֶשֶׁק הַמּוֹלֶדֶת
וְעַל גִּוּוּן זְרָמִים בְּהִתְיַשְּׁבוּת עוֹבֶדֶת;
תָּהִינוּ, לְמָשָׁל, בַּמֶּה שׁוֹנֶה חָ ל וּ ץ
שֶׁהוּא חֲבֵר קְ ב וּ צָ ה מִזֶּה שֶׁ בְּ קִ ב וּ ץ.

✶

הַמִּפְלָגָה „צֶ־צֶ", שֶׁתּוֹךְ פִּ ל וּ ג הוּקָמָה,
עֲדַיִן הִתְלַבְּטָה בְּנִסּוּחֵי פְּ ר וֹ גְ רַ מָ ה.
כְּנֶגֶד קַו „צֶ־אֶס"—מַרְכְּסִיסְטִי־שְׂמָאלָנִי—
קַו „צְעִירֵי־צִיּוֹן" הֻגְדַּר כְּ„עַמְלָנִי".

שָׁאַפְנוּ לַהֲפוֹךְ הָעָם לִפְּרוֹדוּקְטִיבִי,
חָלַמְנוּ עַל מִשְׁטָר צוֹדֵק וּפְּרוֹגְרֶסִיבִי,
אַךְ רִיב־מַעֲמָדוֹת פָּסַלְנוּ כְּמַחְטִיא:
גָּרַסְנוּ כִּי לִכּוּד — הוּא כֹּרַח מַמְלַכְתִּי.

בְּרַם, בִּ פְ רָ טִ י ם שׁוֹנִים נָטוּשׁ הָיָה וִכּוּחַ
בֵּין נַסְחָנִים שְׁנוּנִים עַל דִּקְדּוּקֵי־נִסּוּחַ.
גַּם לָנוּ נִשְׁלְחוּ דוּ"חוֹת עַל דִּיּוּנִים
וּפֻלְמוּסֵי־הַפְּנִים בְּכָל הָעִנְיָנִים.

אַחַר כָּל וְעִידָה (בְּקִיֶּב אוֹ בְּמוֹסְקְבָה),
הֻזְמַן כָּל סְנִיף „צֶ־צֶ":
„עֶמְדָה בְּכָל פֻּ לְ מ וֹ ס קְבַע!"
וְכָל חָבֵר לֹא חָס עַל מַאֲמַץ־שָׁעוֹת
לָרֶדֶת לְעָמְקָם שֶׁל חִלּוּקֵי־דֵעוֹת.

לֵילוֹת יָשַׁב כָּל חוּג, שָׁקוּד עַל הַפְּרוֹגְרַמָּה,
לְבֵן כָּל פְּרָט וּפְרָט, פֵּרֵשׁ — כֵּיצַד וְלָמָּה:
מַה דִּין נִכְסֵי־הָעָם וְדִין רְכוּשׁ פְּרָטִי?
וּמָה הָעֲרֻבּוֹת לְצֶדֶק חֶבְרָתִי?

עַל אֵילוּ יְסוֹדוֹת תֻּשְׁתַּת קוֹלוֹנִיזַצְיָה?
אֵיךְ „בּוּרְגָּנִי זָעִיר" יַגְשִׁים לַבּוֹרִיזַצְיָה?
כַּמָּה שׁוּלְיוֹת לִשְׂכּוֹר רַשַּׁאי אֻמָּן עָמֵל —
מִבְּלִי שֶׁיֵּחָשֵׁב, חָלִילָה, מְנַצֵּל?

אַחַר הַוִּכּוּחִים — סִכַּמְנוּ וְהִצְבַּעְנוּ,
גֵּאִים כִּי הַ תְּ נוּ עָ ה הָיְתָה נִמְלֶכֶת בָּנוּ,
וְכָל חָבֵר כָּל־כָּךְ נִזְהַר בְּשִׁקּוּלוֹ
כְּאִלּוּ בְּ ק וֹ ל וֹ הֻכְרַע הַדִּין כֻּלּוֹ.

✶

לְבוּן „קַוֵּי־הַיְסוֹד" (הַ„תְּזִיסִים" בְּלַעַ"ז)
נָתַן פִּצּוּי לַלֵּב עַל מִעוּטוֹ שֶׁל מַ עַ שׂ.
בְּרַם, חוּץ מִפֻּלְמוּסִים, הָיוּ גַּם מַעֲשִׂים:
שְׂרִידֵי־שׁוֹמְרִים נָטְרוּ שְׂרִידֵי הַ„נְּכָסִים".

אַנְשֵׁי־הַשְּׁאֵרִית מִלְּטוּ אֶל הַמַּחְתֶּרֶת
כָּל דֶּגֶל אִרְגּוּנִי, כָּל שֶׁלֶד וּמִסְגֶּרֶת —
וְכָךְ הָיוּ שְׁמוּרִים מִימֵי קִיּוּם פֻּמְבִּי
שְׁלָדִים שֶׁל „הֶחָלוּץ", „תַּרְבּוּת" וּ„מַכַּבִּי".

תַּרְבּוּת־הַגּוּף וּסְפּוֹרְט —
עִנְיָן כִּמְעַט „נֵיטְרָלִי":
אֶפְשָׁר לְהִתְעַמֵּל בְּאֹרַח לֹא־פוֹרְמַלִי.
עִנְיָן סָבוּךְ־יוֹתֵר — אִרְגּוּן לִמּוּד־שָׂפָה,
אַךְ ה וּ א דַּוְקָא זָכָה לְהַצְלָחָה יָפָה.

בְּהַסְוָאוֹת שׁוֹנוֹת קָיְמָה אֶצְלֵנוּ רֶשֶׁת
שֶׁל קוּרְסִים לְעִבְרִית וִידַע־הַמּוֹרֶשֶׁת.
אִרְגּוּן כִּתֵּי־כִתּוֹת, גָּמִישׁ וּמְסֹעָף,
הִקִּיף לוֹמְדִים רַבִּים — בְּנֵי־נְעוּרִים וָטַף.

לוֹמְדִים הָיוּ לָרֹב — וְהַמּוֹרִים אַךְ קֹמֶץ.
הֵם פָּעֲלוּ שָׁנִים בְּהַתְמָדָה וָאֹמֶץ.
וְנַעַר, שֶׁעָלָה לָאָרֶץ, לֹא בְּיִשָּׁם:
אֶת יֶדַע הַלָּשׁוֹן רֻבּוֹ הֵבִיא מִ שָּׁ ם.

*

כָּךְ מִקִּשְׁרֵי יוֹם־יוֹם לְאַט הָיְתָה נִרְקֶמֶת
מַסֶּכֶת אַחֲוָה שֶׁל מִשְׁפָּחָה לוֹחֶמֶת.
וְחָשׁ עַצְמוֹ כָּל פְּרָט בִּסְבַךְ־הַמַּאֲבָק
שֻׁתָּף פָּעִיל בַּכְּלָל — וְלֹא גַּרְגֵּר־אָבָק.

בִּסְקוֹר עֵינֵי־רוּחִי אוֹתָהּ תְּקוּפָה נִשְׁכַּחַת.
בִּצְרוֹר זוּטוֹת הֲוָי נִזְכָּר אֲנִי בְּנַחַת.
בְּנֵי קֹמֶץ־עַקְשָׁנִים שָׁמְרוּ עַל הֲוָיִם,
אֲשֶׁר הָיָה קַיָּם כְּאִי נִדָּח בַּיָּם.

עַתָּה, בְּהִזָּכְרִי בַּאֲוִירַת־חַיֵּינוּ,
יָקָר לִי פִּי־שִׁבְעָה הַ„נּוֹף” שֶׁל הֲוָיֵנוּ.
וּמֵעִמְקֵי לִבִּי עֲדַיִן לֹא נִמְחָה
זִכְרוֹן עַרְבֵי־חַגִּים וְהֵד שְׁעוֹת־שִׂמְחָה.

גַּם הַחַגִּים יָרְדוּ עִמָּנוּ הַמַּחְתַּרְתָּה.
גַּם שָׁם אַתָּה, אוֹר־חַג, קַרְנֶיךָ לֹא הִסְתַּרְתָּ!
חָגַגְנוּ כָּל מוֹעֵד בִּסְגוֹר דִּירָה פְּרָטִית
(בְּהַסְוָאַת שִׂמְחָה אִינְטִימִית־מִשְׁפַּחְתִּית).

בִּקְצָת „דִּבְרֵי תּוֹרָה” הָיָה נִפְתָּח כָּל נֶשֶׁף
וּקְהַל־הַחוֹגְגִים הִקְשִׁיב לָהֶם רַב־קֶשֶׁב.
פּוֹתְחֵי־הַמְּסִבּוֹת „הִרְבִּיצוּ צִיּוֹנוּת”
לֹא כְּדַרְכֵּנוּ כָּאן — בְּלִי שֶׁמֶץ בַּיְשָׁנוּת.

הִגִּיעַ תּוֹר זִמְרָה. הַחֲבוּרָה שֻׁלְהָבָה.
פָּתַחְנוּ בַּנִּגּוּן: „הָבָה נָגִילָה, הָבָה...”
וְאַחֲרָיו הוּשַׁר שְׁאָר־רֶפֶּרְטוּאַר —
מִתְקוֹ לֹא יְשֹׁעַר, חָמוֹ לֹא יְתֹאַר!

בָּרוּךְ אַתָּה, שִׁיר־עַם! חִמַּמְתָּ וְהִלְהַבְתָּ
כָּל חֲגִיגָה צְנוּעָה, כָּל מְסִבָּה בְּצַוְתָּא.
וּבַעֲלֵי־קוֹלוֹת — מָה הִתְעַנְּגָה נַפְשָׁם
מִכָּל נִגּוּן חָדָשׁ, שֶׁהִסְתַּנֵּן מִשָּׁם.

*

חַג־חֲנֻכָּה הָיָה אֶצְלֵנוּ בַּעַל־יַחַס.
לֹא רַק אֶת הֶעָבָר סִמֵּל שָׁם אַנְטִיוֹכוֹס:
גַּם בְּגִלְגּוּל רוּסִי נִסּוּ לִגְזוֹר יוֹרְשָׁיו
טְמִיעָה עַל יִשְׂרָאֵל, חִלּוּל עַל קָדָשָׁיו.

מוּבָן, גַּם חַג־פּ וּ ר י ם הִקְדַּשְׁ לַ„הֲמָנֵינוּ":
חֲצִי־לִגְלוּג שָׁלְחוּ בְּצוֹרְרֵי־זְמַנֵּנוּ.
עִתּוֹן־שֶׁבְּעַל־פֶּה, סַטִירִי־הִתּוּלִי,
טִפֵּל בְּכָל „הָמָן", הִרְבִּיץ בּוֹ לְהַפְלִיא.

חָבְּרוּ גַּם פִּזְמוֹנִים בְּרֹב גּוֹוֶן וָשֹׁנִי
וַחֲרוּזֵי־הַזְּמַן בְּנֹסַח פֶלְיֶטוֹנִי.
הִקְדַּשְׁנוּ לְכָל חַג פָּרוֹדְיָה קַלִּילָה:
חִקּוּי לַ„הַגָּדָה", חִקּוּי לַ„מְגִלָּה".

בֵּית־כְּנֶסֶת מֶרְכָּזִי, אֲשֶׁר כָּנָה „כּוֹרָלִי",
מִדֵּי זָכְרִי אֶת שְׁמוֹ, מַזְכִּיר „שִׂמְחַת־תּוֹרָה" לִי
חָגַגְנוּ בֵּין רַבִּים — סְבִיבוֹ אוֹ בְּתוֹכוֹ
(חַג זֶה ע וֹ ד וֹ מַפְגִּין בְּרוּסְיָה אֶת כֹּחוֹ).

הָיוּ גַּם סְתָם כֵּרוֹת — לְפִי מַצַּב־הָרוּחַ,
הָיוּ גַּם אַזְכָּרוֹת — לְפִי מַצַּב־הַלּוּחַ:
צִיַּנּוּ כ׳ תַּמּוּז — זִכְרוֹן עֲנַק־הַדּוֹר,
יוּד־אָלֶף בַּאֲדָר — תֵּל־חַי וּתְרוּמְפֶּלְדּוֹר.

*

וְלֹא נִשְׁכַּח גַּם צַד פוֹלְקְלוֹרִי־קוּלִינָרִי:
כָּל חַג הִזְכִּיר לַחֵךְ כִּי יְהוּדִי — לֹא אֲרִי.
חַג חַג וְ„כִבּוּדוֹ" — לְפִי מִצְוַת הַזְּמַן:
כָּאן לְבִיבוֹת כַּדָּת — וְכָאן „אָזְנֵי־הָמָן";

כָּאן מִגְדְּנֵי־מַצּוֹת, פַּרְפְּרָאוֹת שֶׁל פֶּסַח —
וּשְׁאָר הַמַּטְעַמִּים, שֶׁאֶת שִׁבְחָם כָּל פֶּה סָח.
כָּל מַה שֶּׁכָּלְלָה מָסֹרֶת־מַאֲפֶה
הֵכִין לְכָל דִּכְפִין „מִינֵנוּ הַיָּפֶה".

„מִינֵנוּ הַיָּפֶה"... עֲדַיִן לֹא צִיַּנְתִּי
כִּי בַּהֲוָי הַהוּא הָיָה גַּם צַד רוֹמַנְטִי.
שִׁתּוּף־גּוֹרָל זִוֵּג „זוּגוֹת מַחְתַּרְתִּיִּים" —
וְלֹא „רוֹמָן" אֶחָד הָפַךְ לִבְרִית־חַיִּים.

*

פְּעֻלָּתִי הָיְתָה כְּפוּלַת מִישׁוֹר וָתֹאַר:
בַּוַּעַד שֶׁל „צֶ־צֶ" וּבִתְנוּעַת־הַנֹּעַר.
אֲשֶׁר לַמִּפְלָגָה, מוֹדֶה אֲנִי עַל חֵטְא:
עֵת צַצְתִּי בְּ„צֶ־צֶ" — לִי לֹא מָלְאוּ יוּד־חֵית.

יָדְעוּ זֹאת, בְּלִי סָפֵק, רֵעַי רַבֵּי־הַוֶּתֶק —
אַךְ, בִּמְחִילַת הַדִּין, עָבְרוּ עַל כָּךְ בִּשְׁתֶק.
כִּי בְּחִשּׁוּב הַגִּיל שֶׁל צְעִירֵי־הַדּוֹר —
שְׁנַת מַאֲבַק־חֵרוּם שְׁקוּלָה הִיא כְּעָשׂוֹר.

לִבְנֵי־הַנְּעוּרִים אִרְגַּנּוּ „חוּגֵי־בַּיִת",
הִרְצֵינוּ עַל סִפְרוּת וְעַל גְּדוֹלֵי־הַפַּיִט:
עַל בְּיַאלִיק הַדָּגוּל, עַל שְׁנֵיאוּר הַנּוֹעָז —
וּשְׁאָר הַפַּיְטָנִים שֶׁכְּבָר נוֹדְעוּ גַּם אָז.

שִׁנַּנּוּ צִיּוֹנוּת לְפִי שְׂרִידֵי הַפְּרֶסָה
וּפִרְסוּמֵי־עֵבֶר מִמּוֹסְקְבָה וְאוֹדֶסָה —
וְכֵן סִפֵּק אוֹצָר שֶׁל חֹמֶר לִמּוּדִי
פַּסְמַנִּיק בְּ„גוֹרַל הָעָם הַיְּהוּדִי".

*

הַנֹּעַר לֹא תָּמִיד נִפְגַּשׁ בִּסְגוֹר־הַחֶדֶר:
מִטֶּבַע־בְּרִיָּתוֹ חָמַד לִפְרוֹץ כָּל גֶּדֶר.
נִמְשַׁכְנוּ לַמֶּרְחָב, לַטֶּבַע וְלַנּוֹף.
כָּל אֵלֶּה לֹא חָסְרוּ בָּעִיר יְפַת־הַחוֹף.

לְאֹרֶךְ הַ„פְּרוֹסְפֶּקְט" שֶׁרַךְ דַּרְכּוֹ לְמַעְלָה
טֶרֶם „בֵּית־הַנְּתִיבוֹת — כִּכַּר־הַקָּתֶדְרָלָה"
(„ווֹקְזַל־סוֹבּוֹרְנַאיָה": קַו „בֶּלְגִי", טֶרֶם יָרֹק;
מֵ„עִירוֹנִי" אָדֹם נִבְדַּל הוּא מֵרָחוֹק).

הִנֵּה — „מוּזֵאוּם־פּוֹל", גְּדוּשׁ עַתִּיקוֹת אוּקְרַיְנָה.
(שׁוּב צָף מַרְאֶה גָּנוּז מִזִּכְרוֹנֵי הָעַיְנָה:
רַבּוֹת בִּימֵי־יַלְדוּת סִיֵּר פֹּה בֵּית־סִפְרִי —
וּבֵין הָעַתִּיקוֹת נִשְׁמַע גַּם נִיב עִבְרִי.)

עַל רְצוּעַת־הַחוֹף — שָׂרוּעַ „גַּן־פּוֹטְיוֹמְקִין".
לֹא פַּעַם, בִּקְבוּצוֹת, שׁוֹטַטְנוּ כָּל הַיּוֹם כָּאן.
לֹא פַּעַם, בִּצְנִעָה, מִפְגַּשׁ־רֵעִים אֻרְגַּן
לְנֹעַר צִיּוֹנִי בִּסְבַךְ עֲצֵי־הַגַּן.

וְאִלּוּ לַחוֹמְדִים מֵרַב צְנִעָה וָשֶׁלֶו —
עַל דְּנֶפֶּר, מוּל הַגַּן, אִי־חֶמֶד „בּוּגוֹמוֹלוֹב".
מִמַּעְגָּן בַּגַּן שָׁטוֹת סִירוֹת לָאִי —
וְאֵין כְּחֶרְשׁוֹתָיו לְשִׂיחַ חֲשָׁאִי.

*

בָּרוּר שֶׁהָרָשׁוּת הָעֵיפָה עַיִן־בֹּקֶרֶת
עַל כָּל הַחֲשׁוּדִים שֶׁבְּרְשִׁימָה „שְׁחַרְחֹרֶת".
וַחֲבֵרִים רַבִּים — הָיָה לָהֶם יְסוֹד
לַחְשׁוֹשׁ מִפְּנֵי בַּלָּשׁ (אֲשֶׁר כֻּנָּה „סֶק־סוֹט").

נִנְקַט אֵפוֹא תַּכְסִיס: בְּדַרְכְּךָ „אֵי־שָׁמָּה",
יוֹרֵד אַתָּה מִטְּרַם — וְשׁוּב קוֹפֵץ הַטְּרַמָּה,
אַךְ בְּכִוּוּן הָפוּךְ — וְאָץ אֶל הַמִּפְגָּשׁ
בְּדֶרֶךְ עֲקִיפָה — לְשֵׁם „בִּלְבּוּל בַּלָּשׁ".

*

כָּל וַעַד מַחְתַּרְתִּי לָמַד, בְּאֵיזֶה אֹפֶן
שׁוֹמְרִים סוֹדוֹת בִּכְתָב בְּעֶזְרָתוֹ שֶׁל צֹפֶן.
בְּהִתְקַבֵּל אִגְּרוֹת בִּכְתָב הַמְּצֻפָּן
רַק הַ„מֻּמְחִים" יָדְעוּ לָרֶדֶת לְסוֹפָן.

וְהַמֻּמְחֶה, „צַפְנַאי", יָשַׁב בְּאֹרֶךְ־רוּחַ —
טָרוּד שָׁעוֹת רַבּוֹת בִּמְלֶאכֶת פִּעֲנוּחַ.
מַפְתֵּחַ לַפִּתְרוֹן, מֻרְכָּב וּמְתֻחְכָּם,
נִגְנַז בְּסוֹד כָּמוּס — בְּקֶטַע־שִׁיר מְסֻכָּם.

מִסְפּוּר הָאוֹתִיּוֹת, לְפִי סִדְרָן בַּקֶּטַע,
תֻּרְגַּם לְאוֹתִיּוֹת בְּסֵדֶר אַלְפָא־בֵּיתָא —
אוֹ עֶצֶם הַמִּסְפּוּר נִהְיָה לִכְתָב־סְתָרִים,
וְהָאִגְּרוֹת שֻׁגְּרוּ בִּשְׂפַת הַ מִּ סְ פָּ רִ י ם.

אָז לֹא הָיָה מֻשָּׂג עַל „מֹחַ אֶלֶקְטְרוֹנִי".
הִסְפִּיק גַּם זִכְרוֹנוֹ שֶׁל בַּחוּרוֹן כְּמוֹנִי.
בְּכֹחַ הַתִּרְגּוּל אֻמַּן הַזִּכָּרוֹן
לִקְרוֹא הֵיטֵב „צָפְנִית" גַּם בְּלִי עֶזְרַת „מִלּוֹן".

*

הַטִּירוֹנִים עָבְרוּ מִין „קוּרְס קוֹנְסְפִּירַטִיבִי".
עָסְקוּ בוֹ בִּקְבוּצוֹת בְּאֹרַח דֵּי נַאִיבִי.
מַדְרִיךְ, בִּדְמוּת „חוֹקֵר", לִמֵּד „לְהֵחָקֵר":
לָדַעַת „לְשַׁקֵּר" בְּלִי סִמָּנֵי־הֶכֵּר.

הַשְּׁאֵלוֹן נִגְרַס בְּכָל צוּרָה שֶׁל גֶּרֶס,
לִקְבּוֹעַ, מַה וְאֵיךְ „תָּשִׁיב לְאֶפִּיקוֹרֶס".
אוּלָם בְּבוֹא הַזְּמַן שֶׁל בֹּחַן מַמָּשִׁי,
נוֹכַחְנוּ כִּי הַקּוּרְס הָיָה לֹא־שִׁמּוּשִׁי.

בִּתְחוּם הַ„כּוֹנְנוּת" — לֹא נֶעֶדְרוּ קוּרְיוֹזִים.
כַּמָּה בָּנִים גִּלּוּ חוּשׁ אַמְצָאָה וָיֶזֶם.
בֵּין תַּחְבּוּלוֹת סְמוּיוֹת לְפֶתֶר־בְּעָיוֹת,
זָכוּר לִי מִין „פַּטֶנְט": סִלּוּק הָרְאָיוֹת.

בֶּן „יֶ־וֶ־אוֹ־אֶס־אֶם" (הִיא הִסְתַּדְּרוּת הַנֹּעַר)
פִּתַּח תַּפְרִיט מוּזָר: זְלִילַת דִּבְרֵי־הַדֹּאַר.
וְהַתַּכְלִית בְּרוּרָה: כָּל מַה שֶּׁתִּבְלְעוּ
יַחְמוֹק בִּשְׁעַת חִפּוּשׂ מִזְּרוֹעַ „גֶ־פֶּ־אוּ".

הוּא הִתְאַמֵּן יוֹם־יוֹם. סֻפַּר כִּי כְּבָר הִגִּיעַ
בְּתַרְגִּילֵי־בְּלִיעָה לְשִׂיא־בָּזָק מַפְתִּיעַ.
אַךְ לְחִנָּם פֻּטַּם בְּחֹמֶר־כְּתָב־וּדְפוּס:
דַּוְקָא בְּדִירָתוֹ לֹא נֶעֱרַךְ חִפּוּשׂ.

✶

רַק מְעַטִּים מְאֹד לֹא נִלְכְּדוּ בָּרֶשֶׁת.
אַךְ אָז עוֹד לֹא שָׁלְטָה יַד־סְטַלִּין בַּבּוֹלֶשֶׁת.
מִכֶּלֶא אוֹ גֵּרוּשׁ הוּצְאוּ מַרְבִּית רֵעַי —
כְּ„תַחֲלִיף־עָנְשָׁם"... אֶל פַּלֶשְׂתִּינָה אַ"י.

נִכְלֵאתִי גַּם אֲנִי — וְאָז גִּלִּיתִי פֶּלֶא:
חֵרוּת־דִּבּוּר גְּמוּרָה... דַּוְקָא בְּבֵית־הַכֶּלֶא.
רַק שָׁם מַחְסוֹם מִפִּי יָכֹלְתִּי לְהָסִיר —
בְּלִי פַּחַד־מַאֲסָר: הֲרֵינִי כְּבָר אָסִיר.

עַל כָּל נוֹשֵׂא „אָסוּר" נִהַלְנוּ שָׁם וִכּוּחַ.
הָיָה זֶה פַּרַדוֹכְּס שֶׁל נַפְתּוּלֵי־הָרוּחַ:
בְּאֶרֶץ רוֹדָנוּת וְאֵלֶם־אֶזְרָחִים
רַק אֲסִירִים זוֹכִים לְחֹפֶשׁ־וִכּוּחִים.

— — — — — — — — — — —

✶

אֵרַע לִי נֵס־שִׁחְרוּר — וּבָא גַּם נֵס־הַנֶּסַע:
לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הִפְלַגְתִּי מֵאוֹדֶסָּה...
אַךְ עַד הַיּוֹם לִבִּי נִרְגָּשׁ וּמִתְפָּעֵם
מִנִּצְנוּצֵי זִכְרָם שֶׁל הַיָּמִים הָהֵם.

*

דְּבָרַי אָרְכוּ מְאֹד: עֵטִי עָרַךְ פֹּה כֶּנֶס
שֶׁל זִכְרוֹנוֹת־עָבָר, שֶׁהִתְפָּרְצוּ מִגֶּנֶז.
אַךְ עוֹד כַּמָּה מִלִּים חָשַׁקְתִּי לְהַגִּיד:
לֹא לְגַבֵּי עָ בָ ר כִּי־אִם כְּלַפֵּי עָ תִ י ד.

עָבְרוּ עֲשָׂרוֹת שָׁנִים — שְׁנוֹת דָּם וְאֵשׁ יוֹקֶדֶת,
שְׁנוֹת הֶרֶס בַּגּוֹלָה, שְׁנוֹת פֶּלֶא בַּמּוֹלֶדֶת.
זָכָה לְאוֹר־הַנֵּס כָּל חֵלֶק בָּאֻמָּה,
חוּץ מִקִּבּוּץ־עֲנָק שֶׁל „יְהוּדֵי־דְמָמָה".

יָדַעְנוּ: עוֹד אֵי־שָׁם לוֹחֶשֶׁת הַגַּחֶלֶת —
אַךְ לְעִתִּים נִדְמָה כִּי תַּמָּה הַתּוֹחֶלֶת.
וּלְפֶתַע — בְּחֶשְׁכַת יָמָיו הַנּוֹרָאִים
שֶׁל שֵׁבֶט טְרַגִי זֶה — נִגְלָה חֲזוֹן־פְּלָאִים.

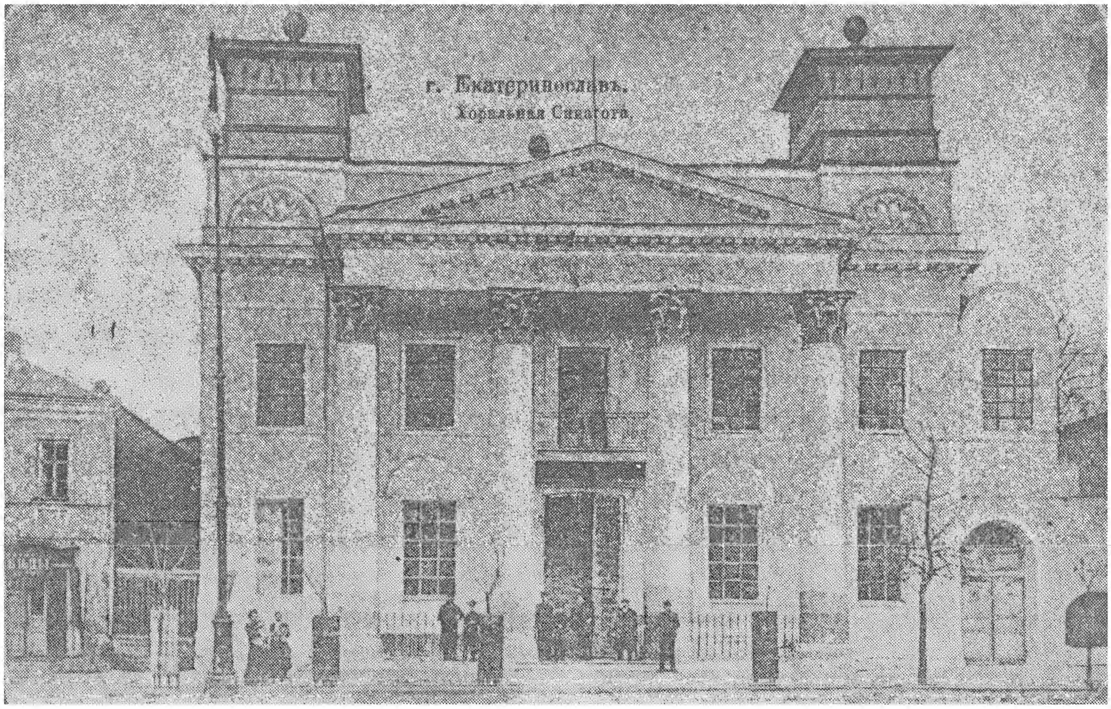
קָ ם נַעַר יְהוּדִי: מַפְגִּין אֶת קִיּוּמוֹ הוּא
אַחַר נַחְשׁוֹל־טְמִיעָה, שֶׁלֹּא הָיָה כָּמוֹהוּ.
בּוֹ חַ י נִיצוֹץ נִצְחִי, אוֹתוֹ מָאוֹר תְּמִידִי,
שֶׁהוּא הַמַּעֲנֶה עַל „מִיהוּ יְהוּדִי".

שׁוּב בְּצָמָא גָּדוֹל שׁוֹתֶה מִן הַ מַּ עְ יָ ן הוּא.
סוֹפוֹ שֶׁיְּבָרֵךְ בִּרְכַּת „שֶׁהֶחֱיָנוּ".
חַיֵּי הָ„אֲנוּסִים" שׁוּב לֹא יִהְיוּ הֶפְקֵר.
סוֹפָם לְהִגָּאֵל, נִצְחָם לֹא יְשַׁקֵּר.

גְּבוּל רוּסְיָה יִפָּתַח! וּבִמְהֵרָה מִמֶּנָּה
בְּזֶרֶם־עֲלִיָּה עֵינֵינוּ תֶּחֱזֶינָה!
וְעוֹד תִּזְכִּי לִתְרוֹם לְהִתְגַּבְּרוּת גַּלָּיו
גַּם אַתְּ, דְּנֶפְּרוֹפֶּטְרוֹבְסְק —
יֶ קַ טֶ רִ י נוֹ סְ לַ ב!

תֵּל־אָבִיב,
תשל"א — 1970

אלה תולדות

בית הכנסת הגדול ביקאטרינוסלאב

י. גולדבורט

היהודים ביקאטרינוסלאב־דנפרופטרובסק

א. במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה

1.

העיר יֶקַטֶרִינוֹסְלַאב * — בפי העם קאטרינוסלאב — שמה הוחלף ב־1926 ל־דְנֶפְּרוֹפֶּטְרוֹבְסק**, ע״ש פטרו־בסקי (יושב ראש הועד הפועל לסוביט העליון של הריספובליקה האוקראינית, פועל לשעבר בבתי החרושת בי״ב) נוסדה ב־1778, ע״י הנסיך פוטיומקין, ממקורביה של המלכה יקאטרינה השניה, שעל שמה נקראה העיר. לכתחילה הוקמה העיר במקום אחר, ורק ב־1783 הועברה למקומה דהיום, על שפתו המערבית של הנהר הגדול דניפר. מייסדה חשב לעשותה לבירת כל השטח החדש, שנכבש אז מידי התורכים, ושנקרא — נובו־רוסיה Новороссия, ולכן תכנן את העיר יפה, סלל בה רחובות רחבים, ככרות וכו׳. כל האזור עשיר בתבואות, כי האדמה כאן פוריה מאד, המניבה יבולים גדולים. נוסף לכך, נתגלו בסביבה הקרובה מיכרות משופעי־עפרות ברזל בקריבוי־רוג, וכן מיכרות פחמי־אבן בדונבאס — „אגן הדונץ״. ועם סלילת מסילות הברזל, שקשרו את י־ב עם מרכזי רוסיה מכאן — ועם מיכרות הברזל ופחמי האבן מכאן — נוסדו בעיר בתי־חרושת מהגדולים במדינה. יחד עם זה, פרח המסחר בעצים, בתבואות ועוד. והדבר גרם לשיגשוגה והתפתחותה של העיר החדשה והאוכלוסיה בה גדלה במהירות. והיות וי־ב היתה בתחום המושב, שבו לא היו הגבלות להתיישבות היהודים, גדל בה מספרם ובמשך שנים לא רבות הפכה לאחת הקהילות הגדולות ברוסיה.

* להלן בקיצור י־ב.
** להלן בקיצור ד־ק.

.2

האוכלוסיה היהודית ביקאטרינוסלאב

			% האוכלוסיה הכללית	
ב־1802	376	איש		לפי נתוני הממשלה [1]
1825	880	"		כנ"ל
1847	1.699	"		כנ"ל
1857	3.565	"		לפי לשצינסקי "יידען אין אוקראינא"
1897	40.971	"	37%	לפי מיפקד הממשלה מ־1897
1910	69.000	"		החברה הסטטיסטית היהודית
1926	62.100	"	27%	לפי מיפקד הממשלה מ־1926
1939	100.000	"	20%	לפי הערכה
1959	52.800	"	8%	לפי המיפקד מ־1959

.3

יש להניח, כי יהודים התחילו להשתקע בי־ב עם ייסודה של העיר. הנסיך פוטיומקין השתדל לעשות הכל לשם גידולה והתפתחותה, ריכז בה את מוסדות הממשל, ובנה שם את ארמונו. ומובן שהיהודים ששימשו אצלו כספקים, קבלנים, סוחרים וכו' ונמצאו סמוכים וקשורים למוסדות הממשל, היו מהראשונים שהתיישבו בעיר. נוסף לכך, הוזמנו יהודים בעלי מקצועות, שהיה בהם צורך, לבוא ולגור בי־ב, ולעיתים הובטחה להם גם עזרה לכך [2].

נובורוסיה משכה אליה יהודים בסיכויי מקורות פרנסה. עוד ב־1776 פנתה קבוצת יהודים מבאלטה ובקשה רשות לעבור ולגור בנובורוסיה, וכן להקציב להם עזרה מסויימת [3]. והדבר היה עוד לפני שחבל ארץ זו הוכרז כפתוח להתיישבות חפשית ליהודים לפי החוק מ־1791, שנתן דחיפה נוספת לעבור לשם ממקומות יישוב יהודי צפוף.

היהודים הראשונים שבאו לי־ב, היו מאוקראינה המערבית ואחר כך באו גם מליטא ומרוסיה הלבנה. אחד מהראשונים היה משה סטאניסלבסקי, שהקים משפחה מסונפת בעיר. הרוב הגדול בחר לגור בחלק העיר הקרוב לנהר דניפר. נהר זה שימש אז עורק תחבורה חשוב, הן להעברת סחורות, בעיקר עצים, שבאו מהצפון, והן לנוסעים. פרנסת יהודי י־ב היתה על חכירת מיסים, בתי־מרזח, מסחר זעיר, אספקה לצבא ולמוסדות ממשלתיים שונים וכן מלאכה. אחדים הספיקו לעשות רכוש רב בפעילותם הכלכלית. במסחר העצים, כשי־ב משמשת כתחנה אחרונה לרפסודות מהצפון, לקחו היהודים חלק רב, וכן בהקמת מינסרות־עצים.

רובם הגדול שמר על המסורת; שפת הדיבור היתה יידיש, מטובלת לעיתים במילים רוסיות, הילדים התחנכו ב"חדרים"; המלמדים — רובם מיוצאי ליטא. את ענייני הקהילה ניהל ה"קהל" עד לביטולו ב־1844. ה"קהל" דאג למוסדות הקהילה, לבית העלמין, לסידורי הכשרות, החזקת רב ודיינים, וכן מתפקידיו היו — גבית מיסי הממשלה וגיוס לצבא. לאחר ביטול ה"קהל", ייצגו את הקהילה נציגי "החברה היהודית" Еврейское Общество למעשה — הרב עם נכבדים אחדים, שעסקו בצרכי הקהילה.

הכנסות הקהילה, כמו במקומות אחרים, היו ממיסי־הבשר, ה"קורובקה", שהיה נמסר לחכירה לאנשים פרטיים. מכאן שולמה משכורת הרב והדיינים, ניתנה תמיכה לבתי־הכנסת, למקווה, לתלמוד תורה, לעזרה לעניים וכו'. היות והכנסות ממס־הבשר לא הספיקו לכל הצרכים, היו אוספים תרומות למלא את החסר. בית הקברות הראשון של הקהילה היה בפרבר "גוביה־קאידאקי", ושם היה קיים עד לשנות הארבעים במאה ה־19. עד אז נקברו בו כ־1.000 איש. המצבה הקדומה, שעוד אפשר היה לקרוא את הכתוב בה (בשנות השמונים) היתה מ־1821 [4].

בחצי הראשון של המאה ה־19, מתוך זה 30 שנה של שלטונו הריאקציוני של ניקולאי הראשון, התפתחה הקהילה הקטנה של י־ב לאט־לאט. גידולה — חלקו ע"י הריבוי הטבעי וחלקו ע"י הגירתם של יוצאי

ליטא ורוסיה הלבנה, ובמקצת על חשבון מתיישבים היהודים במושבות דרום־רוסיה, שהתחילו בהקמתם ב־1846 — משלא הצליחו להיקלט בכפריהם, ועברו לערים, ובין אלה גם לי־ב.

עם השתתפותם הפעילה בחיי הכלכלה של העיר וההתקרבות לתושביה, והודות לאפשרות להכניס ילדים יהודים לבתי־הספר הכלליים, התחילו אחדים מיהודי המקום, ביחוד מהחלק האמיד, להכניס את בניהם ובנותיהם לבתי־הספר התיכוניים. התלמיד הראשון נכנס לגמנסיה ב־1851 [5]. מספרם הלך וגדל והגיע ב־1865 ל־39, ובשנת הלימודים 1882—1881 ל־153 [6]. אחד מהראשונים שגמר את הגימנסיה בי־ב, ואחר כך נתקבל לאוניברסיטה וקיבל שם תואר של רופא, היה אליעזר איינגורן [7], ששימש אח״כ כרופא בברדיטשב. התלמידים היהודים היו בדרך כלל מהטובים וזכו באותות הצטיינות. היו רבים מבין ההורים, שלא שלחו את ילדיהם לגימנסיות, מפחד השפעת הסביבה שם, שעלולה להביא במשך הזמן להתרחקות הילדים מהיהדות. לכן בחרו להזמין מורים פרטיים לביתם, ולאחר שנות לימוד אחדות, היו מכניסים את הבנים לעסק [8]. הבנות היהודיות היו מקבלות את חינוכן, חלקן בבתי הספר הממשלתיים, ובחלקן בבתיהן. ילדי השכבות הלא־אמידות היו לומדים ב„חדרים״ הפרטיים. בתלמוד תורה, שנוסד ב־1857, ובבית הספר היהודי הממשלתי Казенное Еврейское Училище שנפתח בהתחלת שנות החמישים.

ב. בימי אלכסנדר השני

4.

עליתו של המלך אלכסנדר השני לשלטון, הרפורמות בחיי המדינה, שיחרור האכרים, הסרת כמה הגבלות כלפי היהודים — כל אלה הביאו תקופה חדשה ברוסיה, גרמו להתפתחותו הרבה של האזור בכלל וקהילת י־ב בפרט. בקצב החיים הכלכליים שהלכו וגברו, לקחו היהודים חלק רב. נוסף למקצועות הקודמים, הלך וגבר המסחר בתבואות, שחלק ממנו היה מכוון לייצוא לחוץ־לארץ, ובו היו היהודים פעילים מאד. בעקבות המסחר בתבואות התחילו להקים טחנות קמח, והגדולות בהן היו בידי יהודים. חיבור העיר, בהתחלת שנות השבעים, לרשת מסילות־הברזל במדינה, נתן גם הוא דחיפה נוספת להתפתחותה הכלכלית של י־ב, ורב היה חלק היהודים בהרחבת קשרי המסחר של העיר [9].

בשנות השישים והשבעים הוקמו כמה מהמוסדות החשובים של הקהילה: בית הכנסת הגדול ברחוב „היהודים״ Еврейская улица שהפך אחר כך לבית־הכנסת ה„חורלי״ עם חזן ומקהלה קבועים, בית החולים היהודי, לכתחילה ל־20 מיטות, שהלך והתרחב; מושב זקנים (ב־1880), הודות לתרומתו של יצחק סטאניסלבסקי [10]; הכנסת אורחים ועוד. ב־1871 נוסדה החברה „משכיל אל־דל״ [11], שמתפקידה היה לתמוך בעניים, ביחוד באלה שבאו ממקומות אחרים, על מנת שלא ישוטטו ברחובות העיר. נוסדו גם כמה בתי־ספר פרטיים יהודיים.

הסביבה, שבה נמצאו יהודי י־ב, היתה אזור של התישבות חדשה, חפשית מכמה דעות קדומות, מקום רב לייזמה פרטית וסיכוי להגיע להצלחה ולהישגים חמריים. היהודים שהגיעו הנה, היו ברובם בעלי־מרץ, הסתגלו מהר לתנאים החדשים, ומעמדם הכלכלי הלך והשתפר. הם יצרו טיפוס חדש של יהודי גאה, בעל הכרה עצמית, ששמר על קשריו עם היהדות ועם זה התקרב לנימוסי העולם, לתרבות הרוסית. העסקנים החדשים, שצמחו על רקע זה, הראו התעניינות בשטחי העבודה הצבורית של הקהילה, והם שהכניסו כמה שינויים ושיפורים בעבודות מוסדותיה, בתכנית הלימודים ב„תלמוד תורה״, ב„חדרים״, בעזרה לעניים וכו׳. מבין העסקנים האלה יש להזכיר: י. ברזובסקי, א. טרגוביצקי, ח. ליבנדה, מ. מיידנסקי, י. סטאניסלבסקי, פ. שטיין ועוד, וביחוד את אליהו אורשנסקי, שבמשך הזמן, למרות ימיו הקצרים, היה לאחד העסקנים הדגולים של יהודי רוסיה [12]. עסקנים אלה, נוסף לפעילותם בקהילתם הם, נענו יחד עם אחרים, לפניות עזרה ממקומות אחרים ואספו בשבילם תרומות בין יהודי י־ב. כך, למשל, נאספו ב־1860 תרומות לעזרת קרבנות הפרעות בסוריה [13], ליהודים שסבלו מרעב במקומות שונים ברוסיה ב־1869 [14] ועוד. ולכן, לפי דברי בני הדור ההוא, היתה קהילת י־ב, אחת מהקהילות המתקדמות בדרומה של רוסיה, „שרוח החופש שוררת בה״ [15].

מהבעיות העיקריות של הקהילה היו: חינוך הילדים ועזרה לעניים, ולהם ניתנה תשומת לב מיוחדת. דאגו לשיפור הלימודים, הן ב„חדרים״ והן בבתי־ספר פרטיים שנפתחו, בתלמוד תורה בהם למדו ילדי השכבות העניות; לעזור לתלמידים בביגוד ובהנעלה וכו׳. לא פעם התנגשו המצדדים בשינויים בשומרי הנושנות. מספר העניים היה ניכר, כי תמיד היו באים רבים מליטא ורוסיה הלבנה לחפש פרנסה בעיר ולא לכולם האיר המזל, ולכן היו פונים לעזרת מוסדות הקהילה.

די לציין, שב־1878 קבלו עזרה 429 משפחות שהן 2,051 נפשות, ומספרם הגיע ב־1882 ל־500 משפחה שהן 2,625 נפשות[16], ואמצעים רבים הוקדשו לכך.

היחסים עם התושבים והשלטונות היו בימים ההם, בדרך כלל, תקינים למדי, ואחדים מראשי השלטון והפקידות הגבוהה הראו לעיתים יחס הוגן ליהודי העיר. יהודי י״ב שלחו נציגיהם להנהלת העיריה וישבו בבתי־המשפט כנציגי־צבור, כ„מושבעים״.

הרב־מטעם הראשון של הקהילה היה מר גבריאל סאפראנסקי, שלפי דברי בני־דורו, לא הצטיין בהשׂ־כלה ולא הראה פעילות בתפקידו. לאחר פטירתו, נבחר ב־1877 לתפקיד זה מר זאב נחום שחור, לשעבר עוזרו של קודמו, וכהן במשרה זו עד 1898. הוא היה יותר מעורב בחיי קהילתו, שבזמנו התפתחה וגדלה והגיעה בהתחלת שנות השמונים ל־10,000 נפש בער־רך[17]. רבה של העיר, מטעם האשכנזים היה הרב בנימין זאב זקהיים 1913—1872, ומטעם החסידים היה הרב דב־זאב קוזיוניקוב (נפטר בתרפ״ח). מספר בתי הכנסת הרשומים, כולל בית הכנסת הגדול, היה שמונה[18]. ההכנסות ממס־הבשר הגיעו ב־1880 ל־15,000 רובל.

ג. בימי אלכסנדר השלישי

5.

עם עליתו לשלטון של המלך אלכסנדר השלישי, פרצו פרעות נגד יהודים בדרומה של רוסיה ב־1881. פרעות אלה פסחו באותה השנה על י״ב. אמנם היה נסיון לפרעות ב־1882, אבל הודות לאמצעים שנקטו השלטונות, הופסקו בתחילתן[19]. הפרעות שהיו במקו־מות הסמוכים, והפליטים שבאו משם, גרמו, כמובן לצער המעורב עם פחד, בין יהודי העיר. נאספו אז כספים לעזרת קרבנות הפרעות שהועברו להם[20]. ההס־תה בי״ב נגד היהודים לא נפסקה. היא מצאה ציבור שקל היה להסיתו נגד היהודים, ואלה היו הפועלים הרבים שהתרכזו בי״ב, ממקומות שונים ברוסיה, בקשר עם בנין מסילת־הברזל והגשר מעל הדניפר.

הפרעות התחילו ב־20 ליולי (לפי הלוח היוליני) 1883. בזמן התהלוכה, בויימה התנגשות בין חנווני יהודי ונער נוצרי. פרצה שמועה, שהנער נהרג ע״י היהודי ומיד התחילו הפועלים שהשתתפו בתהלוכה הזו, יחד עם תושבי העיר שהצטרפו אליהם, להתנפל על הדוכנים והחנויות של יהודים, ואחר כך גם על בתים ודירות ברחובות העיר ולשדוד ולהרוס אותם.

המשטרה לא עצרה כוח להפסיק את הפורעים, צבא לא היה אז בעיר, הוא הופיע רק לקראת הערב והתחיל בפעולות להפסיק את הפרעות, ברם הם נמשכו גם למחרת. ורק לקראת סוף היום השני, ולאחר שהצבא השתמש לא פעם בנשק חם וכמה מהפורעים נהרגו (כ־15 איש) וכמה נפצעו, פסקו הפרעות. יש לציין, כי הציבור הנוצרי התייחס באדישות בולטת ליהודים קרבנות־הפרעות, ורק מעטים באו לעזרה ונתנו מחסה לנפגעים. יחס מביש זה צויין אחר כך אפילו בעתונות הכללית. פחד אחז אז את יהודי י״ב ורבים עזבו את העיר באופן זמני; רכוש רב נגזל ונשדד, ביחוד סבלו מעוטי האמצעים, לא נהרג אף יהודי, היו פצועים; נחרב בית הכנסת ברחוב קאַזאַ־ציה[21].

כפי שפורסם בדו״ח של הועד לעזרה, פנו אליו בבקשות 657 משפחות שמנו 2,870 נפשות. רובם סוחרים זעירים ובעלי מלאכה. הנזק שנגרם הוערך בסך של 600,000 רובל[22]. נהרסו ונשדדו כ־350 דירות.

מיד התארגן ועד לעזרת נפגעי הפרעות בראשיתו של י. ברודסקי והתרומות הראשונות נאספו במקום, כספים ממקומות אחרים נתקבלו אחר כך, בסך הכל נאספו כ־17,000 רובל. העיריה מצידה הקציבה 5,000 רובל ונוסף לזה חלקה לחם לזקוקים[23]. העזרה היתה, איפוא, מינימלית ולא הספיקה לצרכי הנפגעים; מספר משפחות עזבו לגמרי את העיר והגרו לאמריקה, היו שהתכוננו לעלות לארץ־ישראל. הודות למאמצים של השלטונות, נרגעו לאט־לאט הרוחות, החיים הכלכליים שבו לאיתנם ויחד איתם חזרו גם חיי הקהילה למס־לולם.

6.

שנות השמונים והתשעים של המאה שעברה, ימי שלטונו הראקציוני של המלך אלכסנדר השלישי, הבי־או איתן הגבלות ורדיפות חדשות על יהודי רוסיה, וגם יהודי י״ב סבלו מכלל הגבלות אלה, מהגברת האנטישמיות ומיחסם השלילי של השלטונות. למרות זאת, המשיכו לקחת חלק רב בהתפתחותה הכלכלית של העיר, שהפכה להיות מרכז חשוב למסחר ולתעשיה של הסביבה, ולכך נתנה דחיפה גדולה סלילת מסילת־הברזל, שקשרה את חבל קריבוי־רוג, מרכז מיכרות הברזל, עם מרבצי פחמי־האבן בדונבס, ב־1884, ושע־ברה דרך העיר. נוסף למסחר בתבואות ובעצים שהלך וגדל, לקחו היהודים חלק רב בתעשיה, ביחוד המזון, בידיהם היו טחנות הקמח הגדולות, מינסרות עצים,

בתי חרושת לטבק וכמו כן בתי דפוס, בתי בד, בתי חרושת לסוכריות, למים מינרליים ועוד. הם פתחו בתי מסחר גדולים. היו לבעלי בתים חשובים, יהודים היו רופאים, עורכי דין, פנקסנים, זבנים בבתי המסחר, רבים מהם היו חייטים, סנדלרים, נפחים, מסגרים, צבעים, זגגים, אופים, פועלים, בעיקר במינסרות, ובבתי החרושת לטבק, ובעלי עגלות, שעסקו במיוחד בהעברת עצים מהרפסדות למינסרות[24]. כך הלך וגדל הישוב היהודי בעיר, שקלט גם יהודים שגורשו ממוסקבה ומרוסטוב — ע"נ דון. לרגלי האיסורים לגור שם[25]. לא מעטים עברו לגור ברחובות המרכזיים של העיר וכך עלה מספר יהודי י־ב למעלה מ־20.000.

גידול זה של הקהילה, האנטישמיות שהלכה וגברה, הרוח הלאומית שעלתה והתגבשה, האינטליגנציה הצ־עירה שהחלה להתקרב לעמה, כל אלו גרמו לפעילות ציבורית בשטחים שונים. התרחבו המוסדות הקיימים, כגון בתי־החולים[26]. נבנה בניין מיוחד והתרחב „תל־מוד תורה"[27]. חודשה הפעילות של החברה „משכיל אל דל", החל משנת 1889[28], שריכזה פעילותה בעזרה לעניים הרבים. קבוצות נשים התארגנו לשם הושטת עזרה לתלמידי „תלמוד־תורה" ובתי ספר אחרים שב־הם למדו ילדי עניים. ההגבלות על כניסת תלמידים יהודים לבתי־ספר כלליים (אחוז החסימה), יחד עם הנטיה ההולכת וגוברת לתת השכלה לילדים, גרמו לכך, שנפתחו כמה בתי־ספר פרטיים יהודיים, הן לבנים והן לבנות, כשבאחדים מהם למדו גם מקצוע[29]. הציבור התייחס באהדה להם, ולעיתים גם תמך בהם, ע"י כך ששילם שכר־לימוד עבור התלמידים מחוסרי האמצעים.

כמו־כן, נוסדו כמה ארגונים והסתדרויות חדשים לשם עזרה וסיוע. כך, למשל, נוסדה ב־1888 הסתד־רות העוזרים היהודים בבתי המסחר, שפיתחה במשך השנים פעולות עזרה חשובות[30]. נוסדה ב־1893 החב־רה לסיוע למורים ולתלמידים יהודים[31]. ב־1898 נוסדה החברה לעזרה לעניים[32] Еврейское благотворительное Общество שקבלה עליה את התפקיד החשוב לתמוך בעניי העיר שהיו מרובים. היו אוספים מפקידה לפקי־דה תרומות לצרכים השונים של הקהילה. והיו נדבנים שבתרומותיהם ניבנו או הוחזקו כמה מהמוסדות החשו־בים של הקהילה. בידינו שמות העסקנים שמסרו ממרצם ומזמנם לפעולות אלה: מ. דולניק, מ. כרפס טברובסקי, מ. מיידנסקי, י. סטאניסלבסקי, וכן הגבי־רות: טברובסקי, ימפולסקי, ויטלין, כרפס, נמירובסקי, שטיין ועוד[33].

הממשלה שמה לב להנהלת עניני הקהילה ולפי דרי־שתה הוטל על הנהלת בית הכנסת הגדול, Духовное Правление хоральной синагоги התפקיד לטפל בכל מוסדות הקהילה כגון: בית החולים, תלמוד תורה, בתי הכנסת, עזרה לעניים, בית העלמין וכו'. לרגלי בקשת נציגי בית הכנסת הגדול צורפו להנהלתו נציגי המוסדות הנ"ל וביחד היוו את הנהלת הקהילה[34].

7.

חיבת ציון פשטה בי־ב לאיטה. אגודת „חובבי ציון" נוסדה ב־תרמ"ד ובמשך השנים הגבירה והרחיבה את פעילותה. הפעילים ביותר היו ח. ליבנדה וש. סטאניס־לבסקי שנעזרו ע"י המטיף הידוע צברי־הירש מאסליאנ־סקי, שהשתקע באותן השנים בי־ב. מי־ב באו כצירים לועידת דרוסקניק ב־1887 בנימין צבי שיינפינקל, ול־ועידת אודיסיא בתר"ן, אברהם הרכבי, מיכל מיידנסקי ואברהם פרל[35]. משלחת מטעם האגודה ביקרה בא"י לשם רכישת קרקע[36]. כל השנים היו אוספים כספים לטובת ישוב ארץ־ישראל[37].

השפעת התרבות הרוסית הלכה וגברה במשך הש־נים. הסיבות לכך היו, בעיקר, המשא ומתן והיחסים הכלכליים עם הסביבה, שהיו על טהרת השפה הרוסית והמספר ההולך וגדול של תלמידי בתי הספר, שהיו מביאים אתם שפה זו לבית. מובן, שמספר הקוראים ומדברים רוסית הלך והתרבה ודוברי יידיש, שהיתה מעורבת יותר מהרגיל במילים רוסיות ואוקראיניות, הלכו ומעטו. נוצרה שכבה מסויימת, ביחוד מבין בעלי־ההשכלה והאמידים, שהלכה והתרחקה מהיהדות וניכ־רו בה סימני התבוללות ברורים. מכאן — האינטרס האישי וההצלחה בחיים עמדו מעל לכל, ומכאן — בראש הדאגות עמדו שאלות של העם הרוסי והמדי־ניות הכללית, בלי כל קשר עם היהדות ומשאלותיה, ומיקרי שמד לא מעטים היו באותה התקופה.

עם זה הלכה והתגבשה קבוצה בעלת נטיה לאומית חזקה, הן מהאינטליגנציה הצעירה והן מהציבור הרחב, שדאגה לתוכן הלאומי של החיים הציבוריים ולחמה לזכויות האזרחיות במוסדות הממשלה והעיריה. חלקם של הציונים בפעולות אלה הלך וגדל, ביחוד עם בואו של מ. אוסישקין לי־ב ב־1881, שרכז וכוון את כל העבודה הציונית בעיר. רבה הדאגה לחינוך עברי וה„חדר המתוקן" הראשון נוסד ב־1899 בהנהלתו של ח. א. זוטא[38]. ספרייה עברית הוקמה ב־1895 בתמיכת אוסישקין, בנוסף לספרייה שעל־יד החברה של עוזרים בבתי המסחר. מחוץ לאוסף כספים למטרות ציוניות

התקיימו באותן השנים הרצאות לעיתים מזומנות על נושאים לאומיים שונים. יחד עם אוסישקין, שהשתתף בקונגרס הראשון, היו פעילים בעבודה הציונית ה"ה י. ברזובסקי, א. הרכבי, לוינסקי, ח. ליבנדה, מ. מיידנסקי, ב. טופורובסקי, ש. סטאניסלבסקי, ב. ספיבק ועוד, ואחר כך הצטרף אליהם המהנדס מ. ברוק.

לרגלי ההגבלות על כניסת ילדים יהודים לבתי הספר התיכוניים הכלליים, נוסדו בתי ספר תיכוניים פרטיים, כמו הגימנסיה לבנים של יונה וקסלר והגימנסיות לבנות של יפה ויודקביץ, שרוח לאומית שררה בהן. מאורע חשוב היה הקמת המצבה על קברו של העסקן א. אורשנסקי מעשה ידיו של הפסל הידוע גינצבורג [39].

ד. בימי ניקולאי השני

8.

לא חל שינוי ביחסם של השלטונות ליהודים וכן גם בחיי יהודי י־ב בשנים הראשונות של מלכות ניקולאי השני. זה היה המשך תקופת המלך הקודם וכן לא השתנו היחסים עם התושבים האחרים בעיר. ההתקדמות הכלכלית הלכה וגברה בכל הסביבה וגם היהודים נהנו ממנה. בקהילה עצמה נמשכה עלית השפעתם של החוגים הלאומיים. הם מצאו, שהרב מטעם, שבפועל ייצג את הקהילה לפני השלטונות, ושבכוחו היה להשפיע על ניהול העניינים, צריך להיות בעל הכרה לאומית, ושיהיה מוכן להדריך ולכוון בצורה הנאותה את מוסדותיה. הרב מטעם נ. ז. שחור, לא היה מתאים לתפקיד זה, ולכן נעשו מאמצים לבחור אחר במקומו. על רקע זה היו התנגשויות בזמן בחירות הרב מטעם, ולבסוף נבחר ב־1898 לתפקיד זה הד"ר שמריהו לוין, שהיה ידוע כציוני מסור וכנואם מצויין [41].

המפקד הכל־רוסי שהתקיים ב־1897, נותן לנו תמונה ברורה ממצבם הדמוגרפי והכלכלי של יהודי י־ב. נפקדו אז 40,971 יהודים בעיר, מהם 20,864 גברים ו־20,107 נשים, שהיו 37% מכל האוכלוסיה של העיר. ז"א, שהקהילה גדלה במהירות רבה ב־20 השנים האחרונות והיתה, במספר נפשותיה, לאחת הגדולות ברוסיה. מהם היו עצמאיים: 12,114 גברים ו־3,046 נשים. בני המשפחה התלויים בהם: 24,819. מבין העצמאיים עסקו במסחר — 4,531 מהם 432 נשים. בהכנת בגדים עסקו 2,969 ועזרו להם עוד 4,415 לא־עצמאיים. בשרות פרטי ועוזרים בבתי מסחר — 1,714, מהם נשים 1,091. בעיבוד עץ היו עסוקים 657, בעיבוד מתכת — 771. אנו רואים כאן ציבור יוצר, שעסק לא רק במסחר, אלא גם במלאכה ובתעשיה זעירה. במלאכה בולט מספר העסוקים בהכנת בגדים, בחרושת העץ ובמתכת. נוסף לאלה, היו בעלי מקצוע חפשיים: רופאים, עורכי דין, פנקסנים, רוקחים, פקידים בבנקים ובחברות מסחר. בין בעלי המלאכה היהודים, היו שהעסיקו פועלים יהודים ולא־יהודים עם תוצרת ומחזור לא־קטנים [42]. בידי היהודים היה חלק ניכר מבתי המסחר והחנויות. כמו כן, הלך וגדל חלקם בבעלות על בתים בחלקים המרכזיים של העיר. יהודים יסדו חברות שונות, למען עקוף את חוקי המדינה המכוונים נגד פעילותם בחרושת, בניצול מיכרות פחם ומחצבים אחרים, שבהם היתה ברוכה הסביבה.

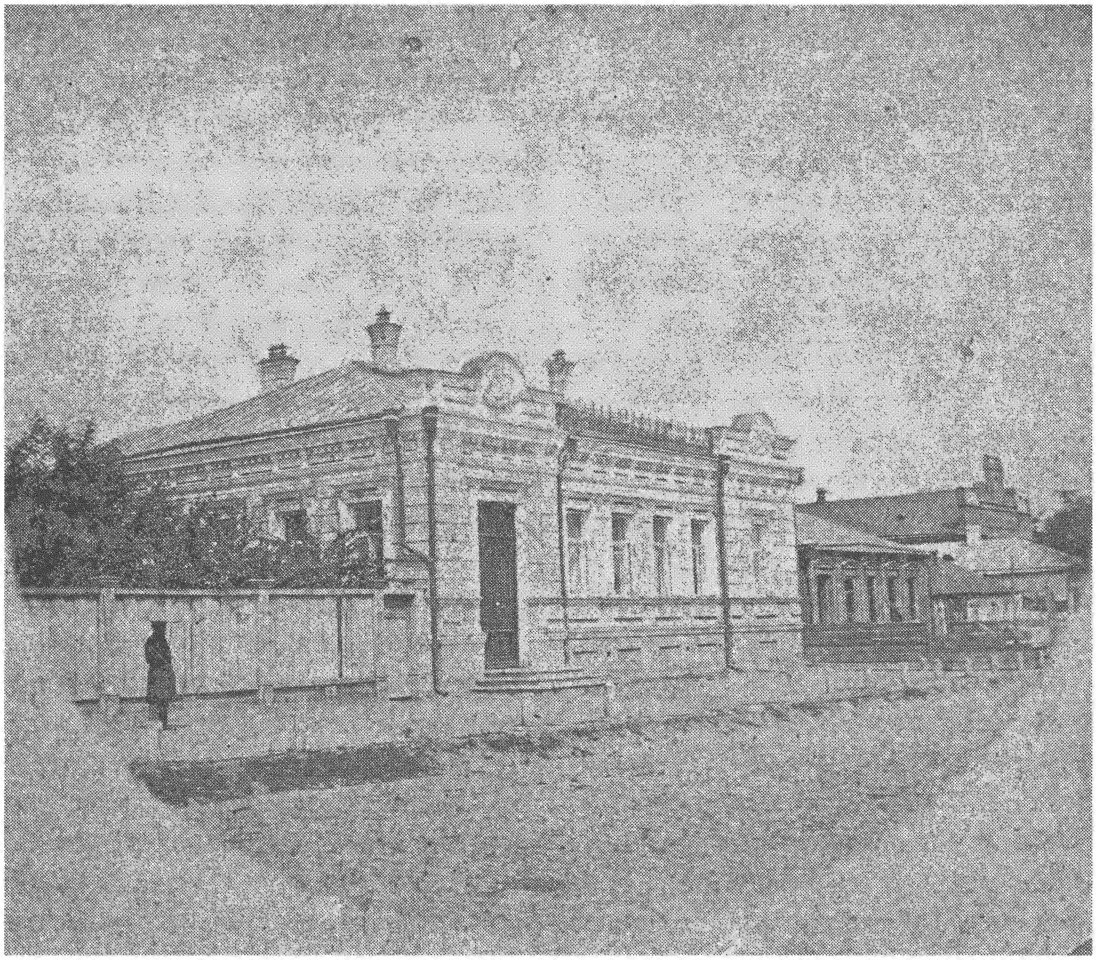
התפתחות המלאכה והמסחר בין יהודי העיר העמידה את שאלת האשראי להם, כאחד מהתפקידים החשובים. לשם כך נוסדה ב־1901 קופת אשראי לבעלי המלאכה ולסוחרים הזעירים [34], שאחד ממייסדיה העיקריים ויושב ראש הנהלתה, מיום היווסדה ועד פטירתו, היה המהנדס משה ברוק. מוסד זה גדל והתרחב במשך הזמן ועמד לימין חבריו בהקצבת האשראי הדרוש להם ובהצילם מריבית קצוצה.

לסוף המאה ה־19 היו קיימים בי־ב 12 בתי כנסת רשומים; ב„תלמוד־תורה", על שלשת סניפיה למדו כ־500 ילד, כמו כן למדו 885 ילדים ב„חדרים". ונוסף לכך היו בעיר ישיבה ו־16 בתי־ספר פרטיים יהודיים לנערים ולנערות [44].

9.

בשנים הראשונות של המאה ה־20, ימי ניקולאי ה־2, לא בא שינוי ביחסם של השלטונות המקומיים ליהודים. הדבר היה תלוי במידה לא־מעטה באישיותו של שר הפלך. והיה ושר הפלך היה איש־ישר, לא נתון להשפעת האנטישמיים. ניתן היה לקדם את ענייני הקהילה בפיתוח מוסדותיה השונים. ואם היה הוא אנטישמי־שונא־ישראל, קשה היה לעשות למען הצרכים המרובים של הקהילה. למזלם של יהודי י־ב כיהנו בשנים אלה שרי־פלך אחדים, בעלי השקפות ליברליות, והיתה אפשרות להרחיב את המוסדות הקיימים וכן גם להקים נוספים [45]. עם זאת לא פסקה האנטישמיות והסתה נגד היהודים בין הציבור הנוצרי, ואלו נתנו את פריים בהתנפלות פורעים על יהודי י־ב בספטמבר 1904, שדוכאה ע"י המשטרה [46].

ההתעוררות הכללית, שלפני מלחמת יפאן, לא פסחה על יהודי י־ב, ומהם לקחו חלק בתנועות המדיניות.

בית סרגי פאליי ביקאטרינוסלאב בו גר אוסישקין

אחד מהארגונים הראשונים של תנועת „פועלי־ציון" נוסד בעיר זו ב־1903, והיה מהחזקים ובעל כיוון מיוחד בתנועה כולה ונסתייע בכך בפעולתו של יצחק שימשלביץ (לעתיד: בן־צבי — הנשיא השני של מדינת ישראל), ששהה זמן מה בעיר והיה בין היוז־מים לארגון ההגנה העצמית בה. שנית לו, לאחר הפי־לוג, היתה „מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטיים". יהודים לקחו חלק ניכר בפעולות המפלגות הסוציא־ליסטיות בעיר, שפעלו בעיקר בין הפועלים. מהם באו מארגנים, נואמים מדפיסי כרוזים. הצטיין אז דוד בראגינסקי, יליד קרמנוצ׳ג, שב־1901—1903 פעל הרבה כנציג ה„סוציאל־דימוקראטים", אירגן שביתות ופעו־לות אחרות נגד השלטון עד שנאסר [47].

ברחוב היהודי, לעומת תהליך ההיתבוללות, הלכה וגברה התנועה הציונית בהנהלת מ. אוסישקין [48]. היא רכשה לה הרבה חברים ואוהדים, טיפלה באוסף כס־פים, בהוצאות חוברות־תעמולה וכן עלה בידיה לכנס ב־1900 לועידה אזורית את נציגי האגודות הציוניות מפלך י״ב וטבריה [49]. לימינו של מ. אוסישקין התייצב מ. ברוק (גיסו), שאחר כך, לאחר שאוסישקין עבר לאודיסא, ריכז בידיו את הפעולה הציונית בעיר ובס־ביבה.

הפעילות הציבורית, שהודרכה ע״י החוגים הלאו־מיים יחד עם „הרב מטעם" הד״ר ש. לוין, שנבחר לתקופה נוספת, הלכה והתרחבה. בידיהם עלה לארגן ב־1901 את ועידת המורים היהודים הראשונה ברוסיה, שהתקיימה בי־ב [50]. ניבנה בנין גדול לבית החולים היהודי, שהכיל למעלה ממאה מיטות [51]. נפתחה מחלקה ללימוד מקצוע על יד „תלמוד־תורה", הוקמה לשכה לחיפוש עבודה ע״י החברה לעזרה לעניים [52], נפתח בית יתומים, הרחיבו את בית התמחוי לארוחות זולות לניזקקים [53]. תשומת לב ניתנה לעזרה לעניים וזה נוסף

לדאגה לשפור מוסדות החנוך של הקהילה. הריבוי הטבעי היה מוסיף כל שנה יותר מאלף איש לקהילה [54], ונוסף להם היו רבים באים ממקומות אחרים, שמהם לא מעטים היו פונים לעזרת המוסדות. הכנסות של הקהילה היו קודם כל מחכירת מס הבשר, שהיה מכניס החל מ־1901 סך של 137,000 רובל לשנה, במקום 87,000 בשנים הקודמות [55], ונוסף לזה תרומות ונדבות מיהודי העיר.

אם כי יהודי י״ב היוו מעוט, אמנם עד 40%, מכלל תושבי העיר, הרי הודות לפעולתם הכלכלית הזריזה, ריכוזם במסחר וברחובות המרכזיים של העיר, בסבי־בת העורק הראשי ה„פרוספקט", רישומם היה גדול. לכך יש להוסיף את יהודי הסביבה שהיו באים לי״ב בעניני מסחר, ומגע עם מוסדות וחברות שונות, ונר־אית היתה העיר כמלאת יהודים. הקשרים עם התו־שבים הלא־יהודים היו ברובם בשטח הכלכלי, וחלק מהאינטליגנציה היהודית ומציבור הסוחרים ובעלי־התעשיה, היה נפגש עם עמיתיהם הנוצרים גם בחברות משותפות, ובמוסדות ואגודות שונות והופעות ציבו־ריות, כגון נשפי צדקה וכו׳. יש לציין את השפעת היהודים בעיתונות המקומית, שמספר רב ממשתתפיהם היו יהודים, עורכים וסופרים, ועוד גדול יותר היה מספר קוראיהם היהודים. עיתונות זו היתה דנה בשא־לת היהודים בכלל וכן הראתה התעניינות במצב הקהי־לה ומוסדותיה.

10.

המלחמה עם יפאן לא פגעה במישרים ביהודי י״ב, חוץ משגויסו חיילים מבני העיר ונשלחו לחזית. ההת־עוררות הכללית במדינה, שבאה לאחר המפלה במל־חמה הזו, בהתחלת 1905, לא פסחה על קהילת י״ב. נשלח מיברק ליושב ראש מועצת המיניסטרים, שבו נומקה הבקשה להשוות את יהודי רוסיה בזכויותיהם ליתר תושבי המדינה [56]. החברים הממונים היהודים במועצת העיריה התפטרו מתפקידם, כדוגמת החברים היהודים בערים אחרות [57]. התסיסה בציבור היתה גדולה וכולם חיכו לשינויים, הצריכים היו לבוא בחיי המדינה. בני הנוער היהודי, יחד עם אחרים, הראו זאת, לעיתים, בהופעות חוץ. לאחר התנגשויות שונות החלו לדבר על ארגון הגנה עצמית, אספו כסף ורכשו נשק.

האכזבה לא אחרה לבוא, כאשר לאור ההסתה הפ־רועה נגד היהודים פרצו ב־20 ליולי 1905 התנגשויות ופגיעות מצד פורעים שונים. היהודים התגוננו בנשק, היו כמה פצועים, אבל השלטונות אחזו מיד באמצעים הדרושים והפרעות דוכאו באיבם [58]. לא כן היה לאחר הכרזת ה„מניפסט" הידוע מ־17 לאוקטובר (לפי הלוח היוליאני) 1905. הפרעות היו מאורגנות ובהיקף גדול. הם התחילו ביום 21 לאוקטובר 1905. לאחר התהלוכה „הפטריוטית" במרכז העיר, החלו הפורעים להתנפל על חנויות ובתים בהם גרים יהודים והחלו לשדוד, להרוס וגם להרוג ביהודים. ההגנה, שבה לקחו חלק אנשי מפלגות שונות, כמו „מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטים", „פועלי־ציון", „בונד" ופרטים, היתה מוכנה במידה מסויימת. אירגנה קבוצות מזוינות בנשק קל (אקדחים), שיצאו מיד לרחוב על מנת לגרש את הפורעים. להגנה זו היתה מיפקדה כללית וכן מיפקדות של הארגונים המשתתפים בה, שעמדו בקשר הדדי וע״י כך יכלו לעזור אחת לשניה. לראשונה עלה בידי ההגנה לדחוף את הפורעים מהרחובות ולהרוג בהם [59], אבל אחר כך, בהתערב הצבא, שירה באנשי ההגנה, היתה מוכרחה ההגנה לצמצם וגם להפסיק את פעו־לתה [60], ע״י כך ניתנה יד חפשית לפורעים שהמשיכו בפעולות ההרס וההרג בימים 22 ו־23 לאוקטובר, ורק לאחר שניתנה לצבא ההוראה להפסיק את הפרעות, יצא נגדם ובנשק הפסיק את הפוגרום. נהרגו אז יותר ממאה יהודים, המספר המדויק לא נודע, נפצעו יותר ממא־תים. נשדדו יותר מ־300 חנויות, מספר גדול של דירות ובתים נהרס ומהם עלו באש [61]. הצנזורה לא הרשתה לפרסם על הפוגרום הזה בעיתונות, חוץ מהי־דיעה שהיו פרעות ולכן חסרים הרבה פרטים [62].

הנזק החמרי היה גדול מאד. ביחוד סבלו מדלת העם, שרבים מהם נשארו בלי כל אמצעי קיום. מעטים מבין הנוצרים באו לעזרת היהודים. ברם, יש לציין קבוצת צעירים מבין פועלי בתי־החרשת, שהגנו על היהודים, שגרו בסביבתם, ולא נתנו לפורעים לעשות את מלאכתם [63]. נוסד ועד לעזרת ניפגעי הפרעות, נת־קבלו תרומות ממקומות שונים, הן מרוסיה והן מחוץ־לארץ, וכן נאספו כספים בי״ב עצמה. ס״ב של התרו־מות שנתקבלו היה 297,500 רובל, מהם 52,000 מי״ב [64]. פחד ואימה נפלו על יהודי י״ב רבים עזבו את העיר לזמן מה. אחדים היגרו לאמריקה, ולארץ ישראל. לאחר שהפורעים, שהועמדו למשפט, יצאו חייבים, הם חוננו ע״י ניקולאי ה־2...

למרות המכה החמרית הגדולה באה מהר ההתאו־ששות. מרץ רב השקיעו היהודים בשיקום חייהם הכלליים. לא כן ביחסים עם נציגי השלטון. האנטי־שמיות היתה ניכרת ביחס הרע ליהודים במוסדות

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКІЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ОКРУГЪ

№ 10.

СПИСОКЪ

Еврейскаго національнаго избирательнаго комитета.

1. **Брукъ** Моисей Самуиловичъ, инженеръ г. Екатеринославъ, Александровская ул., д. № 25.
2. **Гольдьштейнъ** Александръ Моисеевичъ, членъ центральнаго комитета сіонистской организаціи въ Россіи. г. Петроградъ Каменноостровскій проспектъ 9 кв. 44.
3. **Шморгонеръ** Давидъ Исааковичъ, присяжный. повѣренный Екатеринославъ, Казачья ул. д. № 42.
4. **Капланъ** Лейзеръ Мееровичъ инженеръ-технологъ г. Петроградъ Загородный проспектъ 1|3 Предсѣдатель Ц. К. «Цеирей-Ціонъ»

עקאטערינאסלאווער וואהל־קרייז.

№ 10.

דער צעטל

פון יודישען נאציאנאלען וואהל־קאמיטעט.

1. משה בן שמואל ברוק, אינזשינער. יעקאטערינאסלאוו, אלעקסאנדראווסקי ה. 25 №
2. אלעקסנדר בן משה גאלדשטיין, מיטגליד פון ציוניסטישען צענטראל קאמיטעט אין רוסלאנד, פעטראגראד, קאמענאאסטראווסקי פר. 9 № ה. 47 №
3. דוד בן יצחק שמארגאנער, פריסיאזשני פאווערעני, יעקאטערינאסלאוו קאזאטשיא 12 №
4. אליעזר בן מאיר קאפלאן, אינזשענער־טעכנאלאג, פעטראגראד, זאגאראדני פראספעקט 1/3, פארזיצענדער פון צ. ק פון צעירי־ציון.

רשימת המועמדים לבחירות לאסיפה המכוננת מטעם ועדת הבחירות בפלך יקאטרינוסלאב.

עירוניים וציבוריים שונים. הקבוצות של „המאה השחורה" — „הנשר הדו־ראשי" — Двухглавый Орел שהיו תחת חסותם של אנשי השלטון, היו מתנפלים על היהודים ברחובות העיר, במקומות צבוריים שונים, מכים, פוצעים ושודדים. כל הפניות לשלטונות לא הועילו, מה גם שראש העיריה היה שונא־יהודים מובהק ותמך בכנופיות האלה. ההתנגשויות עם השלטונות והמלחמה על זכויות נמשכו בי־ב עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, והדבר נתן את אותותיו בהתערבות צרת־מוחין בפעולות מוסדות הקהילה, בהגבלות על קבלת תלמידים יהודים לבתי־הספר התיכונים וכו'. והיות והיהודים מילאו תפקידים חשובים בחיי הכלכלה, אין פלא שנציגי החוגים הכלכליים היו פונים לשלטונות בבקשה להפסיק רדיפות אלה[65].

11.

אחת מהשאלות החשובות שעמדו אז לפני הצבוריות היהודית ברוסיה, וכן גם בי־ב, היתה ההשתתפות בבחירות לפרלמנט הרוסי — ה„דומא" — Государственная Дума למרות התעמולה, שלא להשתתף בבחירות אלה, שניהלו ארגוני השמאל, ולמרות הפניות מצד ב"כ השלטון, שלא לתת יד למפלגות השמאל, הוחלט לקחת חלק פעיל בבחירות, למען הבטח בחירת צירים ליברליים, ואם אפשר להשתדל להעביר ציר יהודי ל„דומא". ואמנם ל„דומא" הראשונה נבחר מפלך י־ב ציר יהודי והוא מר מ. שפטל מפטרבורג, שהיה ידוע כעסקן צבורי. גם ל„דוגמא" השניה נבחר ציר יהודי מפלך י־ב, אבל לא היה כל קשר בין בחירתו ויהדותו.

באותן השנים הלכה והתפתחה התנועה הציונית במקום. בראש הפעולה עמד מר מ. ברוק, לאחר שמ. אוסישקין עזב את י־ב ב־1906. ברוק נעזר נוסף לעסקנים הציונים הקודמים ע"י ה"ה ש. ברסלאבסקי, א. ברזובסקי ד"ר י. דולזאנסקי, י. מוצקין, שאליהם הצטרפו במשך השנים ת. וידרין, ז. וולודארסקי ועוד. פעיל היה גם הרב מטעם מר מ. ברושטיין שנבחר לתפקידו זה ב־1904, אחרי שהד"ר ש. לוין עבר לווילנא. הוא עשה הרבה לצרכי הקהילה, דאג לצורתה הלאומית, לפיתוח מוסדותיה הרבים. תשומת לב ניתנה לנוער — לקרבו ליהדות, ואגודה מיוחדת נוסדה להפצת התרבות העברית בין הנוער היהודי[66]. נוסדה „אגודת שפת עבר" למען הפצת ידיעת השפה העברית[67]. הסתדרות „צעירי־ציון", שהתארגנה אז בי־ב, היתה אחת מהראשונות והחזקות ברוסיה, ונציגה, דניאל וקסלר, השתתף בועידת „צעירי־ציון" הראשונה בלודז ב־1912. הציונים אירגנו הרצאות, נשפים, הפיצו ספרות ציונית וכן אספו כספים לקרן הקימת, למטרות ציוניות אחרות וכן למפלגה עצמה.

לאחר שנות ההתרוממות, באה אדישות בחלק מהציבור היהודי כבחוגים רבים במדינה, ואיתה התרחקות מהעם וערכיו. העיקר — תועלתו של היחיד. וכתוצאה מזאת — רבו שוב מקרי השמד בין הנוער, בהקשר לכניסה לבתי הספר הגבוהים, שהחמירו מאד באותו הזמן בהגבלות שונות לגבי יהודים. ולא מעטים מבין הנוער, גומרי בתי־הספר התיכוניים, הלכו ב„דרך" זו. נגד מגפת השמד הזו, התגייסו מטובי אנשי העיר, וכאות לכך הופיע בעיתונות מכתב־גלוי לנוער, בחתימת 80 בוגרי בתי־הספר התיכוניים בעיר, המביעים

את התנגדותם הנמרצת לאלה העוזבים את עמם, למען כניסה לבית ספר גבוה [68].

בתנאים של התנקשויות ורדיפות מטעם השלטונות, המשיכה הקהילה בפיתוח מוסדותיה הרבים. נוספו חדשים מתרומותיהם של יהודי העיר, שנדבו לשם כך כסף ורכוש. אירגוני נשים דאגו למוסדות העזרה לעניים, לילדים, לחולים, ליתומים. נציגות „יקא" טיפלה ועזרה למהגרים לחוץ־לארץ. בעבודה הציבורית הזאת התבלטו ה"ה: ד"ר בולוחובסקי, ד"ר גולדברג, זילברברג, ל. רוטנברג, ד. שמורגונר, א. שפירא ועוד. את עניני הקהילה בכללה ניהלה מועצת נציגי בתי־הכנסת החשובים ביותר, שהיתה מתאספת מפקידה לפקידה והשלטון היה מתחשב בה [69]. לרבה של הקהילה, מטעם ה„מתנגדים" נבחר ב־1908 הרב פנחס גלמן, שהתחבב מהר על בני העדה. הוא הרחיב את „הישיבה הקטנה" שהיתה קיימת, ובזמנו היא עברה לבניינה החדש והקבוע משלה וחלו בה הרבה שנויים [70], ומטעם החסידים נבחר באותו זמן הרב לוי־יצחק שניארסון נוסף להם היו עוד כמה רבנים בפרוורים וכן דיינים.

.12

בתקופה זו של התנקשויות השלטונות ומלחמה על זכויות יסודית של האזרח היהודי, פרצה מלחמת העולם הראשונה, שנתקבלה בציבור הרוסי מתוך הזדהות עם הממשלה; וכך נהגו גם היהודים. מובן, שגם קהילת י־ב הלכה בדרך זו והרימה תרומה מיוחדת לצרכי המלחמה, שנמסרה לצאר בזמן ביקורו בעיר [71], וזה נוסף לתרומות פרטיות למוסדות ואירגונים הקשורים במלחמה. חיי העיר בדרך כלל לא היו נפגעים והתנהלו במסלולם הרגיל. גוייסו במספר ניכר חיילים יהודים ונשלחו לחזית, מהם נפלו, מהם נפצעו, מהם קיבלו אותות הצטיינות. לעיר באו הרבה פליטים יהודים. הן מאלה שעזבו את מקומות מגוריהם מפחד המלחמה, כשחזית התקרבה אליהם, הן מפחד נגישות הצבא הרוסי. כמו כן הופיעו הרבה מגורשים „מטעמי בטחון" ע"י שלטונות הצבא. בין הפליטים היו כמה אישים חשובים, כמו הרב ח"ע גרודזינסקי מווילנא, וכן הועברו כמה מוסדות חינוך, כמו הגימנסיה היהודית של פ. כהן מווילנא ועוד. מצבו הכלכלי של רוב הישוב הוטב, לרגלי ההזמנות הרבות מטעם הצבא ואחדים מבין הספקים והקבלנים עשו כסף רב.

יחסו של הישוב היהודי השתנה מהר לרגלי הרדיפות והנגישות כלפי היהודים במקומות שנכבשו ע"י הצבא הרוסי או שהיו בקרבת החזית, וכן לרגלי האשמות והעלילות הרבות שהיו מפיצים, מבלי שיאסר הדבר, ע"י החוגים האנטישמיים. ביוני 1915 התחילו להגיע לי־ב המגורשים מפלכי קובנא וקורלנד. הקהילה התגייסה לעזרתם. הירבה לעשות הנוער, שהקדיש הרבה כוח, ומרץ לשם סדור המגורשים. וועד העזרה המקומי, שבראשו עמדו ה"ה זילברברג ורוטנברג, אסף במקום סכומים ניכרים. כמו־כן נתקבלו כספים מהוועד המרכזי לעזרת הפליטים שבפטרוגראד. הפליטים סודרו בדירות, אורגנה להם עזרה רפואית, הילדים סודרו בבתי הספר הן במקומיים והן שנפתחו באופן מיוחד בשבילם, דאגו לעבודה ועוד. וועד זה ריכז סביבו רבים מהתושבים היהודים, בכדי לעזור בכוחות משותפים לפליטים מכל הסוגים להסתדר בהקדם. נוסף לכך צריך היה לדאוג ל„ערבים" (אלה היו נכבדי הקהילות בגליציה, שנאסרו והועברו לרוסיה, שם היו צריכים להיות ערבים עבור התנהגותם ה„טובה" של יהודי קהילתם ושנמצאו בי־ב תחת פיקוח השלטונות)[72]. לא ידוע מספרם המדוייק של הפליטים היהודים בי־ב, כי היה מישתנה. אבל ב־1915 היו רשומים לקבלת עזרה בוועד 5.700 נפש [73]. מספרם האמיתי היה גדול יותר, כי רבים באו בכוחות עצמם והסתדרו בלי כל עזרה.

בדרך כלל, לרגלי המצב הכלכלי והצורך בידיים עובדות, מצאו הפליטים האלה את פרנסתם במהרה. בעלי המלאכה מביניהם פתחו בתי מלאכה, ובעלי־המקצוע עבדו במקצועם ועשו חייל רב. בחוצות י־ב שוב החלה להשמע יידיש ובמבטא הליטאי, בלי ריבוי מילים רוסיות. גדל מספר המתפללים בבתי־הכנסת, נשמעו שירים ביידיש, והנוער היהודי הי־בי נפגש והתרשם מאד מציבור יהודי זה.

עם הפליטים באו עסקנים שונים, בעלי השכלה עברית, כמו מורי הגימנסיה של כהן, סופרים בעברית וביידיש, ואלה התחילו לקחת חלק בעבודות הציבוריות במקום. עסקני המפלגות, ה„בונד", „פועלי־ציון" ואחרים הוסיפו כוח למפלגותיהם; דבר שבלט אחר כך בשעת המהפכה ב־1917. בין הפליטים שבאו לי־ב, כדאי לציין את הד"ר יוסף חזנוביץ, מייסד הספרייה הלאומית, שהמשיך גם פה בפעולתו באוסף ספרים וגם בעזרה לחולים, ונפטר ב„מושב־זקנים" [74], ואת הסופר הנודע ביידיש ח. צמרינסקי (ר' מרדכלה') שנפטר שם ב־1917.

כרוז גוש המפלגות הלאומיות היהודיות לבחירות למועצה העירונית ביקאטרינוסלאב ב־1917

בשנות המלחמה, לרגלי ההזמנות הרבות מטעם הצבא, ועם התפתחותו הכלכלית הרצופה של האזור כולו, רכשו להם יהודי י״ב עמדות כלכליות חשובות נוספות בעיר, ובידיהם התרכזו חלקים ניכרים של המסחר והתעשיה. מפקד מ־1915 מראה, שבידי היהודים בי״ב היו 84 בתי־חרושת מסוגים שונים, מהם מינסרות, תחנות־קמח, חרושת הברזל, משרפות ללבנים ועוד. עבדו במפעלי התעשיה האלה 3.700 פועלים ופקידים, מהם יהודים: 645 פועלים ו־250 פקידים[75]. נוסף לכך היו בידי היהודים בתי מסחר גדולים.

העבודה הציבורית נמשכה במרץ, פעלו חברות תרבותיות שונות, כגון „חובבי שפת עבר"[76], התקיימו הרצאות, קונצרטים למוסיקה יהודית וכו׳. המפלגות הפוליטיות, למרות האיסורים, פתחו במחתרת פעולותיהן ורכשו חברים נוספים. הציונים הרחיבו את עבודתם, קיימו מפקידה לפקידה הרצאות, הפיצו ספרות ואספו כספים. עבודה רבה נעשתה לטובת הפליטים. בשתוף פעולה עם ה„חברה להפצת השכלה בין היהודים ОПЕ נפתחו בי״ב בתי־ספר לילדי הפליטים, בהם לימדו כמה מקצועות ב„יידיש" וכן אורגנו שעורי ערב למבוגרים ולנוער[77]. יחד עם ה„חברה לשמירת הבריאות" ОЗЕ דאגו לבריאות הפליטים, אורגנו מעונות יום לפעוטים, „טיפת חלב" ועזרה רפואית אחרת[78]. לגימנסיה של כהן נתקבלו תלמידים ילדי העיר, שקבלו שם השכלה יהודית־עברית. כן נכנסו תלמידים רבים לישיבה של הרב גלמן.

ה. במהפכה, 1917—1919

13.

יהודי י״ב קיבלו את המהפכה של פברואר 1917 בשמחה ואהדה ככל הישוב היהודי ברוסיה, מתוך תקוה ואמונה, שבא סוף לרדיפות ושאפשר יהיה להתחיל בחיים חפשיים ולפתח חיים יהודיים בעיר ובמדינה. כל המפלגות החלו להופיע בפומבי, ערכו אסיפות, כינוסים, הרצאות, הפיצו ספרות משלהן וגייסו חברים לשורותיהן. יצאו לרחוב היהודי „הציונים" (הכלליים) ואיתם „צעירי־ציון", ה„בונד", „פועלי־ציון", מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטים" („סיים"), המפלגה העממית „פולקספארטיי", וכעבור זמן־מה המפלגה הדתית־לאומית „אחדות". גם המפלגות הכלליות כמו ה„סוציאל־דימוקראטים" ו„סוציאל־רבוליוציאונרים" ובמקצת ה„קאדטים" עשו למען רכישת חברים ואוהדים יהודים. מכל המפלגות האלה, הפעילים ביותר ושרכשו להם מיד תמיכה רבה בישוב היהודי, היו ה„ציונים" ואיתם „צעירי־ציון" שבראשם עמד ישראל אידלסון (לעתיד י. בר־יהודה, שר בממשלת ישראל) ואיתו יחד פעלו י. ריטוב, ב. אידלסון ועוד. נפתחו מועדונים, אורגנו שעורים לעברית ויצא בשפה הרוסית התקופון:

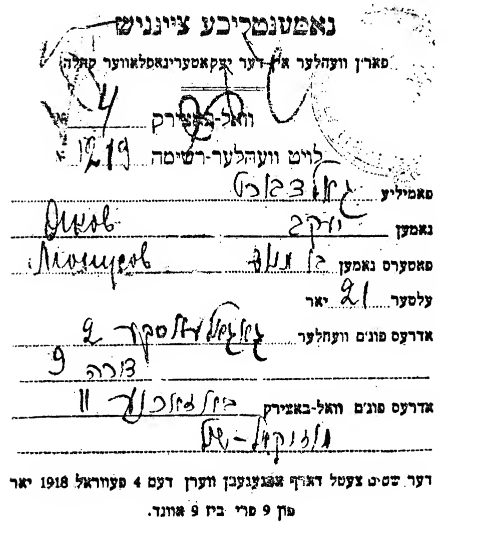
Известия Екатеринославского Раинного Сионистского Комитета Еврейский путь וכן:

(דרך היהודים ידיעות „הועד הגלילי הציוני הי״ב"). הוצאו כמה חוברות תעמולה בעברית, רוסית ויידיש. גם הנוער הלומד התארגן ב„התחיה", הסטודנטים

ב„החבר". באפריל כונסה ועידה גלילית מנציגי הוע־
דים המקומיים בפלכים י־ב וטבריה. גם ה„בונד"
פיתח פעילות רבה, ביחוד בין הפועלים היהודים ובין
הפליטים, ואחד מראשי המדברים היה פישמן. ה„בונד"
הוציא גם כן תקופון ברוסית Наше Слово (דברנו)
וביידיש „דער אינטערנאציאונאל". פעלו גם פועלי־
ציון, שבראשם עמד זלמן אוסטרובסקי. מטעם „מפלגת
הפועלים היהודים הסוציאליסטיים" יצא ביידיש „דער
קעמפפער". התעמולה התנהלה בחלקה הגדול ברוסית,
מפלגות השמאל השתמשו גם ביידיש, ביחוד בין הפ־
ליטים, שלקחו חלק ניכר בפעילות המפלגתית.

יהודים רבים השתתפו בהקמת וניהול המוסדות
החדשים ומהם נבחרו לועד הפועל העירוני[79]. פקידים
יהודים נכנסו לעבור במוסדות הממשלה השונים ומי־
לאו שם תפקידים חשובים ואחראיים. והדבר הוסיף
להכרה העצמית של הישוב היהודי בי־ב, שהרגיש
עצמו כבן־חורין, כאזרח שווה זכויות; והאביב והקיץ
של שנה זו, 1917, נראו כיפים ביותר בחיי קהילת
י־ב!

בראש הקהילה נשארה ההנהלה הקודמת, שצריכה
היתה לדאוג למוסדותיה הרבים, שמצבם הכספי היה
קשה. ההכנסות מחכירת מס בשר ירדו, כי לרגלי
המלחמה והיוקר פחתה מכירתו. לרגלי האינפלציה לא
קשה היה לאסוף תרומות, ועם זה היה מההכרח לפנות
למוסדות העיריה בבקשת תמיכה[80], בדרך כלל ירדה,
לרגלי התנאים החדשים, חשיבותה של הקהילה, ובהו־
פעות חוץ היה כוחם של דוברי המפלגות, גדול יותר
ממנה.

נאמענטליכע צייגניש
פארן וועהלער אין דער יעקאטערינאסלאווער קהלה
וואל-באצירק
לויט וועהלער-רשימה
פאמיליע
נאמען
פאטערס נאמען
עלטער יאר
אדרעס פונ'ם וועהלער
אדרעס פונ'ם וואל-באצירק
דער שטים-צעטל דארף אבגעגעבן ווערן דעם 4 פעברואל 1918 יאר
פון 9 פרי ביז 9 אוונד.

כרטיס בוחר לועד הקהילה ביקטרינוסלאב
ב־1918

בשנה זו התעשרה הקהילה במוסד חדש, והוא
ה„פוליטכניקום הפרטי", שפתח את שנת הלימודים
הראשונה בסוף ינואר 1917. מוסד זה היה פרי יוזמתם
של עסקנים יהודים בפטרוגראד, שרצו לעזור לצעי־
רים יהודים, בוגרי בתי־הספר התיכונים, שקשה היה
להם, לרגלי ההגבלות, להתקבל לבתי־הספר הגבוהים'
הוחלט, איפוא, לפתוח להם בית־ספר גבוה, טכני,
שבוגריו יוכלו, לאחר גמר לימודיהם, לעמוד בבחינות
ממשלתיות ולקבל תואר מהנדס, נבחרה לשם זה העיר
י־ב, מרכז יהודי חשוב, וגם תעשייתי שנמצא שם גם
בית ספר טכני ממשלתי גבוה, ושאפשר היה להעזר
במוריו הפרופסורים ובמעבדות הדרושות[81].

ענין חשוב עמד על סדר יומה של הציבוריות היהו־
דית בעיר־הבחירות למוסדות החדשים: לעיריה, לאסי־
פה המכוננת, לקהילה; ומהרגע הראשון באה ההתנצ־
חות ומלחמת מפלגות, ביחוד בין הציונים ומפלגות
השמאל, שהאשימו את הציונים שהם נציגי הבורגנות
ומתנגדים לפועלים ולרוסיה הדימוקראטית.

שאיפת הציונים, יחד עם צעירי־ציון, היתה ליצור
בלוק לאומי לבחירות למוסדות העיר והמדינה, שאליו
יכנסו נציגי האירגונים היהודים, בכדי להעביר מספר
מירבי של צירים. רעיון זה לא נתקבל ע"י מפלגות
השמאל, שלעיתים קרובות הלכו לבחירות יחד עם
המפלגות השמאליות הכלליות[82]. לבחירות למועצת
העיריה נבחרו מתוך 97 חבריה 19 יהודים, מהם 9
ציונים ו„צעירי־ציון", והיתר ממפלגות אחרות[83]. לב־
חירות לאספה המכוננת הוצגה רשימת יהודים מוע־
מדים מטעם כל הפלך ובראשה מ. ברוק. רשימה זו
לא הצליחה להעביר את מועמדיה. בבחירות לועד
הקהילה, שהתקיימו ב־17 לפברואר 1918, זכתה הרשי־
מה הציונית בהצלחה, נציגה משה ברוק נבחר לנשיא
הקהילה, ופ. כהן, מנהל הגימנסיה ב"כ הפולקספארטיי,
ליושב ראש הועד הפועל שלה.

היחסים עם כלל התושבים היו בדרך כלל תקינים,
והופעות אנטישמיות היו מעטות. י־ב היא עיר, שבה
ישנם הרבה פועלים, בעלי הכרה מעמדית, ורחוקים
מהשפעות ריאקציאוניות. בחדשי הסתיו, לרגלי אי־
יציבות השלטון, הורע המצב, וכן התחילה להתגבש
בעיר התנועה האוקראינית, שבה היו יסודות אנטי־
שמיים חזקים למדי. מסורת ההגנה היתה חזקה בקרב
יהודי י־ב, לכן, לשם הגנת הישוב היהודי מפרעות
העלולות לבוא, התארגנו קבוצות מגינים אחדות:
„ע"י ברית החייל היהודי", ע"י המפלגה המאוחדת
היהודית הסוציאליסטית" וכן קבוצות קטנות של ה„בור־

נד" ושל „פועלי־ציון". קבוצות הגנה אלה, שלאחדות מהן היו מפקדות בבניינים מיוחדים שקיבלו מהשלטו־נות, פורקו מנשקן במרס 1918, כי קיומן היה למורת רוחו של השלטון הסובייטי דאז. מה גם שהאנרחיסטים, שיהודים רבים היו ביניהם, דרשו לפרק את הנשק מקבוצות ההגנה, כי אלה הפריעו להם בהתנפלויותיהם השכיחות על בעלי־רכוש בדרישות כסף או שווה כסף [84].

במבנה החברה היהודית בי־ב בא שינוי רב ערך. השפעת בעלי הדעה הקודמים — בעלי המקצועות החפשיים, „בעלי־הבתים", עסקנים מקובלים — ירדה בהרבה; ראשי המדברים והמשפיעים היו אנשי המפ־לגות, שנציגיהם נשלחו או נבחרו להנהלת המוסדות השונים. בשטח זה היתה התחרות חריפה בין הציונים ובין מפלגות השמאל, שדבריו היו מאשימים לא פעם את הציונים להיותם נציגי הבורגנות, תומכי האימ־פריאליזם ועוד, שלעתים היתה זאת מלשינות כלפי השלטון. ביחוד, בזמן שהסובייטים התחזקו ושלטו בעיר, בדרך כלל, נטה הרוב הגדול של הציבור לציונים ותמך בהם בבחירות למוסדות השונים.

.14

המעבר, לאחר המהפכה הבולשביסטית בסוף 1917, לשלטון מועצת הפועלים והחיילים, היה שקט בי־ב. החדשים הבאים, לאחר תקופת־שפע מסויימת ב־1917, היו קשים במיוחד לשכבות העניות. המסחר והמלאכה הצטמצמו, לרגל המחסור הכללי וההגבלות השונות, כל מהלך החיים הכלכליים הואט ופרנסת רבים קופחה. הספקת צרכי מזון צומצמה וקשה היה להשיגם. בו בזמן סבלה העיר ממגפת הטיפוס שהפילה הרבה חללים. למוסדות העזרה השונים חסרו האמצעים הד־רושים ולזקוקים הרבים לא היה במה לעזור. בהתחשב עם המצב, לא פורקה הקהילה, אלא להיפך ניתנה לה הרשות מטעם השלטון הסובייטי, לגבות מעשירי העיר היהודים כספים, לשם החזקת מוסדותיה, ואמנם, עשתה כך הקהילה והספיקה לגבות סכומים מסויימים.

באביב 1918 חוסל שלטון הסובייטים ע"י הצבא הגרמני, שפלש לאוקראינה, באה תקופת שלטונם של האוקראינים. לראשונה של הריספובליקה — ה„ראדא", ואחר כך של ההטמאן סקורופאדסקי. בעיר עצמה עמד הצבא האוסטרי, שהיה יותר נוח מאשר הגרמני. בתקו־פה קצרה זו, קיץ וסתיו של 1918, הוטב המצב הכל־כלי, המסחר, התעשיה והמלאכה התחדשו, בעיר היה מזון, וכן שרר בה שקט, כי נוכחות הצבא שמה קץ להתנפלויות ולשוד שהיו עד כה. מוסדות הקהילה חידשו את עבודתם, וכמו כן המפלגות, חוץ מהשמאל; הציונים הגבירו פעולתם, אספו כספים, הפיצו ספרותם והוציאו גליון יחיד של ה„פאלקס־ווארט". יהודי י־ב השתתפו בבחירות לועידת יהודי אוקראינה שהת־קיימה בקיוב.

למרות העובדה, שהחיים היום־יומיים התנהלו כסד־רם, הפרנסה היתה מצוייה ואפשר היה לנסוע ממקום למקום, לא הורגש בטחון מלא. הצבא בעיר היה עושה לעיתים סריקות ובדיקות, היו מאסרים, והחרדה לימים הבאים היתה גדולה. ביחוד לאחר נצחון בעלי הברית בחזית המערבית והרבולוציה בגרמניה, כאשר אפשר היה לשער שהצבא האוסטרי, ואחריו הגרמני שבא במקומו, עלולים לעזוב את העיר.

ושוב עלתה על הפרק השאלה? מה יהיה אם הצבא הזר יצא את העיר? האם לא צפויות פרעות ביהודים? השפעת האוקראינים הלכה וגדלה, גם למפלגה הקומו־ניסטית היה כוח רב, בהסתמכה על הפועלים הרבים. התודעה של הגנה עצמית היתה חזקה בי־ב ולכן, לאחר שהצבא הזר התחיל לעזוב את העיר, הוקמו מיד קבוצות הגנה, האחת מטעם „המפלגה הסוציאליסטית היהודית המאוחדת" (לפי המסורת מ־1905), והשניה מטעם ועד הקהילה. שתי קבוצות אלה היו חזקות, מגובשות, מזויינות בנשק ובראשם עמדו אנשים בעלי נסיון, החלק הגדול משמירה על העיר נפל בחלקם. במשך הזמן נוספו עוד קבוצות הגנה מטעם „פועלי־ציון", ה„בונד", „צעירי־ציון", מנשביקים וסטודנטים, ועד שמירה שע"י ועדת הבטחון של העיריה תיאם את פעולות כל הקבוצות האלה, והעיריה ספקה את תקצי־בם. משמרות היו מסיירות בעיר, שומרות על מוסדות וכל הפעולות האלה הכניסו רגש של בטחון בתושבי העיר [85].

ימי שלטונו של פטליורה, לאחר שגרמנים עזבו את העיר, היו קצרים, האוקראינים ששלטו התייחסו בצו־רה הוגנת ליהודי י־ב, אולי הודות למפקדים שלא היו אנטישמיים. ימי חרדה מעטים עברו, כאשר עלה בידי ה„אנארחיסט" הידוע מאכנו להכנס לכמה ימים לעיר, לשרוף את השוק, לגזול ולשדוד חנויות ובתים. קר־בנות מעטים נפלו אז.

ימי מצוקה היו אלו, חסר המזון, המסחר והמלאכה התנהלו בקושי רב, ורבים סבלו ממחסור, כי המחירים הלכו והאמירו, האינפלציה הלכה וגברה.

15.

עם כניסת הצבא הסובייטי בהתחלת 1919 ליי־ב, באה תקופה חדשה בחיי הישוב היהודי שם. כל פעו־לות המפלגות והאירגונים השונים הופסקו. המוסדות עברו לידי השלטון המקומי — הועד הפועל של מוע־צת הפועלים והחיילים. בעלי הרכוש נדרשו להכניס לקופת המועצה סכומים ניכרים וסבלו מזה בעיקר יהודים, כי ידועים היו יותר מאחרים, וכן — רבים מבין הלא יהודים עזבו את העיר. ולא מעטים מבין היהודים שעליהם הוטל לשלם, הוכנסו לבתי־הסוהר. בדרך כלל לא היו מאסרים של עסקני הקהילה או מבין מפלגות יהודיות. אם כי היה חשש גדול לכך; וזמן קצר, לפני שהסובייטים עזבו את העיר, הסתתרו רבים מהם. המזון — קשה היה להשיגו, כי פסק המסחר. התחיל אז המסחר בשוק השחור, חילופי סחו־רות שונות במצרכי מזון וכו׳, השלטון שהיה מתנגד לזה, רדף את הסוחרים האלה והיה מעניש קשה. רבים היו הסובלים וביחוד מהשכבות מיעוטי היכולת. החדשים האלה, היו מלאי מתיחות, ביחוד לרגלי הידי־עות על פעולות הצבא הלבן בקאווקאז והתנפלויות האטאמנים השונים בחלקה המערבי של אוקראינה על יהודי העיירות והכפרים. ימי בהלה אחדים עברו על יהודי י־ב, בשמעם כי גדודי הפורע הידוע גריגורייב הולכים ומתקרבים לעיר (הידיעה על השחיטה בייליס־בטראגאד הגיעה כבר לאנשי הקהילה). הצבא הסובייטי שיצא לקראתו, התנגש בו וגרשו.

באביב 1919 באה התקדמות „הלבנים״ בהנהגת הגנרל דניקין בדרומה של רוסיה, ומקומות רבים נכבשו ע״י צבאו. אין להכחיש, שרבים מיהודי י־ב חיכו שצבא זה יעלה על עירם וישחררם מעול הסו־בייטים, שהלך והכביד מיום ליום, כי עדיין לא התחילו חיילי דניקין לפרוע ביהודים. ואמנם בהתחלת יוני 1919, עזבו הסובייטים, תחת לחצו הקשה של צבא דניקין את י־ב, בהשאירם מספר הרוגים בבתי הכלא מאנשי הימין והשמאל, וצבאו של דניקין נכנס לעיר.

מיד עם הכנסו, בעוד החיילים עוברים בסך ברחוב הראשי, התחילו הקוזאקים מהאוגדה של שקורא, לגזול ולשדוד את החנויות. וכעבור זמן מה התחילו לעבור בבתים של היהודים, בעיקר בלילות, ולקחת כל מה שהיה בהם. לעיתים רחוקות היו הורגים, אבל מקרי אונס היו שכיחים. בדרך כלל — ביום היה שקט, אפשר היה להתהלך ברחובות, החנויות, שעדיין לא נשדדו, היו פתוחות, אבל הלילות היו איומים. הנשק היחידי נגד הפורעים היו — הצעקות והקריאות לעז־רה, שנשמעו מהבתים שביקרו בהם החיילים והקוזא־קים השודדים. לעיתים רחוקות היו זעקות אלה מש־פיעות על השודדים לעזוב את הדירות, ועוד יותר היו נדירים המקרים שהיו באים לעזרה. כל הפניות למפקדת העיר נשארו בלי כל תוצאה. מצב זה נמשך כמה שבועות, ורק לאחר שנתנו שוחד לכמה מהקצינים הגבוהים, והשוד התפשט לחלקי העיר, שבהם גרו תושבים נוצרים רבים, יצאה הפקודה וגדודי הקוזאקים שהשתתפו בשוד הוצאו מהעיר.

החדשים המעטים של שלטון צבא דניקין בעיר, היו ימים קשים ליהודי י־ב. הסבל שסבלו בשבועות אלו משוד וגזל, אי הבטחון בסביבה, (הקוזאקים היו מוצי־אים יהודים מהרכבות והורגים אותם) — הפחד מיום מחרת, כל זה גרם לצמצום החיים הציבוריים והכל־כליים. גברה אז בין היהודים הנטיה לקומוניזם, מתוך תקוה שתחת שלטונו יונח להם, ובטוחים יהיו בחייהם. כך היה במיוחד בין אנשי מפלגות השמאל ובין אחדים מחברי „צעירי־ציון״. הציונים ניסו קצת לפעול, המר־כז הזמני, שהוקם אז ברוסטוב, השתדל לארגן מחדש את הפעולה באזור כיבוש דניקין אבל התוצאות היו קלושות. באותם הימים עזב מספר משפחות את העיר ועברו מי לאודיסא, מי לרוסטוב, בדרך לקאווקאז, ומי לקרים — בתקוה לצאת לחוץ־לארץ.

בימי שלטונו של הצבא „הלבן״ של דניקין, נכבשה העיר למספר שבועות ע״י מאכנו. ואם כי פרעות במיוחד נגד היהודים לא היו, השוד והגזל היו רבים וכן מקרי רצח על דברים של מה בכך. תושבי העיר היו סגורים בבתיהם, קשה היה להשיג מזון והסבל והפחד היו רבים. זמן קצר לאחר שיחרור העיר מידי מאכנו, עזב צבא דניקין את י־ב, בכדי להגן על הישוב היהודי, מפני כל מיני כנופיות ששרצו בסבי־בה, שוב התארגנה ההגנה וריכזה נשק מגן. בנשק הזה זוינו הפועלים הקומוניסטיים, שלקחו עליהם את הש־מירה בעיר, עד שיבוא הצבא הסובייטי ויקח את השלטון בידיו. וכך עברה י־ב סופית לידי הממשלה הסובייטית האוקראינית.

ו. השלטון הסובייטי

.16

קשה היה מצבה של העיר בעברה באופן סופי לידי השלטון הסובייטי. היא עדיין לא התאוששה מהגזל והשוד של אנשי מאכנו. סבל ומצוקה היו נחלת חלקם הגדול של תושביה. ההגבלות והאיסורים הרבים, שהכ־ניס השלטון החדש, ביחוד בחיים הכלכליים, הוסיפו

על כך, ומובן שהיהודים היו הסובלים ביותר. חסרו מיצרכי מזון, כי האיכרים הפסיקו להביאם העירה, כשהשלטון היה בא לכפר ומחרימם בשביל הערים הראשיות והצבא. המסחר, החנויות הגדולות, בתי החרושת הולאמו ואיתם רבים מבתי המלאכה. ורבים נשארו בלי פרנסה וביחוד סבלו מזה הבלתי אמידים, מה גם שכל עזרה ציבורית נפסקה.

אמנם, המשרדים הרבים שנפתחו, קלטו הרבה עוב־דים והיהודים כבעלי השכלה מילאו אותם, וכמה מהם תפשו תפקידים חשובים ואחראיים בשלטון המקומי והמחוזי; אבל לא מעטים נשארו מחוץ לכל פעילות ואפשרות של פרנסה. אחת מהדרכים להשיג את המיצ־רכים המינימליים היה מסחר החליפין: בגדים וכלי בית שונים — תמורת מזון. למרות כל הסכנות הכרו־כות בו, כי השלטונות אסרוהו והיו מענשים קשה, פשט מאד מסחר זה ויהודים לקחו בו חלק ניכר.

בא שינוי רב במיבנה הכלכלי של הישוב היהודי בעיר. השכבות האמידות ירדו מעמדתן הקודמת, רבים נושלו מכל רכושם. לא מעטים עזבו את העיר, הן מפחד המאסרים התכופים, והן בכדי למצוא עבודה במקומות אחרים, שם לא ידעו עליהם ויכלו איפוא להתקבל במשרדים החדשים הרבים. לא מעטים הפכו לפקידים בלתי־חשובים. גם בעלי מקצועות חפשיים, רופאים, מהנדסים, עורכי־דין, גם הם בקונסטלאציה החדשה אבדו כל חשיבותם וערכם. עלו במקומם אנשי המפלגה הקומוניסטית ואחדים מפעילי האגודות המק־צועיות.

החיים הציבוריים היהודיים נפסקו כמעט לגמרי. מוסדות הקהילה, בתי־הספר, בית־החולים וכו׳ עברו לרשות המוסדות המוניציפאליים הכלליים. רק בתי־הכנסת, בית העלמין נשארו בידי ההנהלות הקודמות. שרידי העסקנים הקודמים, שנשארו בעיר, התרכזו מסביב לבתי־הכנסת וטיפלו בכמה ענינים, שעוד אפ־שר היה, לפי תנאי הזמן, לעסוק בהם.

החל מ־1921 התחילו רבים לעזוב את י־ב. הראשו־נים היו הפליטים, שניתנה להם הרשות לחזור למקו־מות מגוריהם הקודמים: לליטא, לפולניה, או לעיירות רוסיה הלבנה. יצאו גם רבים, כפי שהוזכר, מאנשי השכבות האמידות ומבעלי הרכוש לשעבר וגם כמה מהעסקנים הציבוריים. לעומת זאת עברו לגור בעיר יהודים רבים מהכפרים והעיירות שבסביבה, ראשית — מפחד הכנופיות, ששרצו עדיין, ושנית — מפני אבדן מקורות פרנסה לרגלי האיסור על מסחר ותיווך. באותו הזמן מספר משפחות ובודדים היגרו לאמריקה, עלו לארץ־ישראל, ב־1920 מנו יהודי י־ב — 72,230 נפש מתוך אוכלוסיה כללית של 167,200.

מהמפלגות היהודיות פעל עדיין קצת ה„בונד", לפני שהתמזג עם המפלגה הקומוניסטית, וכן „פועלי־ציון שמאל", שהוציאו ב־1920 את בטאונם „דער גע־דאנק"[86]. השפעת הקומוניסטים ברחוב היהודי היתה אז חזקה מאד. ורבים, ביחוד מבני הנוער, הצטרפו למפלגה זו, הן מתוך אמונה באידיאלים, הן מתוך זעם על מעשי האוקראינים וצבא דניקין נגד היהו־דים, והן מתוך חישוב קר לעשות חייל בעולם החדש, שהיה זקוק לאנשי השכלה.

למרות העין המשגיחה של הסקציה היהודית, ה„ייב־סקציה", המשיכו הציונים, בצורה מצומצמת, בעבו־דתם; ביחוד היו פעילים, „צעירי־ציון" על שני פל־גיו ואירגוני הנוער. נערכו הרצאות, שיעורים לעברית, הופצו עלונים וחוברות, שהגיעו מהמרכזים בחארקוב וקיוב, שאיתם היה קשר מתמיד. נציגי י־ב השתתפו בועידות החשאיות, היו מעבירים מידע על המתרחש בארץ וכו׳. חלק חשוב בפעולות אלה, היתה המלחמה בהשפעת הקומוניזם על הנוער, לשם כך נקטו בדרכים המתאימות, כגון: טיולים בצוותא, ספורט ועוד. נמצאו מתנדבים רבים מבין הנוער להדרכה, ולשם כך היו באים גם מערים אחרות, כשהנוער המקומי ממלא את השורות[87]. וכך זה נמשך כמעט עד סוף שנות העשרים.

אם כי מאסרים בין הציונים היו כבר ב־1920, הרדיפות והמאסרים ההמוניים באו רק ב־1924 ואח־ריה. נאסרו רבים, הן מבין „צעירי־ציון", על שני פלגיו, שהיו פעילים מאד, והן מבין אירגוני „הנוער הציוני" (י.ב.או.ס.מ.), „השומר הצעיר", „מכבי". לרבים נפסקו פסקי־דין של גירוש לסיביר או למקומות רחו־קים אחרים, היו שנשפטו להכלא בבתי סהר מיוחדים (פוליטאיזוליטורים); לחלק הוחלף הגירוש ברישיון לעליה לארץ. סבלם של הנשפטים למאסר ולגירוש למקומות נידחים היה רב מאד, היו ביניהם שנפטרו בלי־עת, לא מעטים יצאו חולים ונכים[88].

כמו ביתר המקומות, פתחה ה„ייבסקציה" בתי־ספר ביידיש בשביל התלמידים היהודים. הופיעו העיתונים „די קאמוניסטישע וועלט", ו־„דער קאמוניסט", וכן יצאו כמה ספרים ביידיש, מהם גם ספרי לימוד בש־ביל בתי הספר[89], ובשנת הרעב ב־1922, פורסם עלון חד־פעמי, „צו־הילף". בדרך כלל, הלכה הרוסית והש־תלטה ברחוב ובבית היהודי. ורק חלק מהדור הישן עוד השתמש ביידיש. ומהנכון לציין, שע"י לימוד

ביידיש בבתי הספר, אם כי לפי הכתיב הייבסקי, נשמר השימוש ביידיש גם בפי הדור הצעיר.

לפי תנאי הזמן, הלכו והתקרבו בני הנוער היהודי לנוער הלא־יהודי לרגל הופעות ועבודה משותפות, פעילות מפלגתית ועוד. ולכן רבו מקרי נישואי־תערובת. השפעת המסורת פחתה בהרבה ונשארה נחלת מעטים, ברובם מבין הדור הקשיש. עם זה התקיימה השחיטה הכשרה, אפו מצות לחג הפסח והשלטון לא הפריע לזה. בבתי הכנסת היו עוד שיעורים במשניות, גמרא, עין־יעקב ועוד.

17

המדיניות החדשה — ה„נעפ" — שהוכרזה ב־1921, שלפיה ניתנה הרשות למסחר ומלאכה, איפשרה לרבים לבסס שוב את מצבם הכלכלי ולהתפרנס, אפילו בשפע, במקרים מסויימים. יהודים רבים פתחו שוב את החנויות, בעלי המלאכה הרחיבו את היקף עבודתם. היו יהודים בעלי־תעשיה, ששכרו מהמדינה את בתי החרושת השונים שמוצריהם מזון ומצרכי בית שונים. אבל עוד לפני שהקהל הרחב הספיק להתאושש, בא הרעב הגדול של 1921—1922, שהקיף את כל דרום רוסיה, כמו את מחוזות הוולגה.

היתה זאת תקופה קשה מאד. מזון לא היה בכפר, והממשלה לא היה בידיה לספק לרעבים את המיצרכים הדרושים. הלחם התייקר מאד, והשכבות העניות לא היו בידיהם האמצעים הדרושים להשיגו. עם הרעב באו המגפות השונות, טיפוס בכל צורותיו, החלי־רע ורבים מתו ברעב וממגפות אלו. לפי הדו"ח של „הוועד של יהודי אוקראינה בלונדון" מתו בי־ב ב־1921 2,025 יהודים וב־1922 3,677 יהודים שהם כ־30 לאלף [90]. העזרה היסודית לנפגעי הרעב והמגפות הורשיט „הועד של יהודי אוקראינה בלונדון", שבא במגע הדוק עם הוועד המקומי, שהוקם עם הגברת הרעב ושבו השתתפו מעסקני המקום. וועד זה הקים כמה וועדות משנה, ובשיתוף פעולה מלא עם נציג הוועד הלונדוני, הד"ר ב. חניס, אורגנה העזרה לנזקקים הרבים. חולקו להם אלפי חבילות מזון, הוקם בית־תמחוי, שסעדו בו יום־יום כמה מאות איש, קופת אשראי נתנה הלוואות לזקוקים. פעולות אלה הצילו רבים [91]. פרטים קיבלו חבילות מזון מחוץ־לארץ והדבר סייע להתגבר על הרעב.

הדז'וינט מצדו, לאחר שקיבל את הרשיון הדרוש, הקציב סכומים ניכרים לשם תקונו של בית החולים היהודים שעמד שומם והרוס, וכן לשם ציודו מחדש. הוקמה כמו כן מרפאה ע"י בית חולים זה. הדז'וינט נתן את הכסף הנחוץ לשם הקמת מעונות יום לילדים יהודים מהשכבות העניות ועוד. מוסדות אלה, שהתנהלו באופן עצמאי בשיתוף עם דז'וינט התקיימו רק זמן קצר ולבסוף עברו לשלטון המקומי. הסבל מהרעב ומהמגפות גרם לכך שרבים עזבו את העיר, לא מעטים הלכו לעולמם ובמיפקד מ־1923 מנה הישוב היהודי בי־ב 50.240 נפש, מתוך אוכלוסיה של 167.000 [92].

השינויים הרבים במיבנה הכלכלי של יהודי י־ב לרגלי תנאי החיים במשטר הסובייטי, וחוסר העבודה בין הסוחרים ובעלי המלאכה, הביא את עסקני ה„ייבסקציה" והקואופרציה לידי החלטה להקים קואופרטיבים יהודיים בענפי מלאכה שונים. וכך הוקמו אז קואורפרטיבים — „קולקטיבים" של חייטים, כובענים ועוד. הם התחילו במספר חברים לא גדול ואחר כך הלכו והתפתחו. את האמצעים קיבלו מ„אורט", מ„יקא" ומהממשלה. כך למשל גדל הקולקטיב לחייטים מ־10 חברים עד ל־70 וב־1924 היה בעל היקף עבודה רב [93]. פועלים יהודים נתקבלו לעבודה בבתי־החרושת השונים הגדולים בעיר והפכו לפועלים קבועים בהם.

בשנות העשרים לא היו רדיפות מיוחדות נגד היהדות, הוחרמו מבתי־הכנסת דברי ערך זהב וכסף, כמו כתרי תורה, לפי הנוסחה הרשמית — לשם השגת אמצעים לנגועי הרעב, כפי שנהגו גם לגבי כנסיות הנוצרים. בית־הכנסת הגדול הופקע מרשות המתפללים והפך לקלוב של בעלי מלאכה, כגורלם של כמה כנסיות נוצריות (בין יהודי י־ב נאספו חתימות של פניה לשלטון לבטל החלטה זו). המשטר לחם נגד האנטישמיות, ביחוד בין האוקראינים, ששנאת ישראל היתה מושרשת אצלם. ובנוסף לשנאה — היתה רבה הקינאה ביהודי המצליח, הפקיד, המקבל חבילות מקרובים בחוץ־לארץ.

תנאי הדיור לא היו רעים. היתה מותרת בעלות על בתים קטנים, בני 3—2 דירות, ואפשר היה להשכיר דירות אלה ולהנות משכר דירה. גדל מספר בעלי המקצועות החפשיים בין היהודים: רופאים, מהנדסים, משפטנים, מורים. גדל בהרבה מספר הלומדים בבתי־הספר הגבוהים, שמספרם הגיע ל־13, מהנוער היהודי בעיר ומחוצה לה. ציבור זה היה נתון בחלקו המכריע להשפעת הקומוניזם והלך והתרחק מהיהדות [94]. היתה דאגה לפיתוח תרבות ה„יידיש". התיאטרון היהודי היה מבקר לעיתים תכופות בי־ב ורבים ביקרו בו; כמו כן התקיימו קונצרטים של מוסיקה יהודית והרצאותיהם של סופרים יהודים שונים [95]. הידיעות על חוץ־לארץ היו בדרך כלל מועטות, עפ"י רוב מקשרים עם קרו־

בים וידידים משם. בשנות העשרים והשלושים ביקרו בי״ב כמה תיירים, ברובם מארצות הברית, שהביאו משם דרישות שלום, לעיתים מסולפות ובלתי נכונות.

המיפקד הממשלתי מ־1926 נותן לנו תמונה ברורה מהשינויים הרבים במיבנה החברתי והכלכלי של יהודי י־ב. נפקדו 62,100 יהודים מתוך אוכלוסיה כללית של 233,000 נפש, שהם 27%. מתוך זה היו: פועלים בבתי־החרושת הגדולים ובתעשיה הזעירה — 6,397; פקידים שונים — 8,477; בעלי מקצועות חפשיים — 425; עסקו במסחר — 2,194; במלאכה — 3,469; בלי מקצוע — 2,146; מובטלים — 4,819. מכאן ניתן לראות בשינויים הגדולים שחלו בתוך יהודי י־ב, על העברה המונית ממקצוע למקצוע, שעדיין לא נגמרה, ולפיכך גדול מספרם של מובטלים ומחוסרי מקצוע.

עם חיסול הנע״פ בשנות העשרים המאוחרות, היו היהודים שוב הקרבנות העיקריים. המיסים הגדולים, הקנסות והמאסרים לרגל אי־תשלומים — חיסלו שכבה ניכרת בישוב, ושוב עלה מספר מחוסרי הפרנסה, הופיע המושג „לישנצי״, — משולל זכויות. לעומת זאת, בקשר עם התחלת תקופת „החומש״, נפתחו מקורות עבודה ופרנסה לרבים ובין אלה לאותם הסוגים, שקודם היו מחוסרי מקצוע, ונקלטו כעת בבתי־החרושת הרבים שהתחילו לבנותם. היו, שבהשפעת התעמולה, הסכימו לעבור לבירובידזן, ומהם התיישבה קבוצה ניכרת בקולחוז „וולדהיים״ [96].

היהדות המסורתית הלכה ודעכה. בתי־הכנסת הוחרמו, או נסגרו ע״י השלטונות; מהם „לפי דרישות האגודות המקצועיות״ או „קבוצות יהודים״ אחרות. ולבסוף נשארו אחדים, שסביבם התרכזו המעטים, עם הרב ל. י. שניארסון בראש, והם שטיפלו בבית העלמין, בשחיטה כשרה, באפיית מצות לפסח, במילה ועוד. הרב שניארסון עשה רבות לשמירה על המסורת. לבסוף הוגלה ב־1940 לאלמה־אטה שבקאזאקסטן ושם נפטר ב־1944.

כל פעולה צבורית אחרת לא היתה קיימת. חדלה כמעט כל עבודה ציונית במקום, לרגלי המאסרים הרבים מבין הציונים. מהעסקנים הקודמים — היו שהזדקנו ולא היו פעילים, היו שיצאו את העיר, היו שנפטרו, היו שנאסרו ונשלחו לגירוש. ההתבוללות היתה חזקה ורבים היו בישואי התערובת.

בשנות השלושים הוטב בהרבה מצבם הכלכלי של יהודי ד־ק. כמעט כולם עבדו ולא מעטים הרויחו טוב. בקשר עם גידולה המהיר של העיר, התרבה בה גם מספר היהודים, שעברו אליה למצוא עבודה בבתי־החרושת ובמשרדים השונים וכך הגיע מספר היהודים בה עד ל־100,000 ב־1939, לפי ההערכה [97].

הממשלה הסובייטית אירגנה, לשם קבלת מטבע זר מחוץ לגבולות בריה״מ ולשם ספיגת זהב מהאוכלוסיה, את שיטת החנויות „טורגסין״, ששם אפשר היה לקבל, תמורת העברה מחוץ־לארץ או זהב מאנשי המקום, כל מיני מיצרכים שהיו חסרים. השלטונות השתמשו בזה בערמה, ולאחר שמישהו היה מופיע עם זהב בידו, בהתאם לפירסום, היו פונים אליו אח״כ בדרישות שונות, ותחת איום במאסר היו סוחטים ממנו את שאר הזהב. ואלה, שבאמת לא היה בידם זהב, היו נאסרים ונשלחים לעיתים קרובות לגירוש. יהודים רבים סבלו בתקופה זו מסחיטות ועלילות ומהם נאסרו והוגלו למרחקים [98].

ז. השואה

18.

עם התחלת המלחמה עם הגרמנים, היתה ד־ק לכתחילה רחוקה מהחזית. ידיעות מפורטות על הנעשה בחזית המלחמה לא היו בדרך כלל, וביחוד לא ידעו על יחס הגרמנים ליהודים בשטחים שנכבשו. עם התקרב החזית, התחילו להתכונן לאוואקואציה, ובו בזמן באו הידיעות על הרציחות בשטחים הנכבשים. התחילו לצאת מהעיר מוסדות הממשל, בתי־החרושת הגדולים והחשובים, מוסדות המפלגה וכן רבים ממשפחות המגוייסים. עם המוסדות ובתי־החרושת יצאו גם רבים מעובדיהם. האוואקואציה התנהלה מתוך בהלה ואי־סדר, וממדיה גדלו לאחר הפצצת העיר ע״י חיל האויר הגרמני באוגוסט 1941. כיוון האוואקואציה היה לאסיה התיכונית, לאורל, ביחוד של בתי החרושת, לתושבים גם לקאווקאז. יהודים רבים, הקשורים למוסדות ולבתי־החרושת, יצאו איתם את העיר, כמו כן משפחות המגוייסים לצבא הסובייטי. אבל היו כאלה, שבזכרם את ימי הכיבוש הגרמני ב־1918, החליטו להשאר ולא לעזוב את בתיהם. בימים האחרונים לפני פינוי העיר, גדלה החרדה ומספר הרוצים לצאת התרבה. היות והיציאה ברכבת היתה קשה מאד, היו כאלה שהחליטו לצאת בעגלות מזרחה, אבל הם לא הספיקו להרחיק לכת, כי הגרמנים השיגום. מהם חזרו העירה, מהם נפלו בידי האוקראינים ונרצחו [99].

ד־ק לאחר שהופצצה פעמים רבות מהאויר, נכבשה ע״י הגרמנים ב־25 לאוגוסט 1941. מיד עם כיבוש העיר התבלט היחס האנטישמי מצד חלק מתושבי העיר, ביחוד מצד האוקראינים. היו התנפלויות על

היהודים ביחוד בחלקים הרחוקים מהמרכז. קרו מקרי רצח, היו שהלשינו על שכניהם היהודים, מי בכדי לעשות „חשבון", מי בכדי לשדוד ולגזול את הרכוש. גם הגרמנים היו לעיתים פורצים לבתי היהודים לשדוד ולאנוס. כעבור זמן מה יצאה פקודה מטעם המפקדה הגרמנית, שעל היהודים לענוד מגן דוד על השרוול. ב־8 לאוקטובר יצאה פקודה חדשה שעל יהודי ד־ק להכניס לקופת המפקדה סך של 30 מליון מרק (לפי סברה אחרת 25 מליון רובל), קנס עבור זה „שהיהודים גוזלים את רכושם של תושבי ד־ק". בכדי לגבות את הסכום הגדול הזה צריך היה להקים מין הנהלה מיוחדת ובראשה הועמד המשפטן גארנברג. נפתח ברחוב חרקובסקאיא 3 משרד מיוחד, וכל משלם צריך היה לקבל שם הוראה לבנק ולפיה היו מקבלים ממנו את הכסף. התשלום הראשון נקבע ליום ה־10 לאוקטובר. וכנראה רק חלק הספיק להכניס את הכסף[100].

בחול המועד סוכות נצטוו יהודי ד־ק, במודעה מיוחדת, להתרכז ב־13 לאוקטובר שחל אז בשמיני עצרת בבנין ה„אוניברמג", הכל־בו הגדול שנמצא ברחוב הראשי הפרוספקט על שם קרל מרקס, לשם „העברתם למקום אחר לבטחונם והגנתם". על היהודים היה לקחת אתם דברי ערך שלהם וגם מצרכי מזון. רבים מבין יהודי ד־ק האמינו לדברי המודעה הזו על „העברתם למקום אחר". בבוא האנשים לחנות הכל־בו, קיבלו מהם את חפציהם ואחר כך העבירו אותם, תחת לווי השוטרים האוקראיניים, שהתיחסו באופן גס וברוטלי הכו, פצעו ובעטו במובלים, לדרום מערב העיר מאחורי בית הספר לטרנספורט, לאחד מהערוצים שבמקום ושם נורו במכונות יריה. האקציה נמשכה גם למחרת, בכדי להשתיק את הצעקות והיריות הובאה לפי דברי אנשי המקום, תזמורת שנגנה כל הזמן[101]. מעטים ניצלו מהבור לשם נפלו בזמן היריות. אחדים מהם הספיקו לברוח לכפרים, מהם ניצלו מהם נפלו שוב לידי הגרמנים. אין לנו ידיעות מדויקות על מספר היהודים שנורו באותם שני הימים, תושבי המקום היהודים מעריכים את מספר הקרבנות ב־18,000—20,000[102], יש המגדילים ויש המקטינים. לאלה שנספו באקציה הזו, יש להוסיף פליטי ד־ק שנפלו בידי הגרמנים בקאווקאז, לשם הועברו בזמן האבקואציה ולא הספיקו לברוח, וגם את אלה שמתו מרעב ומגפות באסיה התיכונה ובאורל. אין לחשוב שנוכל פעם לדעת את מספר הקרבנות של קהילת ד־ק שנפלו במלחמת העולם השניה!

כנראה גם לאחר האקציה נשארו יהודים מעטים בעיר. מהם רופאים אחדים, נשים וילדים. היו שניצלו ע"י בריחה לכפר ושם הסתתרו, בדרך כלל התייחסו הן בכפר והן בעיר בשלילה ליהודי שביקש מחסה (אמנם זה היה כרוך בסכנה גדולה לבעל המחסה). יש שעשו זאת עבור כסף, ויש, והם מעטים, מתוך יחסי אנוש, וכך ניצלו כמה מיהודי ד־ק ברובם נשים וילדים[103].

ד־ק שחוררה מידי הגרמנים ב־25 לאוקטובר 1943, העיר היתה הרוסה בחלקה, ותושביה שפונו התחילו לחזור. ליהודים בכלל לא ניתן ברצון הרשיון לשוב אליה, אבל פקידי ממשלה גבוהים, רופאים, מהנדסים, להם ניתנה הרשות לחזור. החוזרים נתקבלו במקרים רבים באיבה גלויה מצד התושבים. הם דברו על „היהודים שעדיין לא נשחטו" Недрезэные Евреи והיו מקרים של התנפלויות גסות על החוזרים. ביחוד לאחר שהיו דורשים החזרת הדירות שנתפסו. השלטונות היו עוזרים לעיתים בקבלת הדירות. התנגשויות רבות היו בקשר עם החזרת הרכוש והחפצים, הן שנמסרו למשמרת והן שנשדדו מהדירות. לא קל היה לחזור למישרות הקודמות. השלטונות השתדלו לא להעסיק יהודים במקומות בולטים[104]. האנטישמיות היתה גדולה מאד, כי התעמולה של הגרמנים הוסיפה לרגש האנטי־יהודי שהיה קודם.

השנה הראשונה לשיחרור העיר היתה קשה מאד, ביחוד כשחזרו מזונות וחמרי הסקה. פרצו שמועות על אירגון התנפלות התושבים על היהודים החוזרים. אבל השלטונות אחזו באמצעים הדרושים והסדר לא הופרע. למרות הקשיים הרבים, והשנאה הגלויה שרחש חלק גדול מתושבי העיר, הלך וגדל מספר היהודים בד־ק. לתושביה הקודמים, שחזרו אליה, הצטרפו מיוצאי העיירות בסביבה, שבחרו לגור בעיר הגדולה ליתר בטחון והסיכויים למצוא בה עבודה. באותן השנים הלכה והתפתחה ד־ק במהירות, ונוסף להקמת הריסותיה, נבנו שם בתי־חרושת גדולים — מקום עבודה לעובדים רבים נוספים.

.19

לאט־לאט התגבשו גם חיים יהודיים בהתאם לתנאי הזמן. בבית־הכנסת היחיד, ברחוב Иорданская שנמסר לידי יהודי ד־ק, היו נערכים תפילות בסדרן, ובחגים, ביחוד בראש השנה וביום כיפור, היה הוא מלא מתפללים, לרבה של ד־ק נבחר הרב י. ל. לוין ב־1946, שכהן בתפקידו זה עד 1953 ומשם עבר

למוסקבה. זוועות המלחמה והאבדות שסבלה יהדות רוסיה גרמו להגברת הרגש הלאומי בין הנוער היהודי. בקונצרטים למוסיקה יהודית היו האולמות מלאים וכן גדלה ההתעניינות בערכים לאומיים. מספר עסקנים, שהתרכזו מסביב לבית־הכנסת, יחד עם רב העיר, דאגו למילוי הצרכים הדתיים[105], כגון: טיפול בבית העלמין, שחיטה כשרה, אפית מצות לפסח וכו׳. יהודי המקום פנו לשלטונות וביקשו לגדר את מקום הטבח וכן קבלו רשות להעמיד מצבה צנועה בזו הלשון, ברוסית: „פה נפלו בשנת 1941 מידי צבאות היטלר נתינים סובייטיים"[106], מבלי להזכיר שיהודים היו... בכל תשעה באב נוהרים לשם יהודי ד־ק להזכרת נשמות. בית העלמין הקודם הוחרם ב־1958 לצרכי הרחבת שדה התעופה וניתנה הרשות להעביר את עצמות קרוביהם לבית הקברות החדש, שנמצא בקירוב מקום. הקהילה העבירה לשם את עצמותיו של הרב פנחס גלמן[107].

ימים קשים עברו על יהודי ד־ק בימי עלילת הרו־פאים ב־1952. התושבים הלא יהודים, ביחוד האוק־ראינים, הפיצו כל מיני שמועות ועלילות, האיבה היתה גדולה ובולטת והישוב היהודי היה כל הזמן במצב מתוח מאד. ביחוד קשה היה מצבם של הרו־פאים היהודים, והם היו מרובים, שעבדו בבתי החו־לים. הלא יהודים סרבו לפנות לעזרתם, היו מעלילים שהרופא היהודי רוצה להמיתם ועוד ועוד. ועל רקע זה היו מקרים קשים ולא מעטים[108].

ד־ק היא עכשיו אחת מהערים הגדולות בברית המועצות. לפי המיפקד מ־1959 היו בה 661,000 תושבים מהם 52,800 יהודים. לפי המיפקד משנת 1970 עלה מספר תושביה ל־863,000. לפי הידי־עות, מבוסס מצבם הכלכלי של יהודי ד־ק. הם משמשים כפקידים, רופאים, מהנדסים, משפטנים, מו־רים ופרופסורים בבתי הספר הגבוהים הרבים שנמ־צאים בה. ישנם בעלי מלאכה ומספר לא גדול של פועלים המועסקים בבתי החרושת שבעיר. ההתבוללות גדולה. נשואי־תערובת רבים. השפה הרוסית שולטת ברחוב ובבית. מעטים, ביחוד מבין הדור הקשיש, משתמשים ביידיש[109].

לפי תנאי הזמן אין חיים צבוריים יהודים. שומרי המסרת והם לא רבים, מרוכזים סביב לבית הכנסת היחיד בעיר בדאגה לספוק הצרכים הדתיים. ישנה התענינות מוגבלת ביידיש וכמה מהסופרים בשפה זו אנשי ד־ק הם. יהודי ד־ק יודעים על המתרחש ביש־ראל, על החיים בה, במדה פחותה, וכן על החיים בחוץ לארץ. הידיעות הן ממקורות שונים.

בשנים האחרונות, עם השינויים במהלך הרוחות, גבר הרגש הלאומי בין יהודי העיר וביחוד בין הנוער, המראה התענינות מרובה בגורל העם ובמדינת יש־ראל. לזה מסייע גורם נוסף — והוא — האנטישמיות של התושבים האוקראינים, והן החרם הבלתי רשמי על קידומם של יהודים כמנהלים במפעלים שונים, בקבלת תארים אקדמאים וכו׳. זה פוגע במיוחד בשכ־בה של האינטליגנציה הצעירה היהודית. עם כל זה, גדולה בלבנו האמונה, שהקהילה זו, לשעבר כה חיונית ופעילה, עוד תשוב לתחיה ותתרום את חלקה בחיי האומה.

רשימת ההערות

1. Еврейская Энциклопедия, т. 7, Екатеринослав
2. Регесты и Надписи, Петербург 1910, 2328, 2397.
3. С. Станиславский, Восход, 1887, 7
4. Недельная Хроника Восхода 1887, 18
5. „ „ „ 1883, 7
6. „ „ „ 1883, 7
7. „ „ „ 1883, 7
8. Ямпольский, Еврейская Старина 1911, 4.
9. Вестник Русских Евреев, 1871, 20
10. Рассвет, 1880, 8
11. 38, 1880
12. ראה להלן: המליץ על רשימה אורשנסקי
13. Рассвет 1860, 11
14. День 1869, 27
15. Я́мпольский, Еврейская Старина 1911, 4
16. Недельная Хроника Восхода, 1882, 47
17. Рассвет, 1881, 6
18. „ 1881, 14
19. „ 1881, 47
20. Русский Еврей 1882, 7
21. Недельная Хроника Восхода 1883, 30, 31, 34, 39
22. „ „ „ 1883, 32,
המליץ „ 1885
23. „ „ „ 1883, 20
24. „ „ „ 1888, 13
25. „ „ „ 1892, 51/52
26. „ „ „ 1888, 43
27. „ „ „ 1890, 26
28. „ „ „ 1890, 6

29. „ „ „ 1890, 24
30. „ „ „ 1888, 25
31. „ „ „ 1895, 38
32. „ „ „ 1898. 98
33. „ „ „ 1880, 4, 1892. 12
34. „ „ „ 1892, 42
35. 237, 8 ד״ר י, קלויזנר, מקטוביץ עד בזל
36. 247 „ „ „
37. ראה להלן מאמרו של ד״ר י. קלויזנר התנועה הציונית בי״ב
38. ת. א. זוטא, דרכו של מורה
39. Недельная Хроника Воехода 1890, 43
40. „ „ „ 1893, 25
41. „ „ „ 1898, 23
42. Еврейская Энциклопедия, т. 7 Екатеринослав
43. Восход 1902, 26
44. Справочная книга ОПЕ, Петербург.109 2
45. ד״ר ש. לוין, זכרונות חיי, כרך ג׳ 216
46. Восход 1904, 17
47. דוד בראגינסקי, הוצאת אידישר ארבייטער בעוועגונג פילאדלפיה 1942
48. Восход, 1901, 4
49. Будущность, 1900, 29
50. Восход, 1901, 42
51. „ 1901, 53
52. Будущность, 1901, 53
53. Восход, 1902, 28
54. Рассвет, 1908, 3
55. Будущность 1901, 1
56. Восход, 1905, 7
57. „ 1905, 25
58. Хроника Еврейскои Жизни, 1905, 29
59. Дальман, Октябрские дни в Екатеринославе Серп 1907
60. „ „ „ „ Серп 1907
61. Хроника Еврейской Жизни 1905, 45
62. Дальман, Октябрские дни в Екатеринославе Серп 1907
63. Рассвет, 1907, 50
64. Die Juden Pogromen in Russland. Berlin 1910. 40 26
65. Рассвет 1908, 17
66. „ 1910, 19
67. „ 1910, 12
68. „ 1913, 31
69. „ 1913, 22
70. „ 1912, 7
71. „ 1915, 6
72. „ 1915, 20
73. Еврейская Жизнь, 1915, 23
74. „ „ 1916, 35
75. Рассвет 1915, 20
76. Еврейская Жизнь, 1915, 26
77. „ „ 1915, 20
78. „ „ 1916, 31
79. „ „ 1917, 12/13
80. Рассвет, 1917, 17/18
81. ראה להלן, הרשימה על הפוליטכניקום היהודי
82. Рассвет, 1917, 4/5
83. „ 1917, 6/8
84. ראה להלן הרשימה של ההגנה, בי״ב 1918-1919
85. „ „ „ „ „ „
86. פירסומים יהודים בברית המועצות ירושלים
87. ש. מילשטיין, נפתולי דור, 233
88. ב. ברקובסקי, כתב־יד
89. פירסומים יהודים בברית המועצות, ירושלים
90. בע׳ריכט פין פערבאנד פון אוקראינער אידן אין לונדון 44, 23
91. „ „ „ „ „ „ לונדון
92. ראה להלן רשימתו של ש. טסליצקי על פעולות הדזיונט בי״ב
93. דער רויטער נאדל 1927, 8
94. י. משורר, כתב־יד
95. שם. שם
96. י. לבבי, התישבות היהודים בבירובידזאן 93, 163
97. ראה להלן, תרגום מאמרו של אורטנברג
98. י. משורר, כתב־יד
99. ש. לבקוביץ, כתב־יד
100. ראה תדגום מאמרה של ר. לייקינה
101. ש. לבקוביץ, כתב־יד
102. שם שם
103. ראה תרגום מאמרה של ר. לייקינה
104. י. משורר, כתב־יד
105. שם, שם
106. ב. ברקובסקי, כתב־יד
107. שם. שם
108. ש. לבקוביץ, כתב־יד
109. שם, שם

ד"ר ישראל קלויזנר

התנועה הציונית ביקאטרינוסלאב

בימי „חיבת ציון"

א.

הפרעות, שפגעו כסופה בלתי צפויה ביהודי דרום רוסיה החל מתרמ"א, לא פסחו על י"ב והסביבה. בקיץ של תרמ"ג (יולי 1883) התחוללו בעיר פרעות במשך שני ימים. בסתיו של אותה שנה ואחר-כך ב-1884 וב-1886 פרצו שוב פרעות, אם כי בקנה-מידה קטן יותר. פרעות אלה ויחס השלטונות גרמו לבריחת בהלה מהמדינה והעמידה את האזרחים היהודים בפני בעיית ההגירה. יהודי י"ב וכן יהודי המושבות היהודיות, שהיו קיימות בסביבה, היו בין השואפים לעלות לארץ-ישראל ולהתנחל בה. יהודי י"ב שלחו בתרמ"ד משלחת לארץ, שתחקור את האפשרויות להתיישבות [1].

אגודה של „חובבי ציון" לתמיכה בעולים נוסדה בשבט תרמ"ד [2]. בזמן הראשון היתה זו אגודה קטנה, אולם מיספר חבריה הלך וגדל. בתשובה על שאלות שפ"ר [שאול פנחס רבינוביץ], מזכיר אגודת חובבי-ציון בוואַרשה, כתב בראשית תרמ"ה בנימין-צבי שיינפינקל, שהיה „גבאי ראשון, מזכיר, מוציא ומביא" של האגודה בי"ב, כי באגודה לעת-עתה יותר ממאתים חבר, כמעט כולם מבני דלת העם; ההכנסה לחודש כ-40 רובל, לשנה כ-500 רובל; מתרומות ליישוב ארץ-ישראל, שנאספו בערב יום-הכיפורים על-ידי קערות, שלח אברהם הרכבי למערכת „המליץ" 136 רובל; מיספר החברים גדל מיום ליום ויש לקוות, כי יצטרפו גם עשירים, ביחוד אחרי שייווסד וועד מרכזי לתנועה [3]. בזמן החגיגות לכבוד משה מונטיפיורי, שנערכו בכל רחבי רוסיה ובעולם היהודי כולו, במלאות לו מאה שנה, בז' במרחשוון תרמ"ה, ערכה גם אגודת י"ב סעודה, שבה נצטרפו לאגודה חברים רבים ונאספו כמאה רובל [4]. בראשית 1885 החליטה האגודה באסיפתה לשלוח מאה רובל להנהגה של חובבי-ציון [5]. בי"ז באדר תרמ"ה מודיע ב. צ. שיינפינקל להנהגה, כי מיספר החברים הוא כבר 400, רובם מבני דלת-העם, אולם יש ביניהם גם „בעלי-בתים בינוניים". ההכנסה הקבועה של האגודה לשנה היא לפי אומדנה שלו לכל-הפחות 600 רובל [6]. ברשימת 51 האגודות הקיימות והכנסותיהן, שערך שפ"ר באותו זמן, רשום, כי יש באגודת י"ב 400 חבר עם הכנסה של 1,200 ר' לשנה [7]. ברשימה אחרת, שנתפרסמה בעתון Jüdische Presse (1885, גל' 11), גם היא בוודאי מעטו של שפ"ר, נאמדת ההכנסה ב-1,500 רובל. אומדנה זו היתה מוגזמת. אגודת י"ב שלחה למרכז במשך שנה וחצי, מוועידת קאטוביץ עד סוף אפריל 1886, בסך-הכל 404 רובל [8]. בשעה שדובר באותה שנה על קיום אסיפות קטנות של אגודות ציוניות במחוזות קרובים, צורפה אגודת י"ב לאגודות ברוסטוב ובברדיאנסק, שצריכות היו להתכנס ברוסטוב [9]. באסיפת חובבי-ציון בדרוזגניק בתמוז תרמ"ז היתה אגודת י"ב מיוצגת על-ידי ב. צ. שיינפינקל.

ב

איכרים מהמושבות היהודיות בפלך י"ב ובשאר פלכי הדרום, שהיו עדים לפרעות הולכות ונשנות, שאפו לעלות לארץ ולהתנחל בה. הם קיוו, כי הנדיב הידוע או חובבי-ציון יסייעו בידם להגיע אל המנוחה ואל הנחלה בארץ-ישראל. המגיד מחאסלאוויטש, ר' יהודה-צבי יווזרוב, שעבר בסוף שנת 1886 ובראשית שנת 1887 בפלכי ייקאטרינוסלאב וטאווריה לשם תעמולה וארגון מטעם „חובבי ציון" עודד את האנשים בשאיפתם לעליה. המגיד סיפר לשומעיו, כי הנהגת „חובבי ציון" מוכנה לסייע למתיישב, שיש לו אלף רובל, על-ידי הלוואה בסך 1.500 רובל.

לאנשי אלכסנדרובסק נצטרפו אנשים מי"ב. נשלחו שלוחים לארץ-ישראל. אחד מהם הוציא את דיבת הארץ רעה. בהשפעתו עזבו חברים את האגודה. הנשארים רצו להוציא לפועל תכנית קניית הקרקע בא"י עד פסח תרמ"ח. תשעה חברים מאלכסנדרובסק הזמינו יותר מ-11 חלקים ואילו שבעה מי"ב 5 חלקים. חסרו איפוא חברים, שישקיעו 70.000 רובל. האגודה פנתה אל ההנהגה של חובבי-ציון וזו רצתה לעזור להם במציאת שותפים-מתיישבים. הכתובת, שאליה צריך היה לפנות היתה: ב. צ. שיינפינקל, י"ב. השותפים לא נמצאו והקנייה בטלה [10].

ג

אגודת חובבי־ציון בי־ב הלכה והתפתחה לאט. מיס־פר החברים גדל, הוא הגיע בתרמ"ז ל־700. בשנה זו (מינואר עד אוקטובר) העבירה האגודה לקופת המרכז 500 רובל; על־ידי הקערות בערב יום־הכיפורים תרמ"ח אספה והעבירה אל ד"ר י. ל. פינסקר 164 רובל; תמכה במשפחה מקוקז, שעלתה לארץ ישראל, בסך 50 רובל, ובצעיר (לויטאס), שעלה לארץ, בסך 25 רובל. לא היה מקום לאסיפות של חברי האגודה הרבים, כי בבית פרטי קשה היה לכנס יותר ממאה אנשים, ואפילו מאה. האגודה בי־ב החליטה איפוא לנהוג כמנהג אגודות אחרות, שהקימו בתי־כנסת מש־להן בשם „אוהל משה", על שמו של משה מונטיפיורי, בתי־כנסת ששימשו גם לאסיפות החברים. הקמת בית־הכנסת בי־ב נתנה אפשרות לפתח פעולה וגם הכניס לקופת האגודה סכומים מסויימים.

חבר אחד של האגודה, שהסתתר מאחורי השם ה„מביט", יצא בעתון „יודישעס פאָלקס־בלאַט", שיצא בפטרבורג על־ידי אלכסנדר צדרבוים („הארז"), בטע־נות, כי האגודה איננה עושה די. היא קיימת כבר שנים אחדות, טוען „המביט", ומה הספיקה לעשות? האם קיבלו יהודי ארץ־ישראל עזרה ממנה? השואל גם עונה ומסביר מדוע אין האגודה יכולה לעשות הרבה: חבריה מעטים, רובם עניים, הכנסותיה דלות; אמנם, ישנם בעיר אנשים עשירים, אבל אלה עומדים מרחוק. רק קו־אור אחד רואה „המביט" בפעולות האגודה — ייסוד בית־הכנסת „אוהל משה".

על טענותיו של הטוען יצא לענות חבר הוועד של „אוהל משה" אברהם־יעקב ברוק. אמנם, האגודה, אומר ברוק, היתה בזמן הראשון חלשה, היתה רק שם, אולם אחר־כך הלכה וגדלה והגיעה ל־700 חבר. ברוק מונה את הסכומים, שאספה האגודה והעבירה לצרכי יישוב הארץ, והוא סובר שאין לזלזל בהם. עם ייסוד בית־הכנסת יש לקוות, שהפעולה תתרחב [11].

„אוהל משה" סייע לא מעט לפעולות האגודה. רוח־חיים הכניס לתוך בית־הכנסת המורה העברי צבי־הירש מאסלאנסקי, שעבר מפינסק לי־ב בתרמ"ח. יחד עם חיים ליוואנדה, אחיו של הסופר י. ל. ליוואנדה, ועם הסופר שמעון־יהודה סטאניסלאווסקי, הפך את „אוהל משה" למעין מרכז של חובבי־ציון [12]. רעיון ישוב ארץ־ישראל התפשט בעיר לא רק בקרב דלת־העם, אלא גם בקרב העשירים והנאורים. בטבת תרמ"ט ביקר המגיד מהאסלאוויטש ר' י. צ. יוורוב בעיר. כתב הודיע ב„הצפירה", כי קהל רב בא לשמוע את דרשותיו היפות של יוורוב, וכי דבריו השפיעו על הנאורים, שיתנו את ידם ליישוב ארץ־ישראל. אנשי המקום הגישו לו במתנה — כוס־כסף מחורטת בכתו־בת [13]. מאסלאנסקי, שהלך והתבלט יותר ויותר כנואם בעל־השפעה על קהל־שומעיו, היה מופיע לעתים קרובות ב„אוהל משה" והוא רכש לו השפעה על הנו־ער, אחרי שייסד אגודת „בני ציון" בעיר. אמנם, „מור־די האור" הדריכו לא מעט את מנוחתו של הנואם הנלהב הצעיר. בשעה שנערך סיום כתיבת ספר־תורה בתרומות המתפללים ב„אוהל משה", תרמו חובבי־ציון למען המושבה „יסוד המעלה" וצבי מאסלאנסקי נאם. היו לו עוד הזדמנויות שונות להשמיע את נאו־מיו. כך הספיד ב„אוהל משה" את הרב מרדכי אליאש־ברג מבויסק (תרמ"ט) ואת ר' שמואל־יוסף פין (תרנ"א). האגודה „בני ציון", שיסד בתרנ"א, הלכה ו„עלתה כפורחת". בשעה שעזב מ. את העיר בתרנ"ג, הגישה לו קבוצת חובבי־ציון מכתב־תודה, שבו הביעה את הוקרתה על פעולתו במשך כשנתיים למען „בני ציון" [14].

אגודת חובבי־ציון בי־ב שלחה בתרמ"ט כסף לקופה של ההנהגה, אבל בוועידה בווילנא לא השתתפה. יתכן שאי־ההשתתפות נגרמה על־ידי משלוח הזמנות במועד מאוחר מדי. אגודות רבות מן הדרום קיבלו את ההזמנה מאוחר מדי והשתתפו רק בחלקן [15]. באסיפת היסוד של ה„חברה לתמיכת בני ישראל עובדי־אדמה ובעלי־מלאכה בסוריא ובארץ־הקדושה", ברשיון השלטונות, וכן באסיפות הקטנות שקדמו לאסיפה הרשמית ברא־שית אייר תר"ן, השתתפו שלושה נציגים מי־ב: אברהם הרכבי, מיכל מיידאנסקי וא. פרל.

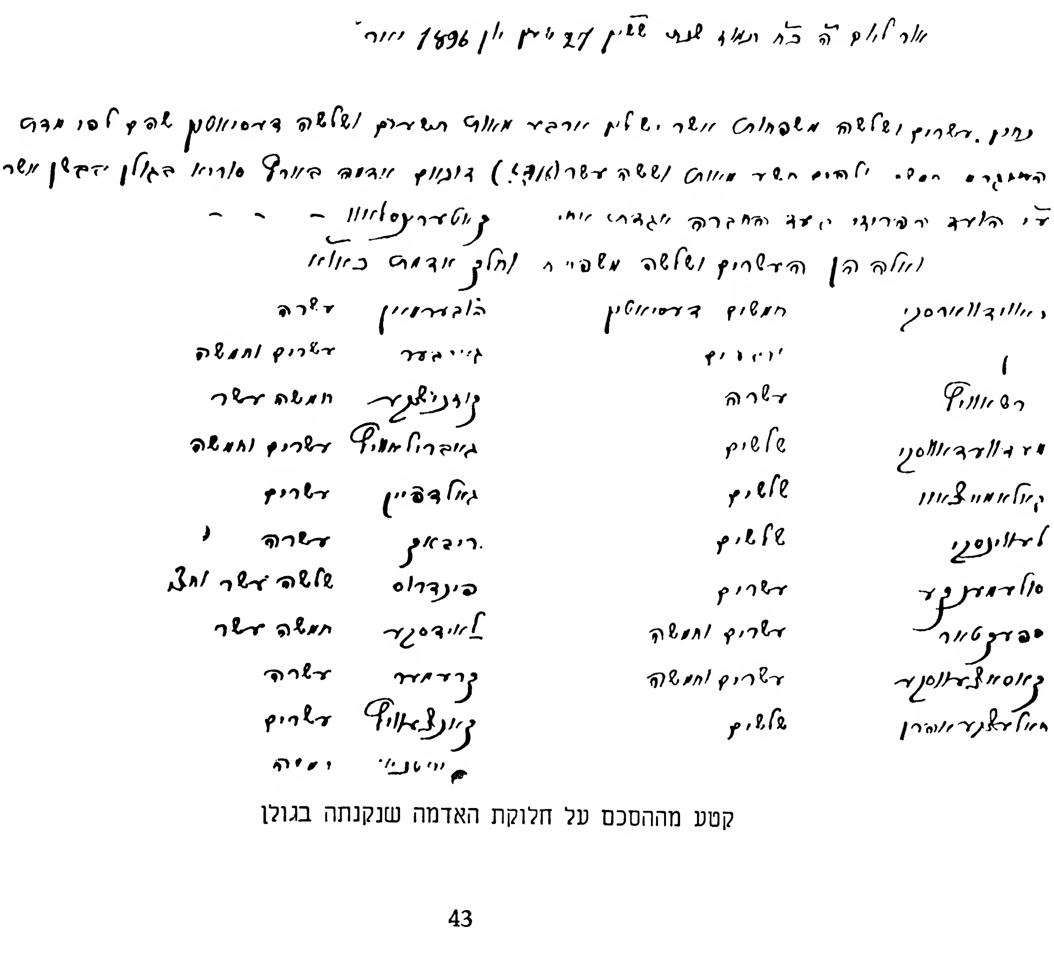
מיכל מיידאנסקי השתתף במסע לארץ־ישראל של קבוצת אנשים בראשותו של הרב שמואל מוהילבר. אחרי שחזרו המסיירים מהארץ, מסרו הרב מוהילבר, מיידאנסקי וד"ר יוסף חזנוביץ לוועד האודיסאי דו"חים על מצב המושבות ופעולותיהם. הם הציעו לוועד־הפועל ביפו של החברה האודיסאית את ז. טיומקין, י. א. בן־טובים וי. מ. פינס, והצעתם נתקבלה.

ד

כמיהתם של אנשי י־ב להתיישבות בארץ־ישראל לא פסקה. בשעה שאגודת־חובבי־ציון בפולטאבה יצאה בתוכנית להתיישבות על־ידי הגרלה, היו יהודי י־ב בין אלה, שרכשו מידי שליח האגודה, צבי שימשלביץ', שטרי־גורל. התוכנית לא יצאה לפועל ומפעל ההגרלה הופסק [16].

בתר"ן, כאשר התחילה התעוררות ברוסיה לעלייה ולהתיישבות, היו יהודי י־ב מהראשונים להתארגנות בקנה־מידה גדול להתיישבות. כארבעים משפחות מהמעמד הבינוני מי־ב ומאלכסנדרובסק יסדו אגודה בשם „צמח דוד" לייסוד מושבה בארץ־ישראל. האגודה שלחה באביב שני שלוחים לתור את הארץ, ואחר־כך בסתיו עוד שני שליחים, בתוכם י. ש. דולניק העשיר. אגודה שניה של אנשים עשירים, שיקנו להם במשותף נחלות, ינהלו אותן במשך חמש שנים על־ידי פקידים ואחר־כך יעלו ויתיישבו, נוסדה בי־ב בערב ראש־חודש סיון תר"ן על־ידי ששה אנשים. היוזמים, בתוכם מרדכי בן הלל הכהן, רצו לשתף באגודה רק עשרים משפחות, שכל אחת מהן תכניס 5,000 רובל. מטעם האגודה, שנקראה „אגודת אחים", נסע כעבור חצי שנה לפאריס חבר אחד, נמירובסקי, ופנה אל הבארון רוטשילד בבקשה, שיקנה בשבילם את האדמה וילווה להם כסף. הנדיב לא היה מוכן לעזור לעשירים. האגודה שלחה את נמירובסקי לארץ, כדי לקנות קרקעות. בארץ התקשר הוא עם המהנדס י. זיידנר, שחיפש יחד איתו קרקעות לרכישה. בשובו מהארץ, בחול־המועד פסח תרנ"א, הציע נמירובסקי לשולחיו לקנות 60,000 דונם, אולם אחר־כך קיבל ידיעה מזיידנר על רכישה של 120,000 דונם בגולן, אדמה טובה יותר, והתחיל למכור את כל השטח, יצא לפאריס והשיג מהנדיב, שירכוש לעצמו את כל השטחים בגולן וימכור מצדו לאגודות השונות.

נציגי האגודה „צמח דוד", שבאו לארץ באלול תר"ן, רכשו מידי יהושע חנקין 11,000 דונם אדמה בעמק חפר (ואדי אל חאווארית). הם רצו לייסד שם מושבה בשם „צמח דוד". כעבור זמן קצר נתברר, כי השטח איננו עדיין ברשותו של חנקין, ונמכר אחר־כך ליווני. חנקין הציע, בסיוון תרנ"א, לאגודה „צמח דוד" לרכוש 12,000 דונם מאדמת עמק יזרעאל. י. ש. דולניק נתן לחנקין על חשבון הקניה המחאה בסך 90,000 פראנק וכן הלווה לו באופן פרטי לשבוע ימים 1,800 ליי"ש (כ־35,000 פראנק). גם אגודות אחרות השלישו המחאות כסף על חשבון רכישת שטחים בעמק. עם איסור על העליה וביטול קניות של קרקעות בקיץ תרנ"א, הגיעו חנקין, וכן הוועד הפועל ביפו של חובבי־ציון, עד משבר. חנקין השתמש בכספי האגודה „צמח דוד" לרכישת האדמה של חדרה ולא יכול היה להחזיר, כי לא קיבל מאנשי חדרה את המגיע לו. הוא לא החזיר גם את ההלוואה הפרטית, שלווה מדולניק. מאה משפחות מי־ב חרדו על כספן. דולניק נסע בראשית 1892 לקושטא ונפגש שם עם חנקין, אולם לא יכול להציל את הכסף מידיו. רכישת העמק בטלה.

קטע מההסכם על חלוקת האדמה שנקנתה בגולן

בקיץ תרנ״א שלחה קבוצה של עשרים משפחות מי״ב והסביבה, שעלו לארץ וישבו זמנית ביפו, שלי־חים לעבר־הירדן. מהמשפחות האלו עסקו ברוסיה בחקלאות ובגידול צאן ובקר. הם רצו לעסוק גם בארץ במזרע ובמרעה. שלוחיהם חזרו והודיעו, כי כדאי לר־כוש את השטחים שראו. פקיד הבארון אוסוביציצקי השתדל לעזור להם בקנייה.

הנדיב לקח, כאמור, על עצמו את רכישת השטח הגדול בן 120,000 דונם בגולן, שרכשו נציגי האגודה „אגודת אחים״. האגודה לא צריכה היתה שטח גדול כל כך וחיפשה לה שותפים. כמעט כל החברים עזבו את האגודה כשנתפרסמה הגזירה על העליה. זיידנר מצא קונה על חלק מהשטח, 25,000 דונם, באגודה „שבי ציון״ מניו־יורק. אגודת חובבי־ציון באנגליה קנתה גם היא 10,000 דונם. אגודות להתנחלות ברו־סיה, בביאליסטוק ובהומל, התעניינו ברכישת שטחים בגולן. אולם עמדה בעיית רשום הקרקעות על שם הרוכשים. הבארון עשה מאמצים להשגת אישור מה־שלטונות על הקניה, הוא שלח את נציגו אליהו שייד לקושטא. אולם הצלחתו של שייד היתה קטנה. הממ־שלה לא הרשתה ליישב על קרקעות אלה מהגרים נתיני ארצות חוץ ולא אישרה את שטרי־המיקנה. אליהו שייד נסע באביב תרנ״ג שוב לקושטא, פיזר כספים והשיג הישגים חשובים בשביל הבארון, אבל לא השיג ביטול האיסור על יישוב מהגרים חדשים. 300—400 משפחות של מהגרים, שכבר באו לארץ, הותרו להתיישב על הקרקעות שכבר נקנו. שייד קיווה, כי יוכל להערים על האיסור והודיע על הישגיו כעל נצחון גדול. „הוועד הארץ־ישראלי״, שיסד הבארון בפאריס למכירת הקרקעות בגולן לאגודות, לא מצא עכשיו את האגודות שבטלו, חדשות לא נוסדו. „אגודת אחים״, „שבי ציון״ מניו־יורק וחובבי־ציון מאנגליה התכנסו בפאריס בכ׳ בטבת תרנ״ד והחליטו לדרוש מן הנדיב הבטחה, שהאיסור יבוטל במשך חצי שנה, ואם הדבר לא יושג, לא יקנו את הקרקעות בגולן. „שבי ציון״ וחובבי־ציון מאנגליה ביטלו את קניתם. נשארה רק „אגודת אחים״ הי״בית, שלא יכלה לצאת מן העסק, כי נתנה 40,000 פראנק דמי־קדימה למוכר ולא רצתה להפסיד את כספה.

בחורף תרנ״ה השיג שייד בקושטא רשות להכניס 200—300 משפחות לשנה מרוסיה לעבר־הירדן. אגו־דות להתנחלות מרומניה, מאנגליה ומאמריקה, וכן חברי „אגודת אחים״ התחילו בהכנות להקמת מושבות. חברי האגודה בי״ב התכנסו בחנוכה תרנ״ו והחליטו לקרוא למושבה שלהם „אחווה״. 15 משפחות מהעיר רצו לעלות לגולן לפני הפסח או אחריו. אחר־כך הגיעו ידיעות על הפרעות מצד השלטונות ומצד השכנים. 23 חברי האגודה, שקנו 5,916 דונם, נתנו בכ״ח בתמוז תרנ״ו יפוי־כח לחבר האגודה, שיצא לגולן לנהל את אחוזותיהם. הוא נתבקש לבנות בית בשבילו ובשביל עוד משפחה אחת. מלבד חבר זה עלו אז מי״ב והלכו להתיישב בגולן עוד כמה משפחות. מצבם בגולן היה קשה, כי ביולי 1896 נתקבלה פקודה מקושטא אל הוואלי בדמשק לגרש משם את כל המתיישבים היהו־דים. שייד הצליח להשיג בקושטא ביטול הגזירה, אבל נאסר על מתיישבים חדשים לבוא ולא הורשה לבנות בתים חדשים. המתיישבים עזבו את המקום במפח נפש. אנשי י״ב חזרו לעירם במצב עלוב מאוד וגרמו לבהלה בקרב שאר החברים. ההתיישבות בגולן נסתיימה בכש־לון [17].

ה

עם ייסוד החברה באודיסה בתר״ן ברשיון השלטו־נות, ניתנה אפשרות ליגאלית לפעול למען יישוב הארץ. אנשי י״ב השתתפו בכל הפעולות של הוועד האודיסאי, לקחו חבל באסיפותיה ותרמו לקופתה.

אחד העסקנים הפעילים והמסורים ביותר היה הזקן שבחבורה מיכל מיידאנסקי. „טיפוס נפלא של משכיל יהודי מן הדור הישן, מלא תורה ושבע חכמות״ היה, כפי שמתאר אותו בזכרונותיו ד״ר שמריהו לוין [18]. הוועד האודיסאי בחר אותו, בגלל פעולותיו למען החב־רה, ל„חבר־נכבד״, יחד עם הרב ש. מוהילבר, ק. ז. ויסוצקי ומשה־לייב ליליינבלום. בתרנ״ו—תרנ״ט הוא מורשה החברה בי״ב. בשעת המשבר בתנועה לרגל סגירת שערי העליה וביטול רכישות של קרקעות בארץ, היה מיכל מיידאנסקי בין אלה, שלא נרתעו. אם כי לא היה סופר, אחז אז בעט ופירסם ב„המליץ״ מאמר, שבו קרא לא להבהל ממכשולים, כי כל תנועה חדשה חייבת להקריב קרבנות בגלל חוסר נסיון [19]. מיידאנסקי שיתף פעולה עם הצעירים שבחבורה ובשעה שעבר מנחם אוסישקין לי״ב מצא בצעיר זה איש כלבבו ועמד בכל פעולה לימינו.

עם בואו של אוסישקין לי״ב בראשית תרנ״א, גברה הפעילות הציונית בעיר. הוא ניסה לקרב לתנועה את האינטליגנציה. עוד לפני שהשתקע בעיר לרגל נשואיו עם בת המהנדס סרגיי פאבלוביץ׳ [שמריה בן פייטל] פאליי, בשעה שבא לביקורים בעיר, כינס שלוש אסי־פות של בעלי השכלה לשם ייסוד אגודה לאומית ללימוד השפה העברית, דברי ימי עם ישראל ועניני

היישוב בארץ־ישראל. באסיפות אלו השתתפו למעלה מחמישים בעלי תעודות גמר. באסיפות הוחלט לייסד בית־כנסת בשם „אוהל יעקב". היו מתאספים בו בכל מוצאי־שבת ומשוחחים על בעיות הנוגעות לעם היהודי. באסיפה בחנוכה תרנ"ב נאם אחד המשתתפים על ימי חנוכה ואילו אוסישקין העריך את פינסקר[20]. אוסישקין ילד בי־ב אגודה מצומצמת להתנחלות בארץ־ישראל בשם „התקווה". אוסישקין, שהיה חבר האגודה „בני משה", הוא שהכניס בוודאי, לאגודה חשאית זו של טובי חובבי־ציון, את אברהם הרכבי וצבי־הירש מאסלאנסקי. מ. אוסישקין יזם ייסוד וועד של אנשים משכילים בעיר להוצאה לאור ברוסית של חוברות על נושאים לאומיים. בסידרת חוברות אלו הופיעו חיבורים של י. ל. ליוואנדה, ד"ר ל. קאנטור (תולדות דון יצחק אבארבנאל) וש. י. סטאניסלאווסקי איש יקאטרינוסלאב (על משה הס).

שיתוף הפעולה בין אוסישקין ובין מיידאנסקי היה בשטחים רבים. בשעה שדובר בתרנ"ב על הקמת קרן לטובת הפועלים בארץ־ישראל, הודיעו השנים, כי הם, יחד עם עוד ארבעה אנשים מעירם, תורמים 536 רובל לשנה לקרן זו, שיש לייסדה[21]. באסיפה הכללית של החברה האודיסאית בתרנ"ג ייצגו את י־ב מאידאנסקי ואוסישקין. בזמן אסיפה זו השתתפו בהתייעצות בדבר הקמת ספרייה לאומית בארץ־ישראל. הנאספים חתמו על מכתב חוזר, שבו נקראו חובבי־ציון לפעול למען „בית אוצר ספרים לאומי ומרכזי לעמנו". החתומים הראשונים על החוזר הם מ. מיידאנסקי ומ. אוסישקין[22]. לוועידת „המרכז הרוחני" (מזרח"י) בדרוזגניק בתרנ"ג הם לא נסעו, אבל אחד מהם, או מיידאנסקי או אוסישקין — כרצונם, נבחר כיועץ לראש המזרח"י הרב ש. מוהילבר. מילא את התפקיד הצעיר שבחבורה.

בין הפעילים באגודת חובבי־ציון מוצאים אנו ב־1892, מלבד מיידאנסקי ואוסישקין, את לוינסקי, חיים (ויטאלי) ליוואנדה, צ. ה. מאסלאנסקי, אברהם הרכבי וש. י. סטאניסלאווסקי. הם חתומים על מברק אל הרב צדוק כהן [קאהן], שבו מביעים חובבי־ציון בי־ב תנחומין לרגל פטירתו של מיכאל ארלאנגר[23].

באסיפה הכללית השלישית של החברה האודיסאית השתתפו מי־ב מ. מיידאנסקי והמהנדס מ. ברוק.

מיספר חברי החברה האודיסאית בי־ב ותרומותיהם היו: 1890 — 227; 1892 — 79, 607 ר'; 1893 — 154, 987 ר'; 1894 — 157, 1357 ר'; 1895 — 149, 957 ר'; 1896 — 118, 860 ר'; 1897 — 139, 933 ר'.

הופעת ספרו של הד"ר ת. הרצל „מדינת היהודים" עשתה על חובבי־ציון ברוסיה רושם חזק. קבוצה של חובבי־ציון, שבאו בקיץ תרנ"ו לאסיפה הכללית של החברה האודיסאית ושמעו על תוכן הספר מפי הפרופ' צ. בלקובסקי, החליטו, כי רצוי להוציא לאור מהדורה חדשה של „אוטואמנציפציה" לפינסקר, כדי שתשמש „מילואים למעשי הרצל". בין המחליטים על כך היה מ. מיידנסקי[24] י. בוכמיל, שנשלח על ידי הד"ר הרצל לרוסיה, כדי לנהל תעמולה שישתתפו בקונגרס, ביקר בי־ב. אוסישקין, שסבר בראשונה, כי הקונגרס לא יביא תועלת ממשית, תמך אח"כ בפעולתו של בוכמיל. מיידאנסקי נעשה ציוני מדיני והתמסר אח"כ בכל לבו לכל פעולה של ההסתדרות הציונית. אוסישקין נסע לקונגרס הציוני ושימש בו מזכיר לעברית. עם הקונגרס הראשון מתחילה תקופה חדשה בתנועה הציונית כולה וכן בי־ב.

1. מכתב מלייב רובין, אחד ממייסדי „יסוד המעלה", י' באלול תרמ"ד. ארכיון „יסוד המעלה" בספריה הלאומית בירושלים.
2. על כך מוסר אברהם־יעקב ברוק מי־ב, ב„יודישעס פאָלקס־בלאט", פטרבורג, 1887, גל' 44.
3. מכתב מהאגודה בי־ב אל שפ"ר, בלי תאריך, לפני התכנסותה של ועידת קאטוביץ, בארכיון שפ"ר, בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.
4. המליץ, 1884, גל' 88. על החגיגות עיין גם בספרי „מקאטוביץ עד באזל" (התנועה לציון ברוסיה, א), ירושלים, תשכ"ב, עמ' 396—398.
5. ארכיון שפ"ר, מכתב מהאגודה מיום 5.1.1885.
6. שם, מכתב מי"ז באדר תרמ"ה.
7. הרשימה באוסף דרויאנוב, בארכיון הציוני, 9/41.
8. רשימת האגודות ב„כתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ־ישראל", א. דרויאנוב, אודיסה תרע"ט, כרך א', מס' 441.
9. שם, מס' 491, בחוזר מי"ט באלול תרמ"ו.
10. המקורות לכל הפרשה צויינו בספרי הנ"ל, ב', ירושלים, תשכ"ה, עמ' 142—143.
11. יודישעס פאלקס־בלאט, 1887, גל' 39, 44.
12. צ. ה. מאסלאנסקי בזכרונותיו (כתביו, ג', ניו־יורק, תרפ"ט, עמ' 7).
13. הצפירה, 1888, גל' 284.
14. המליץ, 1889, גל' 2, 272; 1891, גל' 5; 1893, גל' 76.
15. ספרי הנ"ל, ב', עמ' 381; אוסף דרויאנוב, מס' 64, במכתב מאת מ. ל. ליילנבלום אל ש. י. פין, א' באב תרמ"ט.
16. ספרי הנ"ל, ב', עמ' 242—244.
17. את ספרי הנ"ל, ג', עמ' 23, 28, 65—68, 123, 164, 178, 183, 278—279.
18. מזכרונות חיי, תל־אביב, תרצ"ט, ג', עמ' 185.
19. המליץ, 1892, גל' 155—157.
20. מכתב מ. אוסישקין אל יהושע אייזנשטאדט, מוסקבה, כ"ו מרחשוון תרנ"א, ארכיון י. אייזנשטאדט־ברזלי בארכיון הציוני המרכזי, תיק 38. מכתב מ. אוסישקין אל אשר גינצברג („אחד־העם"), ד' דחנוכה, בארכיון „בני משה", שם.
21. ספרי הנ"ל, ג', עמ' 208.
22. שם, עמ' 202.
23. המליץ, 1892, גל' 221.
24. ספרי, ג', עמ' 350.

1. **מרדכי הנקין**, נולד בי־ב ב־1861. עלה לארץ ב־תרמ״א, עם אחרוני הבילויים. עבד כפועל חקלאי בגדרה ואחר כך התיישב בה כבעל משק חקלאי.

2. **יצחק הנקין**, נולד בי־ב ב־1860. עלה לארץ ב־1887 בעקבות אחיו מרדכי. עבד כפועל חקלאי בגדרה, אחר כך עבר לרחובות ומשם לחדרה בה היה בעל משק חקלאי.

3. **גיטל הנקין**, נולדה בי־ב ב־1817, עלתה לארץ ב־תרמ״ו לבנה מרדכי בגדרה והיתה מפעילות המו־שבה הזו.

4. **יצחק־לייב טופורובסקי**, נולד ב־1866, עלה לארץ ב־תרמ״ו, נצטרף למייסדי ראשון־לציון והתיישב בה.

5. **רוסטובסקי יעקב**, נולד בעיירה בולשוי־טוקמק, ב־תר״כ וגר בקי־ב. איש בילו, עלה לארץ ב־1883 עבד אתם במקוה־ישראל ולאחר מכן עבר למסחר.

6. **קלמן הופמן**, נולד בי־ב ב־1874, עלה לארץ ב־1895, עסק בחרושת־עץ וייסד ביפו בית חרושת ליציקה ועיבוד חלקי מכונות ממתכת, הקיים עד עכשיו.

7. **שמואל־משה שפקטורוב (בן־שמש)**, נולד בפולטבה ב־1878, תושב י־ב, משם עלה לארץ ב־1905. התיישב בפתח־תקוה. נאסר ע״י התורכים בזמן מלחמת העולם הראשונה, הוגלה לדמשק ושם נפטר.

8. **יעקב קנטורוביץ**, נולד בקלצק, תושב י־ב, עלה לארץ ב־תרס״ה, היה פועל חקלאי, למד ב„בצלאל״ טווית מרבדים והדריך במקצוע זה במקומות שונים.

(לפי תדהר „אנציקלופדיה בוני הישוב״ ומקורות פרטיים).

ד״ר שמריהו לוין

במערכה *

והכל היה חדש לי ביקאטרינוסלאב. כשיעצו לי לקבל על עצמי את הרבנות בגרודנה, הזהירוני על מצוות השתיקה. ואילו בי־ב הטילו עלי מצווה יתירה של דבור. מצווה זו בלבד עודדתני, וראיתי את עצמי במקום חיותי. חברי מנחם אוסישקין הביא אותי לי־ב שבועות מספר לפני הבחירות, והעיר היתה כמרקחה. מיד התפלגו תושבי העיר פלגות־פלגות צרות זו לזו. איני סבור שאמריקה כך רותחת בימי הבחירות של הפרזידנט, כבי־ב בימי הבחירות של הרב מטעם. הכל נגרפו בזרם המחלוקת. ולא נשאר אפילו אחד עומד מין הצד. ולא בני ישראל בלבד געשו וסערו, אף האוכלוסין שלא מבני ברית התענינו בבחירות. באותם הימים יצאו בי־ב שני עתונים יומיים גדולים ברוסית, מהם שהיה שמרני יותר, תמך בידי הרב הישן והעתון הליברלי יותר תמך במועמדות שלי, ולא מצא אלא פגם אחד בי — ציונותי המובהקת. העתונות הרוסית הכללית התיחסה אל הציונות, אם בניטרליות, שהיתה עוברת בשתיקה על הציונות ואינה נותנת את דעתה כל עיקר על תנועה זו, ואם בשנאה גלויה. ואף על פי כן, מצווה היה העתון הליברלי הי־בי לעמוד על צדי, אף־על־פי שציוני הייתי, ומטעם פשוט, משום שבן תחרותו עמד על צדו של מתנגדי. ואני קורא הייתי את העתונות הרוסית ותוהה: מאמרי מערכת ארוכים על תפקידו של הרב מטעם בחיי הקהילה ועל הדרישות שיש לדרוש ממנו. ובלבי אמרתי: יהי רצון, שתהיה לנו הרשות להתערב בעניניהם הם, בדרך שהם מכני־סים את ראשם בעניננו אנו.

לרב־מטעם הקודם, לה׳ שחור, מוסמך בית מדרש הרבנים בווילנה, היו הרבה ידידים ותומכים. הוא היה אדם הגון ובעל מדות טובות. לא היה חסר לו, אלא

* ד״ר ש. לוין, שמש רב מטעם בי־ב בשנים 1898—1904. בספרו „זכרונות חיי״ ספר ג׳ הוצאת דביר, תל־אביב, הקדיש מקום נרחב לתקופה זו. אנו מביאים קטעים במדולג, מע״מ 172—176, 185—190.

דבר קטן בלבד: לא היה לו, כמו לרבים מחבריו, תלמידי בית־המדרש לרבנים בווילנה, יחס פנימי אל משרת הרבנות, לשאלות היהדות ובעיותיה. רך היה מטבעו ולא היה מכניס את ראשו בעובי־הענינים, ירא היה מפני תנועות חברתיות, משלהן ומשל ישראל. כל מיני תנועות כאלה מיותרות הן, יכול אדם לחיות את חייו ולהוציא את שנותיו בלעדי תנועות. בעלי־הבתים היהודים שבעיר וכן השלטונות הרוסים ראו בו רב למופת. ומבחינה חברותית, איש חביב היה על הקהל והיה מקובל כאחד השחקנים המובהקים ביותר של „פריפירנס" (משחק קלפים) בעיר. מלבד בעלי־הבתים והשררה, היה לו עוד „צד" בעיר — האנוסים החדשים ביי־ב, או המומרים. י־ב „נתברכה" בשפע של מומרים ודווקא בשדרות העליונות של החברה. בין עורכי־הדין נמצאו אז כשנים־עשר מומרים. ולא הרי האנוסים בספרד, שלבם היה מקור טרגיות עמוקה ושנאה עמוקה: קתולים יראי שמים בגלוי ויהודים — בהסתר. האנוסים שבי־ב לא ידעו טרגיות זו. הם לא שנו אלא את תעודת האיש והלידה שלהם. ושנוי קל זה היה מעביר אותם בדילוג רב מעבר לכל המחיצות והסייגים, שהחוקים הרוסים גדרו בהם את דרכו של המשכיל מישראל בחייו. בעצם נשארו ועמדו בטיבם גם לאחר ההמרה, — לא פחתה יהדותם ולא השביחה נצרותם, וקשה לאמר, עלבון זה שבהמרה למי היה קשה ביותר, ליהודים או לנוצרים? אולם, על מחיצה אחת לא יכלו לפסוח ולדלוג: על המחיצה החברתית. החברה הרוסית הגבוהה לא קבלה את המומרים בחבה יתירה ולא קרבה אותם. אין בידי שנוי הפספורט לשנות את היחסים שבין הבריות. לימים, שנתקרבתי לאחדים מאנשי האינטליגנציה הרוסית הגבוהה, שנתיחסו בטינא אל המומרים, ראיתי שלא מטעמי שנאה לישראל נהגו כך, אלא בזו להם לקלי אמונה אלה, לחלושי־דעת, לבוגדים.

כל המומרים האלה, המשכילים האלה, שהיו פרושים כמעט ומרוחקים ברובם מהחברה הרוסית הגבוהה, נשארו לרצונם ולאנסם בתוך הסביבה החברתית, שהיו מצויים בה לפני ההמרה. ועל כרחם נתנו את דעתם על עניני ישראל. כל הקבוצה הזאת של עורכי־דין מומרים תמכה ברב הקודם. ואין תמיהה בדבר. כל זמן שיהדות עמדה לגבם על דברי דת בלבד, שעיקר ענינם דינים ומנהגים, עדיין היתה דעתם להתקרר. הרי במנהגים ובדינים אלה לא היו מחזיקים אפילו כשהיו ביהדות ובישראל — הרי שבעצם לא נשתנה דבר ביחסם לישראל. תאמר: שקר עשו לנפשם והודו רשמית בתורה החדשה, שאין להם שייכות אליה כל עיקר, ועוד פחות מאשר ליהדות — יבוא ויטענו ויתאוננו אפיטרופסיה של האמונה החדשה. אולם היהודים — מה להם כי יצעקו?

מה שאין כך, אם היהדות מתגלית ברבים כחזיון לאומי. כאן אין מקום לאחיזת עיניים: כאן צפה ועולה השאלה? — כלום, אף האומה להמרה ניתנה? עם עזיבה זו שעזבת את תורתו של העם, שלא האמנת בה אמונה שלמה אף לפני ההמרה, עזבת גם את עמך, את מוצאתך? שפלות זו שבהמרה בולטת היא ביותר והשאלה מנקרת וחוזרת אפילו במוחו של אדם, שלא נתברך במצפון ער ורגיש ביותר.

וביקאטרינוסלאב נמצא האיש הגאה, שתבע את עלבון עמו ואת כבודו המחולל, שהכריז מלחמה גלויה בבוגדים אלה. הוא דרש ברבים, שהחברה העברית תיענה למעשה של המומרים ולא תתן לאלה להתערב בעניני ישראל. והאיש — מנחם אוסישקין, הוא שטען: אין בידינו לגדור בפני מעשה השפלות של ההמרה, אולם בדריסת רגל זו, שאתם נותנים למומרים בביתכם, הרי אתם מכשרים את השמד. והמלחמה לא היתה קלה ביותר, שכן פגעה במשפחות הנכבדות ביותר שבעיר. אולם, לא איש פשרה הוא אוסישקין, וכשפגעים בכבודו של העם, הוא נלחם במרירות ובעזות ואינו מקפיד ביותר על נימוסים. מכאן מתברר הדבר, שכל חבורת המומרים האלה נבהלה מפני התנועה הלאומית החדשה, מפני מנהיגה מנחם אוסישקין ומפני המועמד החדש לרבנות, שהכריז ברבים על ציונותו.

✶

חוג ידידי הקרובים לא מרובה ביותר, אולם כולם בעלי שיעור קומה אנשי לב — כל אחד ואישיותי עמו. והריני לתאר מקצתם, כפי שנשתמרו בזכרוני. הזקן שבחבורה והצעיר ביותר שבחבורה, היה מיכל מידנסקי, שנתפרסם ביהדות רוסיה כולה כאחד העסקנים הפקחים והפעילים ביותר. כשנזדמנתי אתו היה כבר כבן שמנים, ראשו לבן כשלג ואף זקנו כולו לבן היה. אולם מתוך הגוף החרפי הזה נשקפו שתי עינים מאירות, רעננות ומלאות זהרי קיץ, עיניים כאלה לתפארת הן אפילו לצעיר שבצעירים. עיניים אלה שהיו נעוצות בראש לבנבן הפליאו ושוב לא ידע איש: אם אחיזת עיניים כאן או שמא השער הלבן הוא המרמה? אולם לא, העיניים בלבד העידו, שבגוף זקן זה שוכנת

נשמה צעירה: זריז היה, פעלתן, רב תנועה, וראוי היה שיתקנאו בו הבחורים. הוא היה טיפוס נפלא של משכיל יהודי אמיתי מן הדור הישן, מלא תורה ושבע חכמה. הוא נשא בלבו נסיון רב שנים וידע להשתמש בו בכשרון רב בעבודתו רבת הצדדים. מלבד זה חנן אותו הקב״ה ברוח בדוחה וליצן היה, שמעטים כמוהו. ידע להסמיך לכל מצב ובן מצב ספור מעשה, בדיחה ממולחת ומפולפלת. הכל היו מחבבים אותו, יהודים ונוצרים, כל החברות, ואפילו הרוסיות בכלל — אם לא היתה תקנה מפורשת של איסור ליהודים בהן — ראו גדולה וכבוד לעצמן, שיהי הזקן מיכאל וולדימירוביץ אחד מחברי הועד, אף הממשלה היתה נמלכת בו בעניני ישראל.

והאדם הזה חסיד נלהב היה בצעירותו, ימים רבים שימש גם „חוזר״ לרבי מפורסם של חסידים. מה הגיע אותו לקפוץ ולעבור מעולם החסידות לעולם העסקנות הצבורית? — הוא לא אהב לשוחח בענין זה. אולם לא היה לבו בית־גנזים לשנאה לעולמו הראשון. בכלל לא שנא איש ושום אדם: טבעו העליז, האופטימי, גדר בפני שנאה ובת שנאה, — יום יום הייתי מזדמן עם האיש הזה, שכן היה אחד הגבאים של בית הכנסת הגדול, וועד בית הכנסת הזה היה נחשב כהנהלה הראשית של הקהלה, ולועד שלש חברים: גבאי — הוא היושב בראש, „מלומד״, וגזבר. לרב הוקצה מקום בועד, לפי החוק הרוסי, היה הרב בחינת עומד על גבו של הועד, אולם למעשה נחה היתה דעתו של הרב, אם הועד לא עמד על גבו. מיכל מידנסקי היה „היהודי המלומד״ של הועד, בתנועת „חיבת ציון״ מלא תפקיד חשוב בזמנו, וכשיצר הרצל את ההסתדרות הציונית המדינית, הלך הזקן מידנסקי רגל ברגל עם הצעירים ונטל חלק רב בעבודת הציונות. לא עברו ימים מעטים ונתקרבנו זה לזה קירבה יתרה. הוא היה מדבר אלי בלשון „אתה״ ואף דרש בכל תוקף שאהיה מחזיר לו „אתה״. אולם דבר זה לא עלה בידי, והרי מתפתל ומתחכם הייתי ופונה אליו בגוף נסתר: מה אומר הסב?

המכובד ורב ההשפעה ביותר בקהילת יקאטרינוסלאב היה משה כרפס. הוא היה מן הטפוס האנושי האמריקאי: רב מרץ ויזמה ואינו נבהל ונרתע מפני חדושים, המסורת ודרכי חייה לא גדרו בעדו ובעד מעשיו — לא במסורת הדת והיראה הדברים אמורים — וכבש לו דרכו בחיים בכוחותיו ובכשרונותיו. בני אדם מסוג זה מרגישים את עצמם כ„גדולים שעלו בעצמם״, שאין להם להחזיק טובה על גדולתם לאחרים, ולפיכך הם מטפסים ועולים אל השלב העליון של בטחון עצמי. רובם של אלה דעתם זחוחה עליהם ביותר, רואים את עצמם אלהות למחצה והרי הם עובדים את עצמם, את אלהות עצמם בכל חושיהם וכוחותיהם.

משה כרפס, שהיה למעשה מנהיגה הראשי של הקהילה והיה בידו להצר את פעולתה או לרווחה, אף הוא נמנה עם יחידי הסגולה של הטפוס האנושי הזה. תחילתו בדחקות, בעשייה קטנה ועלה לידי מעמד גדול של אחד הנציגים הגדולים של תעשית־המתכת הפורחת, בעל מרץ רב ויזמה מרובה ובעל חוש לעבודה צבורית, חברתית רחבה. — מעולם לא נשתכר מנצחון עצמו והצלחתו ואדם פקח ומפוכח שכמותו לא הפריז מעולם על ערך כשרונותיו, תקף עליו היצר: לבנות את הקהילה היהודית מחדחש, ממסד ועד הטפחות, שתהיה לתפארת ולמופת לקהילות ישראל. לתכלית זו נשתמש בנסיעותיו הרבות הן ברוסיה והן בחוץ לארץ, אסף חומר ממשי מרובה מרשות חיי הקהילות, ובכל פעם שהיה חוזר מנסיעתו היה מביא עמו תכניות, רעיונות, המצאות חדשות, כיצד לתקן תיקונים ולבנות מוסדות חדשים לפי רוח הזמן וצרכיו, כיצד להתאים את מוסדות הצדקה הישנים לפי הדוגמאות החדשות ולכל אלה עזר באמצעיו ביד רחבה. אולם תמיד נמלך בדעת עוזריו וקירב אל הישיבות ואל ההתיעצויות את טובי המומחים, שהיו מצויים בסביבתו. היו הדברים אמורים בחנוך ובשאר שאלות התרבות, היה מצטנע ועומד מן הצד ואינו מתערב בדבר. ידיעותיו ביהדות ודעתו בהשכלה מועטות היו, כנגד זה נתברך בשכל מלידה, במוח חריף והגיוני ובנפש וברוח ישרה.

שונה ממנו בכולו היה חותנו של אוסישקין, סרגיי פוולוביץ׳ פאליי, שמריה נתגלגל בסרגיי ופייטל נתגלגל בפוול. פייטל פאליי היה שייך עוד לעולם החסידי הישן, הבן שמריה נתחנך בילדותו בחנוך יהודי מובהק, ורק לאחר חתונתו ואחר שהיה כבר אב לשני ילדים שנה מדרכו ופרש ללמודים, שנה את למודי הגמנסיה, לאחר מכן גמר בהצלחה את המכון האריסטוקראטי למהנדסי דרכים וחזר מפטרבורג ושמו בישראל: סרגיי פוולוביץ.׳ ילדיו כבר התחנכו וגדלו בתרבות רוסית מובהקת: אף פסוק עברי לא הקנה להם, ואף לא הגה של דבור ב„יידיש״. הסבא לא היה מבין את נכדיו אלא בקושי, והנכדים לא הבינו את הסבתא אפילו בקושי. לא עמדתי על כך אלא כדי להראות, כיצד נשתנו במהירות ולעיני הדורות השונים בישראל של רוסיה. בין הסב והנכד היה מרחק של יותר משני דורות, מבחינת התרבות, הרי כל דור פתח בתקופה

חדשה, „בראשית" חדשה; אולם תקופות קצרות מעמי־דות בניני תרבות רופפים, אין מקימים מבצר מקסמי עץ דקים.

סרגיי פוולוביץ' ניהל את עסקי אביו, בית טחנה גדולה של רוח ובית נסירה (מנסרה), בעל מכונות חדישות ומתוקנות. והואיל ובן יחיד היה לאביו, ראו בו הכל ראש בית עסק גדול ובעליו. בעולם הסוחרים הביטו עליו כעל אדם ישר בתכלית, אולם אדם קשה, ולא מן הותרנים. קטן קומה ורזה היה ובעל עצמות נוקשות: צא וכפוף עצם נוקשה כזו! ספקן היה מטבעו ונוטה לפסימיות, ולא האמינו הבריות, שאדם כזה עלול להיות עסקן צבורי מועיל לרבים. אולם, בהשׁ־פעת אוסישקין, שנשתרר בטבעו העז על כל הבית, הכניס אף סרגיי פוולוביץ' את עצמו כולו בעניני העדה ובמקצת גם בעניני הציונות. חסרו לו לזה רחבותו של כרפס ואופטימיותו של מידנסקי, אולם תועלתו מרובה היתה לחברה ולעניניה בשכלו המנתח, שכל של עלוי, בשל הגיונו החריף והשנון. תפקידו של זה בחברה — תפקידו של בלם במכונה, הוא כפה את הבריות בבק־רתו החריפה, שיהיו שוקלים יפה כל ענין עובר למעשה. תפקיד זה בלתי נעים ביותר, אין הבריות רואים בכך עבודה חיובית ויוצרת, אולם הכרח בה בכל מכניסמוס צבורי, מדיני.

עם החוג הזה נמנו כמה צעירים, עולים לעבודה ולערך. המענין ביניהם היה מ. ברוק, חתנו השני של סרגיי פאליי, מהנדס צעיר, בעל חוש מלידה לעבודה סוציאלית. אף הוא ציוני בכולו היה, אולם בניגוד אל גיסו אוסישקין לא צמצם את עצמו בעבודה ציונית בלבד, אלא פעל בכל המוסדות והמפעלים הסוציאליים של הקהילה. ביחוד נתן את דעתו על גורלם של עוזרי בתי המסחר ועל מעמדם של בעלי המלאכה: הוא שארגנם, שיסד חברות שתופיות, שקוד היה להרביץ ביניהם דעת יהודית והשכלה כללית. חבר ועד היה בכל חברה חשובה, ועל פי הרוב מזכירה של החברה היה. והוא מחבב היה באמת את העבודה הצבורית והיה רודף אחריה.

מבנה של קהילת יקאטרינוסלאב היה דימוקרטי. ואף הקהל הגדול של יקאטרינוסלאב נתן את דעתו על עניני הקהילה, כאן הרגישו בקיומה של דעת הקהל. סייעו בכך שני העתונים הרוסיים, שהקדישו מקום וענין רב לצרכי הקהילה ושאלותיה. העתונים עשו את זה מתוך הכרח המצב, שכן רוב חותמיהם וקוראיהם יהודים היו. אוכלוסי ישראל בעיר לא היו אלא כדי שליש מכל התושבים, ואף על פי כן, רוב הקוראים של העתונים הרוסים יהודים היו. בעיר גרו פועלים רוסים רבים, כאלה שהיו עסוקים בעיקר בתעשית הברזל ובבתי־העבודה המרכזיים של מסילת הברזל הענפה והמשוכללת, שהיתה קרויה „יקטרינינסקאיא", וכן היו בעיר בורגנים זעירים רוסים מרובים. הן הפועלים והן הבורגנים האלה לא הגיעו עדיין לכדי קריאה בעתונים, ואילו המוני בית ישראל מעולים היו על אחרים בתרבותם. רבים ראו ברדיפה יתירה של בן ישראל אחרי העתון משום מעשי־מורשה: „עם הספר" הכשיר את בניו להיותם קוראים בעתונות היומית. מתחילה כרוכים היו הללו אחרי דף הגמרא, משנעקרו מדף זה פרשו לדף העתון.

ביקאטרינוסלאב נמשכתי בפעם הראשונה בחיי לעׂ־בודת־הצדקה. הקהילה קבלה על עצמה לפרנס את ענייה ואסרה עליהם לחזור על הפתחים. ותפקיד זה לא היה מן הקלים ביותר. רבים מבעלי הבתים החשובים לא רצו בשום פנים לוותר על עצם מתן צדקה מיד ליד, ומצד שני גברה מחאתם של העניים נגד השיטה החד־שה הזאת. כל הראיות וההוכחות, שיש בידי שיטה זו לשפר את מצבצם — חלוקה צודקת לאחר בדיקה ובחינה מדוקדקת במצבם — לא נתקבלו על דעתם. הם אינם רוצים — כך טענו העניים — ב„קצבה", הקצובה להם מידי הגבאים, מוטב שיהיו מסורים בידי שמים ולא בידי אדם, לחזור על הפתחים — בידי שמים. אולם התקנה נתקנה והמנהג של חזרה על הפתחים בטל ביקאטרינוסלאב.

רשמי מסע *

...ובעוד איזה שעות באתי לעיר הגדולה י״ב, כמו הקדמה לספר, כן הדנפר וגשר־הברזל אשר עליו לי״ב. מחזה מרהיב נפש ועין, נהר גדול ורחב, עם איים שו־נים, כמו ים קטן. הקרח כיסה אותו ויבריק בשלל צבעים שונים, כעין בדולח מלוטש לאור השמש. התעיף עיניך קדמה, צפונה ונגבה הנה נהר, נהר ונהר. ועליו בגובה רב נורא, גשר של ברזל בעל שלוש קומות. הקומה הראשונה למרכבת־הברזל, למעלה ממנה לעגלות־סו־סים, ולמעלה מהן להולכי רגלים. וכל אלה, מהקומה התחתונה עד העליה העליונה, מסובכים ואחוזים ביחד מעשה־סבכה־ורשת ומהודקים וקשורים ביתדות ולו־לים ובריחים ושרשרות גבלות. יפה נפלא ומרהיב עין. הגשר הזה הוא אחד מהבניינים היותר יפים במלוא רוחב ארצנו, כי רחב פה הדנפר מאד, ואורך הגשר כשתי ווירסטאות. בראותנו כזאת נתפלא על כשרון הבונים. איך משטרי המלכות מנייר קליל דלית בו ממשא, יכלו לברוא יש כזה. ולא עוד אלא שבחכמתם הרבה קצבו סכום ומספר כמה שטרות לעמוד זה וכמה לאדנים וכמה — ישימו בכליהם! אין קץ לרוח הבונים, ומי כמוהם יודע סוד הספירות וחכמה המספרים וסגולות הטבע, ולהשתמש בה בכל מידותיה. על פי החשבון הפ־שוט, המרובע והמעוקב, כי המטבע יש לה „שלוש מי־דות״ ואולי אף הרביעית... למי שיבין את סודה. אמנם כן בריאה יפה בראו בי״ב. ואם באמת היא כמו הקדמה לעיר, צריך אני להגיד לכם, כי ההקדמה אולי טובה מהספר עצמו... הן אמנם גם העיר יפה, יפה מאד, ביחוד יפה הרחוב הנקרא פרוספקט, העובר מן תחנת־המסילה עד גן־העיר, ומשם והלאה ילפת מעט דרכו כמו „ד״ יוונית, למעלה ההרה עד גן־פוטיומקין. שורות אלונים משני עברי הרחוב ובתווך, ובינתים דרך מכאן ומכאן לעגלות וסוסים, כמו הרחוב המפורסם „תחת האלונים״ בברלין. הנה כי כן הרחוב ההוא יפה מאד, אבל העיר בכלל היא כמו הדיוט שקפץ בראש, חייט עני שנתעשר ואינו יודע בעצמו איך לפאר את ביתו ולשכלל את חדריו, ויפזר כסף כאפר, לפאר חדרים כאלה שאין נזקק להם ויצבור כלי־בית על כלי־בית, חמרים־חמרים, בלא כל סדר ומשטר, רק כדי להרבות בכלים, ומה שנצרך באמת, זאת לא תמצא בביתו.

וכן היא העיר הזאת, מאחורי הכיריים יצאה למלוך, מעיר פלך פשוטה כמו יתר ערי הפלך, שאין בהן לא מסחר ולא רוח חיים, נהיתה מרכז למסחר העצים, הברזל ופחמי־אבן. מעיר אשר אף סוחריה היותר גדו־לים סחרו בחיטים ו„גרעיני פרח השמש״ — היתה למרכז המסחר לכמה מיליונים, מעיר אשר לא היתה בה אף בית אחד לחרושת־המעשה — היתה פתאום לשיפילד קטנה, ותיף ותתעשר, ולא תדע בעצמה במה להתגאות עוד ובמה ואיך להתייפות יותר. ותתייפה בכל אופן שאפשר ובכל מה שעיניה רואות. אבל כל מה שתתייפה לעצמה היא, להנאתה ולטובתה, ולא בשביל האורחים הרבים הבאים אליה תמיד. האורחים הרבים יודעים רק זאת, כי מיום היתה י״ב למיוחסת, עלה שכר העגלות ושכר הדירות בכפליים ובבתי־האוכל מים במשורה תשתה ושכר הרבה תשלם. והמעט לה כל אלה, המעט לה כי היתה למטרופולין של עץ וברזל, המעט לה עשרת בתי־נסורת של עצים, מספר מרובה של מכונות־הקיטור, ושלושת בתי־יציקת־הברזל וברזל־עשת ועשרת אלפים פועלים והפקידות של מסילת־הברזל „יקאטרינה״, וכל השרים והפקידים והסופרים והממונים והאדונים של עיר הפלך...

* מהמאמר „רשמי מסע״. כתבי א. ל. לוינסקי. עמ׳ 325—326.

הדסה רחל בירמן

מ ז כ ר ו נ ו ת י

הדסה רחל בת אשר יצחק בירמן, לבית וולפוביץ, נולדה בג׳ כסלו תרל״ז (1876) בכפר בלרפלד לא רחוק מיקאטרינוסלאב. עוד בילדותה למדה עברית ולאחר שעברה עם משפחתה לגור בי־ב, התקרבה שם לחוגים הציונים כשבראשם עמד אז מ. אוסישקין.
המשיכה בפעולה ציונית לאחר שהקימה את ביתה היא, שהתנהל ברוח המסורת. וגם בימי השלטון הסובייטי לא סתתה מדרך זו וביתה שימש מרכז לחוגים הציו־ניים, שהמשיכו להתקיים בסתר בזמן ההוא. עזרה רבה, הן מוסרית והן חמרית, יצאה מביתה של הגברת בירמן בשנים קשות אלה.
עלתה לארץ, יחד עם משפחתה, ב־1932. וגם כאן, ברחובות, שבה התיישבה, משמש ביתה, למרות גילה המופלג, מרכז לבני עירנו, המכבדים, אוהבים ומעריצים אותה, וחלק גדול לה בספר „י־ק — ד־ק״.

נולדתי וגדלתי בבית מסורתי. אבי ר׳ אשר יצחק וולפוביץ ז״ל, היה חניך ישיבות ליטא, שם התיידד עם ר׳ בנימין זקהיים, מי שהיה אח״כ רב ביקאטרינוסלאב. גם אבי ז״ל הגר לסביבה זו, בדרום רוסיה, והתיישב בחווה ע״י תחנת איגרן. אבי הצטרף בזמנו ל„אגודת אחים״, שקנתה בזמנו אדמה בעבר הירדן. הוא שלח את גיסו להכין את הדרוש לעלית המשפחה, אבל כידוע, כל עניין ההתיישבות הזו לא יצא לפועל.

ב־1886 בא לכפר שע״י חתנו ר׳ חיים־יהושע שפי־רא, שכל שיחו ארץ־ישראל, עבודת אדמה וחיי צנע והדיבור העברי. הוא עצמו התחיל לדבר עברית עם בני ביתו ואפילו עם חיות הבית. בסביבה היה למשל ושנינה: „שפירא מדבר לשון קדש עם הפרה״. הוא השפיע על אבי שגם אני אלמד עברית יחד עם אחי. לשמחתי נמצא גם מורה טוב לכך, אך לא היו ספרים לקריאה. כשנודע לי, שבי־ב קיימת ספרייה עברית, נסעתי העירה ונרשמתי בה, וע״י כך הכרתי אנשים מעניינים. כעבור כמה זמן נודע לי, שעומדים לסגור את הספרייה מחוסר אמצעים. החלטתי אז ללכת לאו־סישקין, שקיבל אותי יפה. הסברתי לו את העניין כי עם סגירת הספרייה תשאר העיר והסביבה בלי ספר עברי. הוא הבטיח לי להתעניין בדבר והודות לו לא נסגרה הספרייה.

כל השנים האלה רבה היתה השפעתו של ר׳ חיים יהושע שפירא עלי. הוא דאג לספק לי ספרים בעברית וגם היה מזמינני לאספות ציוניות בעיר, כשהיה מבקר שם. פעם הודיע לי על אסיפה בביתו של הד״ר אנגל, וכשנכנסתי לשם היו כבר מוזמנים רבים, וביניהם מר מיכל מיידנסקי ז״ל, המורשה לפלך י־ב, והוא קידם אותי בברכה: Вэт наша старая палеетинка — הנה הארץ־ישראלית הותיקה שלנו. שם השתתפה גם הגב׳ פאולינה יפה, שהציעה לפתוח גימנסיה לצעירות — דבר שאח״כ הוציאה לפועל.

.2

ב־1900 נשאתי לבעלי, יוסף בירמן, ועברנו לגור בי־ב. היא היתה עיר תעשייתית, שהיו בה הרבה בתי־חרושת גדולים. היות וישבה על חוף הנהר דנפר, נפוץ היה בה המסחר בעצים, שהיו משיטים אותם ברפסדות מן הצפון וכן המסחר בתבואה, שהיו שול־חים לחו״ל. העיר היתה בתחום המושב ולכן נהרו הנה רבים מהעיירות הקטנות, בכדי למצוא בה קיום. מרובים היו המוסדות בעיר: היו בה שלשה ת״ת, ישיבה, שהלכה והתרחבה, שבית לה משלה בן שתי קומות ופנימיה. תומכים ותורמים רבים היו לה, כגון: כרפס, יודלסון, עמנואל, מיידנסקי, קרבצוב ועוד. ראש הישיבה היה ר׳ דב מבוברויסק והמשגיח הרב הלפרין. הרב גלמן עשה רבות לפיתוח והרחבת הישיבה.

מיתר המוסדות אציין את בית החולים היהודי, שע־בר ממקומו הקודם ברחוב בולניצ׳נאיא לרחוב פילו־סופסקאיא. שם בנו גוש בתי־חומה לכל אגפי בית החולים וכן דירות לעובדים וכל זה היה מוקף חומת לבנים אדומות. ברחוב באניא היה „מטבח זול״, שנבנה מתרומתו של הנדבן מ. כרפס, ושם היתה גם הנהלת הקהילה. היו שני בתי יתומים ל־80 ילד, בהחזקת הנהלת הקהילה וועד נשים שטיפל במוסדות האלה. עוד בית יתומים ל־40 ילד הקים והחזיק על חשבונו מ. כרפס וזה היה בנין יפה, מוקף חומת לבנים אדו־מות. בדרך כלל העבודה הסוציאלית היתה מפותחת מאד והתמסרו לה כמה וכמה אירגוני נשים.

כמה בתי ספר לילדים יהודים היו אז בי־ב. מהם: בית הספר המקצועי לבנות של כהן, שם למדו תפירה

ומלאכת יד אחרת, ואת המצטיינות היו שולחים להש־תלם. שני בתי ספר של האחים שכטר; בית ספר של מטלצקי ועוד; התקיימו שם גם שעורי ערב. אח״כ נוסדה הגימנסיה לבנים של י. וקסלר ברחוב קאזאנ־סקאיא; ובהתחלת המאה הזו — הגימנסיות של פ.

למצוא ממבחר הספרות החדשה והספרן היה ה׳ אקס־לרוד (עלה לארץ). לפניו שמש בתפקיד זה ה׳ ליט־וואק (בתו חינגה — בארץ). ספרייה גדולה הראויה לשמה היתה ב„הסתדרות עוזרי המסחר היהודים״ לראשונה היו בה ספרים ברוסית וביידיש ואחר כך גם

ה.ר. בירמן

יפה ויודקביץ. בגימנ-ות האלה לא למדו בשבתות ובימי חג יהודים והתלמידות לא שמעו שם את המלה Жидовка.

היו בי־ב כמה ספריות. אחת מהם נפתחה ב־1895, לפי הרשיון שקיבל אוסישקין, והספרן היה יוסף מרקו־בסקי, שעלה אח״כ לא״י עם משפחתו. הספרייה הזו שמשה גם מקום לאסיפות וישיבות. ע״י בית הכנסת הכורלי היתה גם כן ספרייה קטנה. שם אפשר היה

בעברית. הספרן היה מר יצחקין. ההסתדרות הזו היתה מארגנת לעיתים נשפים בתכניות מגוונות (מוסיקה, הקראות) לחברים ולמוזמנים, ושם אפשר היה לפגוש אורחים מעסקני הקהילה.

מראשוני מוכרי הספרים היו אברהם רוגוב ובנו, י. הנקין, שחנויותיהם הקטנות היו כמעט תמיד מלאות קונים; כי רב היה הביקוש לספרי קריאה. ה„פאקענט־רעגערס״, כפי שקראו להם אז, היו קונים כל מיני

ספרי קריאה בעברית וביידיש, סידורי תפילה ועוד, ומביאים אותם כרוכלים לבתי היהודים בכפרים וב־עיירות.

הפעולה הציונית בי״ב התרחבה מאד, לאחר שמ. אוסישקין השתקע שם ב־1890, בנשאו את בתו של ס. פאליי, מחשובי התושבים היהודים בעיר. אמנם, עוד לפניו היו פעילים חובבי ציון, ביניהם מ. מיידנסקי, אברהם הרכבי, שכתב ב„המליץ״ ועוד. אבל רק עם בואו של אוסישקין הוגברה הפעולה, התקיימו ישיבות אסיפות ועוד, בעיקר ביקרו לעיתים המטיפים הידועים ייבזרוב, מסליאנסקי, שהשתקע אח״כ בי״ב, ובתי הכנ־סת, שבהם הטיפו, היו מלאים ורבים מהנוער נהרו לשמוע אותם.

בערך ב־1898 נפתח ה„חדר המתוקן״ בהנהלת ח. א. זוטא ובין המורים היה גם ח. י. שפירא, ורבות נעשה לשם חיזוקו וקיומו של החדר הזה (מר זוטא כתב על זה בספרו „בראשית הדרך״). ב־1901 נוסדה האגודה „שפה חיה״, השתתפו בה ונתנו לה ממרצם ומסירותם: המורה, ז. רבינוביץ, פייטלזון, זוטא, ט. שלונסקי, י. וקסלר ועוד רבים אחרים. היו מתאספים ומדברים עברית בבתיהם של מ. אוסישקין, רופא השיניים אנגל ועוד.

.3

שמחה רבה היתה לנו, כאשר בא הד״ר שמריהו לוין לכהן כרב מטעם, במקום קודמו החיוור ועם־הארץ — שחור, ושרק אחר מאבק רב, ניצחהו. הד״ר לוין, בקסמו האישי ובנאומיו חוצבי להבות, רכש לב כל אחד. דלים עטי וזכרוני להביע כל הכבוד והחיבה שרכש. בחנוכה של אותה שנה סדרו חגיגה, שבה הציגו תמונות של ארץ־ישראל ונופה בתיאטרון העירוני, שהיה מלא מפה לפה. באו לשם המורים עם תלמידיהם שהכינום לכך. והיה זה דבר נדיר שיתאספו כ״כ הרבה ילדים יהודים וירגישו חמימות, חופש ושמחה.

בי״ב הופיעו שני עיתונים: האחד Приднепровский Край היה קרוב לימין, והשני, Южная Заря היה בעריכת עוה״ד צייטלין והשתתפו בו מהאינטלי־גנציה הרוסית במקום. עבודה תרבותית חשובה הת־נהלה ע״י ה„אגודה למען המדע״ Научное Общество שהיה לה בניין משלה בן ארבע קומות בצ׳צ׳לעבקא, ושם אפשר היה לשמוע הרצאות על נושאים שונים מפי אנשי מדע, מהם פרופסורים מהמכון ההררי בי״ב.

כמו כן היו עורכים שם קונצרטים שונים ועוד, ואנו היינו מבקרים לעיתים קרובות בהם.

ב־1905, ב־21, 22, 23 באוקטובר, פרצו בי״ב פרעות בחסות הצבא והקוזקים. שדדו וחמסו והיה הרג רב. עוה״ד צייטלין הלך ורשם את הפרטים בכל פינות העיר. בעיתונו פורסם מאמר חריף מטעם האינטליגנ־ציה הרוסית, שבו הם מכריזים שמתביישים להקרא רוסים, אם נעשים במדינה מעשים כאלה. החצר שאנו גרנו בה היתה שייכת לרוסי והוא הציל 70 נפש. גם בתו, שגרה ברחוב אחר, עמדה בשער ולא נתנה לפור־עים להכנס, באמרה שפה גרים רוסים. ההגנה העצמית שלנו פעלה רבות ורק לפנות ערב, ביום השלישי לפרעות חזר השקט. ירדנו לביתנו, חיממנו מים ורח־צנו את התינוקות, שתינו טה ויכולנו להתחיל לדבר, כי קודם ניטל הדיבור מפינו. באותו יום בא אלינו מחנכי ר׳ ח. י. שפירא להפרד, כי החליט לעלות לארץ עם בני ביתו.

ב־1909 בא הד״ר ב. צ. מוסינזון לעירנו ועשה רושם רב עלינו בחיצוניותו ובנאומיו הן ברוסית והן בעברית בהברה הספרדית. הוא עשה תעמולה לרשום ילדים לגימנסיה „הרצליה״. בשנים ההן ביקרו בי״ב ביאליק, צ׳רניחובסקי, י. קלויזנר, אנסקי, פאסמאניק, ז׳בוטינסקי. התקיימו גם כמה קונצרטים של מוסיקה יהודית.

ימי חרדה עברו עלינו בזמן משפט בייליס. חיינו כל הזמן בפחד, כי ידוע היה לנו כי בעיריה שכל צוותה עם ראש העיריה, כולם שונאי ישראל הם, מתכוננים לכלותנו שם בכל כלי המשחית, ואנשי החבלה עומדים הכן ומחכים ל„אות״ שתינתן. וקרה לנו נס, כי הקב״ה הצילנו מידם. שמות הרב מזא״ה, גרוזנברג ואחרים היו כל הזמן על שפתותינו.

.4

שני רבנים היו בעירנו, אחד, הרב בנימינקה זקהיים למתנגדים, והרב בערע־וואלף קוז׳וניקוב לחסידים. ואף פעם לא שמעתי, שיהיה ביניהם או בין חבורו־תיהם אי־נעימות או אי־הבנה. היו עוד רבנים בפרברי העיר הגדולה וגם „רבי״ (א גוטער איד) היה.

לאחר פטירת שני הרבנים הראשיים, בחרו המתנג־דים בעילוי הרב פנחס גלמן זצ״ל, שהיה דגול בכל: חברתי, נעים הליכות, עממי ופעיל. בחצר שגרתי היה „תלמוד־תורה״, עם מורים ראויים לשמם ומסורים,

תחת השגחתו. כמו כן תחת פיקוחו היתה ה„ישיבה״, שנוסף לה אח״כ סמינר למורים. היו לו — לרב גלמן — תקוות לעלות ארצה ולייסד פקולטה למשפטים, אך לא זכה לכך, כי נפטר לצערנו הרב, כשהוא רק כבן 40.

לחסידים היה הרב ר׳ לוי יצחק שניארסון זצ״ל. חסידיו לא פעם השמיצו את כב׳ הרב גלמן. בעצמי שמעתי זאת. מובן שגם הרב שניארסון פעל לא מעט במחיצתו. נהניתי לא פעם כשעברתי במוצש״ק ע״י ביתו, מהניגונים הנפלאים ששרו שם. הכרתי את אשתו הרבנית שידעה עברית, וכשנפגשנו דברתי אתה עב־רית. והנה פעם אמרה לי, ששכחה ואינה מדברת עברית... צעיר בניהם היה לייבלה, שלמד תלמוד בהיותו בן חמש, לפי דברי אמו, וגדולה היתה שמחתנו, כשילדינו הצליחו להכניסו לתנועה הציונית. הרב ע. ברושטיין (הרב מטעם לשעבר) חינך את בנו המוכשר בתנועה הציונית והגיע ללימוד־התלמוד; סופו היה שנתפש לקומוניזם... ספרו, כשנפגשו השניים, התלונן בשיחה הרב ברושטיין לפני הרב שניארסון על צערו ואכזבתו מבן טיפוחיו שהפך לקומוניסט, ענה לו הרב שניארסון: כמוני, כשנודע לי שבני לייבלה נעשה ציוני...

5.

והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה על כל נוראו־תיה, פגעיה ועלילותיה. המגורשים ממקומות הספר ופליטי החרב הגיעו אלינו. היות ועירנו היא בתחום המושב, השתקעו כאן רבים. כן הביאו הנה את הרבנים שאסרום כבני ערובה. אנשי העיר דאגו להם, קבלו אותם בחמימות וספקו את צרכיהם. למעשה, על אף כל הצער, היתה זאת ברכה רבה לעירנו, שהוערה בעירוי דם יהודי חדש. בשנים אלה (1915—1916) התעשרה י״ב בכוחות יהודיים מקוריים של יהודי ליטא ופולין. עברו הנה ישיבות מלידא ומסלובודקה (שאחר כך עברה ליליסבטגראד); בכל בתי הכנסת צלצלו קולותיהם של לומדי־תורה. גם הגימנסיה של פ. כהן מווילנא, עם מטענה המבורך — המורים הנעלים: ד״ר י. ל. ברוך, נ. פינס, פ. שיפמן (בן־סירה), קוסטרינסקי, קנטורוביץ, ד״ר ליכטנשטיין ועוד; נפתחה הגימנסיה „תרבות״, התחזקה הסתדרות המורים שלקחו בה חלק: וילנציק, פולונסקי, ליטבאק ועוד, ושאחד הפעילים בה היה המורה שרגורודסקי. באו מהיידישאים: קאזאקביץ, דבורקין, רובינזון, בוגוסלאבסקי ועוד. נוסדו שני סמי־נרים, אחד מטעם „תרבות״ והשני בפיקוחו של הרב גלמן. נפתחו שני גני ילדים, אחד מהם בעברית בהנהלת הגב׳ חיה ליכטנשטיין־ויצמן והשני ביידיש. התעמולה הציונית היתה רבה ומקיפה, ולימוד השפה העברית התפשט והתרחב. גם היידישאים לא טמנו ידם בצלחת ופתחו בתעמולה חסרת נימוס. כמו־כן, התקיימו הרצאות למורים בכל המקצועות, שבאחדות מהן ביקרתי, ומר נ. פינס היה הרוח החיה בהן.

העבודה הציבורית היתה רבה ומקיפה; דאגו לנשי־החיילים, לפליטים ולילדיהם, שבשבילם סידרנו, נוסף לגני־הילדים, „ככרה״ * Площадка בהדרכת הגננות חינגה ליטבאק ובתו של המורה קאנטורוביץ, הייתי מאספת את הילדים מסביבתי ואחר כך מחזירה אותם לבתיהם.

במקרה התידדתי עם משפחה מפינסק, שבאו יחד עם הבנק משם. דרכה הכרתי עוד אחדים מפינסק שהיו ציונים פעילים ומסורים: יוסף ברגמן, האחים אייזנברג ארליך ועוד. בהנהלת ארליך נפתח בית מלאכה למס־גרות, שבו קבלו התלמידים משכורת קטנה וגם ארוחת צהריים. בביתי גרו אז האחים משה ויחזקאל זקס, מתלמידי הגימנסיה „הרצליה״ שחזרו מהארץ ולמדו בי־ב. דיבורם העברי עשה רושם רב עלינו והם לימדו את ילדי עברית.

6.

והנה הצהרת בלפור! אין לתאר את השמחה, ההת־רגשות והתקוות אצלנו! העבודה הציבורית לא רפתה. עוד גימנסיה עברית של מר קוחנובסקי נפתחה ברחוב אופורנאיא. בין המורים בה היו: האחים לוין (יהודי לייב הוא עכשיו הרב הראשי במוסקבה), ארש — אביו של שחקן „הבימה״ אביטל, שלש בנותיו של קוחנוב־סקי וחתנו. תלמידים לא חסרו, וועד הורים, שביניהם הייתי גם אני, עשה הרבה לשיפור הלימודים העבריים וכן למען הגימנסיה עצמה. סידרנו, למרות סכנת מלח־מת האזרחים, חגיגה לילדים בל״ג בעומר, ובתהלוכה ברחובות העיר הגענו לחורשה אחת שם סידרנו מיש־חקים, שירה בציבור ועוד. הפעילות הציונית הלכה והתרחבה, ואתה גם לימודי השפה העברית. בגימנסיה של כהן הונהגו לימודי כל המקצועות בעברית, דבר

* „ככרה״ ברוסית Площадка מקום בגן או חצר מרווחת למשחקי ילדים.

שלא היה קל לבצעו. הקצבה של סך 1.000 רובל מהנדבן ש. ברסלבסקי נתנה ל„תרבות" את האפשרות להרחיב את פעולת עבודתה. במועדון של צ.צ., ברחוב אופורנאיא, היו מתאספים בכל שבוע, מרצים, מקריאים, הכוחות הצעירים — י. אידלסון, י. ריטוב, מ. לב — לקחו חלק פעיל בזה. פעלו יפה מאנשי הקבוצה הפינסקאית: — האחים גורביץ, ומבין פליטים אחרים — זלמן ליובובסקי, אחר־כך ליבאי, שהצטיין כנואם מצוין, וכן אברהם גוטמן, שעבר לי־ב ולקח חלק פעיל בפעולות הציוניות בעיר.

7.

ובאו ימים קודרים; ואין לך יום שלא תהיה קללתו מרובה משל חברו. מלחמת האזרחים, שודד יוצא — רוצה לוקח מקומו. וחוזר חלילה. הדרכים בחזקת סכנה וכן בעיר. הכל מדברים רק על אוכל, בגדים; שבת המסחר, נסגרו החנויות, פיטרו את כל העובדים. חוש־בני, שלא היתה שנת לימודים תקינה, כי קויים מה שאמרו — להרוס, אבל לבנות לא הגיעו. לאחר גייסות הגרמנים, שהוציאו מה שהיה אפשר, באו חיילי דניקין ושדדו ורצחו. הכל נמשכו לכפר — להחליף חפצים בקב גריסין וקמח. בכל התנאים האלה לא פסקה עבו־דתנו, היינו מתאספים לעיתים בביתו של הד"ר י. דולזנסקי, אם כי היתה סכנה ללכת בלילות כי שודדים היו פושטים את הבגדים וחולצים את הנעליים. כש־נאסר הלימוד העברי ירדנו למחתרת, ובביתו של ה' שוחט סידרנו בית־ספר, שבו לימדו מרדכי גובר ואשתו רבקה — ואחד התלמידים היה עומד על המשמר. קבוצה אחרת למדה עברית בדירתי גם כן עם גובר. לחבר המורים הצטרפו במשך הזמן יונה קוסוי (כסה), אחיו מנדל, ישעיהו שר, נ. לב, זלמן רבינוביץ, ש. פרומקין, שפרינץ ועוד. למרות הסכנה, היינו מסדרים חגיגות בחנוכה, בט"ו בשבט ועוד. ופעם סדרנו חגיגה גדולה בשמחת־תורה בביתו של הד"ר גינזבורג, שם נאם הצעיר נתן טרנבסקי, שהוגלה אח"כ ושלאחרונה ראוהו בבית הסוהר בארכנגגלסק. ועד מיוחד דאג לכספים הדרושים והשתתפו בו משה ריסין, זיאמה יפית (יופיט) ועוד.

ב־1921 התחילו הפליטים לחזור למקומותיהם. ב־1921—1922 באה הבצורת הגדולה והרעב הקשור בהם. בשנת 1923—1924 באו מאסרי הציונים אצלנו. הקרבן הראשון היה הצעיר מואיסייב, בן יחיד להוריו, שחלה ומת בגרוש. בין הנאסרים היו ח. רייכמן, דניאל ברזובסקי, צבי בוקרינסקי, לאה לב, רבקה וולודרסקי, ליובה גינודמן, בתיה ברקובסקי, אהרון פוזין ועוד. חלק מהם שוחרר וחלק נידון לגרוש, שאחר כך הוחלף להם ביציאה לא"י. בשנים הבאות נמשכו המאסרים וב־1927 נאסר אליעזר טריפולסקי ובני יהודה ואחרים, שלהם הוחלף הגרוש ליציאה לא"י. בכל אותן השנים נמשכה הפעולה הציונית שניהלו אותה בין הנוער במרץ רב: שרה מילרוביץ, האחיות אורלוב, מרים דיזבסקי, בלה ורוזה יופיט בתי מרים ועוד. וגדולה היתה מסירת הילדים, שלמרות הסכנות, עשו תעמולה ורכשו חברים לתנועה. ביתנו היה אחד מהדירות, בה היו מתקיימות אסיפות והרצאות.

בשנות הרעב היה פעיל מאד הד"ר ב. חניס, שקיבל כספים מחוץ־לארץ לעזרת הזקוקים, ביחוד לשם שי־קום בית החולים היהודי ולמרפאה ברחוב חארקוב־סקאיא. הוא גם עזר לרבים שהיו פונים אליו, לבסוף הגלוהו. היתה גם חבורת מבוגרים שהיו מתאספים מפרק לפרק, וביניהם: רוזינוב, אברהם גוטמן, קיסין, מוסטובלנסקי ועוד. הרב מטעם לשעבר, ע. ברושטיין, שהיה אז חולה וצולע, היה מבקר לעיתים בבית הכנסת שלנו ברחוב נובוסלנאיא, מעודד ומחזק את ידינו ורוחנו. בבית הכנסת הזה נמצא מספר ילדים שלמדו תורה ומר צוקר דואג למחסורם. בדירתי ובדירותיהם של שלונסקי, רוזובסקי, וקוסטרינסקי היו מדפיסים ומשכפלים עלונים, חוזרים מטעם התנועה.

לרגלי מחלתי קבלתי טיפול במרפאה שברחוב חאר־קובסקאיא, שם עבד הד"ר כהן־ברנשטיין, שעבר אחר־כך לבית החולים. לאחר שבתי, שבאה לבקרני מפולין, הביאה לו דרישת שלום מבתו השחקנית מרים כהן־ברנשטיין, באנו לבקרו, ראיתי אז את מעונו, חדר גדול חצוי לשנים ע"י פרגוד, וסמוך לכניסה, בפינה אפלה, המטבח. הוא היה כבר חולה ואשתו עשתה עלי רושם טוב מאד. היתה תמיד עסוקה בהליכות ביתה. היו לנו כמה שיחות על הארץ וכד' והוא היה מסויג מאד. כעבור זמן מה נודע לי, מפי מר טופורובסקי, שכהן־ברנשטיין נפטר, לא היו כל מודעות בעיר ורק מעטים ידעו על כך.

למרות הסכנות היו באים שליחים מהמרכז ופעם אחת הודיעו לי, כי יתאספו בדירתי לשם פגישה עם ב"כ המרכז; כי לאחר שבעלי עבר למוסקבה, הפכה דירתי למקום פגישות לציוני המקום. הכנסנו קרשים, סדרנו מקומות ישיבה, העלינו מהמרתף תפוחי־אדמה,

אבטיחים, מלפפונים כבושים, עגבניות, קלפו ובישלו והיתה זו אסיפה נעימה ועליזה. השליח היה סיומה ליוברסקי. פעם נתתי, לפי בקשת בני יהודה, לשטייגר להסתתר בדירתי במשך חדש ימים, לאחר שהלשינו עליו.

ב־1932 יצאתי עם בעלי מי־ב לשם עליה לארץ. נפרדנו מבתיה ברקובסקי, נפש יקרה מסורה ונאמנה, שהפקירה ממש את חייה לתנועה. היא היתה תופרת לבנים לשוק, בכדי לפרנס את הוריה הזקנים. כל מי שבא מהתנועה מכל מקום שהוא, מצא סעד ומקום לינה בחדר היחיד שגרה בו עם הוריה. היא התכתבה עם כמה מהמגורשים ושלחה להם, לפי בקשתם, מה שבקשו. לפני נסיעתי אמרה לי: אני מחזיקה כאן „מנין", ז.א. שהיו לה 10 חברים־רות ששמרו אמונים לתנועה. היא היתה שולחת שנים־שלושה נערים או נערות למוסקבה ומשם היו באים אליה, לשם חיזוק התנועה. לבסוף אסרוה ונשלחה לצפון סיביריה (כעת היא בארץ — לאחר שנים של מאסר ותלאות בגרוש ובמאסר).

כך חיינו תמיד בפחד, במתיחות. היינו דרוכים, מסורים וקשורים אחד לשני. על אף כל זה, היתה זאת תקופה מעניינת מאד, ובגעגועים אני מזכירה אותה.

ו. דאלמאן *

ההגנה בימי אוקטובר 1905 ביקאטרינוסלאב

הפוגרום

ביקאטרינוסלאב התחיל הפוגרום באיחור של יום או יומיים, ביחס לשאר הערים. לרגל שביתת הדואר, לא היה לנו כל מושג על הנעשה בערים אחרות, כי קשר תקין עדיין לא חודש ומכתבים ועיתונים לא הגיעו.

ביום ה', 19 לאוקטובר, בערב, ניתן הסימן הראשון, כי הפוגרום הולך ובא. באותו ערב, בערך בשעה 9, נודע לנו, שבכניסה לאולם בית־העם, שבו התקיימה אז אספה, התרכזה קבוצת פורעים, שקודם השתתפו בתהלוכה בפרוספקט. פורעים אלה ירו כמה יריות ביוצאים מהאולם ולאחר כך התפזרו. רוב הנאספים עזבו גם הם את המקום.

לאחר שנודע לי הדבר, הצטרפתי לח' פיניע והגענו יחד לבית־העם. שם נגמרו כבר הדיונים ובקומה התחתונה, בכמה חדרים, נעשתה הרשמת חברים מאירגונים שונים, התכוננו להגנה עצמית.

שנינו קבלנו תפקיד מסויים מחברינו ועשינו דרכנו למקום רכוזה הראשי של ההגנה מטעם אירגוננו.

בחצר ריקה מאדם של בית־כנסת אחד, התרכזו כ־150 חברים, שהספיקו כבר לבוא לפי קריאת ועד האירגון. הח' מיכאל עשה בקול רם מפקד החברים, מנה את הנשק וחילק את הקבוצות למקומותיהן.

עלי, יחד עם פיניע, הוטל התפקיד להצטרף לחברים במעון הראשי של אירגוננו, שנמצא ברחוב קאזאצ'יא ולשם הלכנו מיד.

עד שעה מאוחרת בערב נמשכו הריצות למצוא דירות בשביל קבוצותינו, לטלפונים, לתחמושת, לנשק ועוד. האנשים חולקו לקבוצות, חולק הנשק, הוכנו הפצצות. סוף סוף נרדמנו כולנו והקיצונו ביום ו' בבוקר, כשנדמה היה שאין לחשוש לפוגרום. החיים בעיר התנהלו כתיקונם... אבל זה רק נדמה...

בשעה 11, בחשבי למיותר כל טיפול נוסף בענייני ההגנה, הלכתי לדירתו של הח' פילקה, שם היו מתאספים לעיתים כמה מחברינו. השיחות התנהלו על הפוגרום. בערך בשעה 1, באו חברים ומסרו ידיעות מדאיגות: בצ'צ'לבקה ובפרוספקט, ע"י העיריה, הולכות ומתרכזות תהלוכות פורעים בהנהלת שוטרים בלי־מדים, ובהלה ניכרת בכל מקום. חזרתי למעון הראשי; שם כבר רבה היתה הפעילות. ממקומות התצפית באו ידיעות, ניתנו הוראות ופקודות, הסיירים באו ויצאו. בינתיים בא בריצה אחד מחברינו ובפיו הבשורה, שלפני דקות ספורות הרגו סיירנו ברחוב באוארנאיא את אחד מהפורעים. נחרדנו, הדבר התחיל — חשב כל אחד מאתנו. ובלב נכנס משהו קר ואיום.

העניינים התפתחו בצורה מאיימת. בקצה העיר מתקיימת תהלוכה „פטריוטית" וברור היה, שהפוגרום בוא יבוא. השתדלנו לאתר את המקום ולרכז שם את קבוצות־ההגנה שלנו. בשעה 1 אחה"צ, עלתה אחת מקבוצותינו, בפיקודו של הח' מוטלה, ברחוב סאדו־

* מתוך מאמר שנדפס בקובץ Cepn, מוסקבה 1907, של ולאדימיר פאבריקאנט, מפעילי „מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטים", תרגם מרוסית י. ג.

באיא. בדרך הצטרפו אליה כמה חברים בודדים מהה־גנה. בעלותה למעלה, חצתה הקבוצה באלכסון את הכיכר. פתאום, בסמוך להם, הופיעו לפניהם כמה שו־רות חיילים, ובלי כל אזהרה, פתחו באש, לראשונה באויר ואחר כך ישר עליהם, הקבוצה נסוגה בריצה אחורה; שערי הבתים היו סגורים, לפי פקודת המש־טרה. סכנת מות היתה צפויה באותם הרגעים לחברים, הקרבן היחיד היה הח׳ הרשל סבירסקי.

קבוצת מוטלה התפזרה ושוב, בקריאתה: פיתחו הש־ערים! התרכזה ברחוב אחר שקט. שם יהודי אחד פתח לה את השער ובשמחה נתן לה להכנס. לאחר מנוחה, יצאה הקבוצה לרחוב ורדפה אחרי כנופיות פורעים שמלאוהו מכל הצדדים.

הפוגרום הלך וגבר. הייתי על יד הטלפון, יחד עם הח׳ פיניע; הידיעות שקבלנו, היו קשות אחת מהשניה. צריך היה לפעול, לתת הוראות לכוון את האנשים, לחלק את הנשק, לא היה לנו זמן לראות ולהסתכל מה נעשה ברחוב, ששם היתה מבוכה רבה. מרחוק נשמע רעש בלתי ברור, משתי קצוות הרחוב שדדו והרסו את הבתים. אבל, לא יכולנו לשים לבנו לכך, כי בידינו נמצאו כל החוטים המקשרים את 18 קבוצות ההגנה משלנו. ומתחת למיטה נמצא הנשק האיום ביותר של המהפכן (הפצצות)...

לפתע נשמעו יריות ממש על ידינו; קולות ורעש מאנשים — כמאה — מתחת לחלונותינו. מאחורי פינת הבית שממולנו, שגבל ברחוב אחר, באה בריצה קבוצת פורעים. בדרכם שאגו כאריות, נפלו וכשלו והפילו את החפצים ששדדו וגזלו. מאחוריה נשמעו יריות, בפינת הרחוב עמדו כ־8 חברי ההגנה שלנו ובלי הרף ירו. זאת היתה הקבוצה הלוחמת, שטבלה טבילת אש ראשונה. כעבור כמה דקות, פוזר ההמון והקבוצה הלוחמת התרכזה באמצע הרחוב.

לעולם לא אשכח את התמונה הזו! כמה עשרות בחורים צעירים וחסונים עמדו סביב מפקד הקבוצה הלוחמת, שהסביר את תכנית הפעולה הבאה וכעבור כמה דקות ספורות נעלמו. והנה נשמעה שעטת צעדים מדודים — בשתי מדרכות הרחוב הלכו בשורות עור־פיות חיילים, בידיהם רובים, שכוונו לחלונות הבתים שממול — הם פחדו מפצצות, שעלולות היו להזרק מהחלונות והיו מוכנים לירות בכל אחד שיראה בחלון.

לא אמשיך בתאור מפורט של כל מאורעות הפוג־רום, כל הופעות „טרוף הדעת והאימה" ולעומת זאת כל מעשי הגבורה והאצילות...

בערפל הלילה

אספר אודות אחד מהמקרים הבולטים ביותר ממל־חמתנו, שכל חברינו מזכירים אות בגאוה. זה היה בליל שבת, בתחילת השעה 10. נמסר לנו, במעון הראשי, מכל המקומות, שהפוגרום הולך ונפסק. ביום זה — היום הראשון לפוגרום — פעלה ההגנה יפה, ועלה בידינו להפסיק את הפרעות במקומות רבים בעיר. בדרך כלל היתה ידינו על העליונה, ואם כי נפלו קרבנות לא מעטים, יכולנו להיות שבעי־רצון. הקבוצות התכוננו לנוח ורק המשמרות היו בתפקיד, עברו ברחובות ועצרו את העוברים ושבים. חשבנו, עם פיניע, לנוח. והנה לפתע מגיעה אלינו, מאחת הנקודות שבנמל־העיר, ידיעה איומה. בשעה 7 בערב הגיעה לנמל אניה ובה הרבה יהודים שנמלטו ממקומות שונים במעלה הנהר דניפר מפחד הפוגרום. בנמל חיכו

קרבנות הפרעות ב־1905

להם פורעים רבים, בכדי לשדוד ולגזול. נוסעי האניה ביקשו והתחננו בפני המלחים להסב את האניה אחורה, אבל בקשתם נדחתה. בהגיע האניה לרציף, פרצו אליה הפורעים והתחילו במעשי־אימה. כמה עשרות נפצעו, נזרקו למים וכעשר גוויות נמשו אח״כ מהנהר. ב־7.30 בבוקר צריכה היתה להגיע האניה הבאה, ועלינו היה לאחוז בכל האמצעים בכדי למנוע אסון נוסף. הודענו מיד לקבוצה הלוחמת והצענו לה, שבשעה מסויימת בבוקר תשתמש בדרכים קיצוניות. עם זה, התחלנו במשא־ומתן עם מנהל חברת האניות ודרשנו ממנו לשלוח בבוקר סירה לקראת האניה, שתזהיר בדבר הסכנה. והנה באותו הרגע נשמע צלצול חד וחזק של הטלפון. זה היה מרחוב אוליאנובסקאיא שבקצה העיר מביתו של סוחר יהודי. משם מודיעים לנו, שבסמוך לבית, בפינת הרחובות חרסונסקאיא וסקאקובאיא, נשמעה המולת קולות ושכנראה פורעים שם ביהודים ומבקשים עזרה. קראנו למפקד הקבוצה הלוחמת, שהיו בה 32 איש, ולאחר דיון חזר הוא לקבוצתו. כעבור שעה, בא אלינו ועיניו בוערות. את התפקיד הוא מילא, הפורעים שלמו בדמם... אבל הסוחר היהודי ממשיך לצלצל; לפי דבריו — הפרעות לא נפסקו. לאחר התקפת קבוצתנו, אמנם היה שקט זמן מה, אבל לאחר מכן, שוב גבר הרעש והפורעים הולכים ומתקרבים לרחוב אולינובסקאיא. צריך היה לאחוז באמצעים יותר נמרצים.

החלטנו לרכז בשני מקומות 4 קבוצות ולכתר את רחוב אוליאנובסקאיא משני צדדיו. בריכוז השתתפו: הקבוצה הלוחמת בפיקודם של ארקאדי ופיטניצקי, שתי קבוצות רגילות של אירגוננו, בפיקודם של פרץ ופילקה, וקבוצה מעורבת מחברינו ומאנשי ה„בונד״. כל הקבוצות האלה צריכות היו להתרכז בפינת הרחובות ווסקרסנסקאיא ובאזארנאיא ומשם, בשתי פלוגות, לצאת לרחוב אוליאנובסקאיא למשימתם.

מהקבוצות האלה באו למקום שנועד שלש, הרביעית, של פילקה, עדיין לא הופיעה. באותו הזמן, החיילים שעמדו ברחוב באזארנאיא, ושמפני הערפל לא הבחינו בהם חברינו, פתחו ביריות. לאחר נסיונות אחדים להתחמק מהיריות האלה, עזבו חברינו את המקום והתרכזו בשתי דירות פרטיות. הקבוצה של פילקה, מתוך אי־הבנה, באה לפינת פרוובאנובסקאיא ובאזארנאיא ולא לפינת ווסקרסנסקאיא ובאזארנאיא, ומפני הערפל לא הבחינה במצב. היא צעדה לרחוב אוליאנוב־

קרבנות הפוגרום בי״ב ב־1905

סקאיא, דרך הרחוב סטארוגורודנאיא המקביל. בדרך פגשה קבוצה זו במשמרת הרובע, המורכבת מאנשי המקום, ולאחר שצירפה אליה את אנשי משמרת זו, החמושים באקדחים, נכנסה ישר לרחוב אוליאנוב־סקאיא, שמשם נשמע רעש קולות שונים, רהיטים נשברים וחלונות מנופצים. הקבוצה עלתה לרחוב ומשם פתחה ביריות על הפורעים, שמיד ברחו, בהשאירם ברחוב כ־10 הרוגים. הקבוצה הגיעה בריצה לביתו של הסוחר היהודי ומשם נמסרה לנו הידיעה המעודדת מפי פילקה, שהעזרה הגיעה בזמן... לאחר יום, במוצאי שבת, נקמו הפורעים את נקמתם והעלו את בית הסוחר היהודי הזה באש. הם מצאו שעה מתאימה לגמול עבור הקרבנות שנפלו מצדם...

בבית החולים לאחר הפוגרום

במוצאי שבת, הפסיקו השלטונות את הטלפון. ממר־כז הטלפונים מסרו לנו, כי הטלפון מקולקל... „מקול־קלים" היו מובן הטלפונים שהרבו להתקשר עם המעון הראשי של ההגנה וכן הטלפון של המעון עצמו. הת־ברר לאחר זמן, שזה נעשה בפקודת מושל הפלך (גוברנאטור) ניידהארט, בכדי להפריע לפעולות הנמ־רצות של ההגנה ביום א', שבו הוא התעתד לסיים בצורה מתאימה לו את הפוגרום.

לפיכך, לא יכלה ההגנה, כגוף שלם שכל חלקיו עומדים בקשר הדדי ופועלים במאורגן, להמשיך בפעו־לותיה. העיר הפכה למחנה צבאי, חיילים וקוזאקים שרצו בכל הכיוונים, ולא נתנו לקבוצותינו להתקשר אהדדי. בתים ודירות השייכים ליהודים בלטו על הרקע הכללי. די היה להסתכל בדלתות ובחלונות: אם על הדלתות לא היו מצויירים צלבים לבנים ואם בחלונות לא נראו איקונין עם „נר־תמיד" והוילונות היו מורדים — אות הוא שמאחוריהם מסתתרים יצו־רים אנושיים שנשמתם עצורה והם הפקר להמון...

ההגנה פעלה כעת בצורה בלתי מאורגנת ודרך ארעי. המעון הראשי, שבו נמצאתי, בטל, לאחר שלא היה בו כל צורך, התחקו אחריו וחברינו הסיירים הודיעו לנו, שעלינו לעזוב את הדירה ולהחליף את מספר הטלפון. לכן, שבורים ורצוצים, עזבנו את הדי־רה ועברנו לאחרת, בבית שממול, במשפחה יהודית פשוטה.

בבוקר ביקרו אותנו חברינו ומסרו לנו שהפוגרום נפסק, ושבכל המקומות הודבקו מודעות מטעם מושל־הפלך, שבהן הוא מודיע על סוף הפרעות ומציע להגנה העצמית למסור את הנשק.

החלטתי ללכת לבית החולים, כי שמעתי שזקוקים שם לעזרה.

בערך בשעה 2 אחה"צ, קראו לי לצאת לפרוזדור, ששם עמדו שני אנשים מכובדים, לבושים טוב, נר־גשים, בפנים אדומות.

— אתה הוא מר ד'?

— כן, זה אני.

— התוכל לבוא בדברים בשם אירגון ההגנה?

— לא, לא אוכל.

— בשם השם! אין הזמן מתאים כעת לקונספירציה!

— קשור אני לועד ההגנה של אירגוננו והוא לא פועל עכשיו.

— מושל הפלך דורש, שעל ההגנה למסור את נשקה ושתפסיק לירות ברחובות, רק במקרה זה לא תסתיים התהלוכה ההולכת עכשיו מה„סובּבור" * בפוגרום חדש.

— מסופקני אם יהיה פוגרום חדש. זה תלוי אך ורק במושל הפלך, ולא בנו, אבל מה אתם רוצים ממני?

— אנו הולכים למושל הפלך, תבטיח לנו שההגנה תמסור את נשקה.

— הבטחה כזו לא אוכל לתת לכם. אבל בכדי שה־ציבור לא יאשים אותנו אחר כך, מוכן אני לערוב לכם בשם אירגוננו, והוא האירגון החזק ביותר של ההגנה, שאנו לא נתחיל בפעולות, באם לא יתחילו בפוגרום מחדש.

— במה נוכל להבטיח למושל הפלך שהבטחתך זו תקויים?

— בשמי, תמסרו למושל הפלך, שאני פלוני, נמצא במקום אלמוני, ובמקרה שהבטחתי לא תקויים, יוכל לאסרני.

עברה שעה קלה, ונשמעו צעדיהם של 10 אנשים בערך במדרגות שלמטה. כ־15 יהודים, פועלים וסו־חרים זעירים בגיל בינוני הובאו פצועים באלונקות מאולתרות.

מכל הצדדים באו בבהלה חובשים ואחיות.

החל הפוגרום! שוב החל! נשמע מכל צד.

היתה זאת ההתנפלות על בית שניידר, הידועה בפו־גרום יקאטרינוסלאב, שם נמצאו 18 גוויות, הדלתות והכביש היו רצופי דם. האכזריות הבלתי סבירה „מוס־ברת" בכך, שהמשטרה חשבה שבית שניידר היה קן־הרבולוציונרים.

לפי הידיעות הרשמיות, נהרגו בפוגרום יקאטרינו־סלאב 126 יהודים מידי הפורעים ומיריות החיילים. מהפורעים נהרגו 47 איש, לפי הידיעות שבידינו — 63.

* סובור — הכנסיה האורתודוקסית הראשית בעיר.

הציונות ביקאטרינוסלאב

א. מהקונגרס הראשון

את בשורת הציונות המדינית הביא לי״ב, מנהיגה של „חובבי־ציון" במקום, מר מ. אוסישקין, שהוזמן אישית ע״י הד״ר ת. הרצל, להשתתף בקונגרס הרא־שון בבזל ב־1897. אוסישקין, שקבל את התורה הציו־נית החדשה, השפיע, בחזרו מבזל, על חבריו לקבלה, ומאז התחילה העבודה הציונית בי״ב לפעול בכיוונה החדש.

מובן שהפעולה הראשונה והעיקרית היתה התעמולה ורכישת חברים לתנועה. לשם זה פתחו אוסישקין וחבריו בפעולה רבתי, הוזמנו פגישות ואספות בבתים פרטיים של חברים ואוהדים, שם הוסברו למוזמנים עיקרי הדברים של הציונות המדינית, ולעיתים, בר־שיון השלטונות, נערכו גם אספות פומביות לשם הסברה לקהל הרחב [1]. הנואם העיקרי באספות אלו היה עפי״ר מ. אוסישקין, אספות ממין זה נתקיימו הן לפני הקונגרסים, לעיתים אחריהם, בהם מסרו הצירים שהשתתפו בהם, דו״ח מהנעשה בהם [2]. כן באספה פומבית, שהתקיימה לפני הקונגרס החמישי, ביום 15.11.1901, נתקבלו כמה החלטות, שעל צירי י״ב היה להציע לקונגרס, ובאספה זו נבחרו לצירים ה״ה מ. אוסישקין וברוך טופורובסקי [3].

לשם חיזוק העבודה הציונית במקום ובסביבה קרא אוסישקין, ברשיון השלטונות, לועידה ציונית מב״כ הפלכים י״ב וטברידא, שאליה באו 55 נציגים. ועידה זו נתקיימה בימים 4— ביולי 1900 ובה נתקבלו כמה החלטות לשם חיזוק האירגון והעבודה במקומות [4].

כמו כן היתה פעולה שיטתית להפצת השקל הציוני ולפי הידיעות נמכרו, למשל, לקראת הקונגרס ה־5 עד 2.000 שקל ותמורתם העברה לקיוב. כן נמכרו כ־4.000 חוברות תעמולה בשפות רוסית, עברית ויי־דיש. נאספו 2.000 רובל לקרן הפועלים בא״י, וכן נמכרו 773 מניות של הבנק הקולוניאלי [5].

עם יסוד הקרן הקימת לישראל, התגייסה גם י״ב לאסוף כספים, וכפי שפורסם, חולקה העיר ל־60 אזורים, שבהם היו מבקרים זוגות צעירים, על מנת למכור בולי הק״ק או לאסוף תרומות לקרן זו, וכך נאסף במשך תקופה מסויימת הסכום של 1.100 רובל [6]. זוגות אלו היו מוכרים גם ספרות ציונית.

הפעולות למען הפצת השפה העברית והגברת החי־נוך הלאומי, ש„חובבי־ציון" התחילו בה, לא נפסקה והדאגה לקיום קורסים ללימוד השפה וכן הספריה העברית הקטנה לא פסקה. לשם שיפור החינוך העברי, הוזמן ע״י מ. אוסישקין וחבריו המורה ח. א. זוטא להקים „חדר מתוקן" ראשון בי״ב. הוא נוסד ב־1899 ולקיומו והמשך פעולתו דאגו ציוני י״ב [7]. לילדי התל־מוד־תורה ובתי־ספר יהודים פרטיים היו מארגנים חגיגות בל״ג בעומר בגן־העיר, עם תהלוכות גדולות שעברו ברחובות העיר. היו גם מארגנים לילדים נש־פים בחנוכה או בפורים בעלי תוכן לאומי, שהיו משאירים רושם רב הן על הילדים והן על ההורים [8]. מדי פעם היו מסדרים נשפים ספרותיים לקהל הרחב מתוך רצון לחזק הרוח הלאומית בציבור, שהנטיות להתבוללות אצלו הלכו וגברו. באירגון חגיגות ליל־דים והנשפים לקח חלק רב הרב מטעם הד״ר ש. לוין, שהיה מקבל את הרשיון הדרוש לכך מהשלטונות.

קריאתו של הד״ר ת. הרצל לכיבוש הקהילות מצאה הד בלב ציוני י״ב ואוסישקין בראשם. היות ובא הזמן לבחור ברב מטעם בי״ב (הם היו נבחרים ע״י ב״כ הקהילה אחת ל־3 שנים) הוחלט להציע את הד״ר ש. לוין, שהיה ידוע כציוני וכן כנואם טוב, להיות לרב מטעם בי״ב. לאחר מלחמת בחירות די סוערת הוא נבחר לתפקיד זה, בו כיהן 6 שנים (1898—1904). ואכן הד״ר ש. לוין לא איכזב את בוחריו, הקהילה קבלה רב מטעם שהיה לתפאדת לה, והציונים — מסייע רב הכוח להגברת הרעיון הלאומי והציוני.

ציוני י״ב שלחו צירים לכל הקונגרסים, נוסף לאוסישקין, שהיה נבחר באופן קבוע. לעיתים היו קודמות לבחירת הצירים אספות די סוערות, בהם היו באים בהצעות שונות לקונגרסים ובאחת מהם באו, אנשי „צעירי־ציון" דאז, בהצעה לבחור את הצירים לפי רשימות, הצעתם לאחר ויכוחים רבים לא נת־קבלה [9]. לועידת מינסק נבחרו מי״ב הצירים: מ.

אוסישקין, הד"ר ש. לוין, המהנדס מ. ברוק, שמעון סטניסלבסקי, שמעון דובין, שפירא, אורלוב.

בדרך כלל התנהלה העבודה הציונית בכל גליל י"ב וביחוד בעיר עצמה, בהנהגתו של מ. אוסישקין, במרץ רב. השיגיה היו רבים, לפי תנאי הזמן ההוא, והעיר, כמו הגליל, היו מהמסודרים ברוסיה. מסביב לאוסישקין התרכז חוג פעילים, והם, נוסף על אנשי „חובבי־ציון": מיכל מידנסקי, חיים ליבנדא, אברהם הרכבי, שמעון סטניסלבסקי, ברוך ספיבק, לוינסקי ועוד, — גיסו משה ברוק, ד"ר יעקב דולז'נסקי, יעקב ויטלין, יעקב ברזובסקי, ברוך טופורובסקי, שפירא, דובין, אורלוב ואחרים.

ע"י כך גברה השפעתם של הציונים בחיי הקהילה, ראינו זאת בזמן בחירת הרב מטעם, עת עלה בידיהם להתגבר על מתנגדיהם באופן ניכר, והן בפעולותיהם להגברת החינוך הלאומי הניתן לילדים הלומדים במוסדות הקהילה. ולכן עלה בידי ציוני י"ב, בלי מלחמת בחירות קשה, להעביר את מועמדתו של מנחם־עמנואל ברושטיין, לתפקיד של רב מטעם בי"ב; לאחר שהד"ר ש. לוין עזב את משרתו זו. ומר מ. ע. ברושטיין, ציוני נאמן ומסור, הצטרף לחוג הציוני הפעיל ולקח חלק רב בעבודתו.

נוסף להפצת הרעיון הציוני ורכישת חברים לתנועה, שמו ציוני י"ב דגש על המלחמה בהתבוללות, שפשטה אז בדרום רוסיה. וביחוד בין הנוער הלומד. לשם זה אורגנו הופעות ציבוריות שונות, בהתאם לזמן, הפיצו ספרות לאומית וציונית, סודרו פגישות, הרצאות. היו משתדלים להשפיע על מנהלי בתי הספר היהודיים הפרטיים, להכניס את הרוח הלאומית בכל מיני צורות, ולעיתים האירה ההצלחה את פניהם. נמשך אוסף הכספים למען הועד האודיסאי המיועדים להתישבות בארץ, וסכומים ניכרים היו מועברים מי"ב למרכז באודיסא.

ציוני י"ב לקחו חלק רב בגיבוש הכוחות הלאומיים, בימים, לאחר המפלות במלחמה עם יפן, בהם הלכה וגברה תנועת החופש ברוסיה. דרשו יחד עם אחרים, שקהילת י"ב תפנה גם היא, בשם יהודי העיר לממשלה המרכזית, בדרישה לביטול והסרת כל ההגבלות כלפי היהודים. בתביעה זו הופיעו באספות רבות ה"ה מ. אוסישקין והד"ר ברגין [10] (מורה לדת בבתי ספר תיכוניים).

בזמן הבחירות לדומה הממשלתית הראשונה (הפרלמנט הרוסי) היו הציונים הפעילים ביותר למען הקמת גוש לאומי, בכדי להבטיח בחירת ציר יהודי מפלך י"ב. למרות התנגדותם של החוגים הקרובים לחוגי השמאל והמתבוללים, עלה להקים גוש זה ומטעם פלך י"ב נבחר כציר לדומה הממשלתית הראשונה העו"ד מ. שפטל עסקן ציבורי מפטרבורג [11].

ב. בין שתי המהפכות (1905—1917)

ימים קשים עברו על יהודי י"ב לאחר הפרעות של 1905. כל התקופה שלאחרי מהפכת הנפל של שנה זו, היתה קשה לציבוריות הרוסית בכלל וליהודית בפרט, רב היה היאוש, האי־אמון, האכזבה, והפרט התרכז ברובו בחייו הפרטיים. מזה סבלה כל פעולה ציבורית והציונית בפרט. לזה יש להוסיף את היחס האנטישמי של השלטונות ליהודי י"ב ואת השתוללות הבריונים, שפשטה אז בעיר והפריעה במידה רבה לחיים התקינים, גם יציאתו של אוסישקין ב־1906, שעבר לאודיסה, היתה גורם נוסף להחלשת הפעולה הציונית [12].

לאט לאט התאוששו ציוני י"ב, בראש הפעולה התייצב גיסו של אוסישקין המהנדס משה ברוק, ומסביבו התרכז חוג פעילים הן מהותיקים והן מהחדשים שהצטרפו לתנועה הציונית. חודשה הפעולה האירגונית, אוסף כספים, הפצת ספרות ציונית ולאומית, רכישת מנויים לשבועון הציוני Рассвет (השחר) שיצא בשפה הרוסית, בפטרבורג, חודשה פעולת „חובבי שפת־עבר", וכן השתתפות פעילה בבחירות לקונגרסים הציוניים. יחס השלטונות לא היה אחיד, פעם היו נותנים רשיון לאספה ציונית ופעם לא. בכל אופן נתקיימו לעיתים מזומנות אספות ציוניות פומביות בהן הופיעו כמרצים מהחוץ, הד"ר ב. צ. מוסינזון, ד"ר דניאל פסמניק, זאב ז'בוטינסקי, הד"ר יהושע בוכמיל, חיים גרינברג ועוד. הרצאות אלה משכו אליהן קהל רב ורישומן היה גדול. מדי פעם היו מסדרים נשפים פומביים בעלי תכון לאומי שעברו בהצלחה רבה [13]. באחד מהדו"ח מהזמן ההוא שהוקרא, באספה פומבית שהתקיימה בחוה"מ פסח 1910, נמסר, כי בתקופה מספטמבר 1908 ועד אפריל 1910 נמכרו בי"ב שקלים על סך של 514 רובל, לקרן הקימת נאסף סכום של 720 רובל, וכן נמכרו מניות של הבנק הקולוניאלי. הד"ר ב. צ. מוסינזון מכר, בזמן ביקורו, מניות של הגימנסיה „הרצליה" והד"ר י. בוכמיל — מניות של הבנק האגררי [14]. גם חברת „חובבי שפת עבר המשיכה בפעולותיה, קיימה שעורים לעברית וערכה הרצאות על נושאים שונים. בין המרצים היו: מ. שלונסקי, מ. פריימן, ז. רבינוביץ ועוד, למרצים אלה הצטרף הרב פ. גלמן לאחר שהשתקע בי"ב.

תשומת לב ניתנה לתלמידי בתי הספר, שם היה כוחה של ההתבוללות רב והפעולה בשטח זה נתנה פרי. בבית הספר היהודי הפרטי של יונה וקסלר התארגן ב־1908 חוג של תלמידים ציונים בשם „נכדי־ציון" שבראשם עמד בנו של מנהל בית ספר זה, דניאל וקסלר, חוג זה ריכז סביבו מטובי הנוער היהו־די בי־ב וממנו יצאו במשך הזמן מספר עסקנים בשדה הציונות. גם בבתי ספר אחרים נוצרו חוגים ציונים בין הלומדים שם. תנועת „צעירי־ציון" החדשה מצאה לה אוהדים רבים הן באינטליגנציה הצעירה והן בין הנוער הלומד ונציגה דניאל וקסלר השתתף בועידה הראשונה של „צעירי־ציון" שהתקיימה בלודז ב־1912. תנועה זו הלכה והתפתחה במשך השנים הבאות, מספר חבריה הלך וגדל וכן השפעתה בי־ב. פעיליה ה"ה: אולונצקי, ישראל אידלסון, לימים י. בר־יהודה שר בממשלת ישראל, בבה אידלסון (בארץ), מרדכי בקשט, א. גוטליב, אריה גפנוביץ, לימים ד"ר אריה בן־גפן (בארץ), אפרים מיטלין, אליעזר לוין (בארץ), מ. וולפובסקי (בארץ) ועוד, פעלו בתנאי חצי־מחתרת, למען הרעיון הציוני ועם זה לחמו בהתבוללות וביחוד בשמד שפשט אז בין הנוער הלומד, שלפניו היו סגו־רים בתי הספר הגבוהים, לרגלי ההגבלות הידועות. כתוצאה מכך פורסם בעתונות ב־1913 מכתבם של תלמידי בתי הספר התיכונים, המביע מחאה חריפה נגד חבריהם שהמירו דתם בכדי להכנס לבתי הספר הגבוהים ברוסיה [15].

מספר העסקנים והפעילים הציונים גדל, לקודמים נוספו ה"ה: אברהם ברזובסקי, זאב וולודרסקי, שכהן גם כמזכיר הועד הגלילי, שלמה ברסלבסקי, תאודור וידרין, ישראל מוצקין, מנדל פבזנר, סרגיי פאליי, הרב מטעם עמנואל מנחם בורשטיין ועוד. הד"ר יעקב דולזנסקי כהן כיושב ראש הועד המקומי.

עם מלחמת העולם הראשונה הלכה וגברה הפעולה הציונית וזה למרות תנאי המלחמה. העיר שנמצאה רחוק משדה הקרב, משכה אליה רבים מיהודי המקו־מות הקרובים לחזית וכן פליטים שברחו בעצמם או גורשו ע"י השלטונות. בין אלה היו ציונים רבים, שהצטרפו עם בואם לציוני י־ב ושיתפו אתם פעולה. נמצאו דרכים רבות להתגבר על ההגבלות והאיסורים מטעם השלטונות; קיימו במידת האפשר הרצאות פומביות, פגישות ושיחות בבתים פרטיים, אספו כס־פים למען הפעולה הציונית וכו', בין אלה יש לציין את הקבוצה מפינסק עם מר י. ברגמן, את מורי הגמנסיה של כהן, הד"ר י. ל. ברוך, חיה ויצמן־ליכטנשטין, פנחס שיפמן, לימים בן־סירה ועוד. גם תנועת „צעירי־ציון" גדלה במספר חבריה וכן הרחי־בה פעולתה. ציוני המקום השתתפו בפעולות העזרה לפליטים ושם התנצחו עם ה„יידישיסטים" בשאלת שפת החינוך בבתי הספר לילדי הפליטים [16], לקחו חלק בדיון בשאלות שעמדו אז על סדר היום של הציונות, האקטיביזם, הגדוד העברי וכו'. וכך התגבש כוח ציוני ניכר שהשפעתו הלכה וגברה בקרב הקהילה היהודית בי־ב.

ג. עם מהפכת פברואר 1917

המהפכה של חדש פברואר 1917 הביאה אתה הסרת כל ההגבלות לפעולה פוליטית וכן את החופש המדיני והאישי שחסרו עד אז ברוסיה. לראשונה, לאחר שנים רבות של פעולה במחתרת או בתנאים של חצי־מחתרת, נתנה האפשרות להופיע ברבים, להביא לפני הציבור הרחב את דבר הציונות, לעשות למען הרעיון הציוני וכן לענות ליריביה המרובים שהיו לה ברחוב היהודי.

הצעד הראשון היה לקרא לאספה פומבית ולהביא שם את התכנית הציונית, מתוך הכרה שהרבולוציה הרוסית לא מביאה אתה את פתרון השאלה היהודית ושהציונות היא־היא שתענה על השאלה הזו. לאספה זו, שנועדה ל־6 במרס בה קהל כה רב, שהאולם לא יכול היה להכילו והוחלט אז להטיל על הועד המ־קומי לקרא לאספה אחרת באולם יותר גדול. הנאספים הסתפקו בזה שברכו את קבוצת הציונים שנאסרו ב־26 לפברואר, עבור אוסף כספים למען א"י, ושש־חררו עם המהפכה. האספה השניה שהתקיימה ב־26 למרס, באחד האולמות הגדולים בעיר (הקרקרס של טרוצי), נוכח קהל רב, לפי דברי הנוכחים עד 3.000 איש. היא עברה בהצלחה רבה ורבים נרשמו שם כחברים לתנועה הציונית [17].

בימי החג עברו נואמים ציונים בבתי הכנסת והטיפו שם למען הציונות. ב־5 לאפריל הרצה חבר המרכז הד"ר א. גולדשטיין לפני קהל רב על הנושא „הציונות בימים אלה". ולמחרת היום התקיים, בהשתתפותו של הד"ר גולדשטיין, ויכוח פומבי על הציונות שלקחו בו חלק ב"כ מפלגות אחרות כמו ה„בונד", הציונים הסו־ציאליסטיים (ס"ס־טריטוריאליסטים) ועוד [18]. בכל ההו־פעות האלו, הפגינו ציוני י־ב את כוחם והשפעתם ההולכת וגוברת בין יהודי י־ב והחששות, שעם המה־פכה תתחזק הנטיה להתבוללות והרגש הלאומי ילך וידעך — לא התאמתו.

מסימני הזמן ההוא היו האספות הפומביות הרבות, שנקראו ע״י המפלגות השונות, במטרה להביא לפני הנאספים את דברם, לעשות נפשות לרעיון מפלגתם, לרכוש חברים ועם זה להתווכח ולהטיל דופי במפ־לגות אחרות; ובאספות אלו היה מקובל אז לתת רשות הדיבור לב״כ המפלגות היריבות. הציונים גם הם הלכו בדרך זו, ערכו אספות במקומות שונים בעיר, שם נאמו ברוסית וביידיש, והיו מופיעים כמתווכחים באספות יריביהם. זה דרש גיוס נואמים שבאפשרותם היה לעמוד בפני המתנגדים ודבר זה לא היה מה־קלים. יש לציין, שנמצאו מבין החברים והאוהדים אנשים מתאימים לתפקיד זה והיתה לכן האפשרות לשלוח נואמים לאספות השונות שהתקיימו אז.

תנועת „צעירי־ציון״, שפעלה עד אז בתנאים של חצי־מחתרת, התרחבה וגדלה גם היא באופן ניכר. היא כללה חוגים של הנוער הלומד, העובד, מהאינ־טליגנציה היהודית ובהנהגתו של ישראל אידלסון, לי־מים י. בר־יהודה, שר בממשלת ישראל, רכשה לה עמדה והשפעה ניכרת ברחוב היהודי. לשם ארגון העבודה בגליל, התקיימה בימים 8—11 ליוני 1917 ועידה מב״כ הפלכים י״ב, חרסון, פולטבה וטברידא בה נתקבלו החלטות בקשר לעבודה במקומות, לבחי־רות לקהילות, לעיריות לועידה היהודית הכל־רוסית, לאירגון קואופרטיבים יהודיים, לאיסוף כספים למען הקרן־הקימת וכן בנוגע לארגון החלוץ[19]. נציין בין הפעילים בתקופה זו את ה״ה: ב. אידלסון, כעת בארץ, ישראל ריטוב (כעת בארץ), אליעזר לוין (בארץ), אפ־רים מיטלין, ד״ר שלמה לוין, משה יעקובסון, ישעיהו פבזנר (כעת בארץ), פריידין, אולונצקי, חיטריק, וקס־נר, חודורובסקי, מרדכי באקשט, א. גוטליב ועוד.

גם הנוער הלומד התארגן: תלמידי בתי הספר התיכוניים — ומבין הפעילים בה יש לציין את א. פבזנר ז״ל, אפשטיין ז״ל וי. פולונסקי (כיום בארץ). הסטודנטים בבתי הספר הגבוהים היו בחלקם חברי „צעירי ציון״ ובחלקם התארגנו ב„החבר״, שבראשה עמד, במשך זמן ידוע, הד״ר חיים קוגל ז״ל, לימים מנהל הגימנסיה במונקאטש ואח״כ ראש עירית חולון.

משרדים מסודרים לא היו לציוני י״ב וזה בהתאם לזמן ההוא (לפני המהפכה). משרד הועד הגלילי, למ־של, היה נמצא בדירתו של מזכיר הועד זאב וולדו־דרסקי. עכשיו, עם התנאים החדשים, היה צורך חיוני במשרדים מסודרים ומרחבים. שאלה זו מצאה את פתרונה. קבוצת ציונים, שרכשו בנין גדול ברחוב הראשי, הפרוספקט, לשם פתיחת בנק, מסרה בנין זה

ההסתדרות הציונית ביקטרינוסלב.
שובר שקל זמני
נומר 450
מר
שקל את שקלו סך חמשים אגרה.
יקטרינוסלב יום ... הודש ... שנת הקונגרס העשרים.
ע״י

שקל שהופץ ב־1917

לרשות הציונים בי״ב ושם הסתדרו כל המשרדים. הבנין היה בן 3 קומות, ובו התרכזו משרדי הועד העירוני, הגלילי, „צעירי־ציון״, שגם קיימו שם מוע־דון שלהם, בבנין הזה אורגנו שעורים לעברית, לידי־עת ארץ־ישראל וכו׳, הוא היה הומה כל היום ממבקרים וחברים וכן מאורחים מחוץ לעיר.

לפי המקובל בימים ההם, שלחו גם הציונים את נציגיהם לכל מיני אירגונים כלליים והיה צריך לעי־תים קרובות לדון בשאלות כלליות, מדיניות ולתת הוראות מתאימות לנציגים. על רקע זה היו לעיתים ויכוחים והתנגשויות בין הציונים הכלליים ובין „צעירי־ציון״:

לשם אירגון העבודה בגליל, נקראה לימים 4—6 באפריל 1917 ועידה מב״כ הפלכים י״ב וטברידא, ובה לקחו חלק 66 צירים מ־45 מקומות. בועידה זו דנו בשאלות הזמן, על הבחירות לקהילה, על בית הספר היהודי הלאומי, על תכנית דרישותינו הלאו־מיות, על האירגון והאמצעים הכספיים הדרושים. ההח־לטות שנתקבלו בועידה הזו היו למורי דרך לעבודה להבא[20].

- הועד הגלילי הוציא את הכתב־עת בשפה הרוסית:

Известия Екатеринославского районного сио нистокого комитета.

(ידיעות הועד הגלילי הציוני הי־בי.) כמו כן את ה־ Евреиский путь שהופיעו לעיתים מזומנות והופצו בעיר וסביבתה ומהם שאבו ידיעות על הנעשה בציונות. יצאו לאור כמה חוברות תעמולה, כגון „בנין

הקהילה" של פנחס שיפמן בעברית וביידיש, שלו „הדקלרציה של בלפור", של טופורובסקי „התכנית הבזלאית", „הבילויים" של שליט ביידיש, „המרקסיזם" של א. אידלסון ביידיש. צעירי־ציון מצדם הוציאו דו־שבועון למחשבה ציונית „פאלקס־ווארט" [21].

כל העבודה המגוונת הזו, הפצת הרעיון הציוני בין יהודי י־ב, המלחמה עם מפלגות יריבות מהשמאל, ההופעות הפומביות, פעולות למען השפה העברית, וה־בחירות למוסדות השונים כגון העיריה, ועד הקהילה, דרשה חוג רחב של פעילים ואמנם מספרם הלך וגדל במשך הזמן, דרושים היו כמו־כן אמצעים מרובים הן להחזקת המשרדים והן לבחירות. מס החבר ששלמו החברים לא הספיק לכך, ורק הודות לתרומות מצד חברים בעלי יכולת התאפשרה העבודה. לרגלי האינ־פלציה הדוהרת והרווחים מהמלחמה היתה האפשרות לגייס את הסכומים הדרושים. נציין כאן את עזרתו הרבה של ש. ברסלבסקי להחזקת מוסדות „תרבות".

ציוני י־ב השתתפו מובן במשלחת רבת חברים בועידה הציונית הכל־רוסית השביעית שהתקיימה בחו־דש מאי 1917. השתתפו בה ה"ה: מ. ברוק, א. ברזוב־סקי, ש. ברסלבסקי, ז. וולודרסקי, ח. ליכטנשטיין־ויצמן ועוד. נוסף להם השתתפו בועידה ב"כ „צעירי־ציון".

בבחירות לעירית י־ב עמלו הציונים להקים גוש יהודי שמתפקידו יהיה להגן ולדאוג לאינטרסים של הישוב היהודי בעיר. עמלם זה לא הצליח כי מפלגות השמאל היהודיות הלכו יחד עם המפלגות הסוציאליס־טיות, חוץ מ„פועלי־ציון", ולכן מ־19 יהודים שנבחרו לעיריה, היו לגוש היהודי שכלל ציונים, „צעירי־ציון" ודתיים רק 9 נציגים [22].

הבחירות הבאות היו לאספה המכוננת הכל־רוסית, הציונים השתדלו להקים גם פה גוש יהודי על מנת להבטיח שיבחר ציר יהודי מפלך י־ב. המועמדים היו: משה ברוק, אלכסנדר גולדשטיין, חבר המרכז הציוני, דוד שמורגונר, עסקן ציבורי מקומי, איש ה„פולקספארטיי" ואליעזר קפלן מ„צעירי־ציון". למ־רות המאמצים הרבים, לא הצליחה רשימה זו להע־ביר אף מועמד [23].

ד. עם מהפכת אוקטובר — למחתרת

חדשי האביב והקיץ של 1917 היו השיא בעבודה הציונית בי־ב. העמל הרב שהושקע בשנים הקודמות ובחדשי המהפכה נתנו פרים, והתנועה הציונית היתה השלטת ברחוב היהודי, ודברה היה מקובל על המוני יהודי העיר.

תקופה זו לא נמשכה זמן רב. עם מהפכת אוקטובר 1917, רבו החששות, מה גם שהתנועה האוקראינית, שרוח האנטישמית כבר שררה בה, הלכה והתרחבה. עם זאת, התקיימה ב־5 לדצמבר ועידה ציונית מב"כ ערי פלך י־ב, שהשתתפו בה 25 נציגים מ־15 מקומות ושבה נתקבלו כמה החלטות אירגוניות ושאישרה רשי־מת מועמדים לבחירות לראדא האוקראינית מטעם הגוש הציוני והם: מ. ברוק, י. בונפלד, מ. דוכן, י. טריבוס, י. פישר וא. קפלן [24].

בנובמבר, לאחר קבלת הידיעה על הרקלרציה של בלפור, קיימו ציוני י־ב תהלוכה גדולה ברחובות העיר וכן כמה אספות־עם בהן הסבירו את ערכה וחשיבותה של הדקלרציה הזו. (הוצאה גם חוברת הסברה למאורע זה).

ב־8 לפברואר 1918 התקיימו בחירות לועד הקהי־לה, בהם ניצחה הרשימה הציונית שכללה את „צעירי־ציון" ומר מ. ברוק נבחר לנשיא הקהילה.

החדשים הראשונים של 1918 — זמן חליפות של־טון תכופות היו, פעם הבולשביקים, פעם האוקראינים והשלטון התייצב רק בסוף אפריל 1918, עם כניסת כוחות הצבא האוסטרי לעיר והתייצבות שלטונו של ההטמן סקורופדסקי, חדשי האביב והקיץ שקטים היו, החיים התנהלו כסדרם. השלטון האוסטרי היה במידת מה ליברלי, ופעילות ציבורית מסויימת הורשתה הן על ידם והן ע"י השלטון האוקראיני.

לכן, לאחר הפסקה קצרה, חודשה הפעולה הציונית. התקיימו הרצאות, קיימו שעורי ערב לעברית, פעל מועדונם של „צעירי־ציון", אספו כספים. הקשר עם המרכז הכל־רוסי בפטרוגרד נפסק, לרגל מלחמת האז־רחים שפרצה אז ברוסיה, אבל קיים היה קשר עם המרכז האוקראיני שנוצר אז בקיוב. ממנו קבלו הוראות, ידיעות על הנעשה בעולם הציוני, לשם הוע־ברו הכספים שנאספו. לאחר שצבאות הברית עמדו להכנס לאודיסא ולרגל השמועה שנפוצה על האפשרות לעלות לא"י. הוקמה לשכה להרשמת מועמדים לעליה ונרשמו בה כמה מאות איש, בעלי מלאכה, פועלים, סוחרים ועוד.

בבחירות לאספה הלאומית של יהודי אוקראינה היה לציוני י־ב נצחון גדול ומשלחתם כללה את ה"ה: י. אידלסון, ד"ר י. ל. ברוך, מ. ברוק, ש. ברסלבסקי, ז. וולודרסקי ופ. שיפמן. מ. ברוק נבחר ליושב ראש האספה.

אלה היו החדשים האחרונים של פעולה ציונית שיטתית בי־ב. בחורף של שנה זו עברה העיר כמה

פעמים מיד ליד שמנעה כל פעולה מסודרת, מה גם שהחיים הלכו והפכו להיות יותר קשים. בחדשי הקיץ של 1919, בימי שלטונו של צבא דניקין, עם המצב הפרוע ששרר אז בעיר, היתה הפעולה הציונית צנועה ביותר.

השלטון הסובייטי, שלידיו עברה העיר בסוף 1919, אסר על כל פעולה פוליטית, ומובן שגם הציונים הוכרחו להפסיק את עבודתם, מה גם שהקומוניסטים היהודים היו משגיחים עליהם. אמנם, בזמן הראשון, היה אפשרי לקיים מדי פעם פגישות, התקיימו גם שעורי ערב בתנאים של חצי מחתרת, אבל כל זה היה באופן בלתי מסודר. באו גם המאסרים הראשונים מבין ציוני המקום, שאמנם שוחררו כעבור זמן מה. אבל המצב הלך והחמיר. רבים מהעסקנים הציונים התחילו לצאת את העיר, מחשש רדיפות השלטון, מהם שעלו לארץ, מהם שעברו למקומות אחרים במדינה. נשארו בודדים, שלקחו חלק בפעולות העזרה לרעבים בשנות הרעב, וכן בסיוע חמרי ומוסרי למע־טים שהמשיכו, למרות המצב הקשה, בפעולה ציונית מצומצמת, בהקניית הלשון העברית ע״י קיום שעורי ערב, בבתי הכנסת או בבתים פרטיים. נציין מבין אלה את הרב מטעם לשעבר מנחם עמנואל ברושטיין, ישׂ־ראל מוצקין, אחיו של יושב ראש הועד הפועל הציוני לאון מוצקין[25]. והיו שהתרחקו לגמרי מכל פעולה ציונית, כי עינם של השלטונות היתה פקוחה עליהם, ומדי פעם לפעם היו באים מאסרים מבין הפעילים שנשארו.

תקופת ה„נע״פ", עת נדמה היה שבא מפנה בדרכי השלטון, ושאז שרר תקופה מסויימת חופש יחסי, נתנה דחיפה לפעולה ציונית מחודשת והתנועות הציוניות השונות („צעירי ציון", „צ.ס.", „תנועות הנוער הציו־ני") הרחיבו במקצת את שטח פעלותם. רכשו חברים חדשים, הפיצו ספרות ועיתונות ציונית חצי־מחתרתית, וכו׳, הפיצו ידיעות על הנעשה בארץ־ישראל שנת־קבלו מהמרכזים בקיוב ובחרקוב, קיימו שעורי ערב לעברית ועוד, ביחוד דאגו לרכוש חברים חדשים מבין הנוער היהודי, שרבים מהם לא מצאו את סיפוקם בתורה הקומוניסטית בראותם, שגם כעת, בתנאי המ־דינה הסובייטית, לא נפטרה השאלה היהודית וממשיכה לעמוד בכל חריפותה. פעולה זו, דרשה אנשים מתאי־מים, בקיאים גם בתורה הקומוניסטית וכן בציונות וכן בעלי כושר הבעה וידע. הם נמצאו ופעלו בין האינטליגנציה היהודית, בין שכבות של בעלי מלאכה ופועלים. לשם הפצת התורה הציונית השתמשו בחוגי בית ובעל הדירה היה מסכן את עצמו במקרה והפגי־שה בביתו תתגלה ע״י המשטרה. למרות זאת נמצאו לא מעטים, שהיו מעמידים דירתם לפגישות אלו בהם התקיימו ויכוחים נמשכים על השאלה היהודית והתכ־נית הציונית. השתמשו בשביל זה גם בבתי הכנסת, שם היו מפזרים כרוזים ועלונים ציוניים וע״י כך הדסושים לפעולות אלו אם כי במידה די מצומצמת. השלטונות, וביחוד ה„יבסקציה" שע״י המפלגה השל־טת, ראו בעין רעה מאד את פעולות התנועות הציו־ניות האלו, ביחוד התרעמו על כמה הופעות פומביות באספות פועלים או פקידים יהודים והמאסרים לא אחרו לבוא.

תנועות ציוניות אלו הופיעו גם בשטח הציבוריות היהודית בזמן הרעב הגדול ב־1922. הן גייסו את חבריהם ובמסירות רבה לקחו חלק ניכר בפעולות העזרה שנעשו למען הרעבים ומלאו תפקידים חשובים ואחראים במוסדות שהוקמו לשם זה.

תנועת „צ.ס.", לאחר שקבלה את הפרוגרמה החדשה שלה בחרקוב ב־1920, ולאחר הפלוג בשורותיה, בי״ב, המשיכה במרץ את פעולותיה והרחיבה אותן בין חוגים רבים בי״ב היהודית. גייסה חברים חדשים לשורותיה, הפיצה מספרותה, עלונים שונים על ענייני היום. הקימה ארגון נוער „יוגענד צ.ס." שמתפקידו היה לפעול בין הנוער היהודי, אנשיה היו לעיתים מופיעים באספות פומביות נגד הקומוניסטים. זמן מה התקיים מין מועדון של התנועה שנסגר אח״כ ע״י השלטונות. מובן שכל זה היה ידוע לשלטונות שהת־חילו ברדיפות איסורים ואח״כ גם במאסרים. לאחר שמר ישראל אידלסון, בבה אידלסון, ישראל ריטוב ואליעזר לוין עזבו את י״ב המשיכו בעבודה ה״ה, פ. אפשטיין, מ. באקשט, א. גוטליב, משה גורדון, דאנו־ביץ, חודורובסקי, כץ, יצחק לויון, פימה מיכילובסקי, קוריצקי, קירזנר, קרוק, ריגר ועוד.

„צעירי־ציון", לאחר הפילוג עם „צ.ס.", עשו למען רכישת חברים נוספים, ובעבודתם שמו את הדגש על התרבות והשפה העברית, לפי התנאים של אז. הם הקימו מועדון לחברים, שגם הרבה אוהדים היו מבק־רים בו, ושהיה פינה יהודית לאומית בי״ב[26]. נציין בין הפעילים את משה אולשנסקי (כעת בארץ) משה ריסין ז״ל, מרדכי גובר (כעת בארץ), עוריאל זליבנסקי ז״ל, שלמה טסליצקי (כעת בארץ), זלמן יופיט ז״ל, חנניה רייכמן (כעת בארץ), (חברי הועד ב־1923) ועוד. יש להוסיף שבשנים אלה נוסד גם בי״ב החלוץ וכמה מחבריו הספיקו לעלות לארץ.

פרק מזהיר, מלא גבורה ,באמנות ומסירות לרעיון הציוני והקרבה עצמית (אם כי לא מעטים שלמו בגירו־שים ומאסרים ממושכים ואחדים בחיים, שנפסקו לפני עיתם) רשמו תנועות הנוער היהודיות הציוניות בי״ב: הסתדרות הנוער היהודי הציוני הידוע בשם י.וו.או.ס.מ., השומר הלאומי, השומר המעמדי, „התחיה״ [27], „המכבי״, נוסף ליוגענד „צ.ס.״, פעילי ארגוני הנוער צריכים היו להתגבר על מכשולים חיצוניים כבירים, (השלטונות, שאסרו כידוע כל פעולה מדינית־חינוכית אחרת) פנימיים מצד (הורים), כי לא כולם היו מסכי־מים שילדיהם יהיו שייכים לתנועות בלתי ליגליות. (עם זה היו הורים לא מעטים שעזרו לתנועות בפעולתם), והעיקר — השפעת הקומוניזם ברחוב היהודי וביחוד בין הנוער. את עיקר הפעולה נשאו על שכמם צעירים וצעירות מתחת לעשרים או קצת למעלה מגיל זה. הם הם שאירגנו את הקבוצות, ביקרו את ההורים, עמלו לקבל דירות, להביא ספרות ציונית מערים אחרות, להשיג את האמצעים הדרושים ועוד ועוד, ובאם היה נאסר אחד או אחת מהם, הלא היה בא אחר במקומו, מקים את הקשר מחדש וממשיך בפעולה. חלק מתנועות אלה פעל בשיטות הצופים, עשו טיולים ופעולות צופיות אחרות. ולעיתים תחת מסווה זו או אחר כגון תהלוכות בעיר או מחוצה לה, ויש לציין שפעולות אלה הקיפו כמה אלפים מילדי י״ב היהודים ושהשאירו השפעתם על חניכי התנועות האלו [28].

תקופה זו לא נמשכה זמן רב. השלטונות התחילו לרדוף את חברי התנועות הציונית ולהצר את כל פעולותיהם. אם לראשונה היו משחררים זמן מה לאחר המאסר, הלא במשך הזמן באו פסקי דין הרבה יותר חמורים, שנות מאסר רבות, הגלייה למקומות מרוחקים וכו׳. התחילו בסגירת המועדונים המעטים שנשארו לפליטה. הפסיקו פעולות „מכבי״, שהיו קיי־מות מ־1917, הפסיקו את שעורי הערב לעברית שהיו ידועים להם.

גל המאסרים, שעבר על כל רוסיה, כולל אוקראינה, ב־2 לספטמבר *1924* לא פסח על י״ב ורבים נאסרו באותו הלילה, לאחר זה היו מאסרים באים לעיתים תקופות ומהשורות הציוניות הוצאו רבים. מי נידון למאסר ממושך, מי להגלייה למקומות מרוחקים ברוסיה האסיאטית, (הקרבן הציוני הראשון מבין ציוני י״ב היה יעקב מוסייב מהנוער, שהגלה ומת בנכר. *29/*) אחריו באו אחרים. רק חלק מהם קיבל רשות לעלות לארץ, אחרים — שלא נתנה להם רשות זו — נשארו. מהם גמרו את תקופת מאסרם והגירוש וחזרו, מי לעירו ומי למקום אחר במדינה. מהם שנשארו במקו־מות גירושם כי לא נתנה להם הרשות לצאת משם כי היו מקבלים תקופת גירוש נוספת, מי שנפטר בגירוש או בבית הסוהר מבלי לזכות בחופש.

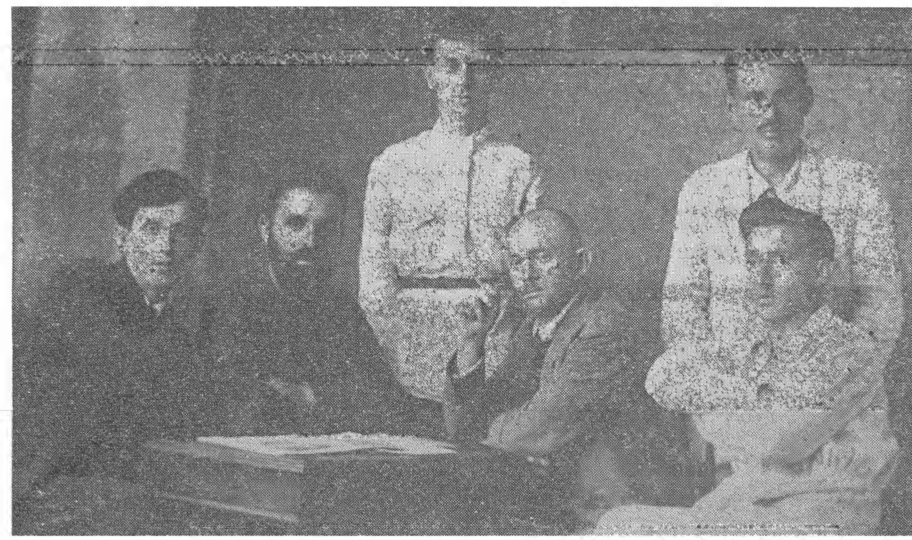
אם כי המאסרים היו מדלדלים את שורות הפעי־לים, ולעיתים מפסיקים את הפעולה, הלא במשך הזמן היה בא ממשיך ומשתדל להקים מחדש את התנועה במקום. לא קלה היתה מלאכה זו, צריך היה למצוא את הקשר לאנשים, למצוא דירה הן לשליח הן לפעולות, חסרו אמצעים. ובכל זאת שנים אחדות נמשכה מלחמה זו בין השלטונות ובין התנועות הציו־ניות. לבסוף לאחר סבל רב וקרבנות רבים הוכרעה המלחמה לטובת השלטון. המאסרים הרבים הן בי״ב והן בערים אחרות באוקראינה הוציאו מהשורות את הפעילים, הפחד ששרר מנע כל שיתוף פעולה מצד אוהדים, וכך נחלשה ודעכה כל פעולה ציונית במקום. לסוף שנות העשרים, נשארו בודדים אחדים שהמשיכו להתעניין בציונות ולחפש אחרי ידיעות על הנעשה בארץ. כמו כן דאגו אחדים לעזור לנאסרים ולנמצאים בגירוש בתנאים קשים.

אין כל ספק, שהפעולה הציונית בי״ב בשנות העש־רים חשיבות רבה לה, היא הצילה רבים מהנוער מהשפעת הקומוניזם, חינכה אותם ברוח הלאומית שהשאירה את רישומה על רבים מהם.

עד למלחמת העולם הראשונה עלו מי״ב לארץ מעטים, אם כי היו ביניהם שעלו בעליה הראשונה והשניה. במשך תקופת השלטון הסובייטי לא הספיקו רבים לצאת. יצאו כמה עשרות משפחות. מהם בשנות הרעב, כנתיני ארצות שהיו בעבר חלקים מרוסיה ועכשיו היו עצמאיות; מהם בשנות העשרים באופן ליגלי, מהם שהמאסר או גירוש הוחלף להם ברשיון לעלות לארץ. כל אלה מהווים את ה„מושבה״ הי״בית בארץ, בדרך כלל אנשי י״ק־ד״ק השתרשו יפה ביש־ראל, ומהם ממלאים תפקידים חשובים הן בחיי המ־דינה והן בחיים הצבוריים הכלליים.

הערות

1. Восход 1900 № 19
2. Недельная хроника восхода 1898 № 20
3. Восход 1901 № 73
4. Будущность 1900 № 79
5. Восход 1901
6. **המליץ תרס"ב 181**
7. **ח"א זוטא דרכו של מורה**
8. **המליץ תרס"ג 73 №**
9. **" תרס"ג 181 №**
10. Хроника Еврейской жизни 1905 № 100
11. Восход 1905 № 40
12. Еврейская мысль 1907 № 6
13. Рассвет 1908 № 17, 1910 № 8
14. **העולם 1910 24 №**
15. Рассвет 1913 № 31
16. Еврейская жизнь 1916 № 20
17. " " 1917 № 12—13
18. " " 1917 № 14—15
19. Рассвет 1917 № 4—5
20. Еврейская жизнь 1917 № 14—15
21. פרסומים יהודים בברית המועצות.
22. Рассвет 1917 № 8
23. " 1917 № 17—18
24. " 1918 № 2
25. ה. ר. בירמן מזכרונותי בספר זה.
26. צ׳. י. קוסטרינסקי, משה רוסין ז"ל, בספר זה.
27. א. בקר, התחיה, בי"ב, בספר זה.
28. א. מילשטיין, בראשית הדרך, בספר זה.
29. צ׳. י. קוסטרינסקי, יעקב מוסייב ז"ל, בספר זה.

ועד צעירי־ציון ביקאטרינוסלאב ב־1923 מימין לשמאל: משה אולשנסקי, עזריאל זאליבנסקי, זלמן יופ׳ס, חנניה רייכמן, משה ריסין, שלמה טסליצקי.

פעילי צ.ס. ביקאטרינוסלאב ב־1920 1/ קוריצקי, 4/ גב. קרוק, 6/ משה מכאילובסקי 8/ ריגאי, 10/ אליעזר לוין, 11/ רבקה אידלסון, 12/ ישראל אידלסון, 13/ בבה אידלסון, 15/ חודורובסקי, 16/ פסח אפשטיין, 17/ מרדכי באקשט 18/ ארנולד גוטליב, 20/ גבר, כץ, 25/ דאנוביץ, 27/ מ. קירזנר.

הקהילה ביקאטרינוסלאב

יהודי רוסי, שלפני תמורות המהפכה ואחריהן, היה מחוץ לחיים הצבוריים היהודים שם, היה מוכה, עם שובו לאוקראינה בתקופת ההטמאן, ממש בתמהון למראה השוני הדראסטי במיבנה החברה היהודית.

לאחר שיחרורי מהצבא הרוסי, שבו שרתתי כ„מת־נדב ממדרגה ראשונה" בצבאו של הצאר וכקצין בתקופת קרנסקי, ואחר־כך־לאחר מהפכת אוקטובר — כמזכיר במחלקה לאירגון הצבא האדום בקומיסאריאט הצבאי המחוזי, בעיר מצנסק פלך אורול, הגעתי בדרכים עקלקלות (כשאין גבול ממשי בין רוסיה ואוקראינה), למשפחתי אשר בי״ב. ומה רב היה ועצום ההבדל בין החיים הציבוריים היהודיים בשני מקומות אלה!

במשטר הסובייטי שברוסיה לא היתה קיימת, מחוץ למסגרת המפלגה הקומוניסטית השלטת, התארגנות חברתית ופוליטית כלשהי וברחוב היהודי היתה היבסקציה הבוגדנית היחידה הקובעת צביון יהודי כלשהו ברחבי רוסיה. לעומת זאת, מצאתי בי״ב, כמו באוקראינה בכלל, ציבוריות יהודית חיה, ערה ותוססת, בצורת מפלגות, עיתונות, אספות, הרצאות וכינוסים שונים, כשהקהילה היהודית משמשת מרכז החיים הציבוריים הסוערים. כעין פרלמנט יהודי בזעיר אנפין.

בקהילה השתתפו כל גוני־הקשת המפלגתית שבזמן ההוא — בראש ובראשונה ציונים כלליים, אחריהם צעירי־ציון, פולקיסטים (אנשי ה„פולקספרטיי" מנוסח ה„ווסחוד" הפטרוגראדי), בונדאים ועוד, שיוצגו לפי יחסי הכוחות בציבור היהודי בי״ב. בנין הקהילה היה ברחוב ז'לזנאיא, בבית נמוך, לא גדול וצנוע מאד. אולם היה תמיד, בשעות היום וביחוד בערבים, מלא על כל גדותיו. בשעות העבודה — אנשים, שנזדקקו לעזרת המחלקות השונות שהיו בקהילה; ובערבים — נציגי המפלגות וסתם יהודים, שהיו באים לבניין הקהילה לשם שיחות על עניינים שונים, כשהויכוחים, בשל חילוקי הדעות ביניהם, היו סוערים למדי.

הנהלת הקהילה היתה מורכבת מועד הקהילה, שנבחר בפברואר 1918 בבחירות יחסיות ושהיה, כאמור, מיוצג ע״י צירים מהמפלגות היהודיות הראשיות, ובעיקר הציוניות, ומועד הפועל, שייצג את ההנהלה המעשית. נשיא הקהילה היה המהנדס משה ברוק (לשעבר המורשה הציוני באזור זה), גיסו של מ. אוסישקין, ואילו יושב־ראש הועד הפועל של הקהילה היה מנהל הגימנסיה היהודית, „בעלת־הזכויות" בתקופה הצארית, בווילנא, ושמו פאבל איסאקוביץ כאגאן (כהן). גימנסיה כאגאן עברה לי״ב מווילנא בתקופת הפינוי של המוסדות מהחבלים המערביים ברוסיה — לטביה, ליטא, פוליסיה ועוד — במלחמת העולם הראשונה (בין תלמידיה בי״ב היו דן פינס מהחלוץ ברוסיה, בני משפחת שלונסקי ועוד).

פ. א. כאאגאן, היה כיו״ר הועד הפועל, למעשה המכוון האמיתי של עבודת הקהילה ומוסדותיה, הרוח החיה שבה והמטביע חותמו כמעט על כל פעולותיה. פעלתן, נמרץ, תקיף בדעתו ומשליט סדר ומשמעת למופת, השכיל, בשל נבונותו ושיקול דעתו המאופקת, לנהל כל ענייני הקהילה במקל־נועם. בשל סגולותיו אלה, הוא, כנראה, נבחר כיו״ר הועד הפועל, על אף היותו נציג מיעוט קטן, לפי יחסי הכוחות המפלגתים (הוא נמנה על ה„פולקיסטים").

מזכיר ועד הקהילה היה ישראל ליפשיץ, אדם צנוע, רציני, בעל מרץ, עצור, שקט, דייקן להפליא ובעל סדר ומשמעת. לזכותו, דומני, יש לציין את הסדר הראוי לדוגמה בכל ענייני המינהל של הקהילה. הוא כיהן, בעלותו לארץ, כמזכיר ועד הדר־הכרמל בחיפה.

לשם ניהול עבודות הקהילה ומוסדותיה הרבים (בית־החולים, בית־יתומים, מושבי־זקנים, בתי־ספר הרבים, סעד ועוד) התקיימו כמה וכמה מחלקות. ומהן אציין הזכורות לי יותר: המחלקה לעזרה סוציאלית ובריאות, שמנהלה היה הד״ר בוריס חניס, מהציונים הכלליים, ומזכירה, אם אינני טועה, מר י. ריטוב,

מראשי צעירי־ציון שבי״ב ומהנואמים המזהירים בת־קופה ההיא. המחלקה המשפטית, שבראשה עמד עוה״ד אברהם ברזובסקי, מהציונים הכלליים, ומזכירה ישראל אידלסון, מראשי צעירי־ציון ברוסיה — סטודנט המכון ההררי בי״ב, שעבר בתקופה ההיא למחלקה המשפטים של האוניברסיטה, שנוסדה אז בי״ב (הוא שר התחבורה בישראל י. בר־יהודה ז״ל). מיתר העובדים זכור לי י. רבינוביץ, שעבד כמדומני במחלקה לסעד ושעלה אח״כ לארץ, (ידוע כאן בשם ד״ר י. רבינוביץ, בשל מלחמתו החריפה נגד ההסתדרתו בזמן הבחירות לעירית תל־אביב בסוף שנות העשרים).

יש לציין, שהאוכלוסיה היהודית בי״ב גדלה, בתקו־פת מלחמת העולם הראשונה, פי־כמה ע״י קליטתם של אלפי פליטים מחבלי־ארץ המערביים של רוסיה, והיה צורך רב בטיפול בהם וביחוד בעניינים הקשו־רים למחלקות הנ״ל, הועד הפועל היווה, למעשה, את „עירית י״ב היהודית״.

גם המחלקות האחרות של הקהילה פתחו עבודה רבת־ערך ומגוונת. וזה בתנאים הקשים של חילופי השלטון בשנים ההן (פטליורה, „לבנים״, מאכנו) וחוסר כספים לניהול תקין של עבודת הקהילה.

לכותב השורות האלה היתה הזכות לעבוד בקהילת י״ב, כסגנו של המזכיר הכללי — זמן מה לאחר שובו מפנים רוסיה בשלהי 1918 ועד חיסולה הסופי ע״י השלטון הסובייטי, עם כיבוש אוקראינה על ידו.

י. ג.

הפוליטכניקום היהודי ביקאטרינוסלאב

בהתחלת 1917 התעשרה י״ב היהודית במוסד להש־כלה גבוהה והוא: ה„פוליטכניקום היהודי״ או, לפי שמו הרשמי: ה„פוליטכניקום הפרטי״.
Чyaстный Политехническй Институт.

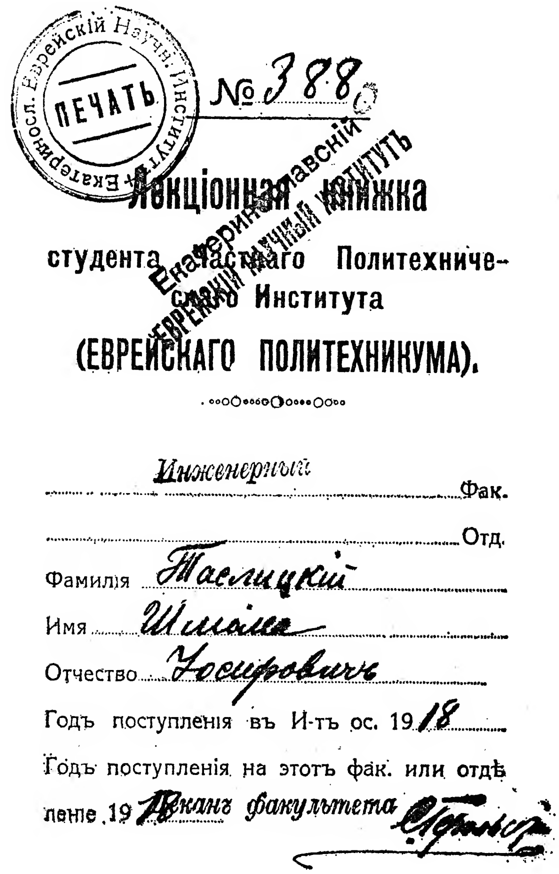
מה היו הסיבות להקמת מוסד יהודי אקד־מאי זה — הראשון בתפוצות?

כידוע, היו קיימות ברוסיה הצארית הגבלות קשות בקבלת תלמידים יהודים לבתי־הספר התיכונים והג־בוהים. הם היו מתקבלים לפי „אחוז״ מסויים, מכלל כל המתקבלים, והוא היה שונה. כך; למשל, ב„תחום המושב״, היו מתקבלים יהודים לבתי־הספר התיכונים במכסה של 15% מכלל המתקבלים, לבתי־הספר הג־בוהים — 10%. מחוץ ל„תחום״ — 10% לבתי־הספר התיכונים, ו־5% לבתי־הספר הגבוהים. במוסקבה ופ־טרבורג — הבירה — 5%—3% ממספר המתקבלים. ורוב בתי הספר הגבוהים היו בפטרבורג ובמוסקבה. מדי שנה בשנה הלך והתרבה מספר היהודים בעלי תעודות־בגרות, מבוגרי בתי־הספר התיכונים ומהעו־מדים בבחינות בגרות חיצוניות. מהם, רק מספר מצומצם מאד יכול היה להכנס לבתי־הספר הגבוהים שבמדינה, והנשארים היו עומדים לפני השאלה — איפה להמשיך את לימודיהם האקדמאיים? לחלק מהם היה המוצא — לנסוע לחוץ־לארץ, אבל הדבר הצריך אמצעים מספיקים ולא כולם יכלו לעמוד בכך. ועוד, בכמה בתי־ספר גבוהים שם חלו הגבלות בקבלת תל־מידים מחוץ לגבול ארצם; גם האפשרויות להתפרנס שם מעבודה, במקומות הלימודים, הלכו והצטמצמו. ההגבלות, על קבלת תלמידים יהודים לבתי־הספר התיכונים והגבוהים, החריפו מאד בסוף העשור הרא־שון ובהתחלת השני של המאה ה־20, ובכך הצטיינו שרי ההשכלה הידועים לשמצה של השנים ההן. לחר־פתם, נמצאו בין הבוגרים היהודים גם כאלה, שבחרו „בדרך הקלה״ — להתנצר וע״י כך להיכנס בדרך חוקית לבית־ספר גבוה...

בעיה זו, לאפשר לבוגר היהודי להיכנס, להמשכת לימודיו האקדמאיים לבית־ספר גבוה מתאים, בלא שימוש ב„דרך הקלה ביותר״, עמדה שנים אחדות לפני הציבוריות היהודית ברוסיה, ונידונה לעיתים בעתו־נות היהודית. ומאין תקוה לחכות לשינויים או להק־לות בנידון זה ברוסיה, התחילו לחשוב על הקמת בית־ספר גבוה לצעירים יהודים מחוץ לגבולה או ברוסיה גופא.

רעיון זה מצא לו תומכים רבים בין חוגים שונים, חוץ מהציונים שהביעו התנגדות להקמת בית ספר גבוה לצעירים יהודים מרוסיה [1], והתנהל משא ומתן עם כמה גורמים צבוריים הן ברוסיה עצמה והן מחוץ

לגבולה לשם הגשמת הרעיון הזה. והנה נמצא פתרון לשאלה זו ברוסיה גופא. לפי החוק מ־1914, אפשר היה להקים בתי־ספר וקורסים ל„עמים אחרים" במ־דינה זו. ניתן היה לכן לייסד גם בית־ספר גבוה ליהו־דים [2]. אמנם, לא יהיו לו הזכויות של בית־ספר גבוה

Еврейскій Научн. Институтъ Екатериносл.
ПЕЧАТЬ
№ 388
Лекціонная книжка
студента Частнаго Политехническаго Института
(ЕВРЕЙСКАГО ПОЛИТЕХНИКУМА).
Екатеринославскій Еврейскій научный институтъ
Инженерный Фак.
Отд.
Фамилія Таслицкий
Имя Шлойме
Отчество Иосифовичъ
Годъ поступленія въ И-тъ ос. 1918
Годъ поступленія на этотъ фак. или отдѣленіе 19
Деканъ факультета

פנקס לימודים של הפוליטכניקום היהודי

מוכר, והמסיימים יצטרכו לעמוד בבחינות ממשלתיות בגמר למודיהם, בכדי לקבל את התואר האקדמאי,[1] אבל ילמדו בו לפי תכנית של בית ספר מוכר, ובסיימם — יוכלו לעמוד בבחינות הממשלתיות.

הוחלט איפוא להשתמש בחוק זה. המהנדסים א. פרס ול. רבינוביץ בפעלם בשם עסקני הבירה, הגישו את הבקשה המתאימה לשלטונות להרשות להם להקים פוליטכניקום, עם כמה פקולטות, מקצועיות ונוסף להן לכלכלה [3], ביקאטרינוסלאב. הסיבה להקים בית ספר־גבוה טכני היתה נעוצה בזה, שברוסיה היתה קיימת דרישה גדולה למהנדסים, ורבים היו שלמדו את מק־צועות ההנדסה מחוץ לגבולה. יקאטרינוסלאב נבחרה למקום בית־ספר זה, כי היתה שם קהילה יהודית גדו־לה ועשירה, היו שם בתי חרושת גדולים והעיקר — קיים שם ה„אינסטיטוט ההררי" — אחד מבתי־הספר החשובים מסוג זה במדינה, ואפשר היה איפא להזמין ממוריו להרצות בפוליטכניקום החדש וכן להשתמש במעבדות המשוכללות שלו. (מיתר הערים שב„תחום המושב", וורשא, שם גם כן היה פוליטכניקום, נמצאה בחזית המלחמה ובאודיסה היתה רק אוניברסיטה). היה מובן, שבית־ספר זה יש להקים בתחום המושב, שם לא תהיינה כל הגבלות ואיסורים לגור לסטודנטים.

הרשיון הדרוש ניתן באמצע 1916 ומאז התחילו ההכנות הדרושות לפתיחת בית־ספר זה. למרות תנאי המלחמה, שבהן נמצאה אז המדינה, התחילו לאסוף את הכספים הדרושים ובמשך זמן לא רב נאסף כחצי מיליון רובל. וכן התחילו לנהל משא ומתן עם מרצים שונים.

בישיבת הועד המנהל של הפוליטכניקום מיום 13 לינואר 1917 [4], שהתקיימה בפטרוגרד בראשותו של העו"ד מ. וינאבר הוחלט לפתוח את שנת הלימודים ב־31 לינואר (לפי הלוח היוליאני) 1917. את הפתיחה החגיגית דחו לחג הפורים. באותה הישיבה אושר הפרופסור זבורובסקי (מהאנסטיטוט ההררי) למנהל (דירקטור) של הפוליטכניקום. יתר המרצים הוזמנו הן מבין מורי האינסטיטוט ההררי והן מבין מדענים יהודים, מהם הד"ר מ. ברנשטיין, מרצה בכיר באוני־ברסיטה של חארקוב, המהנדסים א. פרס (מהמייסדים), י. רטנובסקי במקצועות הנדסיים, י. גרוסמן (לימים פרופסור בפוליטכניקום בחיפה), י. אוגייבצקי (מאור־דיסא) וי. בלומשטיין במטמטיקה ונוסף להם כמה מד־ריכים יהודים ולא יהודים במקצועות שונים [5].

פתיחת שנת הלימודים התקיימה בהתאם לתכנית, באולם ההרצאות של „החברה למדע" בבנינה שבצ׳־צ׳לבקא. נוכחו אחדים מהועד המנהל, חלק מהפרו־פסורים, המרצים והסטודנטים, כי בגלל קושי התח־בורה בימים ההם לא כולם הספיקו לבוא. נתקבלו לפקולטה האלקטרו־מכנית 122 איש ולפקולטה להנ־דסת בנין — 78, ביניהם כמה נשים. את הפקולטה לכלכלה הוחלט לפתוח בסוף השנה. שכר לימוד נקבע ל־100 רובל לחצי השנה.

ההרצאות התקיימו בחלקן בבנין ה„חברה למדע" שבצ׳צ׳לבקא, ובחלקן באינסטיטוט ההררי (כאשר המ־רצה היה משם). השתמשו במעבדות של האינסטיטוט, ובאופן חלקי, לפיסיקה, במעבדה של בית הספר למס־חר, שמנהלו היה גם המרצה במקצוע זה.

לא עברו ימים רבים ופרצה מהפכת מרס 1917. כל ההגבלות על כניסת יהודים לבתי־ספר תיכוניים וגבו־

הים הוסרו. ועמדה אז השאלה, האם יש טעם וצורך להמשיך ולקיים בית־ספר יהודי גבוה? אבל, בישיבה מיום 11 לאפריל הוחלט, להמשיך לקיימו, בהתחשב עם צרכי התרבות היהודית [6]. ומעניין, שגם חלק ניכר מבין הסטודנטים תמך בזה. לאחר מכן, בישיבה נוספת הוחלט שלע״ע ישאר הפוליטכניקום בי״ב וב־1918 — להעבירו לפטרוגרד [7].

בינתיים הלכו והתגבשו חיי הסטודנטים בבית־ספר זה. כדוגמת שאר בתי הספר הגבוהים ברוסיה, הוקמה בו אגודה צרכנית של הסטודנטים לשם הספקת ספרים, מכשירי לימוד, כתיבה וכו׳ וכן אגודה לעזרה הדדית. נציגי הסטודנטים התחילו להופיע לפני הועד המנהל בכמה הצעות, בקשר עם תכנית הלימודים, המרצים ועוד. מובן, שגם בחיים הפוליטיים לקחו אחדים מהם חלק. הציונים התארגנו ב„החבר״ וב„צעירי־ציון״. לא חסרו חברים בתנועות סוציאליסטיות שונות כולל הבולשביקים, וכך הוסיפו גון נוסף ומיוחד לחיים הצבוריים היהודים בי״ב.

הסימסטר הראשון נגמר ונפתחה הרשמה לשנה השניה. נתקבלו 195 סטודנטים חדשים ו־13 שומעים חפשיים, מהם 39 נשים ו־12 לא יהודים, ומספר הסטודנטים הגיע ל־400. ללימודים הכלליים נוספו שיעורים לשפה העברית, המורה היה הסופר י. לרנר, ובהיסטוריה וספרות עברית המרצה היה הד״ר י. ל. ברוך. הוא גם קיים סמינריון במקצוע זה [8]. יש לציין שבהרצאות אלו ביקר מספר קטן של סטודנטים, שהתיחסו באדישות מסויימת הן להרצאות והן למרצים.

תכנית הלימודים בפוליטכניקום היתה כמתכונת הלימודים בבתי־ספר מסוג זה במדינה, וכמו כן סדר הבחינות, העבודות במעבדות וכו׳. בדבר אחד היה שוני, והוא שבשבתות ובחגים יהודים לא התקיימו לימודים. בין המרצים היו טובים ובינוניים, חלק מאלה שצריך היה לבוא מחוץ לעיר להרצות, בגלל השיבושים בתנועת הרכבות באותן השנים, לא בא לי״ב. את מקומם מלאו אחרים, לא תמיד מתאימים לתפקידם. נוצרו קשיים שונים בשימוש במעבדות של האינסטיטוט ההררי. כל זה הכביד על מהלך הלימודים ונציגי הסטודנטים היו באים בדרישות להנהלה לתקן, להוסיף ולשנות, ולא תמיד היה בידי ההנהלה לעשות משהו בנידון זה. למרות כל אלה המשיך חלק גדול מהסטודנטים בלימודים, עמד בבחינות, עבד במעבדות.

בסוף שנת 1917 שונה שם בית הספר ונקרא מעכשיו „האינסטיטוט היהודי למדע״ Еврейский Научный Институт הלימודים כולם הועברו לאינסטיטוט ההררי, משם באו מרצים נוספים. למרות חילופי השלטון הרבים, שעברו על י״ב בסתיו ובחורף 1918—1919, נמשכו הלימודים כמעט בסדרם. הן המרצים והן הסטודנטים היו באים להרצאות וקיימו בחינות ועבודות במעבדות. היו קשיים מסויימים בהשגת התקציב הדרוש להחזקת המוסד, ונדרשו מאמצים רבים לגיוסו. קומץ האחראים עמד במבחן זה. הקשר עם פטרוגרד ומוסקבה, משם באו קודם הכספים, נותק וצריך היה לסמוך יותר על המקורות המקומיים, והודות לאינפלציה הדוהרת ניתן היה, אמנם בקושי, להשיג את האמצעים הנחוצים. לזה יש להוסיף, כי מספר סטודנטים נשאר מנותק מבתיהם בגלל מלחמת האזרחים שפרצה אז במדינה, ורבים מהם נשארו בלי אמצעי קיום. אחדים מהם שיצאו לחופש לבתיהם, לא יכלו לחזור. באותה התקופה התבלט המרצה י. אוגייבצקי שלקח עליו את הדאגה הרבה לקיום המוסד.

למרות הקשיים האלה נפתחה שנת הלימודים השלישית 1919—1920, והוכרז על הרשמת סטודנטים. שכר הלימוד עלה ונקבע ל־500 רובל לשנה [9]. אלה היו ימי שלטונו של דניקין בי״ב והכנופיות של מאכנו שמנעו לימודים מסודרים. לצורך הבטחת התקציב הדרוש, יצא מר י. אוגייבצקי לכמה ערים באוקראינה, גייס סכומים ידועים, וחזר לי״ב זמן קצר לפני נפילתה לידי הסובייטים.

עם ביסוסו של השלטון הסובייטי החליטו השלטונות המקומיים לצרף את הפוליטכניקום היהודי לאינסטיטוט ההררי שהיוו יחד את הפוליטכניקום הי״בי, וכך בא הקץ לבית־הספר הגבוה היהודי־הראשון במינו בתפוצות.

1. Рассвет 1914 (14/15)
2. Еврийская жизнь 1916/20
3. „ „ 1917 (7/8)
4. „ „ 1917 (15)
5. „ „ 1917 (7/8)
6. „ „ 1917 (17)
7. „ „ 1917 (19)
8. Рассвет 1917 (19)
9. Еврейская Мысль 1919 (16/17)

י. ג.

ההגנה ביקאטרינוסלאב בשנים 1919 — 1917

.1

עם סימני התרופפות השלטון והאפשרות שיפול בחדשים האחרונים של 1917, ועם הידיעות על הת־פרעויות ביהודים בכמה מקומות באוקראינה, גברו בי״ב החששות, שגם עיר זו עלולה להפגע מפרעות, הן מאנשי המקום והן מכוחות־חוץ.

לכן החלו לדבר על הצורך לארגן הגנה עצמית. כתבו על כך בעיתונות ודנו במפלגות הלאומיות. ולי״ב היה כבר נסיון באירגון הגנה עצמית משנת 1905, ולכן, גם הפעם, נגשו להקימה.

ועד הקהילה בי״ב, למרות שבראשו עמדו ציונים, לא לקח עליו, מסיבות שונות, את היזמה להקים את ההגנה בשמו. מה גם שהמזכירות לעניני היהודים, שע״י הראדא האוקראינית, היתה מתנגדת להקמת הגנה עצמית. לכן עברה יזמה זו לאירגונים אחרים.

והראשונה שהקימה פלוגת חזקה של ההגנה היתה „מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטים המאוחדים" (סיים), הפלוגה מנתה בערך כ־400 איש, בראשה עמד פ. מירקין, איש בעל כושר אירגוני רב. הפלוגה היתה מזויינת היטב, בנשק שקבלה הן מהשלטונות והן מרכש בכל מיני דרכים. בפלוגה זו השתתפו אנשי המפלגה, חיילים לשעבר וכן מבני העיר, סטודנטים ועוד. לר־שות הפלוגה הועמד ע״י השלטונות בית בן שתי קומות, ברחוב סאדובאיא ששימש כמיפקדה וכמחסן לנשק.

הפלוגה השניה הוקמה ע״י „ברית החייל היהודי". היא היתה מורכבת ברובה מחיילים, ששרתו בעבר בצבא הרוסי, וכן השתתפו בה כמה קצינים יהודים. גם לה היה נשק, שנתקבל מהשילטונות ושנרכש בצו־רות אחרות. לרשותה נמסר בית גדול עם חצר באחד מהרחובות הצדדיים המיושבים ברובם ע״י יהודים. הפלוגה הזו לא היתה מאורגנת טוב, מסיבות שונות, ולכן גם רישומה בעיר לא היה ניכר.

במשך הזמן, מתוך התחרות מפלגתית, הוקמו פלו־גות הגנה גם ע״י מפלגות „הבונד", „פועלי־ציון", ה„מנשביקים". היה להם נשק שבחלקו קבלו מהשל־טונות, אבל הן היו חלשות מאד ולא היה להן כל ערך הגנתי.

למרות החששות, לא קרו כל התנפלויות על היהו־דים, חוץ מובן ממקרי שוד, בזמן חילופי השילטון, בסוף 1917 ובהתחלת 1918. לשילטון הסובייטי שהת־בסס בעיר, לא נראה היה הצורך בפלוגות הגנה אלה. כן הושפע השילטון ע״י תביעות הקבוצות האנרכיס־טיות, והן היו אז מרובות בי״ב, לפרק את הנשק מהאירגונים ה„בורגניים". האמת היא, שפלוגות הגנה אלה היו מפריעות לאנרכיסטים ב„אקספרופריאציות" שלהם, היינו בתביעותם מתוך איומים מעשירי העיר, מהם יהודים רבים, לתת להם כסף לצרכיהם. הנתבעים היו פונים לפלוגות ההגנה, בבקשה להצילם מידי המתנפלים, ועל רקע זה קרו התנגשויות לא נעימות. הסובייט המקומי נענה לפניית האנרכיסטים, ודרש מפלוגות ההגנה להתפרק. אלה הסכימו ומסרו את נשקם, בחלקו לשילטון, וחלק הסתירו. מפלגת הפו־עלים היהודים הסוציאליסטים המאוחדים לא הסכימה לפריקה ופנתה בערער לשלטונות. אז כותר בנין המיפ־

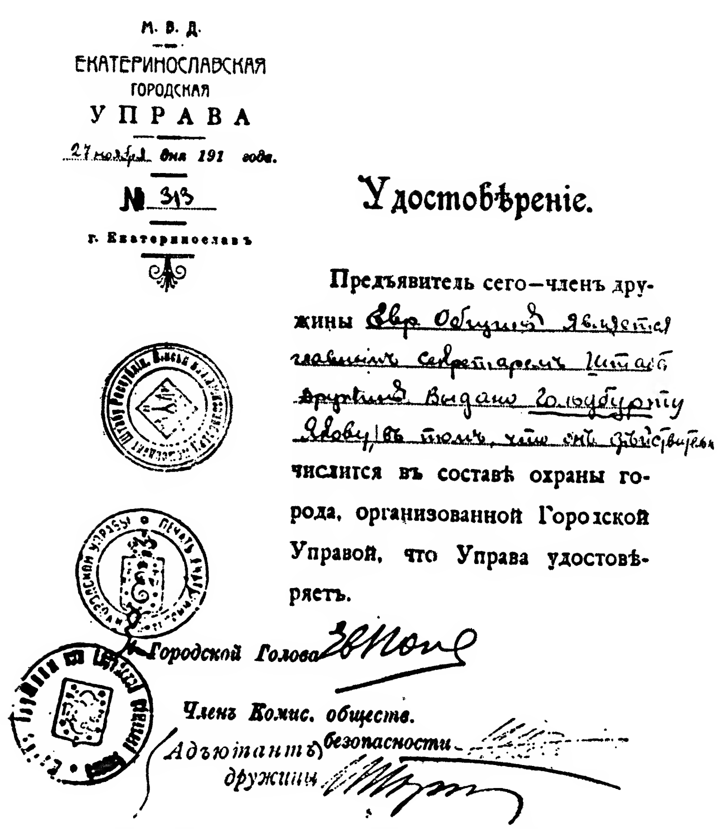
קדה ע״י ה„גברדיה האדומה״ והאנרכיסטים, שיירו על הבנין, הרגו את אחד מאנשי הפלוגה, ואז נכנעו הנמ־צאים בבנין, נשקם פורט מעליהם והפלוגה פוזרה. זה קרה במרס 1918.

2.

בזמן שילטון הגרמנים בי״ב, לא היה כל צורך ולא היתה גם האפשרות לארגון הגנה עצמית. אבל, לאחר שהצבא הגרמני התחיל לעזוב העיר וגברה הסכנה לאי־סדרים בשילטון ולפרעות ביישוב היהודי, עמדה שוב שאלת אירגון הגנה עצמית על הפרק. לאור הנסיון המר, עם קיומן של פלוגות הגנה שונות בשנים 1917—1918, פנו אירגוני הנוער הלאומי לועד הקהילה בה־צעה, שאירגון ההגנה יהיה בפיקוחו, ושיפעל בשם ועד הקהילה. לאחר היסוסים, הסכימה ההנהלה לעמדה זו.

בסוף חדש אוקטובר 1918 הוקם אירגון הגנה זה, שמו היה „פלוגת הקהילה היהודית״ Дружина Ев־рейской Общины הקמת הפלוגה היתה בהסכמת הנהלת העיריה, שהיא גם נתנה את התקציב הדרוש להחזקתה. לפי בקשת העיריה, נתקבל מהצבא הנשק הדרוש לפלוגה — רובים והתחמשת להם. אנשי הפלו־גה הזו היו בחלקם המכריע חיילים מהצבא הרוסי, „חברי ברית החייל היהודי״. לכתחילה הסתננו לפלו־גה כמה אנשים בעלי עבר מפוקפק, שהשתמשו בתפ־קידם על מנת לסחוט כספים ודברים אחרים מהתושבים היהודים. כשנודע הדבר — הוצאו משורות הפלוגה.

כל חברי הפלוגה קיבלו משכורת, ששולמה להם מהתקציב שהיה ניתן מהנהלת עירית י״ב. הפלוגה קבלה בנין ברחוב הראשי — ה„פרוספקט״, — ששי־מש כמעון למפקדה וכמחסן לנשק. הפלוגה היתה מאורגנת כיחידה צבאית והתחלקה לשתי מחלקות, כל אחת כבת 110 איש. כל מחלקה היתה מופיעה ל־24 שעות שמירה. ולאחר מכן היה לה יום חופש. וזה, מחוץ למיקרים שכל הפלוגה היתה מגויסת.

М. В. Д.

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ
ГОРОДСКАЯ
УПРАВА

27 ноября дня 191 года.

№ 313

г. Екатеринославъ

Удостовѣреніе.

Предъявитель сего—членъ дружины Евр. Общины является главным секретарем штаба дружины. Выдано Гольдбургу Якову, въ томъ, что онъ действитель числится въ составѣ охраны города, организованной Городской Управой, что Управа удостовѣряетъ.

Городской Голова

Членъ Комис. обществ. безопасности

Адъютантъ дружины

תעודה מטעם עירית י״ב לחבר פלוגת ההגנה שע״י הקהילה

מיפקדת הפלוגה היתה מורכבת, ממפקד הקצין א. שרשבר, שטיפל בעיקר בצד המינהלי, מראש המטה רייזר, חייל קרבי לשעבר, שטיפל בצד הצבאי, אימו־נים, סידורי המשמרות ועוד, מנציג ועד הקהילה י. גולדבורט, שקישר עם הנהלת הקהילה והיה ממונה על הצד המדיני, מקצין המפקדה ונציג בועדת הבטחון העירונית פורטנוי, ומהמחסנאי הראשי — רייזר השני.

הודות לכך שרוב רובה של הפלוגה היו חיילים לשעבר, והודות לאימונים שניתנו להם, היתה לפלוגה צורה של יחידה צבאית מובהקת, שעשתה רושם רב על אחרים. יחס הצבא האוקראיני, שחנה אז בעיר היה טוב, מה גם שאופיה הבלתי מפלגתי של הפלוגה היה בולט לעומת קבוצות הגנה אחרות. לכן ניתנו לפלוגה הזו תפקידי שמירה רבים. נוסף למשמרות לילה שהוצאו באופן קבוע, נמסרו לה תפקידי שמירה על מקומות חשובים בעיר, כמו על האוצר ועוד. זמן מה נתבקשה הפלוגה לשמור גם על מיפקדת הצבא האוקראיני עצמה, כי החיילים האוקראיניים היו לעי־תים קרובות משתכרים וזונחים את תפקידם.

מיפקדת הפלוגה השתדלה להגדיל את כמות הנשק שבידה בדרכים שונות, כמו קניות ועוד. כדי להגדיל את מספר האנשים שיוכלו לצאת בנשק נגד הפורעים, אירגנה הפלוגה קבוצות הגנה בכמה מרובעי העיר, לימדה אותם להשתמש בנשק וגם סיפקה אותו לעיתים.

הפלוגה הזו התקיימה בין אוקטובר 1918 עד סוף מרס 1919. במשך התקופה הקצרה הזו היא מילאה תפקידי שמירה ובטחון על הישוב היהודי וכן על תושבי העיר בכלל.

באותו הזמן שהוקמה פלוגת ההגנה של הקהילה, התארגנה מחדש פלוגת ההגנה של „מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטים המאוחדים". בראשה שוב עמד פ. מירקין והיא מנתה עד 250 איש. היות והיה לה אופי מפלגתי ברור ולמרות שגם היא, יחד עם קבו־צות אחרות קיבלו את תקציבם מהעיריה, הלא תפקידה בשמירה שותפת על העיר היה פחות ניכר.

נוסף לה התארגנו קבוצות הגנה ע"י „פועלי־ציון", „צעירי־ציון", ה„בונד", „מנשביקים" והסטודנטים. יש לציין שאחד מהמניעים להקמת קבוצות אלה היתה האפשרות להנות מתקציבי העיריה, שניתנו בלי הבחנה מיוחדת. קבוצות אלה, חוץ מהסטודנטים ששרתו בה חיילים וקצינים לשעבר, היו חלשות וערכם בהגנה פחות.

עם כיבוש העיר ע"י הסובייטים בהתחלת 1919, התפרקו מאליהן כל פלוגות ההגנה האלה. חלק מהנשק נמסר לשלטונות וחלק הוסתר. ימים קשים עברו על אחדים מאנשי הפלוגה של הקהילה היהודית, שנתפסו עם נשקם בשמירה על המקומות שנמסרו להם, כגון האוצר. החיילים הסובייטיים רצו להוציאם להורג, ורק התערבותם המהירה של אנשי „מפלגת הפועלים היהו־דים הסוציאליסטים המאוחדים" ובראשם פ. מירקין הצילה אותם. בזה נסתיימו פעולות ההגנה העצמית בי־ב, האנשים התפזרו, חלק מהם התגייס לצבא הסובייטי וחלק עבר לעיסוקים אחרים.

כעבור כמה חדשים, לפני שהצבא הסובייטי עמד לצאת מהעיר ולמסרה לצבא דניקין, שוב עלה החשש לפרעות ביהודים, מה גם שרק לפני זמן קצר, ניסה האטאמאן גריגורייב להתנפל על י־ב. מובן, שעלה מחדש הרעיון להקים פלוגת הגנה ולרכוש בשבילה את הנשק הדרוש. מכמה סיבות לא עלה להגשים זאת. היה מגע ומשא־ומתן עם האירגונים הסוציאליסטיים, המנשביקים, שהבטיחו לתת קצת מנשקם, אבל המ־אורעות שבאו ופינוי העיר ע"י הצבא הסובייטי באו כל כך מהר שמרעיון זה לא יצא דבר.

כדאי לציין, שבימים לפני פינוי העיר ע"י צבא דניקין, שוב עלה החשש מפני פרעות, קבוצה קטנה מפעילי הנוער הציוני, בראשותו של מ. רוזובסקי, לקחה עליה את התפקיד לארגן פלוגת הגנה ויחד עם זה להשיג נשק. נשק זה נמסר אח"כ לפועלי י־ב, אנשי המפלגה הקומוניסטית ברובם, שלקחו עליהם את השמירה על העיר עד כניסת הצבא הסובייטי אליה.

פגישותי עם הד"ר יוסף חזנוביץ ז"ל

עוד משחר נעורי היה זכור לי שם זה, כי שמו הלך לפניו, בקשר עם הספריה הלאומית בירושלים, שהוא הגה הרעיון על יסודה בהיותו רופא בביאלוסטוק. הוא אף הציב יסודותיה — הן ע"י איסוף ספרים בעצמו מכל אשר ידבנו לבו, והן ע"י פירסום קריאות בעתונות בכל רחבי התפוצות לאסוף ספרים ותרומות כסף לקנית ספרים בשביל הספריה הלאומית. וספרים אלו היוו את הנדבכים הראשונים של הספריה הלאומית בירושלים. וכך הפך „ד"ר חזנוביץ" לסינונים עם „הספריה הלאומית".

כשחזרתי, עם שיחרורי מהצבא הרוסי, לאחר מהפכת אוקטובר, למשפחתי בי"ב, התעורר בי הרעיון להכיר אישית את האדם המופלא הזה, שכה רבות קראתי עליו, ושעל הימצאו בי"ב נודע לי אז. על־כן שמחתי להצעתו של חברי משה ריסין ז"ל, הרוח החיה של סניף „צעירי־ציון" והמועדון שלהם והעושה ומעשה בסניף בי"ב, לבקר מטעם צ"צ את הד"ר י. חזנוביץ, שהיה שרוי במצוקה חמרית ורוחנית קשה, ולהביא לו רגשי האהדה, שרחש לו הציבור היהודי בכלל, ושל צ"צ בפרט, על מפעלו הניצחי, ותוך זה למסור לו תרומה כספית, שתוכל להקל, במידה ידועה, את מצבו בימי המחסור והרעב הכבד משנות העשרים במשטר הסובייטי. לצערי הרב, גרמה לי פגישה זו אכזבה מרה ומפח־נפש, שלא נמחו מלבי עד היום הזה, מאז עברו עלי, כמו על רבים מסוגי ומחברי לעבודה, שנות סבל רב, גופני ורוחני כאחד, שנות עבודה מפלגתית קדחתנית במתיחות רבה של עצבים במחתרת, וזאת תוך לימודים (כסטודנט באינסטיטוט הגבוה לחקלאות שבחרקוב). קיום כלכלי עצמאי לרבות שכר לימוד, שממנו לא שוחררתי, בגלל „מוצא בורגני" ותוך מעצרים בצ'.ק. ובבתי־סוהר רבים, שבסופם — גירוש לארץ גזירה. תקופה קשה זו של מתיחות־עצבים רבה, שהיתה קשורה גם עם מחלת־טיפוס קשה — בין המאסרים, התישה את הכוחות והזכרון, ובכך נשכחו מהלב הרבה מקרים ועובדות החשובות ביותר. אולם, לעולם לא אשכח את הרושם המדהים, שעשה עלי הד"ר חזנוביץ בביקורי אצלו — במושב זקנים של הקהילה היהודית בי"ב. במקום אדם בעל מרץ נשגב ואיש תנועה, כפי שתארתיו בדמיוני, ניצב לפני ישיש תשוש־כוח וחסר אונים עם עיניים רפות ודועכות, כשעצב אדיש נסוך על פניו החיוורים. הוא שכב באחת המיטות בחדר אפלולי ארוך וגדול, מלא מיטות מסודרות שורות שורות. לאחר שהצלחתי להשתחרר מתדהמתי וממבוכתי, במצאי את האיש בעל החזון במצב נואש זה, והצגתי את עצמי — האירו לפתע פניו, ובידיים רועדות עם נצנוצי דמעות בעיניו הוא לחץ את ידי הנטויה אליו.

לא עברו ימים רבים — ושוב „נפגשתי" עם ד"ר חזנוביץ — הוטל עלי מטעם צעירי־ציון להספיד בעברית את המת הגדול בהלוויה הפומבית, כשארונו ניצב בכיכר הגדולה שע"י בית־הכנסת הכוראלי, בדברי הערכה קצרים בשפה העברית לאיש־החזון על ספריה עברית בירושלים, על אף אנשי היבסקציה שהיו בין הנוכחים.

עברו שנים רבות, זכיתי בינתיים לעלות ארצה ממקום גירושי באיזור קוסטאנאי שבקירגיזיה, שם הצלחתי, על־אף התנגדות הנמרצה והתקיפה של ג.פ.או. המקומית, לתפוס משרה ממשלתית כאגרונום החבל. באחד הימים פנה אלי חברי הטוב ברוך שוחטמן ז"ל, מעורכי הרבעון „קרית־ספר" שע"י הספריה הלאומית בירושלים, בהצעה להשתתף בהגשמת הרעיון שצץ בהנהלת הספריה להציב מצבה על קברו של ד"ר חזנוביץ ז"ל בבית־העלמין היהודי שבי"ב, כאות הוקרה והערכה מהנהלת הספריה למייסדה.

על־אף הקשיים והסכנות הקשורות בדבר בתנאי בריה"מ לא היססתי ונעניתי בחיוב גמור. מיד התקשרתי עם גיסי אברהם־לייב פרידמן ז"ל, בעל אחותי הבכירה חיה־ליבע ז"ל, שניהם מהציונים הוותיקים בי"ב עוד מתקופת אוסישקין ז"ל. ביחד עם המורה לעברית בורוהודסקי ז"ל, שהיה בין הקרובים ביותר לאוסישקין. לאחר קשיים וסיכונים רבים הצליח גיסי פרידמן, שהיה בין אסירי אור ל־2 בספטמבר 1924 — ליל המאסרים הכלליים של הציונים בכל רחבי רוסיה, לא רק להציב מצבה נאותה על קברו של ד"ר י. חזנוביץ, אלא גם לצלמה ולהעביר את התצלום להנהלת הספריה הלאומית בירושלים.

ה„ג'וינט" ביקאטרינוסלאב (1921—1924)

לאחר שהעיר סבלה רבות בשנות המהפכה וחליפות השלטון בה, בא עליה בסוף 1921 הרעב הגדול, שהקיף את רוסיה, ביחוד חלקה הדרומי של אוקראינה ואזורי הוולגה. במשך החורף הלך והתחזק, וגופות מתי רעב, היו לעתים קרובות, מתגלגלים ברחובות העיר.

גם היהודים, תושבי י״ב, היו קרבנות הרעב הגדול הזה. לשם עזרה, התארגן אז ועד מיוחד, שהשתתפו בו העסקנים המעטים שנארו: ישראל מוצקין אחיו של ליאו מוצקין — יו״ר ועד שליחי הקהילות באירו־פה), „הרב מטעם" לשעבר מ. ע. ברושטיין, ד״ר ש. לוין, עו״ד א. ברזובסקי ועוד, מטעם הנוער: ז. יופיט וש. טסליצקי. הועד השתדל במידת האפשרי לגייס אמצעים מקומיים ואחר כך עבד בשיתוף־פעולה מלא עם מוסדות חוץ: ה„ג'וינט" ו„ועד יהודי אוקרא־אינה" בלונדון.

בסוף 1921 התחיל לפעול ברוסיה האירגון האמריקני הכללי „ארא", שהיה מחלק חבילות מזון לאלה שקרו־ביהם בחוץ־לארץ שילמו תמורתן. „ארא" היה מחלק מזון גם למוסדות סוציאליים שונים. חבילות המזון אלו כללו: קמח לבן, סוכר, גבינה צהובה, שומן־חזיר, שמן־זית, קקאו ועוד. ה„ג'וינט" התחיל לפעול בהתחלת 1922, והרשיון ניתן לו בתנאי שלא יפלה בין יהודים ולא יהודים. לנציג ה„ג'וינט" בעיר ובסביבה מונה הד״ר ב. חניס.

ד״ר חניס פתח מחסן גדול במרכז העיר ובו היו מצרכי מזון שונים וכן מצרכים אחרים כגון לבנים, בגדים, כלי מיטה ועוד. כל אלו הובאו מחוץ־לארץ ע״י ה„ג'וינט", שהתחיל בחלוקתם למוסדות סוציאליים שונים, יהודיים ולא יהודיים. גם אנשים פרטיים קיבלו מצרכים אלו, הן מזון והן מלבושים, לפי המל־צותיהם של מוסדות או אישים. נוסף לכך נפתחו בכמה מקומות מטבחים צבוריים בהם קיבלו הזקוקים, בלי תשלום, ארוחות חמות; היהודים קיבלו אוכל כשר.

במקביל לכך התחיל ה„ג'וינט" לשקם מוסדות עזרה של הקהילה היהודית בראשונה שוקם בית החולים היהודי הגדול, שברחוב פילוסופסקאיא, בן 140 מיטות. בנוי היה על שטח גדול, היו בו 12 ביתנים נפרדים ונוסף להם עוד בית בן קומותיים, שבו היו מרוכזים ההנהלה, בית מרקחת, מעבדות וכו׳. הכל היה אז עזוב ובחלקו הרוס. חסרו חלונות ודל־תות וחלקי אינסטלציה, גג־הפח הורד, חלקי רצפת העץ הוצאו להסקה בחורף.

הנהלת ה„ג'וינט" הטילה את התפקיד לשקם את בית החולים עלי. את חמרי הבנין קיבלנו מהשלטו־נות במקום בתשלום, העבודה התנהלה בלי כל הפרעה מצידם. לאחר שמלאכת השיקום נגמרה, הביא ה„ג'וינט" את כל הציוד הדרוש לבית החולים מאמריקה: מיטות, כלי־מיטה, תרופות, ציוד המעבדות וכו׳. הוזמנו רופאים, אחיות ויתר הצוות הדרוש. בית החולים, שנקרא אז „בית החולים העירוני מס. 2" התחיל בפעולתו.

בו בזמן התחילו בשיקום „בית התמחוי" שהיה שייך לקהילה. הוא הפך למרכז: בו היה בית־אוכל לעניים, משרדי חברה־קדישא, חלק ממשרדי ועד הקהילה.

גם בתי־יתומים וגני־ילדים יהודיים היו בשטח פעו־לות העזרה של ה„ג'וינט" וקיבלו ממנו תמיכה. שוקם גם בית המרחץ היהודי. נוסף לכך, נוסד בסיוע ה„ג'וינט" הקואופרטיב „מכולת", שמתפקידו היה לד־אוג להספקת מזון לחבריו. החנות של „מכולת" היתה במרכז העיר.

כל אלו נתקיימו תקופה קצרה. ב־1924 הקיץ הקץ על כולם, והם עברו לידי השלטון המקומי. הד״ר חניס הורחק מפעולתו, ניתנה לו הרשות לפתוח מרפאה פרטית, מצוידת היטב, למחלות המין, שאז התפשטו מאוד ברוסיה. גם המרפאה לא נתקיימה בידיו זמן רב, הועברה לידי השלטונות, והד״ר חניס נאסר והוגלה לסיביר.

הסוף לכל הפעולה הציבורית הזו בא בליל השני לספטמבר 1924 עם המאסרים ההמוניים של הציונים במרחבי רוסיה. בי״ב נאסרו אז כ־40 איש, רבנים, עסקנים, חברי המפלגות הציוניות. לאחר חקירה בג.פ.או. חלק מהם שוחרר, ואחדים מאלה נדרשו להכריז בעיתונות על הסתייגותם מן התנועה הציונית, וחלק אחר נידון למאסר וגירוש לסיביר, ולאחדים מהם הוחלף הגירוש לעליה לארץ.

בראשית הדרך

ט"ו בשבט

מידת הנאמנות, האומץ והמסירות לציונות, שהצטיינו בהם הבוגרים היתה גם נחלת הילדים הקטנים, בני השכבה הצעירה.

לעיתים היה נדרש מהם יותר מאשר מהבוגרים, כי לא תמיד הסכימו ההורים להשתייכות בניהם לתנועה, ולהשתתפותם בפעולות — ולפעמים מחשש עוצם הקור, או מחשש של הפרעה בלימודיהם, וגם מאימת המשטר. והיו מקרים שההורים הוטרדו ע"י הג.פ.או. ב„אשמת" הילדים, והיה על הילדים לעמוד במבחן כפול, בקיום הצו הצופי של כיבוד הורים וכן בקבלת עול המשמעת של התנועה.

מבחינת הלימודים לא צדקו ההורים. הצופים ברובם היו תלמידים טובים, והם עמדו במבחן. יחד עם השמירה על הזהירות, שכפו עליהם תנאי המחתרת, ידעו למלא במידה רבה את התפקידים והמשימות שהוטלו עליהם, כגון: התמדה בהופעתם המדוייקת לפגישות, אף במקומות מרוחקים; השתתפות ערה בפעולות היחידה וגם בגיוס חברים חדשים.

בגדוד הצופים היה מספר ניכר יודעי עברית; רובם תלמידי „תרבות", מהם הורכבה פלוגת „נשר", שהתחילה את פעולותיה בעברית־הפקודות, המישחקים, השיחות והיומן ואפילו עתון היחידה נכתב בחלקו עברית.

התקרב יום החמשה־עשר בשבט תרפ"ג (1924), הוחלט לציין את היום באוירה חגיגית, בחיק הטבע, ולא בחדר סגור, בין הכתלים.

ע"י ה„שרשרת" נמסר לצופים „הקשר" סמוך ליום הפגישה (מטעמי קונספירציה). המקום היה מחוץ לעיר, הידוע בשם בלקי Балки ואלה הם ערוצים וגיאות עמוקים ומפותלים שהתהוו מחמת שטפונות והסחף באדמת־החמר. ערוצים אלה היו ידועים כמקומות סתר והתכנסות של חבורות פושעים וגנבים. עוד מימי הצאר היתה המשטרה עורכת שם לא ברצון את ביקוריה. אך היו שם פינות יפות, אשר הרהיבו את דמיון הילדים, וביום קיץ־טוב היה להקים שם מחנה צופים מוסתר מעין סקרנים.

מחוסר מקום אחר נערכה שם פגישת ט"ו בשבט. החורף היה עז, שלג רב כיסה את הכל. ודווקא סמוך ליום הכינוס גבר הכפור במידה ניכרת. בבתי־הספר בוטלו הלימודים למשך כמה ימים. היה חשש מוצדק שהצופים בגיל 12־14, בגלל עצמת הקור, לא יגיעו לחגיגת ט"ו בשבט.

גם באותו היום לא הלכו לבתי־הספר. והנה בשעת בוקר מוקדמת, הופיעו מעברים שונים הצופים על ציודם הדל למקום הפגישה. תקעו דגל, פינו מקום מהשלג, והבעירו מדורה. ורואה זה פלא, כולם באו. אף הקטנים והקטנות ביותר לא נעדרו. לא קל היה להם המאבק עם ההורים, עד שהתחמקו ויצאו מן הבית, ואחדים מהם — אפילו נגד דעת ההורים. בחיבה ובהערצה קיבל את פניהם המדריך; הוא ידע שיצטרך ללוות כמה מהם הביתה ולהשקיט את זעם האבות.

הפעולה נערכה לפי התכנית, מיפקד, התעמלות, שירה, סעודה, קריאה מהעתון ושיחה סביב המדורה.

מסביב הבהיק השלג, הכל היה לבן וקר. סביב המדורה ישבו כ־20 נערים ונערות משולהבי פנים מהכפור ומהחום, ובהבעת גיל הקשיבו לסיפורו של המדריך על ראש־השנה לאילנות, על תכנו של חג הטבע הזה. ואיך נוהגים לחוג ילדי ארץ־ישראל. סיפור זה שמע המדריך בזמנו, כשלמד בישיבה, בהיותו בגיל חניכיו, מפי המורה, מחבר הדקדוק, ש. ש. קנטורוביץ.

כחולמים בהקיץ היו הילדים בשמעם על ארץ רוות השמש, על צמיחה ופריחה בימי קור אלה, על כרי

---

* מתוך הספר „נפתולי דור" בהוצאת משלחת התאחדות צעירי־ציון.

דשא ירוקים, על השקדיה הפורחת ועל ילדי בתי־הספר היוצאים עם שתיליהם להעשיר את נוף המולדת בירוק.

כאחוזי חלום ירוק האזינו הילדים לסיפור האגדה על ט"ו בשבט, אשר בחורף שם, רחוק, רחוק.

הרוח גברה והשתוללה וסחררה את השלג מסביב. צופה תורן אילץ את עצמו להינתק מהמסובים, התרחק מהם כדי לתור את הסביבה ולהחליף את העומד על המיצפה.

בדרך המובילה לכפרים אצו עגלות־תורף. והנה מה זה? הצופה העומד על המשמר ועיניו פקוחות על הנעשה מסביבו, הבחין במשהו ירוק הנע במהירות בתוך הרקע הלבן. חלפה והתרחקה עגלת־חורף קלה ומהירה. על הצוארונים והשרוולים של הנוסעים בתוכה הזדקרו כתמים ירוקים — סימני הדרגות שענדו אנשי היחידה המיוחדת של הג.פ.או. ....

החגיגה לא הופסקה

„תרבות"

למרות מצוקת המחתרת הרחיבה התנועה הציונית את שורותיה. הודקו הקשרים עם מרכזי התנועה בחרקוב ובמוסקבה. מזמן לזמן היו מגיעות אלינו ידיעות על המתרחש בארץ. בימים ההם עדיין היו אפשרויות לעליה בדרך אי־ליגלית ואף ליגלית.

תפקיד חשוב להעמקת ההכרה הציונית ולשמירת הזיקה אל היהדות מילאה חברת „תרבות" בפעולתה הענפה במחתרת. אורגנה על ידה רשת של כיתות ללימוד השפה והספרות העברית. ילדים, נערים ובוג־רים, מתחילים ומשתלמים עסקו בלימוד עברית. כמאה תלמיד למדו את השפה בכיתות, מלבד אלה שלמדוה בשיעורים פרטיים, הוקם גם מעין סמינר להכשרת צעירים להוראה בעברית.

בעבודה למען השפה העברית גילו רבים אומץ־לב ומסירות רבה. שבעת מורים סיכנו את עצמם יום ביומו. כמוהם התלמידים וגם בעלי הדירות שנתנו מקום ללומדים. עמל רב הושקע בהקנית העברית על־ידי מארגני הפעולה ומנהליה; הם גייסו תלמידים לכיתות, העמידו להם מורים ודאגו להשגת כספים לכלכלת המפעלים.

תלמידי הכיתות לעברית שימשו מקור חשוב, ממנו שאבו כל ארגוני הנוער הציוני לזרמיהם את מרבית חבריהם.

נוסף ללימוד השפה העברית נערכו מפעם לפעם שיחות והרצאות על נושאים שונים חגיגות וימי זכרון. ה„ספריה" הנודדת העניקה ספרים לקריאה.

פעיליה הנאמנים של חברת „תרבות" ראויים לציון מיוחד ומקיף יותר. אני נזכר בהערצה באלה שנטו שכם ונשאו בעול הפעולות. מלבד המורים יש לציין את הדסה־רחל בירמן, שהיתה לה יד בכל מפעלי „תרבות" וכן משפחת אברהם קוסטוביצקי, שמסרה את דירתה לשיעורים ולפגישות, למרות שבחצר הבית גרו קומוניסטים. לא, פעם, בימי כפור עז, כשהתלמי־דים צעירים היו מגיעים אל הבית קפואים למחצה ורועדים מקור, היה קוסטוביצקי חולץ את נעלי הילדים ומשפשף את כפות רגליהם למען יחם לקטנים.

הפעולה העברית ושמירת הגחלת של תרבות ישראל שלא תיעקר כליל נעשתה בעיקר על־ידי „צעירי־ציון" — התאחדות, אשר שמו את כל מעיניהם בחינוך עברי של ילדים ונוער. פעולת השמד של ה„קומסומול" היתה כבר בשנים ההן בכל תקפה וגזלה מחיק היהדות המוני נוער יהודי. על כן נודעה חשיבות יתרה להקנית השפה העברית לאלה מילדי ישראל, שעוד ניתן להצילם משיני הקומסומול.

עם המאסרים ההמוניים של ציונים ועסקני „תרבות" בשנים 1925־192 עלה הכורת גם על הפעולה המבורכת של „תרבות" ב„דניפרופטרובסק".

„התחיה" ביקאטרינוסלאב

הימים ימי תהפוכות, מהפכות ומלחמת אזרחים ברוסיה. יהודי אוקראינה שותתו דם; הפרעות ביהודים לא פסחו אף לא על נקודת ישוב אחת.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914, נדדה משפחתי מעיר מגוריה בריסק־דליטא לוורחנה־דנפ־רובסק שבאוקראינה, ליד יקאטרינוסלאב, כיום ד"ק.

הייתי נער בן 8, עת פרצה המלחמה וזכורים לי שני מקרים מאותם הימים.

התפוצצות ענק במבצר שבבריסק, שכתוצאתה כיסו ביום קייץ בהיר עשן וחשיכה את העיר כולה ותושביה נמלטו על נפשם, מי ברגל ומי ברכב, והרכב — עגלות וכירכרות. לא ידעתי כמובן סיבתה.

והמקרה השני: בהתקרב החזית לבריסק, נצטוו כל תושביה לעזוב את העיר. צוו־גירוש זה היה מכוון בעיקר ליהודים שבמקום. רבים עברו לעיירות ולכפרים הסמוכים, מתוך שיקול של „עד יעבור זעם", ולא מעטים היו שלקחו את מקל הנדודים בידם ופנו לאוק־ראינה, הרחוקה מן החזית.

הרכבות היו תפוסות על ידי הצבא והדרכים מלאות שיירות חיילים וארטילריה, מחנה עצום נראה נע ביום ובלילה ללא הפסקה — מרחבי רוסיה לחזית, שהקיפה חיש מהר את כל פולין, גליציה ופולסיה.

בדרך לא־דרך, בעגלות, הגענו כפליטים למוזיר העיר ומשם הצליחה משפחתי לעלות על אניה שבנהר פריפט, שהפליגה לאורך נהר דנפר.

זכורני, כי שאלתי את אבי ז"ל, לאן אנו נוסעים? השיב לי: עוד לא החלטתי; נחפש מקום שבו נמצאים יהודים.

היו שיעצו לנו, לרדת לעיר קרמנצ'וג והיו שאמרו, כי י"ב עדיפה. פסק אבא: נרד באמצע הדרך, לעיירה שבין שתי הערים הגדולות וזו וורחנה־דנפרובסק.

היה זה מקום רחוק מן החזית. המלחמה שהחלה, כמעט ולא הורגשה שם. אבא, ששימש נציגו המסחרי של המפעל הידוע והגדול — „נבסקי זאווד" לנרות ולסבון שבפטרבורג — בפולין, בבסרביה ובפולסיה, חידש מגעיו עם המפעל והמשיך בעיסוקו הרגיל.

שתי אחיותי הבכירות, הגדולות ממני בשנה ושלוש שנים, נכנסו ללא־קושי לגימנסיה הממלכתית לבנות ועלי היה להתדפק על דלתות הגימנסיה הממלכתית לבנים.

ה„פרוצנטנאייא־נורמא" עוד היתה בתקופה ורק בהת־ערבות הנהלת המפעל הפטרבורגי, שאבא היה קשור בו, קיבלוני לגימנסיה ומצאתי עצמי במחלקה עם שני נערים יהודים נוספים בין 40 נערים מבני המקום. בהסכם מיוחד עם מנהל הגימנסיה, שוחררתי מכתיבה בשבת.

פרצה מהפכת קרנסקי בפברואר 1917 והעיר על תושביה, מפלגותיה והנוער שבגימנסיות — כולם התכוננו להפגנה הראשונה באחד במאי.

עת למדתי בגימנסיה, דאג אבא שאמשיך ברציפות ובשיטתיות בלימודיי היהודיים. כל יום היה בשבילי יום לימודים כפול: עד שעות הצהרים־בגימנסיה וב־שעות אחרי־הצהרים ב„תלמוד תורה". היה זה בית־ספר עברי מודרני, שלמדו בו עברית בעברית, גם תלמוד וגם תנ"ך. הורו בו מורים טובים שנתנו מלבם לעבודתם והם שנטעו תודעה יהודית בקרב התלמידים.

עם פרוץ המהפכה תפסה התחושה הציונית את מקו־מה המרכזי ב„תלמוד תורה", הודות למורים אחדים שהיו ציונים בכל נפשם. יומיים לפני ההפגנה הייתי נתון בלבטים קשים, באשר להשתתפותי אני בהפגנת אחד במאי.

בגימנסיה נדרשו כל התלמידים להופיע בהפגנה ולצאת בסך מן הגימנסיה אל מקום ההפגנה בעקבות הדגל האדום.

באחד הערבים נודע לי, כי תלמידי „תלמוד תורה" יוצאים גם הם להפגנה בסך ויניפו דגל כחול־לבן. מורי לעברית ב„תלמוד־תורה", שעמו קיימתי גם קשרי ידידות, ידע שעלי ללכת עם חבריי לגימנסיה ולא ביקשני לנהוג אחרת. גם בבית ידעו הוריי, שאני הולך להפגנה עם תלמידי הגימנסיה. אולם לפתע, בלכתי לגימנסיה ביום ההפגנה, הירהרתי: „הייתכן שתלמידי „תלמוד־תורה" יופיעו כשהדגל הכחול־לבן לפניהם ואילו אני בקרב גויים עם דגל אחר...?"

מבלי לשאול איש ומבלי שידע איש, חזרתי על עקבותי ופניתי בכיוון ל„תלמוד־תורה" שבקצה השני של העיר. שם קיבלוני בשמחה המורים והתלמידים וצעדתי בלבוש השרד של הגימנזיסט הרוסי בראש התהלוכה, כשדגל כחול־לבן נישא בידי.

ידעתי, כי בזה הרגע הייתי לציוני ובדמיוני כבר ראיתי עצמי בארץ־ישראל.

בבואי למחרת לגימנסיה, לא העירו לי דבר, לא המורים וגם לא חבריי התלמידים. יתר על כן, כעבור שבועות אחדים הוקם „לפי צוו" ועד תלמידים, „אור־צ׳קום", ומחלקתי בחרה בי כנציגה לועד זה. היה זה אחד הרגעים המפתיעים, כשהוזמנתי להשתתף בישי־בה משותפת של נציגי התלמידים עם כל המורים בחדר־המורים — זה החדר שבעיני התלמידים אמר גם כבוד וגם יראה...

השתתפותם של תלמידי „תלמוד־תורה" בהפגנת אחד במאי הביאה לידי התעוררות בקרב הנוער היהודי — התעוררות ציונית. יחד עם נערים ונערות אחדים, יזמנו הקמת אגודות־נוער. ואכן קמו שתי אגודות, לנערים לחוד ולנערות לחוד — „בני־ציון" ו„בנות־ציון", ומן המורים היו למדריכינו.

הנהלת „תלמוד־תורה" העמידה לרשותנו חדרים ואולמים וקמו מועדונים יפים, שריכזו עשרות רבות של בני נוער. תוך זמן קצר יצא שם לערבי השבתות, לנשפים הספרותיים, להרצאות בדברי ימי ישראל, לשיחות, כאשר במרכז הפעולה — הכנה לעליה ארצה.

היתה זו פעולתי הציבורית הראשונה — ואני אז נער בן 11—12.

האביב של מהפכת קרנסקי חלף, תרתי משמע, הגיע הסתיו, שהביא עמו את מהפכת אוקטובר ומיד לאח־ריה — פרעות ביהודים, שעליהן מנצח ה„צבא הלבן" והכנופיות המקומיות.

לא אשכח ליל חנוכה אחד, שבו היינו מכונסים ב„תלמוד־תורה", בנשף נפלא של הנוער, שהשתתפו בו גם ההורים ופרנסי העיר. דומני, כי שם נאמתי לראשונה בפתיחת נשף פומבי, ואחריי — ראש הקהי־לה היהודית ואחד המורים. התפזרנו בשעה מאוחרת ולא ניחש לבנו, כי עם הבוקר למחרת תיכבש העיר על ידי כנופיה מקומית של זובאנוק ותפיל כ־15 חללים וביניהם ראש־הקהילה, שהשתתף בנשף החנוכה ודיבר על ארץ־ישראל כמשא נפשו.

הכנופיה סיימה את מלאכתה תוך שעות מעטות, ולעיר חזר הצבא האדום, שבחסותו הביאו יהודי העיר באותו יום את הקרבנות למנוחת עולמים, בהלוויה המונית.

השלטונות בעיר התחלפו לעיתים קרובות, יום אחר יום, וקרה — פעמיים ביום אחד.

שכבנו לישון בבטחון־מה, שהעיר בידי הצבא הא־דום וקמנו, כשבדלת־הבית הולמים חיילים והן מן הצבא־הלבן או מכנופית פורעים מקומית.

זכור לי הסכם, שנכרת בין אבי ז"ל לבין שכננו בחצר, שבה התגוררנו, סגן מנהל הגימנסיה הממלכ־תית, שבנו שירת כקצין בצבא הלבן. וההסכם אמר: הצבא האדום כי ישלוט בעיר — יימצאו הם בביתנו ונגן עליהם; והיה, אם הצבא הלבן ייכנס לעיר, נהיה אנו בביתם והם יגנו עלינו...

היה מקרה, ומתוך טעות סבורים היינו, שזה עתה נכנס הצבא האדום לעיר, והם עברו מיד לביתנו. זה היה בשעות הערב והנה נקישות בדלת ופורצים פני־מה כמה חיילים והם מן הצבא הלבן... את אבא העמידו אל הקיר ובנס, בתוספת כופר־נפש, נשאר בחיים.

★

הפרעות תכפו והמשפחה החליטה לעבור לעיר גדולה יותר, ששלטון הצבא האדום בה יציב יותר וזו י־ב.

זוכר אני את היותי לבר־מצווה באותם ימים — ימי הפרעות, כאשר הגענו בקושי לבית־הכנסת. קראתי בהפטרה „ועמי תלואים למשובתי" [בפ' וישלח] במע־מד מניין יהודים.

שתיים היו המתנות, שאבא הגיש לי: תפילין בשקית רקומת־כסף ושעון־כסף שבלוח־הספרות א"ב ועל המכ־סה — משה רבנו ולוחות הברית. שני אלה נפלו בידי פורעים, ששדדו את ביתנו סמוך לכך.

שנתיים היינו בי־ב. הימים ימי הרעב הגדול באוק־ראינה ומלחמת האזרחים הגוברת. הצבא הלבן ברא־שותם של הגנרלים ורנגל וקולצ'אק עמד בחזית נגד הצבא האדום וגם נחל נצחונות וכל נצחון — פירושו: נחלי דם יהודי. בסביבת קיוב השתולל פט־ליורה. וביניהם — כנופית מאכנו, שעלתה על י־ב והחזיקה בעיר ימים אחדים.

פרוסת לחם כעוגה טעימה נחשבה ותפוחי־אדמה אחדים — מטעמי מלכים. החשיך היום, היינו נסגרים בבית ואין יוצא ואין בא.

זכור לי ליל־סדר פסח באותו זמן בביתנו, השולחן היה מכוסה מפה לבנה, ערוך כלים נאים, צלחות וכוסות כמקובל.

אבא ישב בראש השולחן ומסביבו — אמא, אחותי צילה ז"ל, רבקה אחותי ואנוכי. אבא קידש על ה„יין", — בקבוק קטן של לימונדה מתוקה בצבע ורוד, ה„תחליף" לארבע כוסות. לפניו — כמה מצות בצבע של פיח והמנה העיקרית — צלי של כמה תפוחי־אדמה.

מידי יום הייתי יוצא לשוק המפורסם שבעיר, לעזור לאבא ולאמא, שהחזיקו דוכן של סידקית על־מנת להתפרנס, לאחר שנותק הקשר עם המפעל בפטר־בורג. שעתיים־שלוש הייתי מוכר סידקית ובזמן הנותר שביום הייתי שקוע בלימודים, בבית־הספר וגם בשי־עור פרטי לעברית, ואברהם שלונסקי היה ממוריי. גם בימים קשים אלה לא כבה הניצוץ הציוני, שבו נדלקתי בורחנה־דנפרובסק.

השלטון הסובייטי הלך והתבסס וככל שגבר, נסגרו אחד־אחד המועדונים הציוניים ונפסקה כל פעילות ציבורית ציונית.

עוד נשאר לפליטה מועדון אחד ברחוב אופורנאיה 7, בביתו של פבזנר, בשם „ארץ ועבודה", שהופעל על־ידי חברי צעירי־ציון.

הגעתי למועדון הזה, שהיה בקרבת מקום מגורינו. מצאתי בו חבורה מפוארת של אנשים צעירים, מהם שהיו לאישים חשובים בישראל, ביניהם ישראל בר־יהודה (אידלסון) ז"ל, דן פינס ז"ל, דב שלונסקי ז"ל, וייבדלו לחיים ארוכים — אחיו אברהם שלונסקי, בבה אידלסון, אברהם לב, ורבים אחרים.

צעירים אלה היו אז בעיניי גדולים, בהשוואה לגילי — ואני כבן 14—15.

בעזרתם ובהדרכתם, יחד עם מספר נערים ונערות שהכרתים במועדון זה, הקימונו אגודת־נוער בשם „התחיה". בין חבריה היו אחדים שזכו לעלות ארצה, ונפגשתי עמהם כאן: הצייר אהרן אבני (קמנקוביץ) ז"ל, שנקמן מחברי „אפיקים" ז"ל, ויבדלו לחיים ארו־כים: המהנדס מ. גולדמן עובד ב„מקורות", המהנדס אברהם ארליך, ליזה יופיט ועוד.

אגב, אהרן קמנקוביץ (אבני) משך כבר אז במכחול ציירים. וכינוהו בשם „איליושא חודוז'ניק".

פעולתנו היתה בחוגים סגורים, על פי רוב בבתים פרטיים, שמענו הרצאות ועל כל אחד מאתנו הוטל להרצות. עלי הוטל לדבר על הרצל, ביום השנה לפטירתו.

ועוד ליל חנוכה בזכרוני — הפעם עליז ושמח ועל טהרת העברית, היה זה בבית הוריו של אברהם שלונסקי.

בחוץ שרר קור וכפור ושלג ירד הלילה ועמו עוצר. וקבוצת נערים ונערות מחברי „התחיה" הוזמנו לבי־תם של שלונסקי ללביבות. הקדמנו לבוא בטרם יכנס העוצר לתוקפו ועד שעות הבוקר המוקדמות בילינו בצוותא — בשירה עברית ובדיבור עברי והכל — בקול נמוך, שלא יישמע קולנו בחוץ.

רקדנו — וגם הריקוד היה חרישי. מארחינו, הוריו של שלונסקי ועמו אחיותיו ואחיו ז"ל — הבית כולו היה בית עברי, ספוג תרבות עברית ורוח המולדת — ארץ־ישראל.

זה היה ערב מלא אור ואוירה חמה לעומת חשכת הלילה והקור... שמעבר לקירות.

באותם ימים היה נטוש ויכוח בקרב חברי צעירי־ציון לקראת הועידה הכללית, שעמדה להיערך בחאר־קוב. נוצרו שני זרמים — זרם צ.ס. וזרם צ.צ. ב„הת־חיה" החלטנו להישאר בלתי־תלויים, לאחר ששמענו באסיפותינו הסברים והרצאות של נציגי כל זרם. הגיעה שעת הפילוג וקמו שתי מפלגות: צ.ס. — בראשותו של ישראל אידלסון (בר־יהודה) ז"ל וצ.צ. — עם אברהם שלונסקי ואחרים.

המועדון „ארץ ועבודה" עוד שימש את שתיהן, אולם לזמן קצר בלבד. הייתי עד, כאשר באחת השבתות לפני הצהריים באו שלושה אנשים מטעם השלטון הסובייטי, ביניהם בחורה יהודיה, וסגרו את המועדון סגירה של ממש — ביקשו את כולנו לצאת מן הבית והם סגרוהו במנעול משלהם ובחותמת של שעווה.

תם פרק המועדון, ששימש שנים אחדות פינה חמה יחידה לנאמני ציון. החברים המבוגרים החלו לרדת למחתרת, וכמה מבינינו, בני הנוער, עוד מצאנו מקום למפגשים באגודה הספורטיבית „מכבי", שפעלה זמן קצר עדיין בגלוי.

תמה מלחמת האזרחים, השלטון הסובייטי הלך והתייצב. הושג שלום עם פולין וכתוצאה ממנו איפשרו לפליטים לחזור לבתיהם.

ושוב באותה דרך, באניה לאורך הדניפר מי־ב עד קיוב, שבנו הביתה — לבריסק דליטא.

כחצי שנה נאלצנו לשהות בקיוב, עד שהשגנו הרשיונות הדרושים לפליטים לחזור לבריסק. סוף־סוף הגיע היום המקווה והגענו ברכבת לתחנת הגבול, לרובנה. ביקורת קפדנית נערכה על ידי נציגי השל־טון הפולני ושניים מבני המשפחה נעצרו ליום תמים לחקירה — אחותי צילה הבכורה כבת 18 ואנוכי כבן 15.

חוקרינו דרשו מאתנו הודאה, שאכן נמנינו עם הקומסומול וניסו ל„הוכיח", שאכן ראו אותנו פעילים בקיוב. לא העלו דבר ושוחררנו. בסוף 1921 שבנו לבריסק, בה שהיתי עוד שלוש שנים ובסוף דצמבר 1924 — עליתי ארצה.

★

בן 8 הייתי עת עזבנו את העיר ובן 15—16 — עת חזרנו אליה. צעיר לימים אך שבע־נסיון־חיים, חיי־מצוקה ותלאות ובלבי ביטחון כי אגיע ארצה. ואכן זכיתי ועליתי.

הפרידה מהוריי ומן הבית היתה קשה למדי.

אבא ז"ל היה איש חסיד, ממקורבי הרבי של סטולין. בכל ענין — בעצת הרבי שאל. היה איש דתי, אולם לא קנאי, וכן אמי ז"ל. הבית היה בית דתי. דאגתם המתמדת של אבא ואמא לי כבן וכבן־זקונים היתה לחינוכי העברי. בכל הזמנים אף הקשים ביותר, לא הייתי חפשי מלימודיי העבריים ובידי טובי המורים.

בשובנו לבריסק, שהיתה לחלק מפולין, היתה שפת הארץ פולנית. המצב הכלכלי בבית היה בכי רע וידעתי, כי עלי להרוויח את לחמי, כדי שאוכל לעלות ארצה. למדתי פנקסנות בבית־ספר פולני, הצטיינתי בלימודים ועם קבלת ה„דיפלומה" כפנקסן מוסמך, השגתי עבודה באחד מבתי־המסחר הגדולים ביותר ובו בזמן המשכתי את לימודיי הכלליים על טהרת הרוסית כאקסטרן וצברתי סכום כסף הדרוש לעליה ארצה. בבית ניסו להביע התנגדות לעלייתי, שהרי לא רצו בפרידתי ומה גם שהיו רחוקים מן התחושה הציו־נית.

באחד הימים אמר לי אבא, שהוא מקבל את הגזירה, גזירת עלייתי וגם יברכני. לא ידעתי אז פשר הדבר. סיבת המיפנה ביחסו של אבי נודעה לי רק בשנות השלושים, עת אבא היה בארץ [הוא בא על־מנת להשתקע, היה בביתנו שנים אחדות, אולם לצערנו לא יכול היה להסתגל לחיי הארץ מתוך געגועים ל„שטיבל" שלו ולסביבתו — וחזר. ולא ידענו, כי חוזר הוא לגיא השואה. הוא נספה בגיטו בריסק בידי הנאצים. אמי ז"ל נספתה בתאונת־דרכים בשנה הרא־שונה לעלייתי ארצה], נודעה לי סיבת המפנה ביחסו של אבי.

ובכן, בשהות אבי בארץ־ישראל, התברר לי, כי בטרם עליתי ארצה הלך אבא, לפי בקשת אמא, לשאול בעצת הרבי וזו היתה תשובתו:

„אם בנך רוצה לעלות לארץ־הקודש, אל תפריע לו".

מכאן פשר השלמתו עם „הגזירה" וברכתו לדרך...

ביקורי בדנפרופטרובסק בשנת 1958*

באוגוסט 1958, בדרך מייסק למוסקבה, ביקרתי בדנפרופטרובסק, כדי להיוודע על גורל קרובי, שלא ראיתיה למעלה מעשרים שנה, מאז נאסרתי והוגליתי לסיביר. מתחנת הרכבת פניתי לפרוספקט על שם קרל מרקס, לשעבר: הפרוספקט על שם יקאטרינה (השניה). הרחוב היה יפה, הרבה בתים חדשים רבי קומות היו בו, ורק פה ושם נשארו בתים מהשנים הקודמות בצורתם מאז, כמו למשל, בית חרעניקוב, בפינת רחוב פרבוזבאנובסקאיא צצה ככר לא־גדולה כשהחשמלית עוקבת אותה. כן מצאתי עוד חידושים נוספים אחרים. לאחד מהבתים בפרוספקט, שנראה לי כמוכר, נכנסתי ושאלתי מהשכנים אם גרה שם משפחת יודלסון. נעניתי שעלי לחכות קצת וכעבור זמן מה יצאה לקראתי אחת מהאחיות, מניה (בדירה גרו שלש האחיות יודלסון, בנותיו של הנדבן הידוע יודלסון), שלא האמינה למראה עיניה בראותה אותי. האחיות עזבו את דנפרופטרובסק עם בוא הגרמנים ולא היו להן כל ידיעות על גורל קרובי.

לאחר פגישתנו הנרגשת, הלכתי לרחוב פוליצייסקאיא, עכשיו קורולנקו, שבו גרנו קודם. לא נתנו לי להיכנס לדירה, הנשים שהיו בחצר, לא הכירו אותי וכן לא ידעו כל דבר על בני משפחתי, כי גם הן עזבו את העיר עם בוא הגרמנים. ברחוב אופראבסקאיא, עכשיו — איספולקומסקאיא, בסמוך לדירתנו היה בית־כנסת „סולדאטסקאיא". חשבתי, אולי אוודע שם על גורל משפחתי. בבית־הכנסת, שהותאם למגורים, גרו כמה משפחות וגם שם לא נודע לי שום דבר. ברחוב נאגורנאיא, גם כן בבית־כנסת שהותאם למגורים, מסרה לי אשה אחת שגרה שם, שעלי ללכת לרחוב יורדאנסקאיא. שם נמצא כעת בית־כנסת, ואולי אקבל שם ידיעות כלשהן. הלכתי לרחוב הזה, וסמוך לנהר דנפר, בבית קטן, בן קומה אחת היה בית־הכנסת (בזמן ביקורי התפללו בו). השמש שגר במרתף בסמוך למקום, הסביר לי, איך להגיע למקום האקציה ב־1941.

עליתי על החשמלית. מהמכון למיכרות פנתה החשמלית למקום שקראו לו קודם קייטנות העיר Город-ские дачя כל השטח הזה היה בנוי בתכנון יפה, הרחובות רחבים ויפים והבתים בני קומות אחדות. בתחנה הסופית הסבירו לי, שעלי ללכת עוד מרחק ניכר, עד שאגיע למקום ההריגה.

לבסוף הגעתי למקום. זה היה גיא עמוק וארוך, שלפניו במדשאה הקטנה והמוזנחת, עמדה מצבה פשוטה עם הכתובת ברוסית: „פה נפלו מידי קלגסי היטלר בשנת 1941 אזרחים סובייטיים". זה היה הכל ולא יותר. אפשר לתאר את מצב רוחי. דמעות רבות שפכתי במקום זה, אחר כך חזרתי.

למחרת היום הלכתי לבית הקברות היהודי. התברר, שהוא הועבר לצידה השני של הדרך, כי שטח בית הקברות הישן היה דרוש לשם הרחבת שדה התעופה המקומי... בזמן בקורי שם, הייתי עדה לגידור סביב קברו החדש של הרב פנחס גלמן ז"ל, שאת עצמותיו העבירו לבית הקברות החדש, מבית הקברות הישן שם נקבר במותו. הכרתי את הרב גלמן עוד מילדותי, כי לא פעם היתה שולחת אותי אמא לשאול אותו „שאלות". רציתי לדעת איפה נקברה אמי החורגת, שחינכה אותי בילדותי, לאחר שדפדפתי בספר הקבורים, נוכחתי לדעת כי הרישום שם התחיל מ־1950, אמי החורגת נפטרה ב־1941, זמן מה לפני בוא היטלר.

באחד מהימים הבאים שוב ביקרתי בדירתנו לפנים; הפעם נתנו לי להכנס לאחר שאמרתי, שאני נמצאת

---

* בתיה ריסקינד־ברקובסקיא — אסירת ציון וגולת־ציון. היא נאסרה ב־1924, המשיכה אחרי שחרורה לפעול במחתרת הציונית ונאסרה במוסקבה ב־1935. אז הוגלתה לאסיה התיכונה וכעבור שנתיים נכלאה במחנה ריכוז בקצה צפון־סיביר (קרוב לקמצטקה) שוחררה מן המאסר ב־1945, אך הורשתה לחזור למוסקבה רק ב־1955. אחרי עשרים שנות רדיפות, עלתה לארץ ב־1967.

כאן באופן זמני ורוצה רק לראות את מקום מגורנו לפנים. בדירה גרו יהודים, והיא היתה משופצת ומ־רוהטת יפה. מפי השכנים נודע לי, כי בני משפחתי לא התכוונו לעזוב את העיר. עדי ראיה מסרו שהיו אוספים את היהודים, מובילים אותם לבתיהם, גוזלים מהם את חפצי־הערך, עד כמה שהיו בנמצא, ואחר כך לקחו אותם למקום ההריגה. מפי אחת מהאחיות יודל־סון שמעתי, שהיא עצמה נפגשה עם אשה אחת, שבזמן היריות נשארה חיים בבור, יצאה בלילה מתחת ההרו־גים, הגיעה ברגל למכרים בכפר וכך נשארה בחיים.

מהשיחות שניהלתי עם מכרי בעיר, נודע לי שהאנ־טושמיות חזקה שם, ביחוד מצטיינים בזה האוקראינים. לא פעם אומרים הם ליהודים בגלוי: „חבל שהגרמנים לא הרגו את כולכם". נמסר לי כמו כן, שהאכרים היו „ברצון" מסתירים יהודים שהיו באים אליהם להנצל, ולאחר שהיו לוקחים מהם את חפציהם ודברי־הערך, היו מוסרים אותם לגרמנים.

ארבעה ימים, ימי תוגה ואבל, ביליתי בד־סק משם יצאתי למוסקבה.

מתוך שיחה של אברהם שלונסקי

עם עורכי „ספר יקאטרינוסלאב דנפרופטרובסק":
הרב ד"ר צבי הרכבי ויעקב גולדבורט

י־ב אינה עיר שנולדתי בה. היא עיר שהתגוררתי עם הורי, שעקרו ממושב מולדתי, קריוקוב, פרבר של קרמנצ׳וג, היושבת כי־ב על גדת הדנפר, לאחר הפרעות של שנת 1905. הייתי אז בן 5, בי־ב ישבנו כט"ז שנים, עד עלייתנו לא"י.

קרמנצ׳וג היתה עיר חסידית של „שפיץ"־חב"ד, זרם בחסידות שמשפחתנו היתה קשורה בו. אבי בקיא גדול היה בתורת חב"ד מנעוריו, גם משכיל גדול בספרות העברית החדשה, הצטיין בכשרונות מוסיקליים (הלחין, בין השאר, את המנגינה ל„שחקי שחקי" של צ׳רניחובסקי). איש התרבות העברית והכללית ועם זה בעל רגשות רליגיוזיים, מין דתיות שבאה עליו ב„התקפות" פעם בפעם. לאמי היו נטיות לסוציאליזם.

לאחר הפרעות של תרס"ה, לרגל המצוקה הכלכלית, עברנו לי־ב, שבה נעזרנו ע"י קרובי משפחתנו, משנש־תקענו.

בית־אבי היה בית לאומי־ציוני, וכל זמן שנערים היינו, בלי כל קשר למפלגה מסויימת. בבית כיבדו את המסורת, שמרו על החגים וכו׳, אך בעניינים של כשרות, למשל, לא דקדקו ביותר. כמה שנים, והם שנות ילדותי, גרנו בבית אחד עם קרובנו הרב לוי־יצחק שניאורסון, רבה של י־ב, דלת מול דלת. למדתי ב„חדר" אחד עם בנו מנדל (אז קראנו לו „מאקה" והוא הרבי מליובאוויטש דהיום). הייתי שרוי שעות מרובות בצל קורת ביתו של הרב ונתבשמתי מעולמה והווייתה של החסידות החב"דית; היתה לי זו גירסא דינקותא שלי, עולם ילדותי, והיא נותנת בי אותותיה עד היום, בהתרוצצות הפנימית, באי־השקט בנפשי. זוכר אני, כי יום אחד בימי הילדות ההם, הפסקתי לאכול בבית אמי, מפני ש„זה לא די כשר", ואכלתי אצל הדודה חנה, אשתו של הרב לוי־יצחק שניאורסון.

לימים עקרנו דירתנו לחלק אחר שבעיר ושקעתי בעולמו של אבי. היתה לאבי ספריה גדולה ובה, נוסף על ספרים תורניים, הרבה ספרי חול בעברית וברוסית ובשאר שפות שאבא שקד על לימודן. הושפעתי מאווירה זו של ספרים, ספרים, ספרים. זוכר אני, כי בהיותי לבר־מצוה, השתתפו בחגיגה שני הרבנים של העיר — הרב גלמן (מתנגד) והרב שנאורסון (חב"ד). מהראשון קיבלתי במתנה את שיריו של אד"ם הכהן ומהשני את ה„תניא" — סמל הנטיות שבנפשי, שהיתה מבושמת משני עולמות.

עם הגיעי למצוות, עמדה השאלה היכן אמשיך

לימודיי. אבי רצה להכניסני, לשנה אחת, לישיבה שבליובאוויטש, כדי שאשהה באווירה המיוחדת ההיא ואזכרנה בנפשי. אמא התנגדה לכך, היא רצתה שאלמד באחת הגימנסיות שבעיר. אך אבא לא רצה שאתבולל באווירה של מוסד גויי, והפשרה היתה שאסע לא״י ללמוד שם בגימנסיה העברית שבתל־אביב, שנקראה אז בשם „הגימנסיה של יפו״. לשם נסעתי בתרע״ג. רק שנה אחת למדתי ב„הרצליה״, כי בימי הפגרא חזרנו, אנו הנערים שנשלחו לת״א מרוסיה, מאוקרא־אינה וכו׳, איש לביתו על מנת לחזור בתום ימי החופש לת״א. אך לחזור לא יכולנו. הימים ימי 1914, ימי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ולאחר שנה, נכנסתי להמשיך לימודי לגימנסיה של פ. כהן, שעברה מוילנא לי״ב. גימנסיה זו היתה יהודית, דהיינו: אמנם, שפת הלימודים היתה רוסית, אך כל תלמידיה יהודים היו וכן רוב המורים, פרט למורי המקצועות „הספצי־פיים״: היסטוריה וספרות רוסית. כאן המורים היו „מטעם״, מטעם הרשות, וכמובן רוסים כשרים... בין המורים העברים היו המשוררים: יעקב לרנר, י. ל. ברוך, והסופרים־הפדגוגיים: פנחס שיפמן ונח פינס ועוד. מבחינה פורמלית היתה זו גימנסיה כדת־וכדין בימים ההם ברוסיה הצארית, אבל היתה בה מגמה יהודית־לאומית, ואפילו רוח ציונית, בעיקר בהשפעת התלמידים וההורים. המנהל השתדל להס־תגל לשלטונות על מנת להבטיח קיומה (היו גם מורים סוציאליסטים בסתר, ואפילו אחד, בראון שמו, שלימים נתגלה כי הוא קומוניסט).

היינו כמה תלמידים, שידעו עברית היטב ואלו דיברו עברית ביניהם. כשנתחוללה המהפכה במהדורה הראשונה, מהפכת פברואר, והיתה התעוררות לאומית בקרב המיעוטים, נתארגנה בגימנסיה שלנו חבורה של יודעי עברית, וכיון שהיו גם מורים יודעי עברית, היינו עונים על שאלותיהם במחלקה בעברית. ואפילו ועד־לשון משלנו יסדנו שם, כדי להכין רשימת מונחים בחשבון, בהנדסה, בפיזיקה ועוד... עם המהפכה של תחילת 1917 גברה הפעילות הציונית בקרב הנוער (אנו היינו „פרחי־ציון״). ועד מהרה יסדנו מועדון ציוני, רב פעולה ורב קהל, פיתחנו פעולות תרבותיות שונות. במשך הזמן הזדהינו עם „צעירי־ציון״ (צ. צ. וצ. ס.). הפעילים במועדון זה היו, יחד אתי, דן פינס המנוח, שבא עם הפליטים מוילנא וכן אהרון בקר, שהיה אגב מחניכיי. הימים היו ימי ריתחא והתלהבות, שהתבטאו, כמובן, גם בוויכוחים סוערים. בעת ההיא נקלעו לי״ב משוררים צעירים — יצחק למדן ושמואל הלקין, שכתב אז שירים בעברית, גם ביידיש; וכן נתגורר אז בי״ב גם פרץ מרקיש, שלעומת „משיכתי העברית״ היה הוא משכו ליידיש. הלקין היסס, ויום אחד אמרתי לו: אין עתיד לעברית בארץ הזאת, עתידה היא בארץ־ישראל, ועליך לבחור: או לעשות כמוני וכמו למדן ולעלות עלית חלוצים לא״י, או להשתקע ביידיש, שגם המשכה לוט בערפל... הוא בחר ביידיש והלך אחרי מארקיש, ורק בנס ניצל מסופו של מרקיש וחבריו. לימים, כשהייתי במוסקבה, נזדמנתי עם משורר יידי חשוב, שהיה חברו של הלקין בגלות וורקוטה, והוא שסיפר לי על שנותיו שם בגלות, ועל ימיו האחרונים אחרי הרי־הביליטציה: עוד חלום אחד יש לי — אמר ש. הלקין — להפגש שום עם שלונסקי ולהכות על חטא ולהתוודות לפניו, עד כמה צדק אז הוא וכמה טעיתי וחטאתי אני...

באותם הימים התחלנו במצוות ההכשרה לעליה. אז החל להתייסד „החלוץ״ ובין ראשי היוזמים היה דן פינס. הוא נסע מי״ב למקום שנסע ואנו המשכנו במאמצי העליה לארץ. נסענו, חבורה שלימה, נסיעה הרפתקנית למינסק „ללמוד שם בפקולטה ליידיש״, שנוסדה כביכול באוניברסיטה דשם. כמובן, לא למדנו באותה „פאקולטה״. תחת זאת, לילה אחד עברנו את הגבול והגענו לעבר השני, ומשם, בגלגולים ותלאות, לוורשה. בפעם הראשונה נפגשנו עם הגיטו, עם יהודים במלבושיהם המשונים בעינינו, הכובעים הקט־נים, תנועותיהם הפזיזות, דיבורם החטוף והקולני. הפגישה היתה לנו לתדהמה, ורק לאט־לאט התקרבנו ונתחבבנו זה על זה. לאט־לאט יכולנו להבין את כל הסגולי והיקר הגלום ביהדות גיטו זו. והרי אנו גם טיבה של עיירה לא ידענו. היינו ילדי עיר, ועיר של דרום רוסיה, שגם יידיש לא היתה רווחת בה הרבה. אך אודיסה של מנדלי ושל ביאליק — ולא רק אודיסה של אחד־העם וקלוזנר — האצילה על עירנו מאורה היהודי החם, עם כל התוצאות מזה.

לוורשה הגענו בימי ה„סטאפ אמיגריישן״, של אחד המאורעות שבהם נרצח ברנר, ב־1921. לפני צאתי משם, פורסם שירי הראשון. כשנתחדשה עליה הסר־טיפיקטים, עליתי לא״י.

י״ב רק פעם נזכרה באחד משיריי, שם קראתיה „עיר מיוללת״ — על שם היללות שבהן הגיבו יהודי־י״ב על הרצח והשוד בימי מכנו ודניקין...

ת״א, ניסן תש״ל
בית א. שלונסקי
נרשם ע״י יודן הרכבי

השואה

הרב ד"ר צבי הרכבי

השואה בדנפרופטרובסק

... Здесь
Кипела кухня адова гестапо
И пруская воинственная спесь
гнала людей на смертные этапы ...

(Марк Шехтер)

...ההרוגה עליך
ונחשבת כצאן טבחה
זרויה בין מכעיסיה...
...למען קדושים מושלכים באש...

(מתוך הושענות להושענא-רבה)

השואה בד״ק, כשואה בשטח כיבוש הנאצי בבריה״מ כולה — תמונה אחת להן. גם כאן כמה עילות ללכידת יהודים במלכודת הגרמנים. הסכם מולוטוב־ריבנטרופ — לאמיתו של דבר: סטאלין־היטלר — גרם השתקה מוחלטת בבריה״מ של זוועות הגרמנים כלפי היהודים בשטחים שנכבשו על ידם. על־ידי־כך לא ידעו היהודים עליהן, או ידעו מעט מאד. ויש שלא האמינו לידיעות שהסתננו, בזכרם את הגרמנים משנת 1918, „משליטי הסדר באוקראינה". וכן פעל כאן יחס קדום של כבוד לעם „התרבות, הסדר, המדע, הספרות, הפילוסופיה". היהודים בחלקם לא היו להוטים לפינוי, ומהם ראו בנפילה בידי הגרמנים — דרך לשיחרורם מן המשטר הסובייטי. כמובן, הקולר תלוי בצווארי המשתיקים. כך היה בכלל לפני הכיבוש, וכך בד״ק (והדברים מפורטים ביומנה של לייקינא)[1].

מחוסר סטטיסטיקה קשה לקבוע במדויק, כמה יהודים היו בד״ק עם פלישת הגרמנים. האוכלוסיה היהודית גדלה באופן מתמיד וד״ק משכה אליה יהודים מן הסביבה הקרובה והרחוקה עד הרגע האחרון. המספרים משוערים על כך, כשהגדול שבהם הוא: 150,000 יהודים בד״ק על סף השואה.

ד״ק היתה רחוקה מחזית המלחמה ולכן נראה היה, שלא נשקפת לה כל סכנה. אבל המפלות של הצבא האדום וחדירת הגרמנים לפנים אוקראינה שינו את המצב, והתחילו לדבר על פינוי. בסוף יולי 1941 לאחר המפלות על־יד אומן, התחילו בפינוי המוסדות ובתי־החרושת מהעיר ואיתם — הפקידים הבכירים והפועלים החיוניים. כן פונו בקצב ההולך וגדל אנשי המפלגה, עובדי מנגנון חשובים, משפחות המגוייסים לצבא, וביניהם גם יהודים לא מעטים. עם התקרבות החזית לעיר, ועם ההפצצות הראשונות בראשית אוגוסט, התחילו התושבים הלא־יהודים, ביחוד האוקראינים, לדבר בגלוי, שכשיבואו הגרמנים, הם — האוקראינים — יעשו את החשבון עם היהודים, וכדומה. היחס השתנה לרעה והדבר גרם לפחד ולדאגה, גדל הרצון לעזוב את העיר. אבל זאת קשה היה כבר לבצע. מקומות ברכבות היו מעטים, כי רבו הרוצים לצאת. גם החזית הקרובה מנעה תנועת רכבות כרגיל, בגין ההפצצות של הגרמנים נמנעה יציאת רכבות ביום. חיפשו מוצא אחר — היו שקנו או שכרו עגלות לשם כך; אבל רבים מאלו לא הספיקו להרחיק לנסוע. היו שחזרו לד״ק, חלק נפל בידי האיכרים האוקראינים, ששדדו והרגו את היוצאים וחלק נפל בידי הגרמנים שהספיקו להשיגם. רבים מהיהודים היוצאים השאירו חלק מרכושם אצל שכנים, בתקווה לקבל אותו מידם, לאחר שיחזרו לעיר... הפינוי הרשמי כוון בחלקו הגדול לאורל ולאסיה התיכונה, שמה הועברו בתי־החרושת, ובחלקו הקטן — לקאווקאז, דרך הנמלים בים האזובי. מהם נפלו רבים בידי הגרמנים, לאחר שאלו כבשו גם את קאווקאז. מעטים מאלו שהועברו לקאווקאז הספיקו לצאת משם, מי לאסיה התיכונה ומי לגרוזיה השכנה.

כמה מיהודי ד״ק פונו ע״י השלטון וכמה פינו את עצמם למרות הקשיים, שוב אין בידינו מספרים מוס־

מכים ומספר הנשארים נע במקורות השונים בין — 10,000—60,000. ויש לסמוך על המספר שרשום במס־מך הגרמני־הפנימי: למעלה מ־55,000 הרוגים והם הנשארים. לאלו שנשארו בד־ק, יש להוסיף את היהו־דים שעברו אליה מהעיירות בסביבה, הן מפחד הגר־מנים והן מפחד התושבים הלא־יהודים, בסמוך לכי־בוש ואפילו לאחריו. דבר אחד ברור: מי שנשאר — נשמד, פרט ליחידים ממש, שהידועים לנו בשמותיהם הם: 1) מונין השמש, 2) רחל בת יצחק לייקינא (או שהיא רוזה לייקינא בעצמה או אחותה, שלא נזכרה משום מה ביומן); 3) סופיה בת וולאדימיר לייקינא (קרובת משפחה של הנ״ל, שמא אשת אחיה שנספה); 4) נח לוריא; 5) חוה (ייעווא) צ׳ברניצקאיא; 6) הרו־פאה ד״ר רוזה לייקינא (אם אינה רחל הנ״ל).

בימים הראשונים לאחר כיבוש העיר ע״י הגרמנים, לא נוקטו באופן רשמי כל נגישות ביהודים. אמנם, חיילים גרמנים לא מעטים ביקרו בבתי היהודים, שדדו וגזלו, חמסו ואנסו ובמקרים לא מעטים גם הרגו. הטענה היתה: מחפשים קומוניסטים, אנשי השלטון הסובייטי. לא במעט נעזרו הגרמנים ע״י השכנים הלא־יהודים, ברובם אוקראינים, שבהזדמנות זו היו „נוקמים” בשכנים היהודים וגם גזלו ושדדו מהם, יחד עם הגרמנים או בלעדיהם. היו מקרים, שלרגל הלשנה, לוקחו יהודים למשטרה הגרמנית בדרישה לשלם דמי כופר, ובדרך זו נשדדו. בקצות העיר לא מעטים היו גם מעשי־רצח, ע״י התושבים הלא־יהודים. הדבר גרם לכך, שרבים בחרו להעתיק את מקום מגוריהם לאזורים אחרים, בקרבת מרכז העיר, לקרוביהם, בכדי לא להיות בודדים בין הלא־יהודים. בהעתיקם מקום מגוריהם, היו מוסרים לשכניהם את חפציהם לשמירה עד יעבור זעם, וכך עבר רכוש רב לידי הלא־יהודים. עם זה יש לציין, שנמצאו בין הלא־יהודים שנתנו מחסה וסיוע ליהודים שכניהם, למרות הסכנה הרבה שהיתה כרוכה בזה.

מחסור רב היה בצרכי אוכל, ומובן שבגלל כך סבלו ביחוד היהודים, כי ללא־יהודים היו קשרים בכפר. לעומת זאת, לא מעטים מבין יהודי ד־ק נענשו קשות כשנתפסו במסחר עם האיכרים. בימים אלו וכן אחר כך, עזבו אחדים מן היהודים את העיר והלכו להס־תתר אצל האיכרים בכפרים. דבר זה היה יותר קל לנשים, מהן שהיו דומות לנוצריות, ולא לגברים, שאפשר היה להכירם כיהודים, כי נימולו, ובאמת מספר קטן מהם ניצל. והיו מקרים לא מעטים, שהאי־כרים או השכנים שאצלם הסתתרו יהודים, לאחר שקי־בלו הכל מידיהם, מסרו אותם לגרמנים או שהיו הורגים אותם בעצמם.

כעבור זמן מה לאחר הכיבוש, הוציאו הגרמנים פקודה, שלפיה היה על היהודים לענוד מגן־דוד על טלאי צהוב בשרוולם. ב־8 באוקטובר נצטוו יהודי ד־ק להכניס לקופת המפקדה הגרמנית סך של 25—30 מיליון רובל (הידיעות על גודל הסכום מפי העדים שונות הן). היות והיה צורך איך־שהוא להטיל ולגבות סכום זה בין יהודי ד־ק שנשארו בה, הוקם מעין „ועד העדה” שיטפל בכך. בראש „הועד” הועמד המשפטן גרנברג (?). נקבע מעין משרד ברחוב חארקובסקאיא, וכל אחד חייב היה לקבל מ„משרד הועד” פתק, שלפיו היו מקבלים ממנו את הסכום שהוטל עליו. התשלומים התחילו מ־10 באוקטובר וכנראה שעד יום האקציה הכניסו חלק מיהודי ד־ק כסף על חשבון קונטריבוציה זו, שהוטלה, כ„עונש על פשעי יהודי העיר כלפי השל־טון הגרמני”...

האקציה

ב־11 לאוקטובר נצטוו כל הנהלות הבתים להמציא רשימות מדויקות של היהודים, שנשארו בהם ומיד באה פקודה, שעליהם להתייצב ב־13 לאוקטובר ע״י ה„אוניברמאג” שבפרוספקט, „לשם העברתם למקום אחר להגנתם ובטחונם”, ועליהם לקחת איתם צרכי־מזון ודברי־ערך. רבים האמינו לתומם בהודעה זו. בבואם למקום הריכוז, שדדו מהם את הדברים שה־ביאו איתם, העלו אותם על מכוניות והובילום לקצה העיר, ע״י ה„אינסטיטוט לתחבורה”, למקום הנקרא городские дачи ושם, באחד הגיאיות העמוקים, הוצאו לטבח. זה נמשך גם למחרת, ב־14 לאוקטובר,

ולפי לייקינא נהרגו באותם שני הימים כ־38 אלף יהודים.

רבים מיהודי ד־ק התחילו להתרכז ע״י ה„אוניבר־מאג״ עוד ביום ה־12 לאוקטובר, מפחד אנשי המשטרה והשכנים, שהתחילו להתנפל ולגזול מרכושם, בחשבם שבמקום הריכוז יהיו בטוחים יותר. הדבר גרם לכך, שהתאריך 12 לאוקטובר נחשב בכמה מקורות כיום הראשון של האקציה. מתוך רבבות הרוגים, רק בודדים הצליחו כנראה להציל חייהם. יש לציין, כי אנשי המשטרה האוקראינית התנהגו באכזריות מיוחדת כלפי המובלים לטבח — גזלו, היכו והתעללו.

לייקינא ביומנה מתארת בפשטות הכל, את החר־דות, את פקודת הגרמנים להתיצבות היהודים, את ההרג ומה שאחריו. לפי „לוח גבלס״ — קביעת חגי ישראל כמועדים לאקציות — נקבע יום שמיני עצרת תש״ב כיום הטבח הראשון והמשכו־סיומו בשמחת־תורה (13—14 באוקטובר 1941) [2].

לפי מקור גרמני [3] פעלה בד־ק איינזאץ־גרופה בפי־קודו של ס״ס בריגאדיר אוטו האש.

נח לוריא מסר עדות בעל־פה לועד האנטי־פאשיסטי והרי היא כלשונה:

В Днепропетровске, вблизи транспортного института, они (немцы) расстреляли и бросили живыми в огромные овраги 11.000 женщин-стариков, детей ...

[בד־ק, בקרבת „המכון לתחבורה״, הם (הגרמנים) ירו וקברו חיים בגיא ענקי 11,000 נשים, זקנים, ילדים (יהודים)...] (דו״ח משפט נירנברג, 1947, עמ׳ 47, חלק ו.)

לאחר השואה, בשוב הפליטים ממקום פינויים, לעי־רם ד־ק, נתקלו, כמו במקומות הרבה, באנטישמיות אוקראינית, בסירוב להחזיר להם דירותיהם ורכושם. ב־1947, 50 משפחות מאזור ד־ק ביקשו, משום סיבות אלו לעבור... לבירובידז׳אן ובאו לשם במרוכז (באשא־לון)....

כמה יהודים נרצחו בד־ק? בסמוך לשואה היו, כאמור, כ־150,000 יהודים. כך כותב ס. ארטנברג (אייניקייט, 27.6.46, „דניעפּראָפּעטראָווסק״. מאמרו מו־בא כולו בספרנו בתרגום). וכן הוא מספר שם, שהצבא האדום מצא בעיר 10—15 יהודים שנותרו בחיים. (ויש, כאמור, שממעטים מספר זה עוד יותר). היהודים שנלכדו בעיר הושמדו כליל — על כך אין חולק.

בנוגע לאקציה הראשונה — המכרעת, רוב המקורות מציינים את התאריך: 13.10.41 והוא יום שמיני־עצרת תש״ב. ויש שמוסיפים גם את היום הקודם: 12.10.41, כתחילה והוא יום הושענא־רבה. וארנבורג, הנוקט בתאריך 10.10.41 במאמרו (אייניקייט, 27.12.42), השתבש, כי בסמוך למאורע כתב, מעבר השני של קווי החזית.

במספר ההרוגים, יש ידיעות שונות, החל מ־10,000 ועד 55,432. נוסף לאקציה הראשונה באו אקציות נוספות והריגות לעת מצוא וכילו את שארית הפליטה.

והרי המקורות, מן הממעטים אל המרבים, עם התאריכיהם:

1. גדעון האוזנר, בדו״ח שהגיש במשפט אייכמן (9.5.61) — 13.10.41 — 10,000 [4].
2. בדו״ח משפט נירנברג, 1947, עמ׳ 49 (באנגלית) — 12.10.41 — 11,100.
3. ס. ארטנברג, במאמרו (אייניקייט, 27.6.46) — 20,000.
4. י. ז. בעדותו בפני אנשי ד־ק — 13.10.41 — 20,000.
5. בדו״ח משפט נירנברג כנ״ל, עמ׳ 67: בקיוב ובד־ק ביחד 60,000, ואם ננכה 33,000 בקיוב, יישארו לד־ק — 27,000.
6. ש. ספקטור, מזכיר „יד־ושם״, במכתבו אלי מח׳ אלול תשכ״א — 13.10.41 — 30,000.

7. א. ארנבורג, במאמרו (איניקייט, 27.12.42) — 10.10.41 — 32,000.

8. ש. לייבקוביץ, בעדותה לפני אנשי ד־ק: „14—18 אלף בבית הקברות הגדול החדש תוך יום־יומיים, מלבד אלו שנהרגו ביער המונאסטירי". ו„ירו בהם שני ימים ושני לילות". [בית הקברות החדש היהודי חולל ברובו על ידי הנאצים ושותפיהם וקשה היה לזהות קברים אחרי השואה (ראה שירו של מרק שכטר „קבר אבי")].

9. הרופאה ד"ר לייקינא (סאוועטיש היימלאנד, 1965.5) — 13/14.10.41 — 37,000.

10. The Black Book[5], 1946, עמ' 366—368 ובעמ' 374, הערה 94 — 35,000—40,000.

11. משה כהנוביץ, מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח אירופה, עמ' 171 — 12.0.41.

12. והנה מצאתי, בקראי מאות דו"חות של עוצבות־ביצוע של הנאצים בבריה"מ ב„יד־ושם", במיקרופילמים, בגרמנית, בעמוד מס' 001721 [6]:
בדנפרופטרובסק 55,432 מומתים בתחילת אוק־טובר 41.

בסיכום, לפי דעתי, היו בד־ק על סף השואה למעלה מ־100,000 יהודים. כמחציתם הספיקו לצאת — או פונו — מהעיר. כמחציתם נלכדו ונשמדו, מלבד כ„מנין" יהודים, שבדרך נס ניצלו.

האקציה העיקרית, אבל לא היחידה, היתה בשמיני־עצרת, ויש לסמוך על הסטאטיסטיקה של הגרמנים, המסיחים לפי „תומם" — טומאתם.

בס"ה נרצחו בד־ק לפחות — 55,432 יהודים־קדושים הי"ד.

הערות

1 וראה דברי מולוטוב (פראוודה, 1.11.39), לטשטוש הניגוד האידיאולוגי בין הקומוניזם וההיטלריזם. לוי קנטור (מאה שנות מאבק, ת"א, תשכ"ט, עמ' 301), מניח, שההשתקה הובנה ע"י היסודות האנטישמיים בבריה"מ כמתן רשות להשמיד יהודים.

2 ב„חבלי כליה" בלבד, בעמ' 76, מובאת ידיעה תמוהה על „טבח שני" ב־12.41 (כ"א בכסלו תש"ב), שגם בו נרצחו 10,000 יהודים. שמא יש כאן עירבוב תאריכים בקשר לאותה אקציה גופא?

3 דו"ח של איינזאץ־גרופה מיום 19.11.41, שגם הוא נוקט שוב במספר 10,000 יהודים נרצחים, מובא ב„חבלי כליה", עמ' 28.

4 א. א. גולדשטיין, Книга о русском еврействе, II, עמ' 89, 92, כותב: נשארו בד־ק 30,000(?), נהרגו 11,000(?).

5 מטעם הקונגרס היהודי העולמי, הועד האנטיפאשיסטי במוסקבה, הועד הלאומי של יהודי ארץ־ישראל, איגוד הסופרים, האמנים והמדענים היהודים בארצות הברית.

6 במיקרופילמים בגרמנית:

IM/1763
001535—001541
001715—001725
EREIGNISMELDUNG
UD SSR N-132
12 NOV. 1941

ד״ר רוזה לייקינא

ימי השואה בדנפרופטרובסק

(סיפור תעודתי)

יומנה של הרופאה מדנפרופטרובסק, מימי השואה, ד״ר רוזה בת יצחק לייקינא ע״ה, הוא מסמך טראגי יהודי־אנושי, בעל ערך ראשוני. הוא נכתב על ידה לאחר השיחרור, בלילות. ברוסית נכתב, ובה שוכתב ע״י מאיר פולונסקי. הסופרת שירה גורשמאן תירגמה אותו ליידיש (סאוועטיש היימלאנד, מאי 1968). לעברית תור־גם בידיעתם של אלו שזכויות על פירסומו בידם.
ד״ר לייקינא נפטרה בד־ק ב־1965. גרה ברחוב צ׳יצ׳רין 26, בבית נמוך, בן קומה אחת. שלוש מדרגות הובילו לדירתה מן הרחוב, כשדלת ברזל חלודה בכניסה אליה.
אניא־צילה שווארץ, „בתה״ המאומצת (חסוכת בנים היתה) וכן אחותה מינה ינקלביץ שומרות על קברה בבית־העלמין, גרות בד־ק.
גם פרשת אניא־צילה בת אברהם היא פרשת ילדה יהודית מד־ק. הם גרו בפרבר קאידאקי, ששרדה דרך נס מן החיסול לבדה מכל המשפחה (ראה ס.ה. שם עמ׳ 93—94), כשהפכוה מארוסקא איוואנובנא... השאר בתוך היומן.
אניא־צילה שומרת היטב עד היום את זכרה של הרופאה היהודית מד־ק, „שיכלה עוד לחיות, לוא חשבה ודאגה לעצמה. ברם, היא דאגה ועזרה תמיד לאחרים, וכן גם לאחר הגיהינום.״ נשמה יהודית מד־ק — זכרה לטובה.

צ. ה.

אם סבל ואסון שפקדו בן־אדם נשכחים והולכים במשך הזמן, הרי אסוני שלי אף פעם לא יחרש בי, פצעי לא יתרפאו, צעקות הנשחטים לא ישקטו.

אני בת חמישים־וארבע, ואף פעם בחיי לא כתבתי, אבל כעת, המאורעות שעברו עלי אין נותנים לי לש־תוק. כן, מוכרחה אני לספר הכל, בכדי שאיש לא יחשוב, שהפאשיסטים דומים במשהו לאנשים.

כל חיי עברו עלי בדנפרופטרובסק. עד לכיבוש עבדתי כרופאה. בעלי, לב אבראמוביץ קונסטאנטי־נובסקי, היה קשיש יותר ממני, וזה כמה שנים שהוא נתקף בהתקפי לב קשים.

ב־8 באוגוסט 1941 התחיל פינויה של ד־ק. מצב רוח של בהלה, התרגשות, רעש, גרמו לכך, שבעלי הותקף יום־יום בהתקפים. הייתי בטוחה, שאיני רשאית להזיזו מהמקום. הוא היה מוכיח לי, שד־ק כעיר תעשיה גדולה — לא תמסר לאויב. לצערי הרב, שהה בעלי בימי נעוריו בברלין והוא היה תמיד אומר:

— הגרמנים עם אירופאי, עם בעל חינוך פילוסופי.

אני שלעצמי מעט שמעתי על זלילת־האדם הפא־שיסטית, לוא תיארתי לעצמי למה הם מוכשרים בטומ־אתם, היו הדברים מתגלגלים בדרך אחרת. אבל, הסיבה העיקרית שכבלה את ידי — היתה מחלת בעלי — וגם אני אשה חולה הנני.

המנהל ד״ר יוזפוביץ אמר לי:

— מחובתך להשאר במקום עבודתך.

למחרת היום — נודע לי, שהוא, יחד עם משפחתו, עזבו את העיר.

ב־16 באוגוסט הפציצו הגרמנים את תחנת הרכבת. כעבור כמה ימים עזב צבאנו את העיר.

הדבר הבלתי מובן והאיום ביותר בא — אנו נש־ארנו.

מהיום הראשון, לאחר כיבוש העיר, ע״י הפאשיס־טים, התחילו לזחול מכל הפינות יצורים אפלים. התחי־לו להשמע שיחות אנטישמיות והסתה לפוגרום. קם לתחיה כל מה שהיה טמון בסתר, התחילה לשרור האלימות ועמה תוצאותיה הטרגיות: הרג, אונס, שוד. בימי ההרעשה היינו יחד עם אחרים יורדים למרתף. פעם באה לשם הגרמניה אגנסא גנריקס, וכשפניה חיוורים ומסרה לנו, שאנשי הס.ס. הרגו את מונין הזקן. כולנו הכרנו את מונין, הוא לא עשה רע אף לאחד. באותו יום הכריחו אנשי הס.ס. חיט יהודי זקן שיחפור לעצמו קברו. הם ירו בו ובהיותו עוד בחיים זרקוהו לקבר. כעבור יומיים, הרגו יהודים ברחוב פילוסופסקאיא בעמדם בתפילה בבית כנסת.

ב־3 בספטמבר נפלה פצצת תבערה בחנות שבפינת רחוב צ׳יצ׳רין והפרוספקט על שם פושקין. אז פרצו למרתף אלינו הפאשיסטים וצעקו לנו:

יהודים, לצאת!

כשהם הוציאו את בעלי, רצתי אחריו, ושמעתי איך הוא אומר להם:

— אלך להביא דליים, כדי לכבות את האש.

הפאשיסטים נתנו לו ללכת, והוא הלך לשכנים, שהסתירו אותו. המצאת־הדליים הצילה את חייו והוא מנע מעצמו לחלק גורלם של אלה שהלכו לשרפה. משם נשמעו צעקות בלתי אנושיות, כי הפאשיסטים זרקו לאש את כל אלה שקראו להם לבוא ולכבות את השרפה.

בבוקר החלטנו לא לחזור לביתנו, הלכנו לשכנינו, ליארושנקו, ושם נשארנו שבועיים. הגב׳ יארושנקו, עם היותה לפי לאומיותה גרמניה, השתתפה בצערנו ויחד עם זאת דאגה לביתנו שעזבנוהו על כל חפציו. היא ביקשה מאתנו את המפתח מהבית. מובן, שנתנו אותו לה, כי בעמדנו לפני המות, לא היה איכפת לנו, לידי מי יפול רכושנו.

אבל לאשתו של יארושנקו היה איכפת. היא הוציאה מביתנו מזוודות מלאות חפצים, כלי מיטה, כלים וכל היתר, ולא מתוך אהבת יתר אלינו...

כעבור זמן מה יצאה פקודה מטעם הגרמנים, שכל היהודים מחויבים לענוד על שרוול בגדם מגן־דוד. לא יכולנו יותר להשאר אצל יארושנקו וחזרנו לדירתנו השדודה. ועלינו לחיות, לאכול, לכן פניתי ליארושנקו שתחזיר מחפציי. אבל הפנייה היתה לשוא.

בלילה דפקו על דלת, בעלי הספיק להתחבא ואני פתחתיה. נכנסו שני פאשיסטים מזויינים ואחד מהם אמר לי:

— בתלמודכם נאמר, כי כל האנשים, מלבד היהודים, גרועים מכלבים. איפה בעלך?

עניתי להם, שאני אלמנה ואפילו ילדים אין לי, כי אני אשה חולה.

אחר כך הבינותי משיחתם, שדברי על מחלתי הצילו אותי מאונס.

ביקורים כאלה היו לעיתים קרובות, ובכל פעם הייתי כמאובנת, כל חושיי כאילו לא פעלו; ורק לאחר זמן הבינותי, שניצלתי שוב ממות.

ב־8 באוקטובר הוציאו הגרמנים את הפקודה הישו־עית הבאה: „למרות העובדה שד־ק שייכת כעת לרייך השלישי, שודדים הז׳ידים את העיר, ולכן מצווה המפקדה הגרמנית: על הז׳ידים להכניס 30 מיליון מרקים. מי שלא ישלם, יענש לפי חוקי המלחמה החמורים.״

היהודים המבוהלים עד מות, ישבו בבתיהם השדו־דים ואותם האשימו בשוד!

קונטריבוציה זו הכריחה את היהודים לארגן קהילה, שבראשה הועמד המשפטן גרנברג. ברחוב חארקוב־סקאיא, בבית מס. 3, היו נותנים פתקים, שלפיהם היה הבנק מקבל את הכספים.

התשלום הראשון מ־10 באוקטובר היה לרוב האחרון.

ב־11 באוקטובר הוציאו הפאשיסטים פקודה חדשה: הנהלות הבתים מחוייבות להמציא רשימות מדויקות של היהודים שנשארו בהם.

הופצה השמועה שרשימות אלו נדרשות, בכדי להו־ציא כרטיסי לחם. באמת הן הוכנו לנידונים למות.

בליל ל־13 באוקטובר גורשו כל היהודים לחנות החדשה שבפרוספקט על שם קארל מארכס. עם עלות השחר ראינו תהלוכה בלתי רגילה — זקנים וצעירים, נשים הרות, ילדים קטנים עם חבילות בידיהם, כולם הלכו למקום שגרשום הפאשיסטים.

בעלי חשב תחילה, שאלה הם, שלא שילמו את המוטל עליהם. אנו נשארנו עדיין בדירתנו. בצהריים פרצו אלינו שוטרים, גרשו אותנו, וגם אנו הלכנו בכיוון לחנות החדשה.

עברנו כברת דרך ופגשנו יהודים שחזרו משם, הם

אמרו לנו:

— נדחה עד מחר.

מה בעצם „נדחה", לא ידענו.

חזירתנו גרמה לי לרגש משונה. ליוויתי את עצמי לקבר, והחזרתי את עצמי לדירתי השדודה. הדירה נראתה כמת, שקרעוהו לגזרים צפורי טרף.

למחרת שוב הלכנו ושוב אמרו לנו החוזרים שפגש־נו:

נדחה עד הודעה חדשה.

בבוקר של ה־15 באוקטובר דפק מישהו חרש על הדלת. נגשתי לדלת, פתחתיה, וראיתי את הפחח משה קאפלינקו. הוא נראה כמת, שהוציאוהו מקבר מרופש.

— מה קרה לך? שאלתיו.

— אני ועוד שני יהודים שלא נורו, יצאנו מהבור, מאחורי המכון לתחבורה ירו בכולם.

הוא ניקה את עצמו מהרפש והלכלוך. נתתי לו להח־ליף את בגדיו והלך לו.

כך נודע לי, מה „נדחה" עד למחר ועד להודעה חדשה...

האריים בצעו מאחורי המכון לתחבורה דבר שהוא מחוץ למחשבת אנוש, דבר שדברי ימי האנושות לא ידעוהו. שם נפלו הקרבנות התמימים בצעקם האח־רונה:

— מדוע!

עד היום נשמעת צעקה זו באזני.

בימים ה־13 וה־14 באוקטובר נשחטו בד־ק 37 אלף יהודים. נפלו שם אחי בן השלשים, האמן לב איסא־קוביץ לייקין, הדודה ברטא ייפימובנא לייקינא עם בתה וילדיה.

לנו, לנשפטים לחיים, התחילו ימי סבל, היינו מקנ־אים באלו שכבר נפלו.

ב־27 באוקטובר באו אלינו קצינים פאשיסטים „תרבותיים" ואמרו לנו בנימוס:

— דירתכם דרושה לצבא.

על שאלתי, לאן ללכת? נענו:

— ליהודים אחרים.

עברתי לגור לאחיינית בעלי, שדירתה היתה באותה חצר. עם בוא הערב, פרצו אלינו שוטרים עם לפידים בוערים ואחד מהם אמר: זאת היא היהודנית העשירה. לשמחתי בעלי לא היה אז בבית. אחר כך גרשו את כולם לחצר, זרקו אותנו על האדמה, הכונו וגרפונו. ולבסוף באה הפקודה לקום.

אחד מהמתנפלים תפש אותי ואמר:

— את הולכת אתי למשטרה.

הייתי בטוחה שהולכת אני למות.

נכנסתי לחדר הגיהינום, שם ישבו 3 בוגדים.

— איפוא בעלך?

— בעלי הלך להשיג דברי אוכל.

הם התלחשו ופתאום פקדו עלי ללכת לביתי.

הבינותי ששוחררתי בכדי שהם לא יאבדו עקבות בעלי.

לילי זוועות. ברחובות הריקים נשמעים קולות מח־רידים. במקום לברוח מהם, קרבתי אליהם. שוטר תפש אותי והתחיל להכותני על צווארי.

בקשתי את התלין:

— הצילני, הרוג אותי

ברגע זה ניגש אליו שוטר שני וצעק לו:

— קח אותה, היא ראוייה...

לראשונה בחיי צרחתי כך, שאדם, דומה, לא מסוגל לצרוח. הרוצח קרע את חולצתי וראה את הכסף שהטמנתי. הוא חטף אותו ולרגע שכח אותי, ברחתי. שוב ניצלתי ממוות וממה שעוד גרוע ממוות — ניצלתי מאונס. הלכתי בדרך צדדית. פתאום הופיע יצור מוזר, חולצתו היתה קרועה, הזקן המדובלל מזדקר למעלה, הוא התפלל בלשון־הקודש, יגון רב נשמע מתפילתו. ניגשתי אליו והכרתיו. זה היה שכננו הזקן פלדמאן. עכשיו שפך טינותיו ביידיש: „טאטע אין הימל, איך האב קיינמאל ניט געגנוועט, כאלילע זיינעם ניט געהארגעט, געהאלפן מיינע נאענטע ווי וויט איך האב געקאנט, און דו האסט מיך גאשטראפט מיט דער ביטערסטער שטראף. פארוואס קומט דאס מיר? פאר־וואס האבן מיינע אויגן געדארפט צוזען, וואס די ראצכים טוען מיט מיין זאג קינד?... (אבינו שבשמים, אף פעם לא גנבתי, לא הרגתי איש, הייתי עוזר כמה שיכולתי, ואתה ענשת אותי בעונש הקשה ביותר — למה מגיע לי כל זה? למה היה עלי לראות, במו עיניי, מה עשו הרוצחים לבתי?..).

לא יכולתי להמשיך ולשמוע אותו והלכתי בחשכה למקום בו הסתתר בעלי.

לשאלתי — האם מצאו אותו, האם לקחוהו? — לא קיבלתי כל תשובה.

נודדת אני הלאה, בשארית כוחי נכנסתי למשפחה יהודית המוכרת לי. לכתחילה היה שקט ופתאום נפרץ השקט בצעקות איומות.

זה מקוננת בתו של פלדמאן. כשהיא מפסיקה לרגע ומסתכלת בזקנה היושבת מולה, נורא יותר מאשר בשעת יבבותיה. חושבת אני: לוא אשמתם היחידה של הפאשיסטים היתה רק האונס של הבחורה, המסתכלת

כעת בקינתה האיומה על הזקנה הצנומה, הלא רק עבור זה צריכים למחוק אותם מהאדמה.

אי אפשר לראות, איך מסתכלת בתו של פלדמאן על הזקנה. מבטה מגרש אותי מהבית. לפתע נזכרת אני, שלבעלי יש מכר טוב צייר בשם פיטר ז׳וצ׳קין. אני באה לשם, — בעלי אינו שם. חוזרת אני לחצרנו. שם אומרים לי, שרק זה הלך משם בעלי. מוחי העיף מתאר לו תמונות האיומות אחת מהשניה, אני שומעת קולות נוראים, זה צועק בעלי, רואה אני איך מחסלים אותו הרוצחים. חזיונותי תואמים המציאות בנוראותיה.

כעבור יום, נפגשתי עם בעלי.

יום שלם נדדנו ברחובות צדדיים בלי פרוסת לחם, בלי תקרה מעל לראשינו. התחיל להחשיך.

לאן לפנות?

עיפים, מדוכאים וסחוטים פנינו לד״ר וורניגורא. הניחו לנו להיכנס. נתנו לאכול, שהינו שם יומיים.

ושוב נודדים צללינו ברחובות. בא הערב. מחוסרי ישע, מבוזים בעיני עצמנו, דופקים אנו שוב על דלת זרה — של ד״ר יווגעניה פאפקוואו. האכילונו, השכי־בונו במיטה רכה וחמה, בבוקר השכם יצאנו.

בכדי להשיג משהו מצרכי אוכל היינו זקוקים לחפ־צינו, שנשארו אצל שכנינו. בזמן הראשון עוד יכולתי לקבל מהם משהו. אבל מפעם לפעם נהיה הדבר קשה יותר.

אבל הרעב הציק והכרחתי את עצמי שוב לעשות ולפנות לשכנה פריחודקא. היא זרקה לי מפה משלי וצעקה:

— יותר אל תבואי! את חפציך מסרתי למשטרה, אין אני מכירה אותך ואיני יודעת אותך!

ימים אחדים הסתתרנו אצל האחות הרחמניה דאנייץ. היא הלכה אתי לשקווריא משכנותינו לעזור לי לקבל ממנה משהו. שקווריא הוציאה לבנים חדשים לבעלי ואמרה לי בשקט:

— רואה אחת, אני נותנת לך לבנים חדשים ולא ישנים. אבל האם אלו דרושים לכם? הלא בין כה וכה יהרגו אתכם כמו את כל היהודים, אחד מהם לא יוותר בחיים. זאת יודעת אני לבטח.

כזאת יכולתי לספר עוד ועוד. אבל אין הרצון לדבר על כך. חשבתי תמיד, שמושיע אחד שקול כנגד הרבה תליינים.

✶

גדולים יסורי הרעב, אבל פי כמה גדולים יסוריו של זה שנידון לראות, איך האיש הקרוב לך ביותר דועך כנר ואין ביכולתך לעזור לו בכלום. אלפים נספו, אני ובעלי עוד בחיים.

קצתי בחיים.

החלטתי להשיג מורפיום, אבל הדבר לא עלה בידי.

כאשר נודע לבעלי, שלא השגתי מורפיום, הפך למאמין והיה אומר לי לעיתים קרובות:

רווה, ההשגחה חזקה מאתנו, אנו נשאר בחיים.

ואנו המשכנו לחיות. החלטתי ללכת להנהלת מחלקת הבריאות. כאשר נכנסתי למשרד וראיתי את המנהל, אורו עיני. זה היה אלכסנדר סטאנקביץ גרמני סובטי. עבדתי אתו קודם שנים רבות. לא צריכה הייתי להס־ביר דבר, הוא הבין היטב את מצבי.

אני נוסע למזכיר הראשי, את נשארת פה.

ולשוער שעמד בדלת אמר:

— אל תכניס אף אחד הנה!

כעבור שעה חזר ד״ר סטאנקביץ שמח, הראה לי איזה ניר ואמר בחיוך:

— זה רשיון בשבילך. תעבדי כרופאת אף ואוזן, יחד עם חבריך הרופאים היהודים, שהם בעלי רשיון כמוך.

כולנו, חמשה הרופאים היהודים שאיתם עבדתי ואני, ידענו שעבודתנו זמנית היא. הם היו: המנתחים מוצאן וצרטוק, קארסונסקי (מין), רופא השיניים שול־מאן וגנבוים (פנימיות). הרופא מוצאן חלה ונפטר, (מות טבעי — איזה אושר!). אשתו לא היתה דומה ליהודיה והחליטה לברוח וכך עשתה, אבל נפלה בידי הגסטאפו ונרצחה. חוסלו גם יתר הרופאים. אני חי־פשתי דרך לעבור לאמור (כך נקרא פרבר גדול בדנ־פרופטרובסק), לשם נשלחתי ע״י ד״ר סטאנקביץ לעבוד. אם כי כבר לא היו בידי שום חפצים, החלטתי שקודם עלי להגיע לשם לבדי, ורק אחר כך אקח אתי את בעלי. על הפרידה ממנו מוטב לשתוק... ביקשתי את ד״ר פופקובא שתכניס את בעלי לבית החולים למחלות מדבקות כחולה בשנית, והיא עשתה כבקשתי. לבי היה נקרע לגזרים — כמה זמן יוכל בעלי לש־הות בבית־החולים? למרות כל הצרות, נראה בעלי טוב, אם כי היה כבר למעלה מבן 60. היה יפה תואר, מלא חיים , במצב רוח טוב והוא אמר לי בבטחון:

— לכי לשלום, אל תדאגי — נשאר בחיים, תהיי רק חכמה וזהירה.

✶

ירד גשם חזק מאד. בקושי דשדשתי ברגלי ברפש, כי לעבור לאמור על פני הגשר אסרו הפאשיסטים. גשר הפונטונים היה הרוס. ורק כעבור שעות אחדות

הגעתי לסירות, שהיו מעבירות לעבר השני. תור איום היה לסירות אלו. בחופו של הדנפר עבדו שבויי־מלחמה, מרופטים, מזוהמים — עור ועצמות. המנוולים הפאשיסטים היו בלי הרף מכים בשוטים בשבויים האומללים.

הסתכלתי ושתקתי. רציתי רק, שירד מבול מהשמים שישטוף הכל יחד אתי, מהאדמה הזו.

רק קרוב לשעה שתים בצהריים הגיע תורי. 7 אנשים נכנסים לסירה, אותי השמינית לא מקבלים. הגשם הקר והעוקץ מצליף ומצליף, אף חוט יבש לא נשאר עלי.

בקרוב הגיעה הסירה השניה. ברוך השם, אני נכ־נסת. רק התרחקנו קצת, ונשמעו קולות איומים:

הצילו, אנו טובעים!

נהפכה הסירה, שאליה לא קיבלו אותי. בעל סירתנו לא נגש אליהם, בכדי להצילם, הוא חתר קצת ואמר:

אין אני נוסע הלאה, החוף קרוב, תצאו למים!

אמנם החוף לא היה רחוק, המים מגיעים עד לשכם, אני רועדת מקור. מעילי — מצמר — כאילו עשוי מעופרת, ומושך אותי למטה. רק זה רציתי להשטף במים — והנה עכשיו נסחבת אני בשארית כוחותי, בכדי לצאת מהר מהמים העכורים והקרים כקרח. אני כבר ליד החוף, השיניים רועדות, הלב נדם. מסתכלת אני, האם הנעליים על הרגליים? — כן. עומדת אני רגע קט, המים יורדים ממני. האנשים שבאו אתי רטובים גם הם, אבל הם הולכים, מחכה להם פינה חמה. אני עומדת מבולבלת — לאן ללכת ולמי לפנות? נופלת אני על האדמה ובפעם הראשונה בחיי מתפללת אני:

— אלוהי, קחני, שים קץ לחיי!

ואני שומעת:

— דודה, מה אתך; מה את בוכה?

קול יצור אנושי פונה אלי? האם אני עוד בחיים? מרימה אני עיני ורואה בחור צעיר.

— בני, רואה אתה מה אתי. צריכה אני לגשת לבית החולים ואין אני יודעת לאן ללכת.

הבחור לוקח אותי בזרועי ומוביל אותי עד לפתח בית החולים. כל־כך שמחתי, שישנם עוד אנשים טובים בעולם עד ששכחתי להודות לו.

הראיתי למנהל, לד״ר פונומארנקו, את מכתבו של הד״ר סטאנקביץ שלפיו נשלחתי לעבוד; הוא קרא את המכתב וציווה להביא לחם ומלבושים בשבילי. עוד ישנם אנשים טובים בעולם! חצי הלחם החלטתי לה־עביר לבעלי.

בערב שאלתי את המנהל:

— איפוא אוכל ללון?

תשובתו היתה: בחדר ההמתנה; מחר אמצא מקום לך.

בחדר ההמתנה קר כל כך, שהזאבים לא היו סובלים קור כזה. אבל הייתי לבושה בגדים יבשים. שכבתי על הספסל וחשבתי איך להעביר את הלחם לבעלי, שנמצא בבית חולים למחלות מדבקות, אצל ד״ר פופ־קובא. לאחר סיום עבודתי למחרת היום שאלתי שוב את ד״ר פונומארנקו?

— איפה תהיה פה פינתי?

— לעת עתה בחדר הכביסה.

חדר הכביסה הוא חדר גדול מאד, שרצפתו עשויה מלט. החלונות שבורים ונסתמו בלוחות לביד. הרוח משתוללת בו כמו בחוץ. אמנם יש כיריים, אבל לחמם את מקום מקלט זה כולו אין אפשרות. קרבתי את המיטה לכיריים, אבל לא עצמתי עין כל הלילה. הטמנתי את הלחם מתחת לכר, אבל העכברים הריחו ואז עלי היתה עבודה לשמור מפניהם כל הלילה.

לאחר שקצת התרגלתי, התודעתי למנתח ד״ר קור־סונסקי, שגם לו הרשו לעבוד כאן. גם הוא ידע, שאנו שנינו נמצאים פה זמנית.

למען האמת, עלי לציין שלא הרגשתי טוב בבית החולים. ביחוד, קשה היה לי לעבוד יחד עם הרופאה זיוואטובא. בימי מזג אויר רע, היתה נשארת בבית החולים, היתה מזיזה את מיטתי מהתנור, ומעמידה שם את שלה, והיתה מספרת לי מזכרונותיה הליריים. אם כי היא היתה רופאה צעירה והשכלתה רכשה, כמובן, בבית ספר גבוה סובייטי, הדבר לא הועיל לה בהרבה.

— בזמן עבודתי בבית החולים באיגרן, היה לי הכל, שום דבר לא הייתי קונה, כי בבית החולים היה משק משלו... לא פעם אמרתי לבעלי, שימצא מקום במש־טרה, אבל הוא ממשיך בבית החרושת המזופת שלו ומרויח „למים לדייסה".

החלטתי להיות זהירה ולהשמר מפניה. פעם בהיותנו לבדנו, קרבה אלי ואמרה בשקט:

— כעת מסר לי אחד מהעובדים, שלבית החולים באיג־רן פרצו הפאשיסטים והרגו את החולים וכל הרופאים היהודים ואת הרוקח פרנק. עצתי לך שתלכי מכאן.

עצתה היתה נכונה, אבל לאן יכולתי לפנות?

ב־27 בנובמבר קראו לי ולד״ר קורסונסקי למשטרה. החוקר, גרמני רוסי הודיע לנו:

— פה יבנה מפעל צבאי. יכולתי לצוות עליכם שמיד תסתלקו. אבל אני בעל נימוסים ונותן לכם עשרה ימים.

חזרנו לבית החולים וסיפרנו זאת לד"ר פונומרנקו. הוא ניחם אותנו ונשארנו לעבוד. בכל יום קיבלתי 900 גרם לחם ושתי צלחות מרק. הייתי חוסכת מהלחם בשביל בעלי, אבל לא ידעתי איך להעביר לו זאת.

בפברואר הפסיקו לתת לחם. אבל יותר גרוע מהרעב ומהקור בחדר הכביסה היה בשבילי חוסר ידיעה כל־שהי על בעלי. אבל שוב נפגשתי באנשים טובים — הפעם היתה זאת רופאת הילדים פרימאק. חייה היו קשים, למרות זאת היתה נותנת לי לפעמים חתיכת לחם. יכולתי גם לבקר לפעמים בביתה, ששם היה לבי מתחמם מדבריה הלבביים. היא סיפרה לי שבעלה בצבא האדום, וגם אני מסרתי לה את סודי. היא קיבלה ממני לחם והעבירה אותו לבעלי.

ד"ר פופקובא היתה כה טובה ואדיבה, שמסרה פתק עבורי. עכשיו ידעתי שלב אברמוביץ בחיים, שהוא עוד נמצא במחלקה לחולי שנית, הבינותי היטב שזמן רב הדבר לא יוכל להמשך. אבל לקחת אותו אלי, גם זה לא יתכן.

בסוף דצמבר קראו לי ולד"ר קורסונסקי שוב למש־טרה. הד"ר קורסונסקי אמר לי:

— זה הסוף. אני הולך בכיוון פאבלווגראד־לוזובאיא, אולי יעלה בידי להגיע לחזית. אין אני נשאר יותר אצל הפאשיסטים.

הוא הלך לבוש מעיל קל, אין אני יודעת אם עלה בידו להגיע לצבאנו או שהוא קפא בדרך, יותר לא ראיתיו.

הלכתי לבד למשטרה. החוקר בעל „הנימוסין" סקר אותי כך שדמי ממש קפא.

— השכחת מה שאמרתי לך? עכשיו תדעי — שלא אראה אותך כעבור שלשה ימים.

את ההסבר לכך קיבלתי מאוחר יותר. נפגשתי באחד מהרחובות הצדדים עם הפנקסן של בית החולים באמור. הוא סיפר לי, שבדיוק לאחר שלשה ימים מביקורי אצל החוקר, אספו הפאשיסטים את כל הרו־פאים היהודים ואת אלו מהיהודים שנשארו בחיים, ואת כולם הובילו לטבח. עכשיו הבינותי שפקודתו הקשה של החוקר הצילה את חיי.

ב־31 בדצמבר נפרדתי מד"ר פונומרנקו. הוא נתן לי רשיון לעבור לדנפרופטרובסק. בדמעות בעיניו הוא איחל לי שלא אפול שוב בידי הפאשיסטים. ב־2 בינואר התחלתי לצעוד בכיוון לעיר ביום קר וערפלי. חוץ ממני לא היה איש על הגשר, מלבד השומרים בנקודות השמירה. זוחלת אני וזוחלת ולגשר אין סוף. והנה כבר הגעתי לעיר, שבה עברו חיי, שהיתה לי כה קרובה ועכשיו כה זרה! המטרה הראשונה היתה לר־אות את בעלי אבל הדבר מסוכן, כי כולם מכירים אותי בבית החולים הזה שבו עבדתי שנים. ללכת לד"ר פופקובא? — לא, הלא היום „נובי־גוד", אולי נמצאים אצלה אורחים. הולכת אני לביתי אבל להיכנס לשם לא היה ביכולתי. נכנסתי לשכני לשעבר לווילקווו. הוא נבהל כשראה אותי. הרגעתיו, נחתי והתחממתי אצלו. משם הלכתי לאחיינית בעלי שעדיין גרה אז בחצרנו. היא סיפרה לי, שלהרשמה, שעליה הכריזו הפאשיסטים בסוף דצמבר, לא הופיע בעלי. הוא הלך שוב לד"ר פופקובא שהשכיבה אותו בבית החולים, אבל במחלקה אחרת. הלכתי אליה. היא מסרה לי דרישת שלום מבעלי, אבל ללון שם לא יכולתי. בקושי רב הגעתי לבית החולים ברחוב פילוסופסקאיא, ששם ניהלה הד"ר וורניגורא את המחלקה למחלות נשים. בקשתיה לקבלני כחולה במחלקה זו. בהסכם עם הרופא הראשי ז'וקובא נתקבלתי כחולת־סרטן. הוא גם שינה את שמי ושם אבי ומעכשיו נקראתי ראיסא איוואנובנא לייקינא. המיטה החמה והשקט מסביב השפיעו עלי כך, שמיד נרדמתי.

האוכל היה מועט — מאתים גראם לחם ושתי צל־חות של מרק דליל. חולים אחרים היו מקבלים אוכל מביתם. למרות זאת, הייתי חוסכת לחם מהמנות שקיבלתי.

שכנתי למיטה, אשה קשת־חולי, שאלה אותי פעם: ראיסא איוואנובנא, בשביל מי את מטמינה את הלחם ואינך אוכלת אותו עד תומו?

סיפרתי לה את אסוני ולא התחרטתי על כך. בתה היתה מקבלת ממני את הלחם ומוסרת אותו לבעלי.

פעם בערב אמר לי בלחש ד"ר ז'וקוב:

— ד"ר סטאנקביץ' ביקש למסור לך, שלא תדאגי, הוא יסדר את בעלך בעבודה.

לא הבינותי דבר וביקשתי לשלוח אותי לד"ר ז'וקוב; שאלתיו:

— במחלקה לא נעים היה לדבר אתך, תגיד נא לי איזה עבודה יכול למצוא ד"ר סטאנקביץ' לבעלי?

— עומדים להקים בד־ק גיטו. הד"ר סטאנקביץ' חושב, שהוא יוכל לסדר שם את בעלך בעבודה.

לא הבינותי דבר; למי מסדרים הפאשיסטים גיטו? ליהודים שנהרגו?

אחר כך נודע לי, שהגיטו יהיה מיועד ליהודים מערים אחרות שנשארו בחיים.

כעבור ימים אחדים שוב קרא לי הד"ר ז'וקוב.

— קיבלתי מברק מד"ר סטאנקביץ', שאוציא אותך

מיד מבית החולים, הפאשיסטים הורגים את כל היהו־דים החולים הנמצאים בבתי החולים; לכי מהר וקבלי את חפציך.

לאחר ארבעים יום שהייה בבית החולים, הייתי עוד חלשה מאד. אבל המחשבה, שמא הד״ר פופקובא תאחר להוציא את בעלי מבית החולים, דחפה אותי. החלקתי ונפלתי, בקושי קמתי, אבל ללכת לצ׳צ׳לובקא לד״ר פופקובא לא יכולתי. הגעתי בעמל רב רק לאנטון דיינקא, שגר ברחוב צ׳יצ׳רין בחצר. הם קיבלו אותי בלבביות ולא הניחו לי ללכת. אצלם שהיתי שני ימים, ואם כי רגלי היתה עוד נפוחה וכאבה מאד, הלכתי לד״ר וורניגורא. רק נכנסתי, צלצל מישהו, נפתחה הדלת — על הסף עמד בעלי. בקושי אפשר היה להכירו.

זה היה ב־12 בפברואר. נשארנו ללון אצל הד״ר וורניגורא. בבוקר השכם עזבנו את הבית. הצעיף המלוכלך הלך והתהדק על צווארינו.

ושוב אנו נודדים ורועדים מכל צעד. תמיד נדמה לנו, שהנה באים חוטפים אותנו ומובילים לשחיטה. כך בנדודינו מרחוב לרחוב נפגשנו לפתע באחד מהרחו־בות הצדדים עם משה קאפילנקו, — אותו משה שה־צילנו ממות ב־13 באוקטובר. הוא סיפר לנו, שהוא עובד כפחח אצל אלימוב. לקח אותנו אליו. בכל יום הייתי מוכרחה לצאת מהבית, בכדי להשיג אוכל. הייתי מקבצת נדבות, ואם היום היה מוצלח, יכולתי אחר כך להשאר כמה ימים בבית. תארו לכם מה היה אתנו כאשר פעם בלילה דפקו על הדלת. בעלי וקאפילנקו הסתתרו. נכנסו שני פאשיסטים כשפנסים בידם. הם בדקו את הבית ושאלו, האם אין בדירתנו עריקים? ואחר כך הלכו. למחרת דרש מאתנו משה קאפילנקו בתוקף שנלך לרשום את דרכונינו בגסטאפו (לפי הפ־קודה האחרונה מטעם מפקד העיר, יש להחתים בחו־תמת גסטאפו את כל הדרכונים).

לא נשאר לי כל מוצא. נפרדתי מכל ידידי, שהיו עוזרים לי, שנתנו לי לחם, ושהניחו לי ללון אצלם. ד״ר סטאנקביץ׳ והד״ר וורניגורא יעצו לי לא ללכת, אבל גם הם הבינו שאין לי מוצא אחר. וורניגורא אמר לי:

— אם הם יטילו עליך קנס גדול, תסכימי ותגידי שתשלמי למחרת. אנו כבר נשיג את הכסף בשבילך.

בסוף פברואר, באיחור של חדשיים, באתי בפחד רב לגסטאפו ברחוב קורולנקו.

בחדר הכניסה הפשלתי את הסודר, בכדי שיראה מגן־דוד על שרוולי. השוער, איש בא בימים, הסתכל בי ובקול נמוך אמר:

— האם את שפויה בדעתך? צאי מהר מפה.

לא הספקתי להגיד מילה והנה איש גסטאפו קרא לי בצעקה:

— בואי הנה!

הוא הכניסני למשרד בקומה השניה ששם ישב עוד אחד מאנשי הגסטאפו, כשהתקרבתי אליו צרח:

— לכי מפה, את כבר לא בגדר אדם!

נרתעתי, ואמרתי, שבאתי לרשום את דרכונינו.

— למה כה מאוחר?

— עובדת אני בבית חולים באמור. מלבד חולים, לא ראיתי איש ולכן נודע לי הדבר באיחור.

— למה הבאת את דרכון בעלך? איפה הוא עכשיו?

— בעלי חולה הוא.

הקצין לקח את הדרכונים ושאל את השני, שהביא אותי:

— מה הקנס שעלי להטיל?

— שום קנס!

כאשר ירדתי לחדר ההמתנה, התחיל השוער הזקן להצטלב ואמר בלחש:

ברוך השם, ניצלת, עכשיו תשארי בחיים, לכי לשלום הביתה והאלוקים יגן עליך.

*

נכנסתי לד״ר סטאנקביץ׳, שבקשני לבוא אליו לאחר ביקורי בגסטאפו. הוא שמח לקראתי ואמר:

— עכשיו יהיה הכל בסדר, בהזדמנות הראשונה אסדר אותך בעבודה. בעלי, כנראה, לא שיער לאן הלכתי, וכאשר חזרתי הביתה אמר לי:

— ידעתי שתחזרי, עליך לדעת שהם לא יגעו באלה שנשארו בחיים.

המשכנו לגור אצל קאפילנקו. איתו היו אמו ועוד אשה צעירה בשם מניה, שבעלה נהרג ע״י הפאשיס־טים. היא נשארה לבדה. פעם פגשה באשה רוסיה מכרה שאמרה לה:

ברחוב פושקין גרה אשה יהודיה באה בימים, למה אתם לא גרים ביחד, לשתיכן יהיה קל יותר.

מניה סיפרה לי, שלא רחוק מאתנו נמצאת בבית הרוס ילדה יהודיה בת עשר בערך. אביה בחזית והיא נשארה עם יתר אנשי המשפחה, שנהרגו בידי הפא־שיסטים. ביקשתי לקרוא לילדה הזו, ובעוד זמן קצר היא באה אלינו, כחושה מאד ועיניה השחורות הביטו עלי בפחד רב.

— מה שמך?

— יולוצ׳קא.

— למה את גרה בבית חרב זה?

— אבא יבוא מהמלחמה ועלי לשמור את הבית בשבילו.

הילדה היתה כה עדינה, מלאת געגועים, היא השעינה את ראשה על שכמי. אבל להשאר אצלנו לא רצתה בשום אופן. לאחר שהלכה אמרתי:

— אם נשאר בחיים תהיה יולוצ׳קא בתנו.

— בהחלט — הסכים לכך בעלי.

הילדה היתה מבקרת אותנו בכל יום ואת הלחם שהיה לי הייתי מחלקת לשלושה חלקים. וכאשר יצאנו מקאפילנקו (כי הוא פשוט גרש אותנו), הייתי תמיד שואלת עליה. עד שמצאתי מקום לגור, לא מעט סבלתי, עד שאשה אחת המוכנה למסירת נפש ובעלת לב אמרה לי:

— בואו ותגורו. ומה שהשם יגזור — יהיה!

קראו לאשה זו נינא פיודורובנא בויקו. פעם ביקשתיה לגשת לליאשצ׳נקו ולקחת כמה מחפצי. הדבר לא עלה בקלות, כי ליאשצ׳נקו נמצאה בבית לעיתים נדירות, וכשהיא מצאה אותה בדירתה, הקבילה היא פניה בצורה כזו, שבויקו לאחר שחזרה אמרה לי בכעס: ראזאליא איסאקובנא, את באמת אשה מלומדה, אבל את בהחלט לא מכירה באנשים. ליאשצ׳נקו אינה ידידה, אלא שונאת לך בנפש.

ב־15 ביוני 1942 סידר אותי ד״ר סטאנקביץ בעבודה בפוליקליניקה הרביעית בקיידאקי.

הרופא הראשי של הפוליקליניקה יארילו דמיטרי ייווגנביץ ואשתו גם היא רופאה. היו באמת אנשים טובים. בכל יום, עם בואו לפוליקליניקה, היה נכנס אלי. היה לי ברור, שהיו לו ספקות, אם ימצא אותי למחרת היום בחיים. בכל פעם היה מזהיר אותי:

— הזהרי מרופאת העיניים שבפוליקליניקה שלנו, היא אינה אשה סובטית. ב־25 ביוני הלשין עלינו שכנה של בויקו. אותי ואת בעלי לקחו לגסטאפו. ד״ר יארילו לא נטש אותנו וטיפל לשחרורנו. שוב הלשינו עלינו, ושוב נלקחנו למשטרה, ושוב הודות לד״ר יארילו שוחררנו. אבל לקבל כרטיס ללחם היה קשה, כי ממלא־מקומו של ד״ר סטאנקביץ, שאליו פנה הד״ר יארילו בענין זה, ענה בקור רוח:

— מה אתה כה דואג עבור לחם לז׳ידובקא לייקינא?

יארילו אמר לי: בגסטאפו היה לי יותר קל לפעול.

בכל זאת השיג עבורי הד״ר יארילו כרטיס ללחם לחודש ימים. ואחר כך, לאחר שיותר לא ניתן לי, היה מביא לי מדי פעם בפעם חתיכת לחם, בבואו לחדר עבודתי. אבל סרבתי בהחלט לקחת את מנתו:

דמיטרי יווגנביץ היקר, יודעת אני, שלעצמך אין לך, ומסופקני אם אצטרך מחר לאכול...

בעבודתי בפוליקליניקה, הייתי לעיתים קרובות מבקרת את החולים בביתם, ולא פעם קרה, שקרוביהם היו מחכים לי ברחוב ומכניסים חתיכת לחם לכיסי. סרבתי להצעת הד״ר ז׳וקוב והד״ר וורניגורא לקבל דרכון רוסי, כי לא רציתי לעזוב את בעלי החולה. הם מסרו דרכון זה למנתחת תמרה צ׳רטוק, אבל ב־4 למרס לקחו אותה יחד עם בעלה וילדה והם נספו. נשארתי איפוא הרופאה היהודיה היחידה. כל יום חיכיתי למות. פעם בלכתי מהרפאה דרך קאידאקו לשליאחובקא, ראיתי והנה שני בחורים צעירים על אופניים באים לקראתי, כאשר התקרבתי אליהם, הם התעכבו וקראו לי. באותו רגע כבשה אותי אותה התרגשות מוכרת: קפאון כל החושים, היצמדות לקרקע ושיתוק הרגליים. אחד מהם שאל אותי:

— את ד״ר לייקינא? את עובדת בקאידאקו?

— כן.

— את גרה ברחוב מרטינובסקאיא?

— כן.

במוחי ההרגשה, „הם יודעים הכל, בא הסוף״...

— הראי לנו את דרכונך.

— דרכוני במשטרה.

— לכי, אמרו לי; בשקט עלו על האופניים ונסעו. כאשר נעלמו, לפתע נצנץ במוחי: הפארטיזאנים. ממש אכלתי את עצמי — איך לא הבינותי זאת מיד.

לאחר מכן, כאשר ד־ק שוחררה, פגשתי במכרי הטוב, שעמד בראש קבוצת פארטיזאנים. כאשר נודע לו, ששהיתי בעיר כל זמן הכיבוש, אמר לי בצער:

— מי יכול היה לדעת זאת. חיפשתי כל הזמן רופא ליחידתי.

וגם אני הצטערתי.

ב־19 בנובמבר אמר לי ד״ר יארילו:

— הם לוקחים את היהודים האחרונים שנשארו. הם הרגו אתמול מורה יהודיה. אסגור אותך במעבדה, אביא לך לחם ומים ואתיעץ עם אשתי איך להסתיר אותך להבא.

אבל דבר זה לא נתקבל על דעתי. בעלי היה בשליאחובקא ואיך יכולתי להשאר במעבדה סגורה?

בלילה הלכתי לשליאחובקא לנינה בויקו. מקום שגרנו קודם אני ובעלי. התקרבתי לגשר והנה עומד ואסיא שגם הוא גר אצל בויקו עם אמו.

— למה אתה עומד כאן? שאלתיו.

— נינה פיודורובנא שלחה אותי לפגוש אותך. לאחר שהלכת בבוקר לעבודה, באו שוטרים ולקחו איתם את בעלך. עכשיו הם חזרו ומחכים לך.

— לא תגיד שראית אותי? שאלתיו.

— אשתוק, כי אמרתי לשוטרים, שהולך אני לבית השימוש.

עכשיו כבר לא יכולתי ללכת לשם. נזכרתי במכרתנו הטובה, וורא קוטליאר. באתי אליה ושתינו הספדנו את בעלי. את הלילה האיום הזה לא אשכח לעולם!

כל הלילה ירד שלג והכל היה כאילו מכוסה בתכ־ריכים לבנים.

מהרתי מאד לד״ר סטאנקביץ, בכדי למצוא אותו בבית לפני שילך לעבודה. הוא פגשני מודאג מאד.

— אני ואשתי לא ישנו כל הלילה. חיפשנו דרך להודיע לך, שבאו מהגסטאפו ודרשו שהבוקר תופיע ד״ר לייקינא חיה או מתה, ואם לא יבואו שוב ויחד אתנו ילכו לחפש אחריך.

— ד״ר, הוצא מידי אויבי האנושות את בעלי, יותר לא נטרידך, אני מבטיחה לך.

— אין להציל את בעלך, לאחר הכל.

— רחם עלי, ידידי היחיד, תן לי מורפיום.

— אמנם גרמני אני, אבל אין אני הורג איש. ובמ־קרה זה, לא תקבלי ממני כל עזרה. כן, אל תלכי לעבודה וגם לשליאחובקא לא תלכי, בשום אופן, כי אני יחד עם אנשי הגסטאפו אלך לחפש אחריך שם. הסתתרי עד יעבור זעם, תבקשי נדבות...

הוא הציע לי כסף — לא קיבלתי והלכתי לד״ר ז׳וקוב בבית החולים שברחוב פילוספסקאיא, ששם שכבתי 40 יום, ואמרתי לו:

— בעלי אבד, גם עמי אבד, מבקשת אני ממך לעשות עמדי חסד בפעם האחרונה — תן לי מורפיום.

הוא ענה לי:

— מורפיום לא אתן לך, אבל טיפות ללב — כן.

טיפות לחיזוק הלב נתנה לי האחות קוליק, היא הגישה לפי את הכוס בכעס רב, עד שכמעט שברה את שיניי.

ב־1937 הוצא להורג בעל אחותי, היא נשארה לבדה עם ילדיה, והיא לא התנהגה כמוך! — צעקה עלי.

היצר הכביר לחיות יחד עם הרצון למות, שניהם פעמו בי יחד.

מה־20 בנובמבר 1942 ועד ה־27 באוקטובר 1943, אחד עשר חודש, נדדתי ממשפחת פועלים אחת לש־ניה. ואלה משפחות פשוטות של פועלים הסתירו אותי, למרות פקודות הפאשיסטים, שעל הסתרת יהודים יענשו בעונש מות. לימדתי אותם, את האנשים הפשו־טים האלו, להגיד: אין אנו מכירים זקנה זו, היא ביקשה להרשות לה ללון לילה...

פעם באתי לחובשת סולוביובא, שגרה ברחוב צ׳י־צ׳רין. היא קיבלה אותי יפה, כמו בימים הטובים ההם.

— תכנסי ד״ר לייקינא, תשארי אצלי כמה שאת רוצה.

נשארתי אצלה, כי חשבתי שמא אוכל לשים קץ לחיי, פה יהיה הדבר קל. אחר כך הוברר לי, שאצלה בית־זונות ושאליו באים גרמנים לעיתים עד עשרים איש. הם היו זוללים ושותים והיא אתם יחד. פעם בא אליה צ׳כי אחד. לא הספקתי להסתתר, והוא שאל:

— מי זאת?

סולוביובא לא נבהלה:

— זאת היא הסניטרית שלי, ולי אמרה:

— מריה הכיני לי ולאדון הזה חביתה.

הכינותי. הם אכלו ושתו. לאחר כך, לאחר השיחרור נודע לי, שסולוביובא יהודיה היא.

לשבת במחסן החשוך ולשמוע איך מבלה סולוביובא עם הגרמנים, לא יכולתי.

פעם בלילה, בזמן שחיפשתי מקום חדש להסתתר בו, העמיד אותי לפתע אחד ושואל:

— ד״ר לייקינא?

ידי ורגלי קפאו מפחד, והוא:

— נבהלת? זה אני, חוליאווקו. פאציענט שלך. גם אני נרדף כמוך. לאחר הניתוח, לא יכולתי לצאת. עכשיו בא אני מהכפר, שם השגתי מזונות למשפחתי. נזכרתי, לפני המלחמה ריפאתי אחד בשם חוליאווקו. הוא אמר לי:

— חבר המפלגה אני וגר לא רחוק מכאן. הכנסי אלינו לרגע. נכנסתי אליהם. נתנו לי ככר לחם ובקבוק שמן. לפני שיצאתי אמר לי:

— כאשר קשה יהיה לך, בואי אלינו, תמיד נקבלך יפה.

ולכן, כאשר לא היה יותר ביכולתי להשאר אצל סולוביובא, באתי אליו ושם שהיתי שני שבועות והר־גשתי עצמי טוב. אבל פעם השכם בבוקר שמענו דפיקות חזקות על הדלת. קמתי מהר ממיטתי וניגשתי לאשתו של חוליאווקו. היא התחילה להתלונן:

— א־לי, אבדנו כולנו וגם בגללך.

ולי אמרה:

— עמדי מאחורי הדלת וכאשר תפתח ברחי לגינה.

וכך עשיתי. עמדתי מאחורי הדלת ורק היא נפתחה,

ברחתי מהר־מהר, נכנסתי למחסן ושם הסתתרתי מאחורי שקי פחמי־אבן.

שמעתי איך נכנסו השוטרים ואת שאלתם:

— מי גר כאן?

— רק משפחתנו, אין אחרים.

שמעתי איך השוטרים דורשים את ספר הגרים במקום, שמעתי את צעדיהם הכבדים ע״י המחסן שבו נמצאתי. כאשר אויבי האנושות עזבו את המקום, יצאתי ממחבואי, ואז שמעתי, איך אשתו של חוליאווקו מתלוננת:

— למה הוא הביא אותה הנה? הם יתפשוה ויהרגוה. אלוהים יסלח לנו את חטאנו. הלא אני עצמי יעצתי לה לברוח לגן.

כך הם הספידו אותי.

לאחר שהם ראו אותי מלוכלכת ושחורה כעשן בחדר הסקה, שמחו מאד, חיבקוני נשקו לי ואשתו של חוליאווקו לא פסקה לצעוק:

חכמת, יקירתי, מזל הוא שלא שמעת בקולי ולא ברחת לגן.

חוממו מים, התרחצתי ובבוקר אמרתי להם:

— אלך, מספיק היה לכם בגללי.

אבל הם לא הניחו לי ללכת, ואני שהיתי אצלם עוד זמן מה.

ביקשתי מאשתו של חוליאווקו שתנסה בכל זאת לגשת ליאשצ׳נקו ולמסור לו פתק ממני. כאשר ליאש־צ׳נקו קרא את הפתק התחיל לצרוח:

אקח אותך למשטרה, אם תבואי לתבוע את החפצים של הז׳ידובקא. איזה טפיל, את כולם הרגו והיא עוד בחיים. זה עשרים ושלוש שנים שאין אנו יכולים להיפטר מהם.

אחר כך הוא קצת נרגע, כפי שמספרת אשתו של חוליאווקו, פרס חצי לחם ואמר:

— זה בשבילך, לז׳ידובקא אל תתני אף פרור. שתמות.

נאדז׳דא חוליאווקו חזרה בכעס, היא אמרה לי: איך שלחת אותי לשונא ממין זה!

פעם כשביקרתי אצל חוליאווקו, זה היה כבר באביב 1943, אמר לי:

— ביקר אותי אחד מהפארטיזאנים. הוא מחארקוב. התוודעו, אולי הוא יעביר אותך לשלנו.

שמחתי, חיכיתי, אבל לשוא. הפארטיזאן לא בא שוב.

★

לפי כל הסמנים, עמדו הפאשיסטים לפני הסוף. לפני שיחרור העיר, הודיעו הגרמנים שמתחיל הפינוי, ומי שלא ירצה לצאת, ייחשב כאויב הרייך השלישי ויוציאוהו להורג.

הם אירגנו את הפינוי כסדרו. כל העיר נחלקה לשישה אזורים וכל אזור ידע מתי ולאן עליו לצאת את העיר. כל תושב קיבל פתק ליציאה. גם אני קיבלתי פתק כזה. החלטתי לגשת לד״ר וורניגורא. חשבתי אולי יקח אותי כעוזרת בית? אבל, לא מצאתי איש בבית. הלכתי למאריא קוטולסקאיא, ששם לנתי לעיתים. כשניגשתי לביתה פגשתי באחייניתה שהודיעה לי כי הדודה זה רק נסעה.

הלכתי למאטריונא פטרובנא גראצקובא, — גם שם לנתי לפעמים. רק ראתה אותי, פרצה בבכי. לאחר זמן, נודע לי שבעלה נלקח לבוכנוואלד. היא בוכה, מקוננת על עצמה ועלי. פתאום דופקים על הדלת. הספקתי להסתתר. נכנסה שכנה והודיעה, שהמשטרה הקיפה את הבית. מטריונא פטרובנא לוחשת:

— רוזאליא איסאקובנא, כאשר הם יראו אותך, אבדנו.

יצאתי ממחבואי, התעטפתי בסודר והלכתי כזקנה תשושה בכיוון לדלת.

ע״י הדלת עמד שוטר.

— בני האוכל לעבור?

הוא טפח לי על השכם ואמר:

— עברי, סבתא.

לא התרחקתי, כי רציתי לדעת למה הקיפו השוטרים את הבית.

והנה ראיתי, שהם חוטפים בחורים ובחורות ומרכ־זים אותם במכוניות. בזקנים לא נגעו. מהבתים מוציאים חבילות — מי מביא למכונית עז שחוטה, מי כלי עם בצק. הסתכלתי מרחוק זמן רב. לפתע נגש אלי זקן אחד, כשרגלו חבושה ועמד על ידי.

— מה עם רגלך? שאלתיו.

— עטפתי אותה בכדי שהגרמנים לא יסחבו אותי לעבודה. בקושי ברחתי מאמור. הגרמנים כמעט והרגוני בירִיות. ולאן את הולכת, סבתא? כה חלשה וזקנה? תשמעי לי, בואי אתי, אני סנדלר, תמיד ארויח לקנות חתיכת לחם, וגם את תהיי עסוקה לשפות חמיצה, להטליא לבנים. זה לא לזמן רב, שלנו יחזרו בקרוב...

כאשר נודע לו, שאני יהודיה החויר ושאל אותי:

— איך נשארת בחיים?

סיפרתי לו את כל הפרטים.

— איזה עם אומלל אתם! ראיתי מה שעשו הרוצחים. אבל ממני לא תראי כל דבר רע. בני בחזית, אני אעזור לך; אולי בזכות זו ישאר בני בחיים?

הצטלב ולחש תפילה, וכך הלכתי אתו. אבל, לא שהיתי אצלו זמן רב. ביום בהיר אחד שמעתי צעקות הנשים:

— שלנו, שלנו באים!

ראיתי חייל מהצבא האדום. שנים רבות עברו מאז, והוא עוד עומד לפני כחי. מיהרתי אליו:

— בני, יקירי, קח אותי למפקדה.

נכנסתי לשם, ראיתי קצינים יושבים על יד השולחן וביניהם אחד בעל שלושה כוכבים. ניגשתי אליו.

דמעות חונקות אותי אבל אני אומרת לו:

— אני רופאה סובטית, לפי הלאום יהודיה; קחו אותי לחזית, איני יכולה להיות יותר עם הפאשיסטים.

— סבתא לאין ניקח אותך במצבך? את הפאשיסטים כבר לא תראי בעיניך. תפני למחלקת הבריאות, עבודה ישנה שם למכביר.

לאחר שיחה זו, חזרתי לד־ק. התחלתי לעבוד. פעם סיפרה לי וואליא, שעבדה עמי, שנערה יהודיה באה לבית החולים. ביקשתי שאם היא תבוא שוב, לשלוח אותה אלי.

למחרת באה הנערה. היא היתה כבת 14, רזה מאד וקומתה נמוכה. היא סיפרה לי, מה עבר עליה, איך ניצלה. איך הסתתרה כאשר הגרמנים התחילו לאסוף את הנוער ולשלוח אותם לגרמניה ואיך היא ניצלה בעבדה כמטפלת אצל מורה אחד ואיך הצילו אותה זוג זקנים.

— השארי אצלי — אמרתי לה.

— כאשר וואליא אמרה לי, שאת ביקשתי שאבוא אליך, חשבתי שיש לך מה להודיע לי על בני משפחתי.

— לא בתי. מה יש לדעת. תגורי אתי, אהיה לך לאם, אחנך אותך ואעשה ממך אשה משכילה. ברם, אם רוצה את להישאר אתי, עליך להבטיח, להיות אשה ישרה ומהימנה, המבטיחה את לי זאת?

— כן...

מאז לא היה לי כל צער מאניא. היא גמרה 11 כיתות. אחר כך נסעה לכפר ושם היתה מורה בכיתות הנמוכות, עבדה וגמרה את המחלקה הפדגוגית של האוניברסיטה בד־ק. למיותר להוסיף, שהיא היתה מורה טובה, נאמנה, היא היתה לבת לי. היא סיפרה לי, שהיה לה אח בשם אבראשא, שהיה ילד סוער ופוחז, ושהיא חושבת שהוא נשאר בחיים. ובאמת פעם בערב נכנס אלינו בחור צעיר ושואל:

— האם גרה כאן צילה שווארץ?

— כן, ומי אתה?

— אני אחיה.

שאלתי אותו איך ניצל, איפה היה כל הזמן? מה שמו עכשיו?

— ברחתי מהבור. משם באתי לכפר, שם נמצאתי אצל אישה זקנה אחת, לא רחוק מאלכסאנדרובקא, ששם עבדה צילה.

— מאין נודע לך שצילה עובדת שם?

— הזקנה שאצלה הסתתרתי היתה מבקרת שם. היא סיפרה לי שאצל המורה נמצאה ילדה, המטפלת בילדים. ביקשתי פעם מהזקנה, שתקח אותי לשם וראיתי איך צילה סוחבת שני דליי מים.

— ולא ניגשת אליה?

— הזקנה לא נתנה לי. היא אמרה: ,כעת אתה ווווקא נוביקוב. ומי היא הילדה הזו איני יודעת. מהר ונלך הביתה".

אמרתי לאבראשא:

— תשאר אצלי, אכתוב לצילה, היא תבוא, אנו נסדר אותך, תלמד ותעבוד.

— לא, אין צורך בכך. אלך לזקנה. היא כבר יודעת מה לעשות.

לאחר זמן נודע לנו, שהוא נסע לקריבוי־רוג והתחתן עם רוסיה. צילה כתבה לו, אבל הוא לא ענה על מכתבים. הבינונו, שהוא חושש, פן יוודע לאשתו שהוא יהודי. צילה אמרה לי:

— קורה לעיתים, שאדם שעמד לטבוע, מפחד אחר כך כל ימיו ממים. אחי, שעברה עליו הטרגדיה הגדולה של עמנו, סובל מפחד־הלאום.

✶

חוזרת אני בסיפורי לימים השחורים של הכיבוש. פעם אחת בזמן עבודתי בקאידאקי בפוליקליניקה הרביעית, ביקרתי אצל בויקובא. בנה היה חולה. עברתי דרך המטבח וראיתי שם אשה אחת יושבת שפופה ובוררת חיטים ובויקובא אמרה לי:

— אל תפחדי, היא משלכם. היא אמנית ההולכת בכפרים, ומציירת תמונות מאנשים. בעד עבודתה מקבלת היא דבש, ביצים, תרנגולות. כאשר אנו גומרים לאכול מה שהביאה, היא שוב הולכת לכפר. הנה רק אתמול חזרה משם והביאה איתה מצרכים, והיא עוזרת לי בעבודות משק הבית. לאחר שבדקתי את החולה, עברתי שוב דרך המטבח, ראיתי את האשה שוב כשהיא ממשיכה בעבודתה. בימים הארורים ההם, כאשר פגשו ביהודי, לא היו מסתכלים בו. בצאתי משם, נרשם

בזכרוני מספר הבית. כשבאתי לד״ק לאחר שיחרור העיר, ביקרתי אצל בויקובא וביקשתי ממנה:

— אם תבקרך האמנית, תמסרי לה שתבקר אותי, ברחוב צ׳יצ׳רין 26.

כעבור שנים שלושה ימים שמעתי לפתע קול אשה

— הגרה פה ד״ר לייקינא?

רק הספקתי לענות והנה עומדת לפני האשה, השו־אלת אותי?

— האם את רוזה לייקינא?

— כן. הנני, ומי את?

— אני סוניא לייקינא, בתו של הדוד וולודיא...

...איך יכולתי אז להכירה? מבוהלת, כחושה, בשמלה קרועה? זאת היתה היא — האמנית, שישבה וביררה את החיטה של בויקובא.

אין להסביר במילים את שמחתנו, דמעותינו, השא־לות הרבות ששאלנו אשה את רעותה. כאשר נרגענו קצת, סיפרה לי סוניא על היום האיום של ה־13 באוק־טובר. עכשיו נודע לי — איך אבדו כל קרובי, איך אחי, לב איסאקוביץ לייקין, לקח מידיה של סוניא את ילדה ונתן לו חתיכת לחם ואיך הובילו אותם מאחורי המכון לתחבורה... ואיך היא, סוניא, בראותה פרצה בגדר, נדחקה דרכה, ובאותו רגע ממש הרגיש בה בחוץ בעל־עגלה אחד ואמר לה:

מה את זוחלת כמו מקק! האם את לא רואה מה נעשה כאן? עלי מהר על העגלה. הוא כיסה אותה וכך היא ניצלה. אחר כך היא הסתתרה אצל באייקוב בקאי־דאקו.

מובן שהצעתי לסוניא לגור אתי. אבל היא נכנסה לדירה ריקה, בחצרנו, שבה לאיתנה, עבדה והרויחה טוב. כעבור זמן מה חזר בעלה מהחזית. הפגישה ביני־הם היתה קרה. לא היתה בו אפילו הסבלנות לשמוע מפיה איך אבד ילדם. הוא נסע ושלח לה מכתב קצר: „הכל נגמר בינינו״.

סוניא באה אלי עם המכתב ביד ובכתה מאד. יצאתי מכלי ואמרתי בקול רם:

— לאחר כל מה שעבר עלינו, צרה זו לא מהגדו־לות, אין הוא ראוי, שתבכי כל כך הרבה.

הרבה זמן עבר עד שסוניא נרגעה ושקט כאבה. היא עברה אלי. צילה־אניא היתה באה לעיתים תכופות מהכפר. אחותי ובני ביתה חזרו מהפינוי והפכנו עכשיו למשפחה גדולה. נחמנו וחזקנו אחד את השני. עבדתי בשתי משרות — ביום בפוליקליניקה ובלילות — בתורנויות. פעם נכנס אלי לחדר קבלת חולים חייל ושואל אותי:

— הזוכרת את את הילדה יולוצ׳קא?

— כן, אני זוכרת אותה היטב.

הוא התחיל לבכות. אחר כך ביקש לספר לו איך יולוצ׳קא היתה מבקרת אצלנו. בדמעות בעיניו אמר: „אני אביה״. נזכרתי איך ילוצ׳קא היתה אומרת:

— „איני יכולה לעבור אליכם לגור. אבא יבוא מהמלחמה, ואני צריכה לשמור על הדירה בשבילו״...

עבדתי הרבה, הרציתי, לא היה זמן פנוי רב וכן חסרו הכוחות, בלילות רשמתי את יומני, עד... שפעם אחת הגיע לידי ספר על אושוויץ. נראה היה לי שסבלי ופחדי הם לא כלום לעומת מה שאירע במחנה ההוא. חשבתי: איזה ערך היסטורי ישנו לכל מה שעבר עלי? מה בעצם עשיתי? את מי היצלתי? האם הייתי בין הפארטיזאנים? האם הרגתי לכל הפחות פאשיסט גרמני אחד?

הפסקתי לכתוב, ויומני נשאר בלתי־גמור...

דניִעפּראָפּעטראָווסק*

[„אייניקייט" נומ. 30(51)(28.10.43):2]

דניעפראפעטראווסק איז ווידער פריי! דעמ 25־טנ אקטיאבער האט די רויטע ארמיי מיט מעכטיקער קראפט אונ מיט ווונדערלעכער געוואגטקייט ארויסגעריסנ אט די אוקראינישע וויכטיקע אינדוסטריעלע אונ קולטורעלע שטאט פונ די מערדערישע פאשיסטישע הענט אונ זי ווידער אומגעקערט צומ לעבנ.

נאכ איינער א שטיינ איז אראפ פונעמ הארצנ באמ סאוועטישנ לאנד, באמ אוקראינישנ פאלק אונ בא יעדנ סאוועטישנ יידנ — א שווערער שטיינ.

ניט גלאט א געוויינלעכע שטאט איז געווענ אונ וועט בלייבנ פאר אונדז דניעפרופעטראווסק, נאר א מאמע צווישנ שטעט.

פאר אונדזערע אויגנ איז די שטאט געוואקסנ אונ אויסגעוואקסנ ווי א גרויסער אינדוסטריעלער אונ קולטורעלער צענטער, געשפייזט צו זאט מיט די רייכקייט פונ דאנבאס, מיט די ארצנ פונ קריוואראגער ראיאנ אונ מיט דער בראכע פונ אירע ארומיקע שווארצע זאפטיקע ערדנ.

אונ צעבליט האט זי זיכ אקארשט אט־אט אינ די סאוועטישע יארנ. בלויז פאר ערשטע דריי יאר פונעמ ערשטנ סטאלינישנ פינפיאר האט די צאל פונ אירע ארבעטער־קאדרעס מיטאמאל א וואקס געטאנ פונ 37 טויזנט ביז אריבער 94 טויזנט. צייטונגענ אונ דריי זשורנאלנ זיינענ דערשינענ אינ דניעפראפעטראווסק. בא 11 טויזנט סטודענטנ האבנ דארט באזוכט די אינסטיטוטנ. קארעוו צו 50 טויזנט שילער האבנ זיכ געלערנט אינ די דניעפראפעטראווסקער טעכניקומס, צעניאריקע אונ זיבניאריקע שולנ. 2000 הויכ־ריידערס האבנ אפ אירע שיינע ברייטע גאסנ איבערגעגעבנ די נייסנ פונעמ לאנד אונ פונ דער וועלט. פול געפאקט זיינענ יעדנ אוונט געווענ אירע פינפ טעאטערס, אירע קלובנ אונ איר פרעכטיקער קולטורפאלאצ. מיט באזונדערער סאוועטישער יוגנטקראפט האט געאטעמט אט די ארבעטערשטאט, אונ נאכעס האט אינ איר געהאט דאס גאנצע סאוועטישע לאנד.

— וואס הערט מענ אינ דניעפראפעטראווסק?

אזוי האט מענ אומעטומ זיכ נאכגעפרעגט בא יעדנ, וואס קומט פונ אט דער יונגער דניעפער־שטאט אונ דערביי געווארט צו הערנ אומבאדינגט עפעס גוטס.

— די שטאט וואקסט! — האט מענ באקומענ אנ ענטפער אונ דערביי באנייס געפילט, אז מע האט צו טאנ מיט עפעס לעבעדיקס אונ יונגס.

נישטא גאר דאס פאלק אינ סאוועטנ־פארבאנד, וואס זאל ניט געווענ האבנ געשיקט מיט פרייד זיינע קינדער אויסבויענ וואס גיכער ניט ווייט פונ אט דער שטאט דעמ שטאלצ פונעמ לאנד — דעמ דניעפראגעס. אונ נישטא גאר דער סאוועטישער מענטש, אינ וועמענס הארצ דער טאג, ווענ אט די גראנדיעזע בויונג איז געלאזט געווארנ אינ גאנג, איז ניט פארצייכנט געווארנ ווי א יאמטעוו פונעמ גאנצ לאנדס זיגנדיקער מי. קיינמאל וועט ניט פארגעסנ ווערנ דער שמייכל פונ פרייד, וואס דאס גאנצע לאנד האט דעמלט געטאנ, — א פאטערלעכער שמייכל אינעמ טאג פונ אויסגעבנ א קינד: — נו, דניעפראפעטראווסק, דאנבאס, קריוואראג, זאפאראזשיע, — איר זייט באשטאט. פונ דעמלט אנ איז אלצ שנעלער געוואקסנ אט די שטאט, אונ אלצ וויכטיקער איז געווארנ איר באדייטונג פאר אוקראינע אונ פארנ סאוועטישנ לאנד.

א ביז גאר וויכטיקע ראליע האט די שטאט אויכ געשפילט אינעמ לעבנ פונ יידנ. ארומ איר געפינענ זיכ די גרעסטע אונ אלטסטע יידישע לאנדווירטשאפטלעכע ראיאנענ. נאכ אמאל, ווענ יידנ האט מענ געווארגנ אינ „טכומ", איז „קאטערינאסלאוו" געווענ א מיקלעט פאר יידישע יוגנטלעכע אפ צו ראטעווענ זיכ

---

* לשם אותנטיות נדפס כל המאמר כמקורו ביידיש בכתיב הייבסקי. ד. ב. — מהרוגי סטאלין, גם דמו יוקם. — העורך צ. ה.

פונ דער דעמלטיקער קליינשטעטלדיקער וויסטעניש. שוינ אינ 1897 האבנ זיכ דארט אונגעקליבנ 1613 יידנ מעטאל־ארבעטער, 109 יידנ שאכטיארנ, 806 יידנ קאמאוויקעס, 109 יידנ — כימישע ארבעטער. אפילע אינ אזא דעמלט־פארבאטענעמ פאר יידנ פאכ, ווי די אייזנבאנ, האבנ יידנ אינ „קאטערינאסלאוו" באוויזנ אריינצודרינגענ אלס ארבעטער.

אינ „קאטערינאסלאוו" האבנ יידנ פונעמ דארעמ־מיירעוודיקנ קאנט צוערשט פארזוכט דעמ גענוס פונ לאזנ ווי געהעריק אינ גאנג די מוסקולנ. צארטע זעכצניאריקע יידישע שטעטלדיקע באכערימלעכ, ווענ זיי האבנ געווארפנ אנ אומכיינ אפ שניידעריי, שוסטעריי, קירזשנעריי, זייגערמאכעריי אונ אלע אנדערע „זיצנדיקע" מעלאכעס, פלעגנ זיי אוועק קיינ „קאטערינאסלאוו", פארפאלנ ווערנ פונעמ שטעטל אפ גאנצע יארנ אונ זיכ אומקערנ אקארשט זיכ שטעלנ צומ פריזיוו. אויסגעגלייכטע, געזונטע, מיט הארטע מוסקולדיקע הענט, פלעגנ זיי „פארוויסטנ" די יאמנאראימ זייערע מוטערס, וואס האבנ געהאלטנ אינ איינ וויינענ אינ שול: „געוועענ, נעבעכ, א גאר־שוואכינקער, מיינ יינגל — איצט איז ער געקומענ צומ פריזיוו אזא געזונטער, א דעמב, אז אכ אונ ווי צו דער מאמענ".

נאכ וויכטיקער פאר יידנ איז געווארנ דניעפראפעטראווסק אינ די נאכ אקטיאבער יארנ. נאכ אינ 1932 האבנ צווישנ די קארעוו 25 טויזנט ארבעטער בלויז אפ די מעטאלורגישע זאוואדנ אפ לענינס, מאלאטאווס, אונ פעטראווסקיס נעמענ זיכ געפונענ פיל טויזנטער יונגערע אונ עלטערע יידנ. די קינדער פונ די ארומיקע פיל טויזנטער יידישע קאלווירטניקעס האבנ ניט אויסגעפעלט אינ די דניעפראפעטראווסקער פאבריק־זאוואדישע שולנ, אינ די טעכניקומס אונ אינ די אינסטיטוטנ. מיט לעבנס־אימפעט אונ לעבנס־פרייד האט געאטעמט אט די יוגנט. שטענדיק נאכ אנ ארויסטרעטונג אינ דניעפראפעטראווסקער יידישנ טעכניקומ פלעגט יעדער יידיש־סאוועטישער שרייבער זיכ פילנ באנייט אונ אפגעפרישט, באוואקסנ מיט פלייש אונ מיט בלוט פונ א געזונטער בליענדיקער יוגנט, וואס נייטיקט זיכ אינ זיינע ווערק.

איצט איז כארעוו אט די שטאט, וואס איז געווענ אזוי פול מיט יוגנטלעכער שעפערישער קראפט, — דער דייטש האט אינ איר געוועלטיקט אריבער 2 יאר, זיכ אנגעוואלגערט אפ איר מיט דער גאנצער שווערקייט פונ זיינ מערדערישער מיעסקייט אונ זי ראבירט, אונ זי געפייניקט, אונ זי געווארגנ אונ געהארגעט.

עס רויכערנ זיכ נאכ אפ אירע ברייטע גאסנ די רוינירטע געביידעס, אונ דער רויב פארגייט דארט אינ די אוינג דעמ פארבייגייענדיקנ שלאכטמאנ — רויטארמייער, וואס האט די שטאט נארוואס באפרייט, אונ צווינגט אימ פארקוועטשנ פונ קאס די ציינ, אונ פארשטארקט אינ אימ דעמ דראנג צו ווארפנ זיכ ווייטער אינ שלאכט.

נישט מיט ווייניקער קאס פארקוועטשנ זיכ דארט די ציינ באמ יידישנ שלאכטמאנ. גענוג באקאנט זיינענ אונדז די באזונדערע מערדערייענ, מיט וועלעכע די דייטשנ ראטנ אויס יידנ אינ אלע גרעסערע אונ קלענערע יישווימ, צו וועלכע זיי דערקלייבנ זיכ מיט זייערע בלוטפרעסערישע באגערנ. קיינ איינ לעבעדיקנ יידנ לאזנ זיי דארט ניט איבער. אונ דאס דיקטירט דעמ יידישנ שלאכטמאנ: — ניט לאזנ לעבנ קיינ איינ פאשיסטישנ דייטש אפ אונזער סאוועטישער ערד.

דאס פאדערט פונ אימ דער כויוו פאר זיינ לאנד, פאר זיינ פאלק:

— געדענק, וואס דיר, דיינ לאנד אונ דיינ פאלק האט געטאנ דער דייטש!

אונ זאל זיינ הייליק בא אונדזער שלאכטמאנ יעדער שאס אינ א פאשיסטישנ דייטש.

אונ זאל זיינ ליב אונ טייער פאר יעדנ יידישנ מענטשנ זיינ ארבעט אינ הינטערלאנד פארנ פראנט. זאל ער גערענקענ, אז מיט יעדער אויסגעארבעטער העכערער נארמע הארגעט ער נאכ איינ דייטשישנ פאשיסט.

אונ זאל יעדנ יידנ זיינ א טרייסט דער פאקט, וואס ווייט ניט אלע דניעפראפעטראווסקער יידנ איז די פאשיסטישע מערדער געלונגענ אומצוברענגענ — א כאשעוונ טייל דניעפראפעטראווסקער יידנ האט די סאוועטנמאכט רעכטצייטיק עוואקוירט אינייעמ מיט דער דארטיקער באפעלקערונג ביכלאל אונ איניינעמ מיט די דארטיקע פאבריקנ אונ זאוואדנ ביפראט.

די דאזיקע דניעפראפעטראווסקער געפינענ זיכ אפנ פראנט, אינ הינטערלאנד אונ פילנ אויס מיט ערע זייער כויוו פארנ לאנד אונ פאר זייער פאלק. עס לעבט אונ ארבעט דער בעקאוועדיקער דניעפראפעטראווסקער מעטאליסט כאימ ריווקינ, וועלכער האט צענדליקער יארנ זיכ נישט געשיידט מיט זיינ מעטא־

לורגישן זאוואד און זיך מיט אים ניט געשיידט אויך דאן, ווען מע האט דעם זאוואד געמוזט עוואקוירן און צופוסנס פון די אוראלער בערג אים פארוואנדלען אין א מעטאלורגישן גיגאנט. עס לעבט מערי שיידוואסער, די יידישע פרוי, וואס האט זינט 1930 אפגעארבעט אף איינער פון די דניעפראפעטראווסקער נייפאבריקן און האט טיף אין הינטערלאנד אליין געטראגן ליים און ציגל אף אופצושטעלן דארט א נייע ניי־פאבריק, און ארבעט דארט אויס גרויסע נארמעס, און פארמעגט נאך געניג לעבנס־לוסט און שעפערישע קראפט אף צו שרייבן לידער אין גייסט פון פאלק:

> איין קינד בא דעם קלייד, דאס צווייטע אף די הענט,
> געלאפן א פרוי איז פון איר היים, וואס ס׳אט געברענט.

עס לעבן טויזנטער און טויזנטער דניעפראפעטראווסקער כאימס און מעריס. פיל פון זיי וועלן זיך אומקערן אין זייער היים־שטאט און וועלן זי ווידער אופבויען.

זיי האבן פארלאזט דניעפראפעטראווסק מיט טרערן, זיי וועלן אים אופבויען מיט פרייד.

דוד ברגלסון

דנפרופטרובסק

שוב חפשית! ב־25 באוקטובר חלץ הצבא האדום בכוח איתנים ובאיזון מפליא עיר זו, החשובה בתעשייתה ובתרבותה, מידיים הרצחניות הפאשיסטיות והחזירה שוב לחיים.

עוד אבן אחת נגולה מלבה של הארץ הסובטית, של האומה האוקראינית ושל כל יהודי ברית המועצות — אבן כבדה.

לא עיר סתם היתה ותשאר בשבילנו ד־ק, אלא עיר ואם בין ערים.

לעינינו צמחה העיר ונהייתה מרכז תעשייתי ותרבותי, הזינה לשבעה בעשרו של דונבאס, במחצבי איזור קריבוי־רוג ובברכתה של האדמה השחורה הדשנה שמסביבה.

והיא פרחה ביחוד בימים הסובטים. תוך שלוש שנים הראשונות של החומש הסטאליני הראשון, מספר פועליה גדל בבת־אחת מ־37 אלפים עד למעלה מ־94 אלפים. עיתונים ושלושה תקופונים הופיעו בד־ק. כ־11 אלף סטודנטים ביקרו שם בבתי הספר הגבוהים. כ־50 אלף תלמידים למדו בד־ק בטכניונים ובבתי־הספר בני־10 ובני־7 שנות לימוד. 2,000 רמקולים העבירו ברחובות היפים והרחבים חדשות במדינה ובעולם. מלאים היו כל ערב חמשת תיאטרוניה, מועדוניה והיכל התרבות המפואר שבה. אוויר כוחות־נעורים סובטיים נשמה עיר פועלים, ונחת שבעה ממנה כל ברה״מ.

מה נשמע בד־ק?

כך שאלו בכל מקום מפי הבא מעיר־הדנפר הצעירה, מתוך בטחון לשמוע משהו טוב.

העיר צומחת! — היתה התשובה. ומתוך כך הורגש, כי עוסקים כאן בעניין חי וצעיר.

ואין לנו עם בברה״מ שלא שלח בניו בשמחה להקים במהרה, לא רחוק מעיר זו, את מפעל־גאון־המדינה — דנפרו־ג.א.ס. ואין לך אדם סובטי, אשר יום־הפעלת המפעל הכביר לא השאיר בלבו רושם של יום־טוב של עמל־כל־המדינה המנצח. מעולם לא ישכח חיוך השמחה, שנראה על כל פנים במדינה, כשמוח אב בהשיאו צאצאו: — נו, ד־ק, דונבאס, קריבוי־רוג, זאפארוז׳יה, זכיתם! ומאז צמחה במהירות יתר העיר, וערכה היה חשוב יותר לגבי אוקראינה ולגבי ברה״מ כולה.

ותפקיד חשוב היה לעיר גם בחיי היהודים. סביבה נמצאים האזורים החקלאיים הגדולים והותיקים ביותר. עוד לפנים, כשאת היהודים דחקו ב„תחום״, היתה מקלט לנוער היהודי להציל את עצמו ממדבר הקרתנות. כבר ב־1897 היו שם 1613 יהודים פועלי מתכת, 109 יהודים כורים, 109 יהודים בתעשיה הכימית ועוד 806 יהודים בעבודות תעשיה אחרות. אפילו לענף

ה„אסור בהחלט" ליהודים אז — הרכבת — הצליחו יהודי „קאטערינאָסלאַוו" לחדור כפועלים.

בי"ב טעמו יהודי דרום־מערב בפעם הראשונה את טעם השימוש כראוי בכוח השרירים. בחורי־חמד בני 16, בנטשם בלא־רחם את מקצועות ה„ישיבה" — חייטות, פרוונות, רצענות, שענות וכו' — היו באים מן העיירות לי"ב, שבה שהו שנים, עד בואם לגיוס. מיושרים, בריאים, בידיים בעלות שרירים, היו הם „מחשיכים" את הימים הנוראים לאמותיהם, שהיו בוכות בלא הפוגות בבית הכנסת: „בני היה, נעבעך, לגמרי חלש — כעת בא להתגייס כה בריא, אלון, אוי ואוי לאמו!".

חשובה עוד יותר נהיתה ד"ק לאחר ימי אוקטובר. כבר ב־1932, בין 25 אלפי־פועלים, בבתי החרושת למטלורגיה בלבד — ע"ש לנין, מולוטוב ופטרובסקי — נמצאו אלפי יהודים, צעירים ומבוגרים. ילדיהם של אלפי חברי הקולחוזים היהודים שבסביבה לא נעדרו מבתי־הספר שעל־יד בתי־החרושת, בטכניונים ובמכונים שבד"ק. ונוער זה היה מלא מרץ ושמחת חיים. תמיד, לאחר הופעה בטכניון היהודי (ביידיש) בד"ק, הרגיש, כל סופר יהודי כמתחדש ומתרענן, כמלא בשר־ודם חדש מן הנוער הבריא והפורח, הנזקק ליצירתו.

כעת העיר חרבה, עיר מלאת כוח נעורים יוצר — הגרמני שלט בה למעלה משנתיים [25.8.41—25.10.43]. רבץ עליה בכל כובד מיאוסו הרצחני, שדד אותה, רדף, אנס, הרג.

עדיין הרחובות עשנים על בתיהם והעשן חודר לעיניו של החייל — איש הצבא־האדום, אשר שיחרר את העיר לפני זמן קצר. הוא חורק שיניו ומתחזק לזנק הלאה לקרב.

לא פחות ממנו חורק שיניו החייל היהודי. ידועות היטב הרציחות המיוחדות הנוהגות על ידי הגרמנים כלפי היהודים בכל ישוביהם, הגדולים והקטנים, אליהם הם מגיעים, ב„שיטותיהם" שופעות־דם. אף יהודי חי אינם משאירים שם. וכל זה מצווה על החייל היהודי: לא להותיר בחיים אף גרמני פאשיסטי אחד על אדמת ברה"מ.

חובתו לארצו, לעמו דורשת ממנו:

— זכור, אשר עשה לך, לארצך, לעמך — הגרמני! תתקדש נא אצל חיילינו כל יריה בגרמני הפאשיסטי. ותהא נא חביבה ויקרה אצל כל אדם בישראל בעורף עבודתו למען החזית. יזכור־נא, כי בהגדילו את תיקנו (נורמתו) בייצורו, הורג הוא עוד פאשיסט גרמני.

ויתנחם נא כל יהודי בעובדא, שלא את כל יהודי ד"ק הספיקו הרוצחים הפאשיסטים להרוג. חלק חשוב מיהודי ד"ק הוצא בזמנו מן העיר יחד עם שאר האוכלוסיה בכלל ומפעלי התעשיה בפרט. אלה המוצלים נמצאים בחזית ובעורף וממלאים בכבוד את חובתם לארצם ולעמם. חי ועובד פועל־המתכת המכובד חיים ריבקין, אשר במשך עשרות שנים לא נפרד מבית־החרושת למטלורגיה שלו. וכן עשה, כשהיה הכרח להעבירו למרגלות האורל ולהפכו שם לענק תעשייה זו. חיה מרים (מערי) שיידוואסר, האשה היהודיה, שעבדה מ־1930 בד"ק באחד מבתי־המלאכה לתפירה, והיא, רחוק בעורף, בעצמה נשאה חומר ולבנים להקים מחדש אי־שם את בית־המלאכה, כשהיא מצטיינת בתקניה הגדולים. והנה יש לה שמחת־חיים וכוח יצירה לכתוב שירים ברוח העם:

איין קינד בא דעם קלייד, דאס צווייטע אפ די הענט,
געלאפן א פרוי איז פון איר היים, וואס ס'האט געברענט.

(ילד אחד אוחז בשמלה, השני בזרועותיה
ברחה האשה מביתה השרוף).

חיים אלפי „חיימים" ו„מרימות" מד"ק. רבים מהם ישובו לעיר־מולדתם ויבנוה שוב.

הם השאירו־עזבו את ד"ק בדמעה, הם יבנוה בריגה...

כך כתב הסופר דוד ברגלסון, חבר הועד האנטי־פאשיסטי, שכעבור זמן מה היה מהרוגי־המלכות. גם חנופה לסטאלין וכל הפטריוטיזם הסובטי לראווה — לא הועילו. תרגום המאמר ניתן במלואו, כמות שהוא. — צ.ה.

מיידיש — צ. ה.

ס. ארטנברג

העיר של הדנפר

חיים של מתח, עושר ויצירה מנת־חלקה של ד־ק. בראי מפלסו הרחב של הדנפר עשנות ארובות ספי־נות־הקיטור, המהלכות בו רצוא ושוב, עמוסות מוצרי ברזל ושאר המתכות, פחמי־אבן וחמרי־בנין. בעיבורה של העיר התפשט ברחבות ראשון בחרושת המכוניות באוקראינה בבניינו: מרחוק נראים כבר לא רק קווי האגפים — ה„צח״ים — אלא גם השיכונים החדשים היפים בהבנותם.

בגדה השמאלית של הדפנר קמים מהעיים בתי־חרושת למטלורגיה ע״ש ק. ליבקנכט וע״ש ה„קומינ־טרן״. במלוא־כחם מופעלים כבר 12 כבשנים „דומ־נאות״ ו־19 מכונות־ערגול (וואלצי). בבית החרושת למוצרים כימיים עם צרף (קוקס) — שתי סוללות. מייצר כבר בית החרושת למכשירי־עבודה ע״ש כהנו־ביץ וכן פועל שוב במלוא כחו אגף אחד בבית־חרושת לחישול מטלורגי.

„נעשה את עירנו פורחת, מפוארת יותר מבעבר!״ בסיסמא זו ניגשה האוכלוסיה בד־ק למלאכת השיקום. זו שנה שניה להתחרות סוציאליסטית בין שני מרכזי התעשיה באוקראינה — חארקוב וד־ק — לשקם טוב יותר ומהר יותר תקומת הערים. כאן מקרוב הועברו כמה סיכומים. במשך הזמן הקצר נבנו ותוקנו עד רבע מיליון ממ״ר של שטח דיור. באורך של 70 ק״מ נסללו פסי חשמלית (11 קווים, 100 קרונות בערך). ברחובות ניטעו עצים הרבה, וכו׳.

והנה רשימה קצרה של מפעלי שיקום שנקבעו לבי־צוע בשנה זו: לפתוח תנועת טראלייבוסים ואוטובוסים, להקים מרחץ ל־1.000 מתרחצים ליום, לגשת לבנין מלון של 250 חדרים, לגמור ביצוע מפעל להספקת גאז בצינורות לבתי המגורים בעיר, להקים מכון פיזיו־תרפי, לפתוח בית־הבראה לילדים, לבנות מרפאה חדשה באזור בית החרושת למכוניות.

כיום יש בד־ק למעלה מ־100 מוסדות רפואה ומכו־ני־ריפוי, 12 בתי־ספר גבוהים ומכוני מחקר מדעי שבהם לומדים עד 10.000 סטודנטים, 22 מוסדות חינוך טכני תיכוניים (9.000 תלמידים), למעלה מ־60 בתי־ספר תיכוניים.

שני תיאטרונים דראמטיים — אוקראיני ורוסי, 8 בתי קולנוע, 13 מועדונים והיכלי־תרבות, משמשים את הצרכים של האוכלוסיה הגדלה.

במרכז העיר — פארק לתרבות ומנוחה ע״ש צ׳קא־לוב. באמצעו של הפארק מתנועעים בזריזות בפסים קרוניות (הזעירות ביותר בעולם) מאירות ונקיות של רכבת ממש. זוהי רכבת הפעוטות ע״ש סטאלין — כמה שמחה וסיפוק מספקת רכבת זו לנוסעיה הקטנים!

*

פרספקטיבות רחבות נפתחות בפני ד־ק ב„תכנית החומש״ של סטאלין. ב־1950 תפיק התעשיה בעיר כפליים מתפוקתה שלפני המלחמה. בנין בית החרושת למכוניות (מן הגדולים מסוג זה באירופה כולה) יגמר. המפעל יפיק 60.000 מכוניות לשנה. סביבו יוקמו מפעלי־סיוע, שכל אחד מהם לעצמו יהא מפעל תע־שייתי גדול. בית חרושת חדש למכשירי רדיו שייבנה, יפיק 20.000 מקלטי־רדיו לשנה. ייבנו שתי תחנות־חשמל כבירות, בית חרושת גדול לזכוכית.

העיר תשוקם באופן יסודי בחומש החדש. ב־1950 יגיע שטח המגורים ל־3 מיליונים ממ״ר, מספר קרו־נות החשמלית יגיע ל־300. ברחובות יתנועעו 60 טרא־לייבוסים, 200 מוניות. בנין תחנת הרכבת המונומנטלית של ד־ק כבר התחיל (בעל התכנית הוא ארדיכל דוס־קין בעל פרס־סטאלין).

נגולל הפרוייקטים, האסכיזות וקווי־הפרספקטיבות של התכנית הכוללת לשיקום, המעובדים ע״י הארכי־ משוכלל „אינטוריסט״, „מדועון לעובדי המדינה הסוב־

...משתי גדות הדנפר משתערים רחובות ושדרות, נקיים, רחבים, שירק ופרחים מעטרים אותם. במרכז — פרוספקט ע״ש קארל מארכס — תיאטרון מפואר לאופרה ובאלט, ל־1.500 צופים, תיאטרון, אופרטה ותיאטרון לנוער, בית הפילרמוניה, בית קולנוע חדש שבו 3 אולמות־צופים, בית הספריה האזורית, מלון משוכלל „אינטוריסט״, „מועדון לעובדי המדינה הסוב־ טים״.

במרכז העיר מזדקף בגבהו וחטיבותו „בית הסו־ בטים״ — פנינת הארכיטקטורה.

סביב בית החרושת למכוניות — עיירה חדשה מתוכננת יפה ל־30.000—40.000 תושבים, שבה מתגו־ ררים מתכנניה ומייצריה של המכונית. פארק ע״ש שבצ׳נקו מעוטר בעמודים מפוארים, סוכות־פאוויליו־ נים, ובו מתקיימות אטראקציות שונות, במות וכו׳.

✶

ד־ק היתה עד המלחמה (העולמית השניה) מרכז יהודי דגול. כאן ישבו עד 150 אלף יהודים. אלפי פועלים יהודים היו מועסקים במפעלים הכבירים של התעשיה הכבדה (מתכות ומכונות).

בתחילת מלחמת־המולדת חלקו הגדול מן הישוב היהודי בעיר יצא אל העורף או אל החזית. למעלה מ־20.000 יהודים, שלא הספיקו לצאת, נרצחו באופן ברוטלי ע״י הרוצחים הפאשיסטים.

ביום שיחרור העיר ד־ק ע״י גבורי הצבא האדום, נמצאו בעיר 10—15 מתושביה היהודים, שניצלו דרך מקרה, בעיקר בעזרתם של שכנים מסביב.

ברם, הישוב היהודי בעיר התחיל שוב לגדול מיום ליום, ביחוד עם גמר המלחמה.

שבו לבתיהם יהודי ד־ק רבים, ששוחררו משירות בצבא האדום, גם מספר ניכר מאלו שיצאוה, חזרו אליה. כיום מונה ד־ק ישוב יהודי בן 50.000 נפשות.

מקום ניכר תופסים היהודים בתעשית המתכות בעיר, הן כפועלים והן במינהל כמהנדסים וטכנאים. המנהל של המחלקה הטכנית של בית־החרושת ע״ש פטרובסקי, „מוסמך למדעים טכניים״, ליפשיץ, תרם רבות לשיקום מיפעל זה. באותו מיפעל משמש כמ״מ מנהל בפועל הח׳ באסל. המהנדס הראשי של בית־ החרושת ע״ש „הקומינטרן״ הוא הח׳ מגידסון, של בית־החרושת ע״ש ליבקנכט — הח׳ סטופל. בבית־ החרושת ע״ש לנין המהנדס הראשי הוא הח׳ שאק, וכן הלאה.

בין המדענים בבתי־הספר הגבוהים ובמכוני־המח־ קר של ד־ק, נמצאים ג״כ יהודים לא מעטים. הישגיהם המדעיים של הפרופסורים והחוקרים — גוטליב, צייט־ לין, טייץ, ברוק, סלוצקי ועשרות אחרים בענפים שונים, ביחוד במטלורגיה — ידועים היטב בעולם המדע.

הישוב היהודי תורם את תרומתו בשיקום ובפיתוח של העיר ד־ק, בחיי הכלכלה, התעשיה והתרבות.

(אייניקייט, 77 (327) — 27.6.46)

המאמר ניתן כולו, כמות שהוא, על הגזמותיו והתלהבותו ל„חומש הסטאליני״, מפאת ענייננו. ומה לאומה שחוטה לחדוות השיקום של הגויים, שמהם שיתפו פעולה בשחיטה ? — צ. ה.

מיידיש — צ.ה.

חיי תורה

הרב יהודה־לייב לוין [ז"ל]
רבה של מוסקבה

רבני יקאטרינוסלאב

בן חמש שנים הייתי, כאשר עברו הוריי מניקופל לי־ב, בתרנ"ט. סבי, אבי־אבי, הרב הגאון והצדיק ר' נתן לעווי * זצ"ל, נין ונכד להגאון ר' רפאל מהמבורג זצ"ל, תלמידו של הגאון ר' אליהו מקאליש זצ"ל [1], בסוף ימיו היה רב בניקופול. בנעוריו היה דיין אצל הגאון בעל „פתחי תשובה" [2] זצ"ל, בסוף ימיו היה דיין אצל הגאון מלבי"ם זצ"ל [3]. כאשר נסע המלבי"ם לשבת על כסא הרבנות בקרמנצ'וג בתר"ם, חלה, וכאשר הגיע לקיוב ולא יכול היה להמשיך את נסיעתו, מפני חליו אשר מת בו, נשאר סבי מהר"ן באוקראינה בעיר ניקופול הסמוכה לי־ב. דרוש היה להם רב ושמעו אודות דיינו של המלבי"ם וחפצו להזמין אותו אליהם ולא ידעו מקום מושבו. במקרה נזדמן סבי מהר"ן לאלכסנדרובסק הסמוכה לי־ב וראה אותו הרב מהר"ל רגולין ז"ל, והודיע תיכף לאנשי ניקופול, שדיינו של המלבי"ם נמצא באלכסנדרובסק. באו נכבדי העיר והביאו לו כתב־רבנות ונאות להם.

ויחי הרב ר' נתן בניקופול ובתרנ"ז נפטר לעולמו. אחרי מותו מילא אאמו"ר הרה"ג ר' אליהו שמואל את מקומו. בניקופול היה גם קהל חסידים וקיבלו עליהם גם רב חסידי ונהיתה מחלוקת בעיר. ואדוני אמו"ר ז"ל היה איש ליטאי, שלמד בישיבות ליטא ושונא היה את המחלוקת. ואעפ"י שהדיין היה עימו, וכי מילא מקום אביו, לא היה חפץ להחזיק במחלוקת ועבר לי־ב ונתקבל שם למו"צ באחד הפרורים.

בימים ההם שימש בתור אב"ד הרב הגאון המפורסם ר' בנימין זקהיים זצ"ל, נין ונכד להקדוש ר' ישראל מרוז'ינוי. בימי עלומיו היה ראש ישיבה ברוז'ינוי ובתר"ך נתקבל לרב ואב"ד בי־ב, כממלא מקומו של הצדיק ר' חנא'לי זצ"ל, ושימש בה כנ"ב שנה. הוא היה האחד בכל גליל אוקראינה, אשר כל דבר קשה הביאו אליו והיה גדול בכוחא דהתירא, ומושבו היה במכרז העיר.

בחלק האחר הסמוך לחוף הנהר שימש ברבנות הרה"ג החסיד ר' דובער־זאב־וואלף קוז'וניקוב זצ"ל.

ר' בערע־וואלף קוז'וניקוב ז"ל

הוא היה עטוף בטלית ומעוטר בתפילין ועסק בתורה ותפילה עד השעה הרביעית אחרי הצהריים בכל יום. איש יקר ובעל מעשה, וכל עני וקשה־יום שפנה אליו לעזרה, לא שב ריקם. הרבנית התאוננה תמיד, שהרב מפזר את השכירות לצדקה ואין לה במה לפרנס את בני ביתה. עשו תקנה, כי את השכירות תקבל הרבנית. הנהר הביא הרבה סוחרים לי־ב, כי האסדות והדוברות ששטו על הנהר עמדו בי־ב, כי הלאה לא יכלו לשוט מפני הכיפים שהיו בנהר, והרבה חסידים אמידים ואנשי מעשה הביאו אל הרב מעות לצדקה, וכל זה לא הספיק להוצאותיו. ולבסוף, כאשר נפטר לעולמו, נשאר בעל־חוב בסך של ארבעת אלפים רובל. מספרים על תולדות חייו של האיש הדגול הזה. הוא נולד בעיר דובריאנקה בפלך צ'רניגוב. באותה עיר גרו גדולי תורה — בנגלה ובנסתר. הוא קיבל את חינוכו מאחד מגדולי התורה וחסידות, אשר השריש

בו דעת לדרוש טובת זולתו. בין שתים־עשרה היה כבר בקי בהרבה אגדות חז״ל. באותה עיר גרו הרבה יהודים, אשר היו פשוטים ולא ידעו אפילו פירוש המילות. הרב ר׳ דוב־זאב, מתוך רחמנות על אותם הפשוטים, קבע זמן ללמוד עימהם „סידור״ ולספר להם אגדות חז״ל ומדרש. ככה התנהג כד׳ שנים. ברם, קשה היה לו ללמוד עימהם, כי חסרה לו חלקת־לשון, ולעיתים היה לו קשה אפילו לדבר עימהם. אחר כן, כאשר נתייתם מאביו, נעשה לגמרי כבד־פה, מכל מקום היה ממשיך עימהם את הלימוד. בן י״ז בא הרב ר׳ דוב־זאב לליובאוויטש אל האדמו״ר בעל „צמח־צדק״ זצ״ל. בהיותו ביחידות, סיפר לאדמו״ר הנהגתו עם האנשים הפשוטים, וכמה קשה לו לדבר עימהם, בשביל שנעשה כבד־פה. האדמו״ר אמר לו, שימשיך את הנהגתו עימהם, כמו עד עתה, וברך אותו בכוח־ביאור והסבר ובשפת חלקות.

בצאתו מן האדמו״ר — סיפר הרב דוב־זאב — לא הכיר את עצמו, כי החל לדבר, ולא ידע מאין בא לו הכוח הזה. וכאשר בא לביתו, חזר על מאמרי חסידות, ששמע מן האדמו״ר, וכל יודעיו השתוממו עליו. והרב ר׳ דוב־זאב התפאר, כי הוא „הגולם״ של האדמו״ר בעל „צמח צדק״, אלא שהמהר״ל מפראג זצ״ל עשה גולם מעפר והאדמו״ר ה„צמח צדק״ עשה גולם מבשר... הוא היה שד״ר ומשפיע אצל האדמו״ר מהר״ש זצ״ל, היה כתבא רבא בלשון הזוהר.

אבי ז״ל נתקבל לרב בחלק החדש של העיר, שבו היו כעשרה בתי־כנסיות, בית החולים היהודי, „מושב זקנים״ ו„תלמוד תורה״. המוסדות שהיו בעיר היו במצב עזוב, הרבנים היו זקנים ופרושים. אבי ז״ל היה הצעיר שבחבורה וממילא הוטלה עליו כל עבודת הציבור. בכל יום ויום היה נוסע אל בית הרב הגאון מהרב״ז ז״ל וכמעט כל העבודה בענייני גיטין ודיני־תורה וכל השאלות אשר נתעוררו היו נחתכים על פיו, וכן ההשגחה על הישיבה, על בשר כשר ואפיית מצות מחברי בית־הדין.

בימים ההם היה שלום גמור בין הרבנים בעיר. בי״ב היה עוד פרוור אחד, אשר היה נקרא בשם צ׳צ׳לובקא. היו שם בתי־חרושת ובתי מסחר גדולים. באותו החבל ישב הרה״ג ר׳ ברוך זסלבסקי ז״ל, גם הוא היה אחד מחברי בית־הדין.

בתרס״ח בטבת חלה הרה״ג החסיד ר׳ דובער־זאב־וואלף קוז׳וניקוב ז״ל וביום כ״ז בטבת שבק חיים לכל חי, בן ס״ח שנים. בניסן שנה זו חלה ר׳ ברוך זסלבסקי ז״ל ושני ימים לפני הפסח שבק חיים לכל חי. אחרי הפסח, ביום ל״ג בעומר, בשעה שאאמו״ר ז״ל היה ב„תלמוד־תורה״ ובחן תלמידים, נצטנן וחלה, וביום כ״ו באייר שבק חיים לכל חי; בן מ״ב שנים היה במותו. את שלושת הרבנים האלו רפאו אותם הרופאים המפורסמים שבעיר ואחרי מותם אמרו, כי מעתה והלאה לא יאותו לרפאות רבנים, בשביל שכולם חלושי לב המה... ככה במשך חמשה חדשים נפטרו שלושת הרבנים בי״ב.

אחרי מות הרבנים הופר השלום בעיר, והיא נעשתה כמרקחה ונחלקת לחסידים, למתנגדים ולמשכילים. החסידים נתנו עיניהם בהרה״ג ר׳ לוי יצחק שניאור־סאהן ז״ל, והמתנגדים והמשכילים ובעלי ההון נתנו עיניהם בהרה״ג ר׳ פינחס גלמן ז״ל, שהיה רב בטא־ראשצ׳א. המחלוקת גברה עד לשמים, עד הכאות וחילול השם בכל בית־כנסת ונמשכה כמה חדשים. לבסוף באו לידי השתוות, שהרה״ג ר׳ פינחס גלמן ז״ל ישמש ברבנות בחלק העיר הסמוך להנהר, כממלא מקומו של הרה״ג החסיד מהרד״ז ז״ל והרה״ג ר׳ לוי יצחק ז״ל ישמש ברבנות בחלק העיר, ששימש בו אאמו״ר ז״ל.

בי״ב היה דר איש ווילנאי ושמו משה־יהודה יודל־סאהן ז״ל. הוא היה סוחר, מופלג בתורה וירא השם. על ידי השתדלות הרה״ג מהר״פ גלמן ז״ל נאות לבנות בניין לישיבה. בתר״ע החלו לבנות ובסוף אותה שנה נגמר הבניין בן ג׳ קומות, שהיה מיועד לדירות וחנויות, וההכנסה היתה לטובת הישיבה. ובית שני, בן שתי קומות וחצי, מיועד היה לישיבה, בתוכו היה מעון לתלמידים, מסעדה, בית־מדרש וחדרי־לימוד. הישיבה היתה קיימת עד תרע״ט.

בתרע״ג, ערב פסח, נפטר הרב הגאון ר׳ בנימין־זאב זקהיים ז״ל, ששימש בכהונתו נ״ב שנה. אחרי פטירתו הוחלט שהרה״ג מהר״פ גלמן ז״ל יעבור לאותו חלק העיר, שבו שימש ברבנות הגאון ר׳ ב״ז זקהיים ז״ל, והרה״ג ר׳ לוי־יצחק יעבור לאותו חלק העיר, שבו שימש ברבנות הרה״ג החסיד ר׳ דוב־זאב קוז׳וניקוב ז״ל. ועל מקומו של ר׳ לויק מינו את ר׳ נחום גורוויץ ז״ל, שהיה בעלומיו סוחר עצים; וכן את הרה״ג ר׳ יעקב גרשון הכהן אקושקי ז״ל, שהיה מגיד מישרים בבית הכנסת הקאזאצ׳י, מינו אותו בתור מו״צ באותו בית־הכנסת ובסביבתו.

בתרע״ז, מהעזבון שהקדיש ר׳ חיים כהן ז״ל מפטרו־גראד לכך, נוסד בית־מדרש למורים דתיים. כל הלי־

מודים התנהלו בעברית, בהנהגתו של הרה״ג מהר״פ גלמן ז״ל. נתקבלו כ־50 תלמידים, רובם ככולם היו מתלמידי הישיבות הגדולות שבליטא, שנתפזרו בימי המלחמה. בתרפ״א, בכ״ב בתמוז, ממחלת הסרטן, אחר ניתוח, שבק חיים לכל חי הרה״ג ר׳ פינחס גלמן, תנצב״ה. לאחר פטירת הרב גלמן ז״ל, עבר הרב שניאורסאהן ז״ל למרכז העיר וכיהן שם עד תרצ״ז, עד שנאסר והוגלה לקאזאחסטאן ונפטר ונקבר באלמא־אטא.

אחרי המלחמה העולמית השניה, כאשר שבו שרידי הפליטה מן המקומות שנמלטו לשם, היה צו מפקידי המלוכה לבנות בית־כנסת בד־ק, ולכל בית כנסת היה מן החיוב לקבל רב.

אני ובני ביתי שבנו לקראסנוארמייסקויה (לפנים גרישינו, פלך דונצק) מסביבת אנדיז׳אן (אוזבקיסטאן) ובשנת תש״ו נקראתי למלאות את משרת הרבנות בד־ק ונאותי להם. ועל ידי נפתחו דלתות בית־הכנסת והייתי שם עד תש״ז. מפני סיבה משפחתית, הייתי מוכרח לשוב לקראסנוארמייסקויה. בתש״ח שוב הזמינו אותי שנית לד־ק והייתי שם עד תשי״ג ובגלל מלשי־נות הוכרחתי לעזוב את העיר. אחר כך לא היה להם רב עד היום הזה.

רוזין היה איש פשוט, בעל מלאכה, חיט. הוא התעסק בבניינו של בית־הכנסת ואחרי־כן היה יושב־ראש ועדו. הוא שחתם על „הכרוז הידוע״ [4].

כעת יש שם בית־כנסת ומתפללים בו בכל יום שני מניינים שחרית. יש להם בית קברות מיוחד. מקוה אין להם. מספר היהודים בקירוב היום בד־ק: חמישים אלף [? — צ. ה.].

מוסקבה, ר״ח ניסן, תשכ״ט.

---

* אבא־זקני לא היה לוי. בעלומיו היה שם משפחתו שול־מאן. כשיצא החוק, שהכל מחוייבים לעמוד ולהבחן לעבודת הצבא, רק אלו שיש בידם „קוויטאנציע״ המה פטורים מגיוס.

ותולדות ה״קוויטאנציע״ כך הן: כשהיתה מלחמת רוסיא עם „מדינות הברית״ (אנגליה, פראנציה ותוגרמה), בש־נים 1854—1855, כאשר דרושים היו הרבה חיילים, גם מן היהודים לקחו יותר על האחוז שבהם נתחייבו. אם כן, אחרי המלחמה אלו שנלקחו למעלה מן האחוז החוקי והם לא שבו מן המלחמה, נתנה הממשלה ליורשיהם „קוויטאנציע״ ובה היה כתוב, כי כל מי שבידיו ה„קווי־טאנציע״ פטור הוא מעבודת הצבא. „קוויטאנציע״ כזאת קנה זקני זצ״ל על שם לעווי.

המחבר

הערות העורך

1 ידוע כ„ר׳ אליהו ראגאלער״ — ע״ש עיירת רבנותו השניה, שממנה יצא פירסומו בכל ליטא.

2 באוטיאן — ליטא, הרב ר׳ צבי הירש אייזנשטאדט.

3 בקניגסברג.

4 נגד ישראל במבצע סיני מטעם נציגים יהודיים בברה״מ, רבנים וראשי ועדי בתי־הכנסת. הכרוז נדפס בעיתונות הסובייטית (כגון ב„איזווסטיא״ 29.11.56). מעניין, שבמא־מרו מגנה הרב לוין את חותמי „הכרוז״ לאונסם וכעת הוא בעצמו מגנה ברבים את ישראל, את הציונות ואת הפאשיזם היהודי לאונסו!

צ. ה.

בתי־התפילה ביקאטרינוסלאב

(בתי־כנסת, בתי־מדרש, מניינים)

לפי המליץ (1887) היו באותה שנה בי״ב 17 בתי־כנסת ובתי מדרש ועוד 10 מניינים קבועים, ואלו הם:

.1	בית־הכנסת הגדול ברחוב	יברייסקאיא
.2	״ ״ ״ ״	קאזאציא
.3	״ ״ ״ ״	דפאבריק (בתי־החרשת)
.4	״ ״ הקטן ״	דפאבריק (בתי־החרשת)
.5	״ ״	אורח תפילה
.6	״ ״	אהל משה
.7	בית־המדרש	העליון
.8	״ ״	דאיגרן
.9	״ ״	תפילת ישורון
.10	״ ״	הכנסת אורחים
.11	״ ״	מנהג [נוסח] אשכנז *
.12	״ ״	התחתון
.13	״ ״	בית אחוה דפאבריק
.14	״ ״	חברת תהילים דפאבריק
.15	״ ״	נאייע פלאנעס
.16	״ ״	לנפחים
.17	״ ״	נדבת לב
.18	מניין קבוע	חוחלובקין
.19	״ ״	ר׳ יעקב ליפשיץ
.20	״ ״	ר׳ צבי
.21	״ ״	אנשי חיל (חיילים)
.22	״ ״	ר׳ זלמן מנוחין
.23	״ ״	של היריד
.24	״ ״	זליצקי
.25	״ ״	וואלושין
.26	״ ״	גרונים
.27	״ ״	של ההקדש

* כמו באוקראינה כולה, נוסח התפילה בי״ב בכל בתי הכנסת היה נוסח חסידים־ספרד. בבית־הכנסת הגדול — הכוראלי — נוסח אשכנז.

בסוף העשור השני של המאה הזו התקיימו בי״ב בתי־כנסת ובתי־מדרש אלו:

.1	בית־הכנסת הגדול ברחוב	יברייסקאיא (הכוראלי)
.2	״ ״ ״	קאזאז׳יא
.3	״ ״ ״	טרואיצקאיא
.4	״ ״ ״	נובוסעלנאיא
.5	״ ״ ״	בזולובסקאיא
.6	״ ״ ״	פילוסופסקאיא
.7	״ ״ ״	אלכסאנדרובסקאיא
.8	״ ״ ״	יורדאנסקאיא
.9	״ ״ ״	סטארודבוריאנסקאיא
.10	״ ״ ״	גימנאסטיצ׳עסקאיא
.11	״ ״ ״	באלקובאיא
.12	״ ״ ״	קודאשבסקאיא (של החיילים)
.13	״ ״	הפיורובי החדש
.14	״ ״	הפיורובי הישן
.15	״ ״	בקאידאקי
.16	״ ״	של הנפחים
.17	״ ״	בצ׳עצ׳עלעבקא
.18	״ ״	של פאליי
.19	בית־המדרש	העליון שע״י בית־הכנסת הגדול
.20	״ ״	התחתון שע״י בית־הכנסת הגדול
.21	״ ״	בבית היתומים ע״ש כרפס בר׳ פילוסופסקאיא
.22	״ ״	בפרוספקט ע״י הדואר המרכזי
.23	״ ״	במושב זקנים
.24	״ ״	ברחוב קאזאצ׳יא לא רחוק מבית־הכנסת ברחוב זה

שלושה רבנים

א. הרב פינחס גלמן ז"ל

השנים שלאחר מהפכת־1905 היו קשות ליהודי רוסיה. משבר פסיכולוגי, תסכול ואכזבה, פרעות ורדיפות, ולרבים — מפח־נפש ויאוש. מכאן הסתגרות בתחום החיים הפרטיים, התרחקות מענייני־הכלל, רדיפה אחרי בידור ותענוגות. רבו מקרי־שמד, בייחוד בין הנוער. יהודי י"ב סבלו, נוסף לכל אלו, מבריוני־רחוב ומהיחס האנ־טישמי הגס מטעם השלטון במקום.

והקהילה היהודית בי"ב היתה זקוקה אז למדריך רוחני. הרב בנימין־זאב זקהיים ז"ל היה כבר זקן וחולה. הרב דוב־זאב קוז'וניקוב ז"ל נפטר. כן נפטרו עוד שני רבנים־מו"צים בעיר (ר' ברוך זסלבסקי ז"ל ור' אליהו־שמואל לוין ז"ל). החליטו החוגים הלאומיים, שיש להזמין לקהילת י"ב הגדולה רב מובהק בתורתו, צעיר, משכיל, נואם, שבהמשך הזמן יהא רבה הראשי של העיר. שמו של הרב הצעיר מטאראשצ'א, ר' פינחס גלמן — הלך לפניו. ולאחר מאבק בחירות, נבחר הוא בתרס"ח (1908), לשמש כרב באזור המרכזי בי"ב. ולמע־שה עד פטירתו, בכ"א תמוז תרפ"א (1921), היה הוא רבה של העיר [כך מציין גוטליב ב„אהלי שם", תרע"ב. בתרע"ד נדפס ב„מודיע" (מס' 23), על הסדר הרבנות בי"ב: שני רבנים ראשיים — הרב לוי־יצחק שניאורסון ל„חסידים" והרב פינחס גלמן ל„מתנגדים", ובנוסף להם 3 רבנים־מו"צים].

נולד בתר"מ (1880) בעיירה טאראשצ'א (פלך קיוב באוקראינה) לאביו ר' ישראל אפרים (געלמאנן). חניך ישיבות ליטא. תלמידו של ר' חיים־עוזר גרודז'נסקי זצ"ל בווילנא. תחילה שימש כרב בעירו. חובב ציון ואוהב שפת עבר. סופר עברי [בתרע"א אנו מוצאים מאמריו ב„העברי" של הרב מאיר ברלין (ברלין, גל' לא־לד): „מכתבים ליהודי צעיר" — על ריקנות הנפ־שית התהומית שבחיי חולין של אדם „חפשי" ממצוות. בתחילת פירסומיו חתם בכינוי: בן־יאיר]. גדול בתורה. חכם ופיקח. בעל קסם אישי רב. יפה תואר, אדמוני, הדור בלבושו. צנוע בהליכותיו ומעורב עם הבריות. נואם בחסד. בהיותו חבר מועצת־העיר („דומא"), היו נאומיו ברוסית חוצבים להבות. היה אמיץ ללא מורך־לב, גלוי־לב בהשקפותיו הלאומיות־הדתיות בימי הצאר וגם בימי הבולשביקים. תלמידיו ומכיריו מזכירים אותו ברתת ובהערצה [בסביבה החסידית שממנה יצא, נחשב ל„מצונן"...]. ביתו ברחוב מוסטאוואיא — בית ועד.

שאף לעלות ארצה, חלם על קתדרא למשפט העברי בירושלים. השתלם במשפט רומא וחקר בנושא השוואתו עם המשפט העברי.

ישיבה קטנה ודלה הפך הרב גלמן לישיבה גדולה ומפוארת, שאליה באו בני־ישיבות ליטא הפליטים על ר"מיהם ובראשם הגרחע"ג זצ"ל. הישיבה משכה צעירים מן הסביבה, מן העיירות והמושבות היהודיות (בין תלמידיה היה זלמן ארן ז"ל, שר החינוך לשעבר בישראל). הרב גלמן לעיתים הרצה בישיבה בעברית חיה ועסיסית, בהיותו פעיל ב„שפה חיה". הוא הקים בית־מדרש למורים דתי־עברי־לאומי. [בין תלמידיו היו: הרב י. ל. לוין — כיום רבה של מוסקבה, מרדכי גובר מכפר־אחים]. היה פעיל בכינוסי הרבנים הציוניים וראש המדברים ובחיר הנואמים בהם.

בועידת „אחדות" שנתקיימה בקיוב, שאיחדה את האיר־גונים הדתיים באוקראינה בקיץ 1917, נבחר כחבר הנשיאות, יחד עם רבו הגאון רחע"ג [את הוועידה פתח הרב שלמה אהרונסון ז"ל]. הרב גלמן, יחד עם חבריו הציונים־הדתיים, העביר באותה וועידה סעיף ארץ־ישראלי: „יישוב ארצנו הקדושה על פי התורה והמצווה היא אחת החובות הקדושות, המוטלות עלינו. הסתדרות „אחדות" עוסקת בחינוך בישוב הישן והחדש". בעבודה הארץ־ישראלית נכללה תמיכה בת"תים ובישיבות וגם החזקת פועלים ובעלי־מלאכה בארץ־ישראל.

בוועידה נשא הרב גלמן שתי הרצאות: א) על החינוך הדתי, הזקוק לשינויים ותיקונים רבים ולהקמת מוסדות חדשים תורניים; ב) על הספרות והעיתונות לחרדים, בהציעו הקמת קרן גדולה לספרות, פעילות מו״לית רחבה, רכישת בית דפוס משוכלל, פירסום ספרות חינוכית ועיתונות ראוייה לשמה.

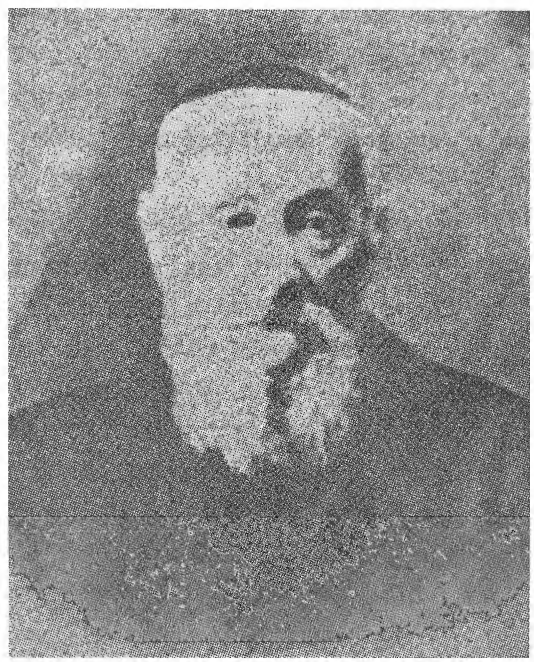
ואמנם, כתוצאה מהצעתו שנתקבלה, התחיל להופיע בקיוב עיתון „אחדות" בעריכת הרב ש. י. זוין. אלא שרק שני גליונות יצאו ממנו, ובשניהם פירסם הרב גלמן מפרי עטו. גם ב„הזמן" הירבה לכתוב.

בן 40 שנה נפטר הרב גלמן. חשוך־בנים היה.

ראה עליו: ערכו באנציקלופדיה הציונית הדתית; במאבק לגאולה, אריה רפאלי, עמ' 73; נפתולי דור, ב. וסט; עו״ד אהרון פרידנטאל, (מכתב למערכת) מעריב (מיום?) לחקר משפחות, צבי הרכבי, ע' 52; קהילת יקאטרינוסלב, הוא, העבר תשי״ז, מע' 128 ואילך; יקטרינוסלב — עיר ואם בישראל, הוא, שנה בשנה לתשכ״ט, מע' 288 ואילך.

ב. הרב לוי־יצחק שניאורסון נ״ע

„ביום ה', כ״ח מנחם־אב [תש״ד] הגיעה לחתנא דבי נשיאה, הרב מנחם מנדל שניאורסאהן, במברק, הידיעה העצובה על פטירת אביו הגדול, הרב־הגאון והרב־החסיד המפורסם ר' לוי־יצחק שניאורסאהן נ״ע, שנפטר בשבת, [כ'] מנחם־אב תש״ד, בעיר אלמא־אטא, קאזאחסטאן ברוסיה [האסיאטית]. פטירת הגאון הגדול והחסיד הגדול החרידה את כל חסידי חב״ד.

הרב ר' לוי היה נכד — מגזע כ״ק הרה״ח ר' ברוך־שלום נ״ע — כ״ק אדמו״ר הצמח־צדק נ״ע. נולד בח״י ניסן תרל״ח לאביו, הרה״ח ר' ברוך שניאור, שהיה חתנו של הגביר החסיד ר' זלמן חייקין מפאדאבריאנקא [רוסיה].

עוד בתחילת נעוריו הראה הרב רלו״י כשרונות יוצאים מהכלל של עילוי; למד מפי רבה של פאדאברי־אנקא הרה״ג והרה״ח המפורסם ר' יואל חייקין, שהיה תלמידו של הרה״ח הנודע ר' פסח מאלאסטאווקער, מהחסידים המפורסמים שבמחיצת כ״ק האדמו״ר הזקן נ״ע. הרב ר' לו״י היה חתנו של הרה״ג והרה״ח ר' מאיר־שלמה יאנובסקי נ״ע, רבה של ניקולאייב.

נסמך ע״י גאוני דורו: הגאון ר' חיים מבריסק ז״ל, הגאון ר' אלי־חיים מייזילש ז״ל מלודז ועוד. בתרס״ט מקבל, כרבנותו הראשונה, את משרתו הגדולה בי״ב, אוקראינה, שבה נשאר.

מלבד גאונותו הגדולה בתורה הנגלית, היה בקיא נפלא בספרי הקבלה, משכיל מעמיק בחסידות חב״ד, ירא־שמים מרבים ובעל מידות טובות. מן החסידים המפורסמים אצל האדמו״ר מליובאוויטש [הרש״ב], שקר־בו מאד וחיבבו מאד.

מתרס״ב השתתף בכל האספות בענייני הכלל, שהאדמו״ר מליובאוויטש נ״ע ויעד אותן. חלק גדול לו במבצע־המצות לחיילים במלחמת יפאן־רוסיה, תרס״ד־תרס״ה; כמו כן באיסוף החומר להגנת בייליס במשפט עלילת־הדם.

כן גדול חלקו בקליטת פליטי פולין וליטא בי״ב וסביבותיה בשעתם. לאחר מכן שוב גדול חלקו במפעלי תורה וכלכלה [סיוע] של האדמו״ר מליובאביטש שליט״א (הריי״ץ) שנעשו במסירת־נפש.

בימי רבנותו בי״ב פעל רבות לטובת החזקת היהדות, הרבצת התורה וענייני הכלל בעירו וסביבותיו.

בת״ש נאסר ע״י השלטון הסובייטי, על פעולתו בתחו־מים האמורים, וגורש עם משפחתו למקום נידח בקאזאח־סטאן. הדבר השפיע השפעה רעה על בריאותו וגרם לפטירתו.

השאיר כתבים רבים בנגלה ובקבלה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין. תנצ״ב".

[עד כאן האדמו״ר הריי״ץ זצ״ל מחותנו, שתרגמתיו מיידיש מ„קובץ ליובאוויטש״ (ניו־יורק תש״ד), התוספות במרובעים בכתב־ידו של האדמו״ר הרמ״מ שליט״א, ששלח אלי. — צ. ה.]

בעצם היה מיועד להיות אדמו״ר. ושיטה היתה לו בחב״ד. ולא בא לידי גילוי בדפוס בחייו. וחלק מכתבים הגיעו רק בשנים האחרונות אל הבן האדמו״ר בברוקלין משם, מאלמא־אטא, והם הולכים ונדפסים כ„ליקוטי לוי יצחק״: הערות לספר התניא (ברוקלין, תש״ל ובצילום בה בשנה בכפר חב״ד בישראל); הערות לספר הזוהר בב׳ חלקים (כנ״ל) ושם צילומו בגירוש, תולדות עצמו בדרך חב״ד, פאקסימיל כתב־ידו (בשולי הספר) וכעת יצא עוד כרך — על הש״ס.

וזוכר אני אותו עומד על הבימה בביה״כ קאזאצ׳יא בחג השבועות לפני מוסף וחוצב להבות על דמות המשיח. וכן ראיתיו בבית־הכנסת שלו — פיורובקא.

וכל פרשת גבורתו וזוהר אישיותו הכריזמאטית בגי־רוש הלא היא כתובה ב„זכרונות הרבנית חנה שניאורסון (ע״ה)״ רעיתו בשיכפול (בידי 135 עמודים), שכתבתם ביידיש בבואה מברה״מ לאחר השואה לארה״ב לקרובים בלבד [ואני עומד לפרסמם ברבים כראוי להם. והעתק מהם מסרתי לגניזה למכון יהדות זמננו באוניבר־סיטה העברית ירושלים]. גם הסקירה „רבי לוי יצחק שניאורסון נ״ע — ליום פטירתו כ׳ באב [לרב חנוך גליצנשטיין. כפר חב״ד, תש״ד!] תורמת לעיצוב הדמות הנפלאה־המפליאה וקורותיה. ראה עליו: נפתולי דור, ב׳, עמ׳ 301; עו״ד פרידנטאל המנוח ב„היינט״ של הליברלים. (שנה?). הריי״ץ במכתבו לועידת קורוסטין בתרפ״ז („בטאון חב״ד״, אלול תש״ל, עמ׳ 129) כותב:

„בכ״ו עד כ״ח באב תרע״ז במוסקבה היתה אסיפת רבנים שבה השתתפו: הרב שמואל ממוסקבה, הרב יצחק יעקב מפוניוועז׳, הרב אליעזר רבינוביץ ממינסק, הרב מנחם־מנדל חן מנז׳ין, הרב ישראל מאיר הכהן חפץ חיים מראדין, הרב חיים עוזר גרודז׳נסקי מווילנא, הרב לוי יצחק שניאורסון מיקטרינוסלב, הרב שמריהו ליב מויטבסק, הרב מנחם מנדל מפאריץ׳, ועוד״.

שלשה בנים היו לו. דובער, לא נשוי, בדכאונו מת, דומה, בקאזאחסטאן, הי״ד.

הצעיר ישראל־אריה־לייב. עילוי, נתפס להשכלה, למארכסיזם, לטרוצקיזם ופירסם באכסניות מארכסיס־טיות בברה״מ בהיותו עוד שם. עלה לארץ־ישראל כשהוא רחוק מתורה וחב״ד. היה ספרן בת״א בספריה פרטית אוטודידאקט, מתימאטיקאי. פתאום הוזמן להור־רות מתימטיקה באוניברסיטת לידס באנגליה. והוא נשוי ואב לשניים (?). לא עברו חדשים אחדים והוא נפטר בדמי ימיו מוות טרגי והובא לקבורה לצפת, לפי הוראות אחיו הגדול ר׳ מנחם־מנדל.

והשלישי — הוא פאר הבית, פאר העיר, פאר הדור, האדמו״ר מליובאוויטש שליט״א היום, היושב, משום־מה, עד כה בברוקלין.

יצא מברה״מ עם חותנו הריי״ץ זצ״ל. תורה וחב״ד — מפי אביו. עוד בבית אביו נזקק גם ללימודי חול, מורו הראשון לכך בי״ב — ישראל אידלסון (השר בר־יהודה המנוח). פילוסופיה באוניברסיטת ברלין. הנדסה חשמ־לאית באוניברסיטת פאריז (אינג׳נר מוסמך).

נשיא חב״ד, אחד מגדולי הדור. משפיע וקובע בעולם היהודי כולו, בישראל. ספרות שלמה ישנה עליו. אליעזר שטיינמן ז״ל — והוא אינו מן המימסד הדתי, כידוע (ראה „קומוניסטן עברי״ שלו בשעתו) — קובע לו מדור ב„באר החסידות״ (משנת חב״ד, כרך ב׳, מדור ג׳), עליו ומאמרותיו. בסוף אותו כרך, מציין ח. גליצנ־שטיין, עד תשט״ז, ערכים ביבליוגרפיים מפירסומי רמ״ש, מהם מקובצים. יש שנים שבהן נדפסו עד 74 מאמרים ושיחות — בעברית, ביידיש, באנגלית. והוא שולט גם ברוסית, בצרפתית ובגרמנית.

על הרבנית חנה ע״ה — ראה רשימתי ב„דבר״ „אמה של: מלכות חב״ד״.

ג. הרב יהודה־לייב לוין ז״ל

נולד בי״ג באדר בתרנ״ד בניקופול, פלך י״ב. מוצא משפחתו מליטא. מצאצאי רבי רפאל מהמבורג המפורסם, בעל „תורת יקותיאל״ ועוד — מחתנו הגאון ר׳ אריה־לייב בן הגאון ר׳ שמואל אב״ד ורב הגליל גרודנא, בעל „תשובות שמואל״ ו„מר שמואל״, נכד הגאון בעל „בית שמואל״; שלשלת יוחסין עד רש״י ועד דוד המלך.

כאמור — במאמרו של הרב לוין על הרבנות בי״ב בספר — היה סבו, רבי נתן ברב משה ז״ל שולמאן, המכונה לעווי־לעווין (לא משבט לוי), ומכאן שם המש־פחה: לווין, רב גדול ודיין אצל הגאון מלבי״ם זצ״ל. בסוף ימיו רב בניקופול, אחריו שימש שם, מתרנ״ז, כרב אביו של ריל״ל — ר׳ אליהו שמואל ז״ל, שהיה אחר כך, מתרנ״ט, רב בי״ב [את ניקופול עזב, בגלל שהובא לשם רבי שני חב״די, ולא רצה במחלוקת]. בן 5 בא ריל״ל לי״ב.

בכ"ח באייר תרס"ח נפטר אביו הרא"ש ז"ל, בהשאירו 9 יתומים־יתומות. לאחר התייתמו מאביו כבן 14, נסע ללמוד בישיבות. בחיי אביו למד בישיבה בי־ב.

אחרי פטירתו, תחילה רצה לנסוע לישיבת ראדין של בעל "חפץ חיים", והרב בנימינ'קה פנה לח"ח בנידון, ברם באותו זמן לא היה מקום שם. לכן, לפי עצת הרבנים זקהיים וגלמן, תחילה נסע לנז'ין, הסמוכה לצ'ר־ליטאי גדול בתורה הרב יעקבסון. נתכלכלה ע"י בעלי־בתים שבעיר ולא רבים יודעים עליה.

בערך "נז'ין" לא מזכירה אותה. ברם, ראה "אהלי שם" לגוטליב, תרע"ב בערך "נז'ין".] ושם למד בהתמדה.

בתרס"ט בא לסלובודקה, הסמוכה לקובנה, אל ישיבת "כנסת בית יצחק" [ע"ש ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, רבה של קובנה ורשכבה"ג. ישיבה זו לא גרסה שיטת

צילומו האחרון של הרי"ל לוין ז"ל שנשלח למערכת הספר

ניגוב, לישיבה בהשגחת רבה של העיר, רמ"מ חן הי"ד. [אחיו של הרב אברהם חן ז"ל. בבוא רממ"ח לנז'ין בתרס"ז, במקום הרב שלמה אהרונסון ז"ל שעבר לקיוב ואח"כ לת"א, חידש את הישיבה, שבעצם נוסדה כ־50 שנה לפני כן ע"י ר' לוי־יצחק שניאורסון נכד בעל "התניא". כ־50 תלמידים למדו בה גפ"ת מפי ר"ם "המוסר", כישיבת "כנסת ישראל" (סלנטר זצ"ל), גם היא בסלובודקה], שראשה היה הגאון ר' ברוך בער לייבוביץ זצ"ל (אח"כ ראש ישיבת קאמנץ). בישיבה הוחזק ריל"ל על חשבון קרובו מי־ב (גם הוא מצאצאי בעל "תורת יקותיאל", הגביר זקני ר' משה כרפס ז"ל), עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

היתר הוראה (יורה־יורה) קיבל בראשונה מהרב גלמן בי־ב ואח"כ — ידין־ידין — בתרע"ו, מאת הרב הגאון ר' יהודה־ליב בורשטיין ז"ל, אב"ד ניז'ני־נוב־גורוד [הרב בורשטיין היה חתנו של הגה"צ ר' מרדכי רוזנבלאט אב"ד אושמינה וסלונים — ר' מרדכלי אשמינער, שרבים נסעו אליו לעצה ולברכה].

חזר לי־ב והשתלם 3 שנים בבית־המדרש למורים דתי־ציוני־עברי, שיסד בתרע"ז בי־ב, מכספי עזבון ר' חיים כהן מפטרוגראד, הרב פינחס גלמן ז"ל. שם גמר את חוק־לימודיו בתרע"ט [גם מרדכי גובר, חברו מסלו־בודקה, סיים עמו את לימודיו שם]. לימד זמן מה יהדות בבתי־ספר תיכוניים בי־ב.

בימים ההם וגם אח"כ חבר לתנועה הציונית.

בתרפ"א, בל"ג בעומר, נשא את פרידה (בת אהרן) פלדמן לאשה, והיא מפליטי המלחמה בי־ב, מלונינץ שע"י פינסק.

בסוף תרפ"ג נקרא לכהן כרב בעיר גרישינו [הנמצאת באיזור הסמוך לאיזור י־ב—ד"ק: מ־1924 איזור סטאלינסקי, כיום אזור דונצקי, ע"ש עיר המרכז: סטאלינו־דונצק, היא יוזובקה בהיווסדה ב־1869], שמ־1938 נקראת קראסנוארמייסקוייה, למלא מקום הרב אברהם־יוסף גוטמן, בעל „ישראל באדם" [וורשה, תרע"ג. וראה עליו ב„שומרי הגחלת", שהוצאתי עם הרב א. שאולי בתשכ"ו]. ושם — עד פלישת הנאצים, שאז, בתשרי תש"א (1941), הועבר עם יתר היהודים, למזרח. בכסלו הגיע עם ביתו לאוזבקיסטאן לתחנה גרונץ־מאזאר, הסמוכה לאידיז'אן. ושם היו עד תחילת תש"ד שבה, בחודש מרחשוון, שבו לקראסנוארמייסקוייה [התפרנס כסופר־סת"ם וכשען(?)].

בתש"ו נקרא לכהן כרב של ד־ק. פתח שם מחדש בית־הכנסת ושימש שם, בהפסקה קצרה בתש"ז, עד תשי"ג. בגלל מלשינות הוכרח — כעדותו במאמרו בספר — לעזוב את ד־ק ולשוב לקראסנוארמייסקוייה, שבה ישבו שלוש בנותיו הנשואות: שאחת מהן רופאת־שיניים (רבקה), אחת מהנדסת לכלכלה (הדסה) ואחת רופאה־טרפיסטית (תמר). מהן לו 13 נכדים־נכדות, כלשונו: כמספר אח"ד. הנכדים נימולו ומושפעים מהסב־הרב. ומעשה בבתו הרופאה, שבאה לשאול שא־לה מאביה, מה לעשות ביום־הכיפורים, שדוקא בו חלה תורנותה ועליה, לפי תקנות בית־החולים, לטעום מן המאכלים המבושלים בשביל החולים...

בתשי"ז נקרא ע"י רבה של מוסקבה דאז, הרב שלמה בר' יחיאל־מיכל שליפר ז"ל, להיות מנהל הישיבה „קול יעקב" [ע"ש הרב יצחק־יעקב ריינס ז"ל, מיסד „המזרחי" וישיבה עם בי"ס תיכון בלידא, והוא מחותנו הראשון של הרב שליפר], שצריכה להפתח והוא עובר לבירת ברית־המועצות. הישיבה נפתחה בה' בשבט תשי"ז. לאחר מותו הפתאומית משבץ הלב של הרב שליפר ז"ל, בכ"ח אדר שני תשי"ז [אומרים, מתוך עגמן־נפש על שחתם על כרוז כפוי על רבנים וראשי בתי־ הכנסת, נגד מבצע־סיני. הרב י. ל. לווין לא היה בין החותמים *], נבחר הריל"ל ע"י מועצת בית־הכנסת הגדול במוסקבה [„הדוואצאטקא" — העשרים] ואושר ע"י „הסוביט לענייני הפולחנות" [פרט לנוצרים־האור־תודוכסים „המיוחסים", שלהם במיוחד „סובט לענייני הכנסיה הפראווסלאווית"] כיושב־ראש המועצה של ביה"כ הגדול וכרבו וכראש־הישיבה [שבתחילה היו בה כ־20 תלמידים, כולם למעלה מגיל 18 כחוק, רובם מגרוזיה והם הלכו ונתמעטו ולא נשאר מהם אפילו אחד כיום].

עם כניסתו לתפקיד המשולש, פירסם הרב לוי תשובה מפורטת, במה שנשאל על עצמו ועל הישיבה, בתקופון היהודי באנגלית „זייוניסט רקורד", היוצא ביוהניסבורג בדרום־אפריקה ומשם הועתקו הדברים לעתונות היהו־דית בעברית, ביידיש וכו' [גם אני פירסמתי ב„הצופה" מאמר בעקבות הנ"ל]. בינתיים התפטר, או „התפוטר", הרב לוין ממשרת יושב־ראש מועצת בית־הכנסת. שנים שמר על תואר ר"ם, בתקוה שהישיבה תקום לתחיה. כל יהודי המבקר בברה"מ ובמוסקבה סר לבית־הכנסת ובא במגע עם הרב לוין ולעתים קרובות מוזמן הוא לסעוד על שולחנו סעודות שבת. כך נהג גם בי, בביקורי בברה"מ בסיון תשכ"ב, ועל כך ועל הרב לוין במיוחד פירסמתי רבות בשעתו ואחר מכן [כגון: סדרת מאמרים ב„מעריב": „11 ימים במוסקבה ובלנינגרד", שממנו העתיקה העיתונות היהודית בעולם; „הרב יהודה לייב לוין — תולדותיו ופעלו", קול סיני, 54, תשכ"ו].

ביקורו בארצות הברית בתשכ"ח פירסמו בעולם. לא כל דבריו מתקבלים ויש שהוא מתמיה, אפילו „לשי־טתו". ויש שמפריזים בקיטרוג עליו. כדאי לזכור, שום קיטרוג על מדינת־ישראל ויהודיה, לא יצא שם מפיו. והלא דבר הוא. הקיטרוג באחרונה לאנסו גרם לו שפי־כות־דמים וקרב קיצו... הוציא במהדורה שניה את „סי־דור השלום" במוסקבה בתשכ"ח, אשר בו „לשנה הבאה בירושלים" שבסוף נעילה צריך לומר ג' פעמים (!). זה כמה שנים שיוצא „לוח השנה" בדפוס על ידו מטעם

* בשם ועד בית־הכנסת בד־ק חתום רוזין. ראה עליו במאמרו של הרב לוין בספר.

בית־הכנסת הגדול במוסקבה. השתתף בדברי תורה בהלכה בקובץ „שומרי הגחלת" הנ"ל.

חגיגת 75 שנה להולדתו היה מאורע יהודי עולמי. למרות ניתוק הקשרים הדיפלומטיים, שבין ברה"מ ובין ישראל, נשלחו שתי הזמנות גם לישראל: תחילה אלי (מפאת מצב בריאותי עוכבה נסיעתי, אם כי הברקתי שאבוא ונמסר, כי אשרה לי לא תעוכב) ואח"כ גם לרב הראשי יצחק נסים (בקשתו ל־4 אשרות לא נתמלאה).

והנה הרב לוין ער גם לענייני יוצא עירו י־ב—דק: הוא מבריק מברקו העברי להר ציון בשעת קביעת טבלת־זכרון, הוא מזכיר את קדושי ד־ק במיוחד בשעת „יזכור" במוסקבה לשני מיליוני קרבנות הקדושים בברה"מ בידי הגרמנים [לפי הצעתי] והוא משתתף בספר. ואין כאן מקום להאריך.

בתחילת תש"ל מבקר הרב לוין בבודאפשט כאורח הקהילות היהודיות ומתקבל שם בכבוד רב. והנה באנצי־קלופדיה העברית, כרך כ"א (תשכ"ט) הופיע ערכו, והוא כולו משובש ב־26 שורותיו ואין לו חותם [בשער הכרך: עניני יהדות ברה"מ — מרדכי חנזין]. והדבר צריך תיקון. מהימנותו לישראל באה לידי מפגן, כשבמכתב אלי מב' מנ"א תשכ"ט ממוסקבה כתב הוא על המעטפה בעברית: ירושלים הבירה. ולדבר היה הד עולמי.

בשולי המאמר: עוד מאמרי על הרב לוין בדפוס והנה נפטר בער"ח כסלו תשל"ב [נקבר רק ביום א' ג' בכסלו במרחק 45 ק"מ ממוסקבה...] — **זכרונו לברכה**! ואוסיף: הלך לעולמו שומר גחלת התורה בברה"מ שלא תכבה, דמות־רב מקדמת־דנא, והוא בן־עירנו. תנצב"ה.

קרובים לו בארץ. אחת מבנותיו, עם בעלה וילדיה, רצתה מזמן לעלות, וכעת כל הבנות עם משפחותיהן עומדות לעלות וכן הרבנית.

הציע לפניו להיות רב ליהודי ברה"מ, בהיותי אצלו במוסקבה. כעת מותר לגלות. והיו לכך השלכות. ולא כאן והפעם מקום להאריך בזאת.

וכך סיפרתי בשידורי ב„קול ישראל" עליו ביום מותו:

בניו־יורק במלונו, נתקל באלוף אריק שרון. הביאו לחדרו, והתיחדו פא"פ לשעה, שבסופה הושיט שרון לרב לוין ז"ל „סידור" צה"ל. בדמעות קיבל הרב את הסידור וחיבק בלב־ביות את האלוף...

כזה היה הרב לוין ז"ל.

צ. ה.

נחמיה לב

הישיבה ביקאטרינוסלאב

„ובצאתך יחידי באחת האלה הערים הברוכות..."

(ח. נ. ביאליק)

המשורר הגדול בפתחו את „המתמיד" שלו במילים אלה, לא עלה בדעתו שגם עיר כיקאטרינוסלאב תזכה להמנות בין אלה הערים הברוכות. אך אני, בהיותי אחד מתלמידי הישיבה בי־ב, ובצרפי את קולי לקולות „המתמידים" באישון הלילה, הדהדו באזני ועד היום מהדהדים דברי השיר של ביאליק, אשר למדתיו וידעתיו בעל־פה, דוקא בישיבה הזאת.

מי פילל, שבעיר יקאטרינה המתוכננת, ברחוב הרחב בעל ארבעה המסלולים, עם שתי מסילות הטראם באמ־צע, ושתי שדרות העצים — הפרוספקט על שם פושקין, שלצידו הימיני תוכננו מוסדות תרבות, הגימנסיות, גן־העיר הגדול, בתי ספר עם מגרשי ספורט נרחבים וגם בית הסוהר הגדול, תמצא את מקומה באיזה שהוא נס בבנין של שלש קומות — הישיבה המודרנית של הרב פנחס גלמן?... שום נביא לא יכול היה להנבא שפה יכירנו מקומה, אבל כך רצה הגורל, כנראה, וגם בזה — צו האומה.

הישיבה הוקמה בצורתה החדשה ובמקום הזה כמה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה, והתקיימה עד ביסוסו של השלטון הסובייטי בי־ב ב־1919. הווה אומר שלא חתמה עשור שלם. אביה ויוזמה היה הרב פנחס גלמן, אשר גייס לעזרתו כמה יהודים טובים מאנשי העיר, כמו מיכל מיידנסקי, עמנואל, ש. ברסלבסקי ובעיקר מ. יודלסון; איש זה היה כנראה מסור מאד לי־

שיבה אבל נפטר בעצם הגשמת המיפעל. כמה שנים היו מקיימים בישיבה אזכרות לזכרו, והרב גלמן ואחרים הרבו לספר על מסירותו ונאמנותו למיפעל.

בראשית היה זה בית־כנסת ברחוב יליסובטגראדסקאיא, בקרן הפרוספקט על שם פושקין. בחצרו של בית הכנסת, לצד הפרוספקט, עמד בית כפרי ובו כמה חנויות. כנראה, בזכות בית הכנסת, נקנתה החצר יחד עם החנויות, ועל גבי בית הכנסת הוקם בנין של שלש קומות, אשר הבליע בתוכו את בית הכנסת. זה היה הבנין שבו נמצאה הישיבה. בקומה העליונה היו 4 חדרים, כיתות הלימודים וחדר המורים. בקומה האמצעית היה בית הכנסת עם כניסה מיוחדת וחדר מגורים ששימש כפנימיה לתלמידי הישיבה שבאו מחוץ לעיר. למטה, בקומת הקרקע, נמצאו המטבח, חדר האוכל לתלמידי הישיבה ודירה לממונים ולשרתים. במרתף הבית היה חדר הסקה מרכזי ודירה לחצרן ולמשפחתו, שהיה כמובן לא מבני ברית, ה„גוי של שבת". לימים נוסף עוד אגף של חדרי לימוד, מצד השני של בית הכנסת בשביל תלמוד תורה, כפרוזדור לישיבה; שם למד ישיעהו שר, ממנו עלה לישיבה. במקום החנויות והבניינים השונים, נבנה בזמן מלחמת העולם הראשונה בית גדול בן שלש קומות, עם דירות להשכרה, שההכנסות מהן היו מיועדות לישיבה.

המורים ותכנית הלימודים

בראש הישיבה עמד אדריכלה הראשי הרב הגאון פנחס גלמן ז"ל, שהיה הרוח החיה והמחייה של כל המיפעל הזה, יחד עם קבוצת עסקנים ועסקניות מתושבי העיר. מנהלה בפועל היה יהושע הלפרין ז"ל, שלפי מקצועו היה שוחט, בזה היה עוסק רק בשעות מסויימות במקום מגוריו בשכונה שעל יד תחנת הרכבת. לימים עזב את המקום והתמסר כולו לישיבה, ואף השתכן בבית החדש. הוא ניהל את כל האדמיניסטרצה של הישיבה וגם לימד עברית ותנ"ך כמה שעות ביום. הוא היה אחיו של זרחי מנהלל ואשתו היתה אחותו של יעקב אורי. זסלבסקי.

עמוד השדרה של תכנית הלימודים היה מובן התלמוד. שני רבנים היו מלמדים את התלמוד. שמותיהם לפי ערי מוצאם. הראשון „דער סעמיאטיטשער" והשני „דער בוברויסקער". הראשון לימד בשתי הכיתות הגבוהות ונחשב לחריף בסוגיות התלמוד. הוא היה קטן־קומה, צנום, חריפותו בצבצה מעיניו, מזויות פיו ומכל גופו הזריז והמהיר. „דער בוברויסקער" היה מלמד בכיתות הנמוכות. בניגוד לקודמו, היה בעל גוף, בעל זקן ארוך, שקט ורגוע, ונחשב לבקי. לימים, כאשר הישיבה התרחבה וכאשר ערי הדרום זכו לקבל את פליטי מלחמת העולם הראשונה, נוסף לנו הרב מקופישוק רא"מ פייבלזון, איש ה„אגודה", מחבר הספר „נצח ישראל", גאון גדול ואיש המוסר. אני למדתי בכיתה שלו, והיות ולא היה מקום בקומה העליונה, ירדנו למטה ולמדנו ב„עזרת נשים". בשעת הצהריים לא היה הרב מקופישוק עולה לחדר המורים מחשש ביטול תורה, והיה נשאר במקום מושבו ב„עזרת הנשים" ולומד. לקחתי עלי תפקיד, שמלאתי אותו באהבה: להביא לו תה ועוגה מחדר המורים. הוא היה מוחה כל פעם ואומר לי: „וואס דארפט איר זיך מטריח זיין?" (הוא היה היחיד שהיה פונה לתלמיד בגוף שלישי), „און איבערייסן אייער מיטאגברויט". וכשהייתי בא לפנות את הכלים, היה מודה לי ומסביר, שלא יכול היה לסרב, מאחר שאני באדיבות כזו שומר על התפקיד.

לישיבה היו מתקבלים התלמידים לאחר שיחה, שהיה בה גם מהבחינה, עם המורים. התלמיד היה נשאל על מקום מוצאו, אם הוא בא מבית דתי (זה היה תנאי אובליגטורי לקבלת התלמיד), וכן היו שואלים ובוחנים אותו בכמה סוגיות בתלמוד, ממה שלמד. מספר הפונים לישיבה היה די גדול, הן מהעיר עצמה והן מהסביבה. אבל רק חלק קטן היה זוכה להתקבל לישיבה. לפנימיה היו מתקבלים תלמידים שבאו מחוץ לעיר בתשלום ידוע. התלמוד היה אמנם העיקר בלימודים, אבל היו בישיבה מורים שלימדו עברית, דקדוק, תנ"ך וכן גם לימודים כלליים. נכון הוא, שהלימודים האלה היו לא רק בעלי דרגה שניה במעלה, אלא שבקושי אפשר היה לקרוא להם „לימודי חובה", למעשה, אם גם לא להלכה, היו אלה לימוד־רשות.

היה לנו מורה דגול לעברית ולדקדוק, ש. קנטורוביץ, שהגיע אלינו עם פליטי וורשא, מחבר ספרי דקדוק יסודיים (הוא היה מורה גם בסמינר למורים עברים ב־1919). ללימודים כלליים היו מורים מגומרי בית הספר הממשלתי למורים בווילנא, הם לימדו אצלנו בשעות אחה"צ, (את תלמוד למדנו בשעות לפנה"צ), לאחר גמר עבודתם בבתי־ספר אחרים. אף שאלה היו, כאמור, לימודי־רשות, ספגנו מהם ידיעות, ובעיקר בספרות העברית. את האהבה לביאליק הנחיל לי המורה קנטורוביץ.

התלמידים

רוב מניינם של התלמידים היו בני־העיר, אבל רוב בניינם היו בני־חוץ. וזה היה מובן, כי אינו

דומה תלמיד בן־העיר, שהיה נשלח מאיזו שהיא סיבה ללמוד בישיבה, והיה חוזר בכל יום הביתה, נפגש עם חברים מחוץ לישיבה וניתן היה להשפעה נוגדת ודרישות החיים — לילד הנשלח ע״י הוריו מעיר או מושבה רחוקה, עפ״י רוב מבני רבנים, שוחטים או יהודים בעלי זיקה תורנית, והנמצא בכל שעות היום והלילה בישיבה בין חבריו. אפשר לקבוע: בני־העיר, כניסתם לישיבה אינה דורשת מאמץ מיוחד מצד ההורים ומצד התלמידים. רוח מצוייה מביאה אותם לישיבה וכל רוח אחרת מוציאה אותם ממנה. לא כן בני־חוץ לעיר. הם היו אמנם כ־20% ממספר כל התלמידים, אבל הם איכלסו את הכיתות היותר גבוהות והיוו את עמוד השדרה של המוסד.

לא היתה רוח מיוחדת של אדיקות לגבי התלמידים בית־הכנסת, שהיה קיים בבנין הישיבה, היה מקרי, כפי שהוסבר לעיל. הוא היה בעצם, מחוץ לישיבה ותלמידי הישיבה לא היו חייבים להתפלל בו. איש לא דקדק בכלל בתפילות התלמידים ולא כל שכן בתפילות בצי־בור. היו שומרי תפילה, מי יותר ומי פחות, לפי רצונו של כל אחד ולפי רוחו. ב„ימים הנוראים״ ובחגים אח־רים היו תלמידי הישיבה מארגנים „מניין״ משלהם. לעיתים היו נמצאים ביניהם „בעל תפילה״ וכן „בעל־קריאה״ טובים, ולשמוע אותם היו באים גם מבין המבוגרים, שהיו עולים לתורה ותורמים לטובת קרן־הגמ״ח או הספריה של תלמידי הישיבה. את ספר התורה היו מעלים מבית־הכנסת אל בניין הישיבה ושם קיימו את התפילות.

השפה המדוברת בישיבה היתה בעיקר יידיש, הן בזמן לימוד התלמוד והן עם המורים. אבל דובר גם בעברית. בחגיגות חנוכה, ט״ו בשבט או פורים, שהת־קיימו בישיבה היתה השפה העברית השלטת. התלמידים כתבו חיבורים בעברית. אם לא הייתי זוכר את נאומו של הרב גלמן בחיקויי שהתהלך בישיבה, ושנשאר בזכ־רוני עד היום — הייתי אולי שואל באיזה שפה נאם הרב לפני התלמידים? קטע מנאומו שנשאר בזכרוני מלמד שהוא נאם עברית בלולה בארמית, גם תכן הקטע הזה מלמד שהוא התווכח עם אלה שחשבו שאין צורך ללמד „חכמה יוונית״, כלומר לימודי חול, בישיבה. עם מנהל המוסד הלפרין (בלשון הישיבה המשגיח) דיברנו, נדמה לי, עברית; כל שיחותינו אתו, בין שיחות קודש ובין שיחות חול, היו בעברית. דרך־אגב, את השפה העברית־הארמית שמענו מפי הרב גלמן אחר־כך בהר־צאותיו על האגדה, בהיותנו בסמינר למורים, שנוסד על־ידו, ואשר טרח להביא לשם בחורי הישיבה מסלו־בודקה, כמו מרדכי גובר, אריה לבבי, יוסף צפתן המשו־רר ואת שני האחים לוין, שאחד מהם, יהודה־לייב, היה אחר־כך הרב במוסקבה.

מן הישיבה זכו להכנס לסמינר רק שנים מתלמידי הישיבה, אני ועוד אחד מקרמנצ׳וג קופילוב לא ידוע לי, היכן הוא נמצא, אבל שמעתי מפי זלמן ארן, שהיה פעיל בתנועה הציונית.

תלמידי הישיבה אירגנו קרן גמ״ח, שמהם היו נותנים הלוואות לתלמידים, וכן לעיתים היו מקציבים ממנה למתנות למורים. כך למשל קנינו מהכספים האלה מתנה להרב מקופישוק. ההכנסות לקרן היו באות מתשלומי תלמידי הישיבה וכן מתרומות שונות, עליות לתורה ועוד. התקיימה גם ספריה של התלמידים.

לא היו בחינות לתלמידים. היה מקובל שהתלמיד, עם נסיעתו הביתה לחגים או מסיבה אחרת, היה מקבל מהי־שיבה מכתב הערכה. זכרוני, שפעם עם נסיעתי הביתה קבלתי מכתב מהרב גלמן בזו הלשון: „מבין דבר מתוך דבר, לכשירצה יחכים״. המשגיח הלפרין כתב במכתבו לאבי: „בשביל לא למנוע הטוב מבעליו אני כותב לך כי בנך הוא אחד התלמידים החשובים והטובים ועינינו צופיות לעתידו המזהיר״.

תלמידי הישיבה לא נמנעו גם מתעלולים שונים. כגון המסחר בכרטיסי מעבר של הטראם שעבר ע״י הישיבה היו אוספים את הכרטיסים בלתי המנוצלים שנזרקו ע״י הנוסעים, והיו מוכרים אותם אחר־כך. כמו כן היו נכ־נסים לקונדיטוריה שנמצאה בקרבת מקום לוקחים כמה דברי מאפה ומשלמים רק עבור אחד. הדבר היה ישר בעינינו, מטעם „טעות גוי מותר״, אבל בשומענו מפי הרב מקופישוק, אשר סיפר לנו, שבמקרה והיה יורד מהטראם טרם שהכרטיסן הספיק להגיע אליו, היה קונה למחרתו שני כרטיסים, היה הדבר עושה רושם עלינו, אם כי איני בטוח שבוטל תעלול זה.

שנות המהפכה הראשונות גרמו להצטמקותה של הישיבה. גורם חשוב היתה קיומה של גימנסיה כהן, לשם התחילו לעבור כמה מתלמידי הישיבה.

הקושי בתנועה, בהספקה, המהפכות התדירות, הפרעות, כל אלה התחברו יחד וגרמו שמספר התלמידים הלך וקטן. השלטון הסובטי שהתבסס בסוף 1919 ביי־ק, עם ההגבלות השונות של הישיבה, הביא להפסקת קיומה לאחר שנות פעולה קצרות, תוססות ומלאות עניין.

לארץ הגיעו כמה מתלמידי הישיבה. אזכיר ביניהם את השר זלמן ארן ז״ל, את המפקד בהגנה דוד רוטנ־פלד ז״ל. אחרים עסקו בהוראה, מלאו תפקידים בהגנה ובשטחי חיים אחרים.

זקני - ר' משה כרפס ז"ל

פרנס הקהילה בי״ב. נדיב ידוע ברוסיה. תורם גדול לציונות ולארץ־ישראל. מגדולי הכלכלה — מכרות, תעשיה כבדה וסחר בינלאומי. מקים מפעלים יהודיים בחינוך — לרבות מוסדות השכלה גבוהה, בגולה ובארץ.

ד״ר שמריהו לוין מתאר את דמותו ב„מזכרונות חיי" (ספר ג', מעמוד 87 ואילך). הקטע מתפרסם בספר.

נולד בתרי״ב (1852) לאביו ר' יהודה (סוחר זעיר, ירא־שמים ליטאי) בווילנא. הוריו עברו לוואסילייבקה שבאוקראינה ושם עברו עליו שנות ילדותו. אח״כ עבר עם משפחתו לי״ב, למד ב„חדרים" והצטיין מצעי־רותו בחכמה, בכשרונות ובנטיה למוסיקה [התקין לו כינור בעצם ידיו, אך אביו שיברו לבל יהיה בנו „כלי זמר"... לכשנתבגר היה מיטיב לנגן בכינור, לפי השמיעה בלבד].

אחרי היותו לבר־מצווה, הוליכו אביו ללמוד באחת מישיבות ווילנא. בן 16 הוכרח להכנס לחיי עמל ומעשה, עוד בחיי אביו החולני. ומשנתייתם, והוא בן 20, השיא את 3 אחיו [אחד מהם — דוד — מצאתי בתרפ״ו בת״א בעלותי לא״י] ואחיותיו וכילכל את אמו בכבוד בביתו עד מותה בשיבה טובה.

התחיל לעבוד בפקידות צנועה. בן 26 נשא לאשה פערל (פולינה) נז'ינסקי בסימפרופול, שהיתה בוגרת גימנסיה רוסית ואח״כ מנהלת בית־ספרה הפרטי. היא שלימדה אותו רוסית על בוריה וידיעות כלליות והיתה לו לעזר ולעצה בעסקיו ובצדקותיו, ביחוד בחינוך לילדים עניים ובסעד לנזקקים.

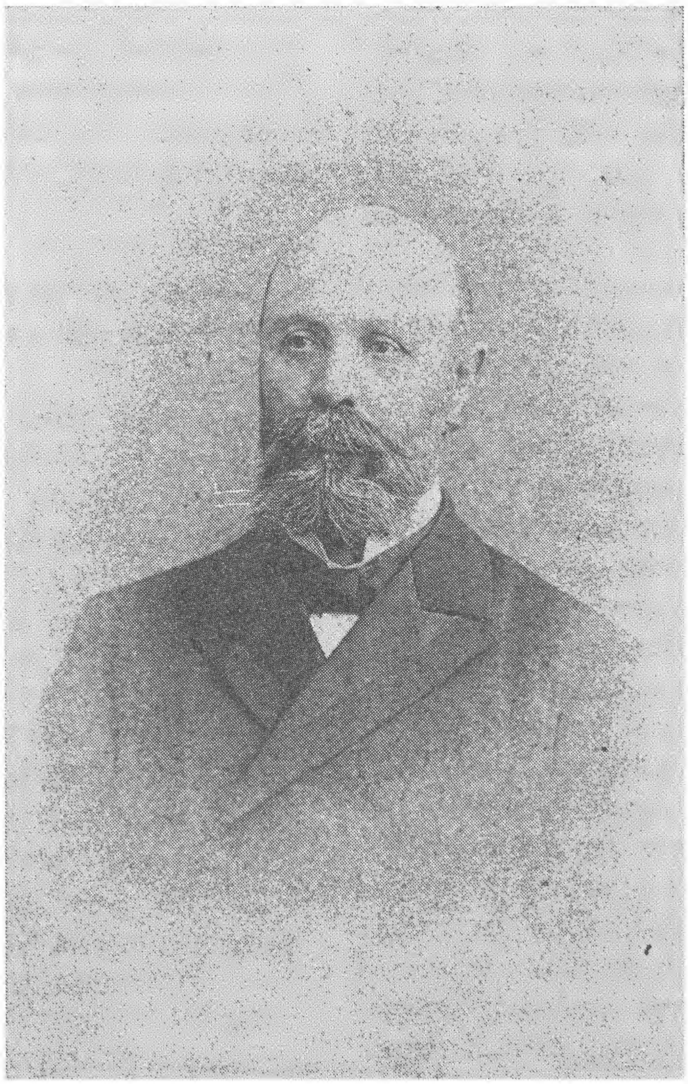
בתרמ״א (1881) חזר לי״ב. שלח יד בקבלנות בהי־קף קטן בסלילת מסלולי רכבת. הצליח בכך ועלה מעלה־מעלה. עסקיו גדלו והלכו, כשהוא משקיע בהם הון, יזמה, מרץ ושכל־טוב — בנאמנות וביושר, כיהודי ירא־שמים. הגיע למעמד בעל־הון ונכסים אדירים, כבעל מכרות ברזל ופחם בדונבאס, תעשיה כבדה, סחר פנים וחוץ, בתים ומלון („פראנציה" בפרוספקט 105/107). בסוף, רכושו נאמד ב־18 מיליוני רובלים, כשרווחיו השנתיים — כמיליון.

כגודל עשרו כן גודל נדבנותו. היה פרנס הקהילה שנים רבות, עד פטירתו. ראש חברא־קדישא. מייסד, פעיל, עומד־בראש, תומך־מקיים כמעט בכל מוסדות הדת, הסעד והחינוך של היהודים בעיר (כ־24 מוס־דות). מכל רווחיו הפריש מעשר לצדקה והחזיק פקיד מיוחד (בשנים האחרונות לחייו היה זה מר פרנקל) לשלם את התמיכות בקביעות ובכבוד, למוסדות ולי־חידים, כאילו היו מיסי־חובה ומשכורות־קבע. השל־טון כיבדהו והיה לאל־ידו להועיל לציבור וליחידים בשדלנות מכובדת. שנים רבות חבר העיריה. במסעיו ברוסיה הגדולה ובאירופה למד סדרים מתוקנים בני־הול קהילות ויישם אותם בקהילתו. פרנס־הקהילה, אבל פרנס דמוקרטי. שנים רבות מגבאי בית־הכנסת־הגדול, והם — הגבאים — למעשה, הנהלת הקהילה. ודעתו שם היתה חשובה. היה מהמעטים שכיוונו פעולות הקהילה. תרומותיו הקיפו כל מוסדותיה וגם חרגו ממסגרת זאת. היה בין התומכים העיקריים בעיתון „פריינד" ביידיש. בין המוסדות שכילכל היה „בית היתומים" על שמו ושם אשתו. היה שם בית־מדרש, שדווקא בו התפלל [ואני מתלווה אליו מהיותי בן חמש].

ביתו היה ועד לרבנים, לעסקנים, למחברים ולאמנים יהודים. ספריה יהודית־עברית נאה היתה בביתו. היה תורם תרומות גדולות לעניינים יהודיים כלליים ובמ־יוחד לארץ־ישראל. היה זה בית יהודי שומר תורה. החזיק מורה־בית עברי במיוחד לחנך את בניו ובנותיו [בשהות מר זוטא בי״ב, שימש הוא בתפקיד זה — ראה בזכרונותיו „דרכו של מורה". כפי שהיה מספר לי — הייתי תלמידו בסמינר בבית הכרם — קיבל שכרו משלם: 60 רובלים לחודש].

ביתו של מ. כ. היה מפלט ומבצר בעת פוגרומים. הוא תמך בהגנה־עצמית, בעצמו ידע להשתמש בנשק ואקדח היה ברשותו על כל צרה שלא תבוא. היה ממייסדיו ותומכיו של בית־הספר התיכון למסחר, שבו התקבלו יהודים שלא בהגבלות „פרוצנטנאיא נורמא",

ניים והתכתב באופן אישי עם הרצל. נרשם ב„ספר הזהב" הראשון של קק"ל [רישום מס' 275]. מן הרא־שונים בקניית מניות ה„קולוניאל בנק" [אוצר התייש־בות היהודים"] בסכומים ניכרים ומשרדו שימש כסניף לבנק זה בי־ב. כן קנה מניות חברת „השקאה" ותרם

ר' משה כרפס ז"ל

אלא 50% [גם אני למדתי כמה שנים בבי"ס זה. כמורה לדת־ישראל שימש כאן בראגין, שספריו במקצוע זה נדפסו בי־ב].

בין ידידיו נמנו: אחד העם, ד"ר שמריהו לוין, מ. מ. אוסישקין, ד"ר צ'לנוב. השתתף בקונגרסים הציו־

למגבית למען התיישבות התימנים בא"י. פעל גם לטובת ישיבת „תורת חיים" בירושלים.

בראשית ייסוד תל־אביב גאל בה קרקע וקנה, לפי עצתו של ידידו ש. לוין, מגרש בן 2500 אמה [כעת שדרות רוטשילד 2, בסמוך למגרש הריק שעליו עמד

ביתו של ש. לוין ז״ל]. היה אחד משלושת התורמים־המייסדים, עם ז״ק ויסוצקי ממוסקבה ויעקב שיף מנ״י, של הטכניון העברי בחיפה. כרפס תרם 110,000 מארקים. תמך בש. לוין וחבריו ב„מלחמת השפות״ בקוראטוריום הטכניון.

לפני המלחמה העולמית הראשונה תיכנן לבוא לארץ־ישראל ולבנות לו בית על מגרשו בתל־אביב [ראה על־כך במכתבי ש. לוין לכרפס ב„אגרותיו״, בעמ׳ 275 ובע׳ 283]. ב־1916 סייע להסתדרות הציונית, בשעת ההכנות לקבלת הצהרת־בלפור בהלוואה־תרומה [90% — הלוואה עד לכשירחיב שלא הגיע עד היום... 10% — תרומה, כך מקובלני מביתי] של מיליון רובלים, שמסר בחשאי בקאווקאז, בקיסלובודסק, לידי ד״ר יחיאל צ׳לנוב, להעבירם ללונדון.

כרפס לא נתעלם מביסוס מצבם של היהודים במקום מושבם ברוסיה. עוד בסמוך למהפכת פברואר — לפניה — נתן יד וכספים, יחד עם בנו המהנדס גריגורי [דויד־הירש כרפס] וחתנו־אבי המהנדס לב [יהודה־לייב] הרכבי, לייסוד פוליטכניקום יהודי בי־ב [ראה מאמר על מוסד זה בספר]. כמה חדשים לפני מותו [בכ״ז באייר, בשבת, תרע״ז (1917) בי־ב], התחילו הלימודים בפוליטכניקום היהודי בי־ב.

משום כבודו נדחתה הלווייתו ליום שני (במקום להיות ביום ראשון). הובא לבית עולמו בהשתתפות רבבות יהודים בני י־ב וגם נכרים ומשלחות מכל קצות רוסיה. הלוויה ארכה כשבע שעות, עד שארונו הועבר דרך למעלה מ־20 המוסדות שייסד־ניהל־כילכל, כשעסקים נסגרו בדרך ההלוויה. הרבה רבנים, ובראשם הרב רל״י שניאורסון [הרב פ. גלמן ידידו האישי של כרפס, שעמד בראש השתדלים להביאו כרב לי־ב, היה מחוץ לעיר — בועידת „חירות״ בקיוב — ולא יכול היה להגיע להלוויה] ואישי־ציבור הספידוהו. בכל העיתונות והתקופונות היהודית היו הדים לפטירתו וכן גם בעיתונות הרוסית.

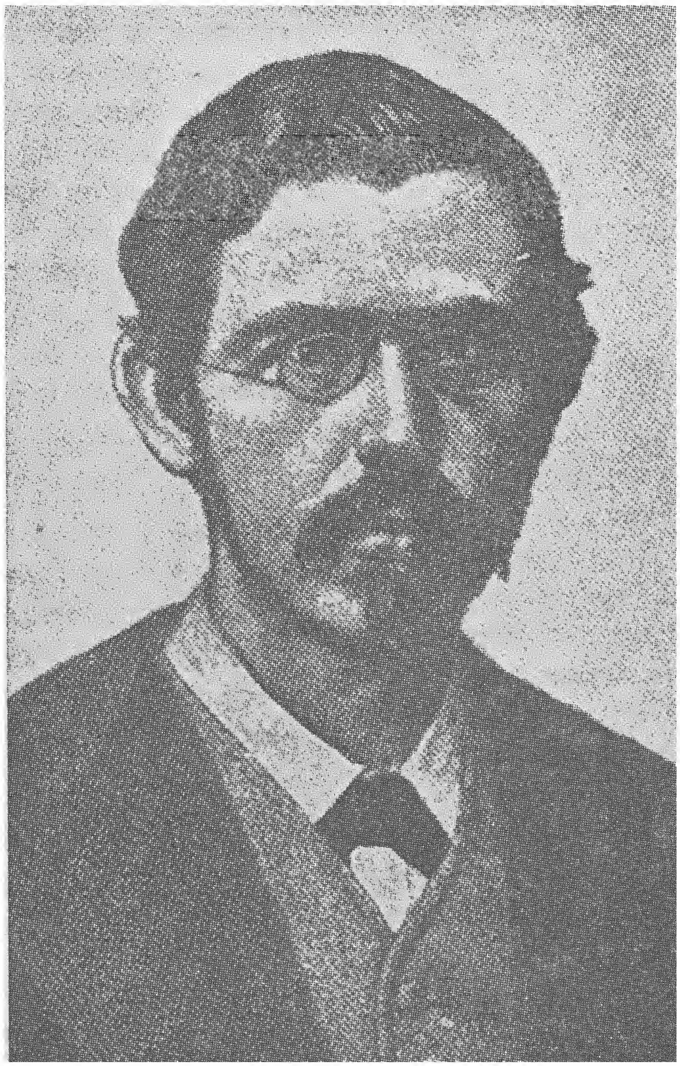
צאצאיו: בנו הבכור גריגורי ז״ל הנ״ל; בנו המשפטן לב (לייב) ז״ל [כבן 83 היה במותו, חי במוסקבה, ולו שתי בנות; הציירת ליודמילה (ליודא) במוסקבה וחנה (אנא־ניוסיא) בטהרן]; בנו אלכסנדר פרופ׳ לביאר־לוגיה [בדימוס, כבן 82 כיום, חי בלנינגראד. ב־1971 עורך תקופון לספרות ולאמנות Аргонафты ברוסית בי־ב]; בתו ראשה (ראיסה־רעיה), אמי ע״ה, אשת המהנדס ל. הרכבי ז״ל הנ״ל; בתו רוזה ע״ה אשת הרופא פרופ׳ ד״ר חנניה שכטר ז״ל [שבתם וורה פסנתרנית ופרופ׳ בקונסרוואטוריה במוסקבה ומארק שכטר המשורר — בנם ז״ל].

צבי הרכבי

אישי ציבור ועסקנים ציוניים

אליהו אורשנסקי

אליהו אורשנסקי, הפובליציסטון הדגול, ומראשוני חוקרי מצבם של יהודי רוסיה, נולד ביקאטרינוסלאב ב־1846. כילדים אחרים מבני־גילו, למד ב„חדר״, והיותו ברוך כשרונות למד תלמוד בגיל צעיר למדי. יחד עם זה, התעניין ולמד מעצמו לימודים כלליים ובהיותו בן 18, עמד בבחינות בגרות, נכנס לאוני־ברסיטה ולמד משפטים, לראשונה בחרקוב, ואחר כך באודיסא. הצטיין בלימודיו והוצע לו להשאר באוני־ברסיטה ולהמשיך במחקר והוראה, בתנאי שיתנצר — דבר שדחה מיד!

אליהו אורשנסקי

באודיסא התחיל אורשנסקי להשתתף בעיתונות היה־הודית ברוסית, שהתחילה אז להופיע: „דן״ День „ויברייסקאיא ביבליותקה״ Еврейская Библиотека כאן היו מתפרסמים מדי פעם מאמרים שונים, שדנו בשאלת יהודי רוסיה, מצבם הקשה וההגבלות השו־נות שחלו אז עליהם, ובפניות לממשלה לשנות את

מדיניותה האנטישמית והמזיקה ליהודים. הנעימה במאמרים אלה עפ״י רוב היתה — בקשה ותחינה. אורשנסקי נקט בלשון אחרת, הוא פנה בדרישה לשיווי זכויות ליהודים והפסיק לדבר תחנונים. ליהודי כאדם, הוא טען, יש הזכות המלאה ליהנות מכל הזכויות המגיעות לו, ואין להגבילו או לשלולן ממנו; מחובת הממשלה איפוא לבטל את כל האיסורים וההגבלות.

את מאמריו הרבים כתב על סמך חומר רב, שאסף בהתמדה מחיי יהודי הארץ. לכן היתה להם השפעה רבה. הוא הוכיח, על סמך נתונים רבים, כי מצבם הכלכלי של יהודי רוסיה, הנדידות המתמדת ממקום למקום, חוסר הון, העניות וכו׳ — כל אלה תוצאה ישירה הם מהתחיקה האנטי־יהודית של הממשלה ואין הם תכונות אופי־לאומי. הסוחר היהודי, הוכיח אורשנסקי, הכניס שיטות חדשות במסחר (כגון התחרות חפשית, מהירות המחזור), הוא גם פיתח מקצועות חדשים בתעשיה החקלאית ועוד, וכל אלו לעומת הקפאון, המונופול וחוסר המעש של הסוחר הרוסי. אורשנסקי הוכיח, כי החוקים הרבים, שחקקה המדינה נגד היהודים, מבוססים על יסודות של שנאה עיוורת ליהודי, על הרצון להגביל את פעולתו הכלכלית, ולנצלה לטובת הממשלה ולהגנה על הסוחר הרוסי המפגר. חוקים אלה — רוח ימי הביניים נודפת מהם ואין להם כל אחיזה בימינו...

למאמריו אלה של אורשנסקי היתה השפעה רבה; לראשונה הופיע דבר יהדות רוסיה, כשלשונו תקיפה, מלאה הכרה עצמית, שהעביר תחת שבט הבקורת את החוקים האנטי־יהודים הרבים דאז ודרש את בטולם; ידבריו היו מלאי עניין, מבוססים וגאים. ולכן השפיעה דרך זו על אחרים, שהמשיכו במלחמה עבור זכויות יהודי רוסיה.

מאמריו אלה קובצו בשני קבצים: „היהודים ברוסיה״ Евреи в России ו„התחיקה הרוסית על היהודים״ Русское законодальство о евреях.

שני הספרים האלה שימשו שנים רבות חומר חשוב ורב ערך לשם הכרת מצבם הכלכלי והמשפטי של יהודי רוסיה, על פיהם כתבו מאמרים, תזכירים וכו׳.

ימי חייו של אורשנסקי קצרים היו, הוא נפטר בהיוות בן 29. במשך השנים המעטות בהן פעל וכתב, עשה רבות לעמו. שמו ישמר בין הראשונים שעמדו להגן ולהלחם עבור זכויות העם היהודי ברוסיה.

(אורשנסקי הצטיין כמו כן בחקר המשפט הרוסי האזרחי).

יצחק אורשנסקי

אחיו של המשפטן והעסקן אליהו אורשנסקי הידוע. נולד ב־1851, למד רפואה התמחה במחלות נפש ובמקצוע זה רכש לו שם בעולם הרפואה.

השתתף בעיתונות היהודית בשפה הרוסית ולקח חלק בעבודת הקהילה בי״ב. ייצג אותה לעיתים מזומנות בפני השלטונות, השתתף כנציג הקהילה בי״ב בכנס הקהילות היהודיות בפטרבורג ב־1882 ושם נפגש עם שר הפנים איגנאטייב, שהודיע לו ברורות, שהממשלה הרוסית לא מתנגדת להגירת יהודי רוסיה לחוץ לארץ באמרו: „הגבולות המערביים של רוסיה פתוחים לפני היהודים״.

עם מינויו כפרופסור באוניברסיטה של חרקוב — השתמד.

מיכל מידאנסקי

אחד מהעסקנים המסורים והידועים בי״ק במשך שנים רבות, נולד ב־1825 בזאסלאוול, (פלך וולין), עבר לי״ב ב־1875. שם תפס מהרה מקום נכבד וניכר בחיי הקהילה המקומית. בעל חכמת חיים, עם רצון לעזור לזולת, פעיל ומפעיל אחרים ובעל לב פתוח, רכש לו מקום חשוב בין עסקני קהילת י״ב והפך לאישיות פופולרית בין יהודי העיר, הוא חבר הנהלת בית הכנסת הגדול, שבפועל שימשה כהנהלת הקהילה, חבר מועצת העיריה מטעם יהודי י״ב, כשבשני תפקידים אלה הוא משמש שנים רבות. היה גם חבר בהנהלת התלמוד־תורה, בהנהלת בית־החולים היהודי ובמוסדות ציבוריים שונים. מתרים למפעלים שונים בעיר וכן לנזקקים בערים אחרות, בין הדואגים למתיישבים במושבות היהודיות בפלך י״ב ומופיע בשמם לעיתים לפני השלטונות. נבחר לא־פעם להתייצב לפני השלטונות בענייני הקהילה וכן ייצג אותה בועידות ובהתיעצויות שונות.

מידאנסקי היה בין ראשוני חובבי־ציון בי״ב, פעיל באגודת חו״צ שנוסדה במקום. השתתף בועידת היסוד של „הועד האודיסאי״, ובשם ועד זה נסע כחבר משלחת לארץ־ישאל שבראשותה הרב ש. מוהילבר. עם

יסוד הציונות המדינית, המשיך בה פעילותו ולקח חלק בכל מפעליה. היה מנאמני השפה העברית, האמין בתחייתה וביתו היה אחד מהראשונים שהשתמשו בו בעברית.

בכל הפעולות ציבוריות השונות ומגוונות התמיד במרץ ובמסירות רב, גם בהיותו זקן בימים. מובן, שהתחבב על כל יהודי י־ב, מה גם שרבים היו חייבים לו בעד העזר והסיוע שהושיט להם בשעת צרה. טיפוס של משכיל יהודי מהדור ישן, בעל נסיון רב־שנים, שידע לפעול גם בתנאים החדשים.

שבע פעולות ושנים הלך לעולמו ב־1910 בהיותו בן 85.

מיכל מידאנסקי

חיים (ויטלי) ליבנדה

אחיו של הסופר הידוע אריה ליבנדה. נולד במינסק ב־1840. השתתף בעיתונות היהודית בשפה הרוסית במאמרים על הציבוריות היהודית ונודע ברבים לרגל חיבורו הידוע „קובץ החוקים והתקנות הנוגעים ליהודי רוסיה החל מ־1649 ועד 1873", שהיה לעזר רב למטפלים בענייני היהודים מבחינה משפטית.

בא לגור בי־ב ושם לקח חלק פעיל, החל משנות השמונים, בתנועת „חובבי־ציון". היה מראשי דבריה והופיע בשם „חובבי־ציון" בהזדמנויות שונות. יחד עם זאת השתתף בעבודת הקהילה במקום, היה חבר בכמה ממוסדותיה, הופיע בשם הקהילה לפני אנשי השלטון ונבחר לייצגה בכמה ועידות כלליות (לועידת הרבנים מ־1893). פעילותו הציבורית נמשכה יותר משלשים שנה.

מנחם אוסישקין

ממנהיגי הציונות העולמית ומראשוני הציונות הרוסית. נולד בתרכ"ג בעיירה דוברובנה, פלך מוהילוב (שמו המלא: אברהם מנחם־מענדל), עבר לגור בי־ב. לאחר שקיבל תואר מהנדס במוסקבה, עם נשואיו לבתו — אסתר — של סרגיי פאליי, מחשובי הקהילה בי־ב. נשואים אלו איפשרו לאוסישקין להכנס לחברה בעלת ההשפעה, בי־ב, ולתפוס בה מקום במשך השנים.

עם בואו לי־ב, הצטרף לאגודת „חובבי־ציון", שהיתה שם משנות השמונים הראשונות, ובמהרה התייצב בראשה, ויחד עם פעיליה, שהיו שותפים לו — מיכל מידנסקי, אברהם הרכבי, חיים ליבנדה, לווינסקי, ברוך ספיבק ועוד — עשה להרחבת פעולות האגודה והשפעתה בעיר. בייזמת אוסישקין נפתחה בי־ב ספריה עברית, עשו להפצת העברית, הן ע"י חוגי דוברי עברית והן ע"י הרצאות בה. הוא הזמין את המורה ח. א. זוטא ללמד בעברית ב„חדר המתוקן" הראשון, שנוסד בייזמתו בי־ב, וכל אלו נוסף לאוסף כספים למען ישוב ארץ־ישראל ומפעלים אחרים של „חובבי־ציון" בזמן ההוא (ועל כך במפורט ברשימתו של הד"ר י. קלויזנר בספר זה).

בפעולות אלה רכש לו שם בתנועה הציונית ולכן הזמינו הד"ר ת. הרצל להשתתף בקונגרס הראשון ב־1897. הוא חזר משם כתומך נלהב בציונות המדינית, וברוח זו השפיע על „חובבי־ציון" בי־ב. ומאז התחילה פעולה ציונית שיטתית בעיר: רכשו חברים, מכרו שקלים, אספו כספים לעבודה הציונית, לקרן הקימת, לבנק הקולוניאלי, הפיצו ספרות ציונית ולאומית וכו'. לשם חיזוק הפעולה האירגונית, קיבל אוסישקין רשיון מהממשלה לקיים ועידה גלילית, שלקחו בה חלק עסקנים ציוניים מפלך י־ב וטבריאדא, ושבה הונחו יסודות לעבודה אירגונית מסודרת בגליל זה. בייזמתו, בהמשך לפעולות להכנסת תוכן לאומי בחינוך הניתן לילדים, אורגנו כמה מופעים ציבוריים, כגון: תהלוכות ילדים בל"ג בעומר לגן העיר, נשפים בחנוכה ועוד, שהשפעתם היתה רבה בזמן ההוא, נוסף לכך היו מתקיימות לעיתים מזומנות הרצאות על נושאים לאומיים וציוניים. בכל אלו היתה מורגשת ידו המנחה החזקה, שלא נרתעה מהקשיים שעמדו לפני בעלה, שתכנית ברורה עמדה לפניו ושידע מה רצונו. ואין פלא, שגליל י־ב, שאוסישקין היה המורשה בו, היה מבין הטובים והמסודרים ושמו היה בפי רבים, כאיש האירגון, הכוח והמרץ.

בידו עלה לרכז סביבו מספר עסקנים, שיחד איתו עשו את הפעולה הציונית המסונפת. ביניהם, נוסף לאנשי „חובבי־ציון", נמנו: הד"ר יעקב דולזאנסקי, גיסו המהנדס משה ברוק, ברוך טופורובסקי, שמעון סטניסלאווסקי, שלמה ברסלאווסקי, יעקב ברזובסקי ועוד. נאמן לסיסמתו של הרצל לכיבוש הקהילות, העלה את הרעיון להזמין את הד"ר שמריהו לוין, הציוני הידוע והנואם בחסד, להיות „רב־מטעם" בי־ב. הדבר עלה בידו, ולאחר מלחמת בחירות, הוזמן הד"ר ש. לוין ב־1898 לכהן כ„רב־מטעם" בי־ב, ועם בואו הצטרף לחוג הציוני הפעיל ועשה הרבה להגברת הרוח הלאומית בעירו.

תפקיד חשוב מלא אוסישקין בזמן הבחירות ל„דומא" הממלכתית (הפרלמנט הרוסי) הראשונה. הוא היה

בין ראשוני הדורשים גוש יהודי לאומי על מנת להבטיח ציר יהודי מפלך י״ב. למרות התנגדותם של המתבוללים, עלה בידי הציונים והמצטרפים אליהם „הועד האודיסאי״ של „חובבי־ציון״. לארץ עלה ב־1919 וכהן בתפקיד ראש הקרן הקיימת לישראל, נוסף לתפ־קידיו בתנועה הציונית, ובזמנו נרכשו שטחים רבים

מנחם אוסישקין

להקים גוש זה וכציר ל„דומא״ הראשונה נבחר מפלך י״ב עוה״ד מ. שפטל, עסקן יהודי ידוע מפטרסבורג.

לאחר 15 שנות עבודה ציונית פוריה עזב אוסישקין ב־1906 את י״ב ועבר לאודיסא לכהן שם כיושב ראש בעלי חשיבות להתישבות בארץ. נפטר בי״ב בתשרי תש״ב.

(על פעלו ומעמדו בתנועה הציונית — ראה בתול־דות הציונות ובספרות המיועדות עליו).

ברוך ספיבק

ברוך בן שמואל ספיבק, מעסקניה המובהקים והמסורים של התנועה הציונית בי״ב, נולד בעיירה סמילה, פלך קיוב, ב־1866.

בי״ב, לשם עבר, עסק במסחר, ויחד עם זה לקח חלק פעיל בעבודה הציונית במקום, עוד במסגרת „חובבי־ציון", כאחד מעוזריו הנאמנים של מ. אוסישקין, התמסר ביחוד להפצת השפה העברית, לאירגון ה„חדר המתוקן" הראשון וכן למפעלי תרבות אחרים במקום. פעולתו הציונית התרחבה ביותר, עם קום הציוניות המדינית, אז הופיעו ספיבק כנציג ציוני י״ב בועידות שונות, בקונגרס (ה־7), כגמול עבור עבודתו המסורה והמתמדת בתנועה.

ספיבק לקח חלק בועד העזרה לנפגעי הפוגרום מ־1905, ואחר כך, כעבור 10 שנים, בועד העזרה לפליטים, שהגיעו לי״ב בזמן מלחמת העולם הראשונה. הוא התמסר לפעולה התרבותית ונלחם להכנסת העברית בבתי־הספר לילדי הפליטים שנפתחו אז ע״י הועד לעזרה, ביחוד גדלה והתרחבה פעולתו הציונית עם המהפכה של פברואר 1917, עת נפתח כר נרחב לפעולה ליגלית, וספיבק נמנה אז על ראשי הפעילים בי״ב למען הרחבת הרעיון הציוני, הגברתו והפצתו בין יהודי י״ב.

עלה לארץ ב־1922 וגם כאן המשיך בפעולתו הציונית והציבורית, וביחוד התמסר ל„אהל־שם", שעל מייסדיו נמנה.

נפטר בתרצ״ב (1932).

משה ברוק (1868—1920)

משה בן שמואל ברוק, מעסקניה הדגולים של קהילת י״ב ויהדות דרום רוסיה, נולד בי״ב ב־1868 למשפחה אמידה ומיוחסת. בילדותו למד, כיתר בני גילו בחדר, ובהיותו בן 13 נכנס לבית הספר הראלי במקום. עם זה המשיך ללמוד בבית עברית וספרותה והיא היתה שגורה בפיו. לאחר גמר בית הספר הראלי, נכנס ב־1887 לפוליטכניקום בריגה ולמד חימיה. באותו מוסד התקיימה אגודת סטודנטים יהודית „אנאטוליקה", שמטרתה היתה לקרב את הסטודנטים היהודים זה לזה, היא היתה מארגנת הרצאות על נושאים יהודיים, עורכת נשפים וכו׳. ברוק נכנס לאגודה הזו, לקח חלק פעיל בעבודתה, נשא הרצאות וגם היה יושב ראש בה שנים אחדות. כבר אז התבלט כנואם מוכשר, הצטיין ביחסו הלבבי לחבריו.

לאחר סיום לימודיו בפוליטכניקום ב־1892, השתקע ברוק בי״ב, שם נשא לאשה את בתו של ס. פאליי, וע״י כך היה לגיסם של מ. אוסישקין וא. יעקובסון. לכתחילה היה ברוק רחוק מהציונות ורק בהשפעתו של אחד־העם, שביקר כמה פעמים בי״ב, ושל אוסישקין, התקרב לתנועה. הוא נטה יותר לעבודה ציבורית כלל־יהודית; היה חסיד ה־ gegenwarts Arbeit ורעיון כיבוש הקהילות היה קרוב מאד ללבו. לכן נכנס בכל המרץ לעבוד במוסדות הציבוריים הרבים של קהילת י״ב ושם התבלט מהר בגלל מסירתו וכושר עבודתו. היה מהיוזמים של מוסדות ציבוריים חדשים, כגון: החברה לעזרה לעניים, שהיקף עבודתה היה רב; החברה לאשראי הדדי, ששימש בה יו״ר כל השנים; מוסדות סיוע ועזרה לבעלי מלאכה ועוד, ועוד. תכונותיו האישיות וכושר ניהול גרמו לכך, שחבריו בחרו בו ברצון לשמש יו״ר המוסדות בהם פעל. ושמו הופיע כאחד העסקנים הידועים בעיר, שאפשר לפנות אליו בכל שעה.

לעבודה הציונית בי״ב נכנס ברוק כעבור שנים אחדות, ומיד עלה למקומות הראשונים. השתתף בקונגרסים הציונים, בועידות שונות וכן באספות השנתיות של „הועד האודיסאי". בקונגרס השביעי ב־1905 נבחר כ„מורשה" של גליל י״ב וכחבר הועד הפועל הציוני הגדול. ומאז עמד בראש הפעולה הציונית של גליל י״ב לאחר שמ. אוסישקין עבר לאודיסא, ושהקיף כמה פלכים בדרומה של רוסיה, שבו היה ישוב יהודי של כמה מאות אלפים. ברוק קרב לעבודה הציונית אנשים חדשים, מהם צעירים בעלי מרץ וכוח עבודה, וגליל זה הפך להיות לאחד מהמאורגנים והפעילים ביותר בתנועה הציונית ברוסיה. ברוק שילב את פעולתו הציונית עם עבודתו במוסדות ציבוריים אחרים, בהם הופיע תמיד כציוני, ומתוך כך היה היתה השפעתו רבה על חבריו. במהרה הוכרה סמכותו כמנהיג לאומי וציוני לא רק בי״ב, כי אם בכל הסביבה הקרובה והרחוקה, שמשם היו פונים אליו לשם עצה והדרכה. כולם העריצוהו עבור היותו יהודי גאה,

בעל לב חם, שהתמזגו בו התרבות העברית עם השׂ־כלה אירופאית, המעמיד את האינטרס של עמו מעל לכל, ועם זה חותר ופועל לשיבת ציון. ואין פלא, שעמד בראש הרשימה היהודית לבחירות לאסיפה המחוקקת הכל־רוסית וכן לבחירות למוסדות מדיניים כלליים אחרים.

דיות שהשמיצו את הציונים ופעלם. לאחר הבחירות הדימוקרטיות של קהילת י־ב, עם נצחון הרשימה הציונית נבחר מ. ברוק לנשיא הקהילה ובתפקידו זה השתתף ב־1919 במשלחת לגנרל דניקין (ראש הצבא הלבן שכבש את חלקה הדרומי של אוקראינה ופרע

משה ברוק

בימי מהפכת 1917 ואחריה, עם התעוררות החיים הצבוריים במדינה, התרחבה פעולתו הציבורית והציו־נית. הוא לקח חלק בכל הועידות והכינוסים של אותו זמן, בהן היה מקומו בשורה הראשונה של המשתתפים (חבר נשיאות של הועידה הציונית בפטרוגרד ב־1917 ושל ועידת יהודי אוקראינה בקיוב ב־1918), וביחוד עשה למען הרחבת הפעולה הציונית בי־ב ובסביבה וזה — יחד עם המלחמה נגד מפלגות השמאל היהו־

פרעות ביהודים) בכדי לדרוש את הפסקת הפרעות. (התשובה היתה כידוע שלילית).

עבדתו הציבורית והציונית נפסקה באמצע, כי נפטר בדרך לקוקז, בעיר קרץ ב־8 לינואר 1920, ממחלת הטיפוס ושם נקבר, רחוק ממשפחתו, חבריו וידידיו. עם פטירתו, אבד ליהודי רוסיה עסקן דגול, מסור לענייני עמו; והציונים שכלו את אחד ממנהיגיהם החשובים והנאמנים.

שמעון סטניסלאבסקי

נמנה על המשפחות הותיקות והמשכילות ביי־ב והיה מאד פופולרי בה.

נולד בעיר ניקופול (פלך יי־ב) ב־1848, ובצעירותו עבר, יחד עם משפחתו ליי־ב. שם, בהשפעת אליהו אורשנסקי נכנס ללמוד בגימנסיה, בגיל די מבוגר (בן 23 היה). במשך השנים עלה לשורת העסקנים במקום והתבלט הן כעסקן חרוץ והן כסופר מוכשר ופורה. השתתף באופן פעיל בכמה ממוסדותיה של הקהילה והרבה לכתוב בעיתונות היהודית בעברית וברוסית. ברשימותיו ובמאמריו מסר על חיי הקהילה ביי־ב ועל מוסדותיה ודרש להרחיב את פעולות הקהי־לה וכן לנהלה על יסודות דימוקרטיים. ע״י כך רכש לו עמדה ניכרת בתוך הציבור היהודי ביי־ב ובדעתו התחשבו.

היה בקי בתולדות ישראל והיה מהראשונים שדרשו לרכז חומר על ההיסטוריה של יהודי רוסיה. הוא עצמו פרסם רשימות בשטח זה וכן על סופרים ואנשי שם יהודים ברוסיה.

לקח חלק פעיל בפעולה הציונית ביי־ב, החל מתקופת „חובבי־ציון", ועבד שנים רבות יחד עם מ. אוסישקין ולאחר מכן עם מ. ברוק. סייע רבות להפצת הרעיון הציוני בציבור היהודי במקום וכן ברשימותיו בעיתו־נות היהודית. באישיותו ובפעילותו רכש לו אהדת הרבים והיה מקובל מאד על יהודי יי־ב.

עם ביסוסו של השלטון הסובייטי נידם קולו, נפסקה פעילותו הציבורית וכן השתתפותו בעיתונות. לאחר שנות סבל ומצוקה חמרית נפטר ב־1921.

ד״ר שמריהו לוין

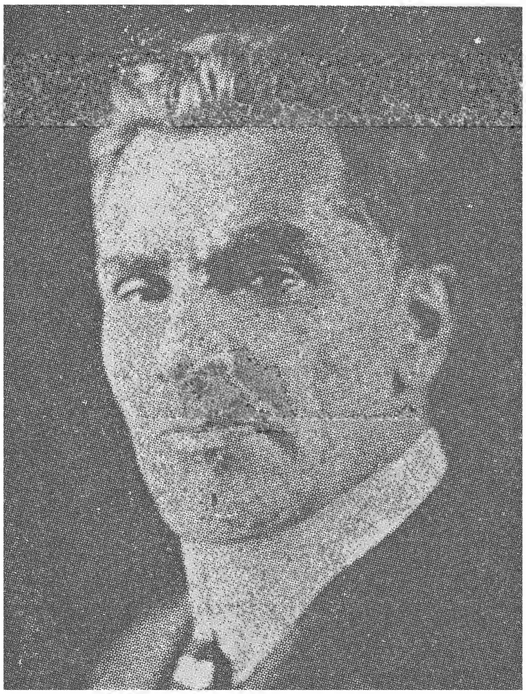
הרב מטעם ביי־ב (השלישי) והבולט והחשוב ביניהם.

נולד בעיירה סוויסלוץ (פלך מינסק) ב־1867. לאחר גמר לימודיו באוניברסיטאות בגרמניה והופעותיו בת־נועה הציונית כנואם בחסד, כהן כרב מטעם בגרודנה, משם הוזמן ליי־ב, בהשפעת ציוני המקום, שרצו ברב ציוני, בעל השכלה, ופעיל בחיים הציבוריים.

בתפקידו זה כיהן הד״ר ש. לוין ביי־ב 6 שנים (1898—1904). הוא לא איכזב את בוחריו. במשך כל השנים האלה, עמד הד״ר ש. לוין במרכז החיים הצי־בוריים של יהודי יי־ב. הוא רכש לו את אהדת הרבים והשפעתו על מהלך העניינים הלכה וגדלה. נאומיו, שבהם היה מגיב על ענייני דיומא, מטיף ללאומיות, מסביר את ערכי היהדות, משכו רבים מאנשי הקהילה.

הוא ראה את תפקידו לא כפקיד המסתפק בעבודה שיגרתית המוטלת עליו לפי החוק כרב מטעם, אלא כאיש־ציבור, מחנך ומדריך. לכן עשה רבות לחינוך הילדים, בהקמת בתי־ספר ומוסדות חינוך שונים ברוח לאומית־יהודית. יזם ופעל למען הקמת מוסדות עזרה שונים והיה נענה ומסייע לכל יוזמה בשטח זה.

כציוני פעיל סייע לפעולה הציונית במקום, עשה למען הפצת הרעיון הציוני, רכישת חברים חדשים וכו׳. כל הפעולות האלו נתנו דחף רב לחוגים הלאו־מיים והציוניים ביי־ב. ראוי לציין את שיתוף הפעולה בינו ובין מ. אוסישקין, שהיה בין יוזמי הזמנתו לכהן כרב מטעם ביי־ב.

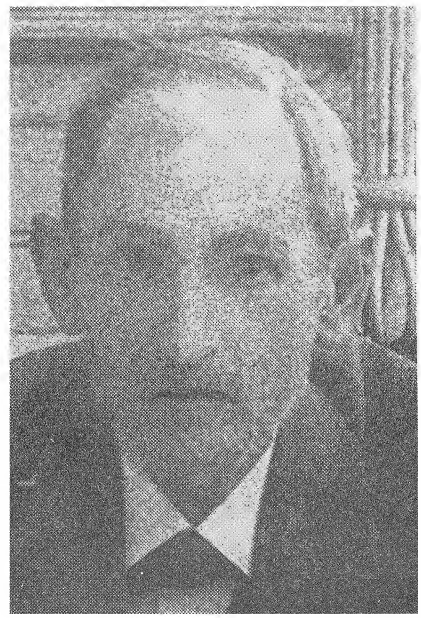
ד״ר שמריהו לוין

היה מקובל על השלטונות שכיבדוהו והעריכוהו, ולעיתים מרובות נענו לפניותיו בענייני הקהילה ובכך נעזרו לא מעט מוסדותיה. (בזכרונותיו, שמהם מובא בספר זה, הוא מספר על שהותו ופעלו ביי־ב).

עזב את יי־ב ב־1904, ועבר לווילנא כמתיף בבית הכנסת הגדול. נבחר לדומא הממשלתית הראשונה (הפרלמנט הרוסי). כיהן כחבר ההנהלה הציונית. עלה לארץ ב־1924, נפטר בח׳ סיון תרצ״ה (1935).

סרגיי פאליי

סרגיי (שמריה) פאליי, היה שייך לאחת המשפחות המכובדות בי״ב, היה מהמהנדסים היהודים הראשונים בי״ב וניהל את עסקי אביו הגדולים בעיר. בהשפעת חתנו מ. אוסישקין, התחיל להתעניין בענייני הקהילה היהודית במקום. הודות לשכלו החריף, הגיונו ורוח הביקורת שבו עלה למקומות הראשונים ולקולו ולעצתו שמעו והתחשבו בדבריו.

סרגיי פאליי

לציונות התקרב ביותר בהשפעת חתנו השני מ. ברוק, מראשי הציונות בי״ב, ואז הפך ביתו להיות ציוני, והוא התחיל לקחת חלק פעיל בעבודה הציונית בעיר. בנותיו, היו נשואות לעסקנים ציונים ידועי שם: אסתר למ. אוסישקין, זינאידה למ. ברוק, רוזה לד״ר אביגדור יעקובסון, נציג ההסתדרות הציונית בקושטא ואח״כ בז׳נבה. נפטר ב־1918.

מנחם־עמנואל ברושטיין

מנחם־עמנואל ברושטיין היה הרב־מטעם האחרון של קהילת יקאטרינוסלאב. נבחר לכך ב־1904, אחרי הד״ר ש. לוין, שעבר מי״ב לווילנא.

בימי כהונתו עברו על קהילת י״ב המאורעות הסוערים ביותר בחייה, החל מהפוגרום הקשה ב־1905 וכלה במהפכה הרוסית של 1917, הקמת השלטון הסובייטי, ביטולה של הקהילה ומוסדותיה.

כדוגמת קודמו לא הסתפק מ. ע. ברושטיין בתפקידים הרשמיים של הרב־מטעם (רישום לידות, נשואין, מיתות, הוצאת כל מיני תעודות ונאומים בבית הכנסת בחגים), אלא ראה את עצמו כנציג העדה, הצריך להשתתף באופן פעיל בחייה, לקחת חלק בעבודות מוסדותיה ולעזור להם במידת יכולתו. ואמנם הוא השתתף בהרבה ממוסדות הקהילה וביחוד באלה שעסקו בחינוך, ביתו היה פתוח לכל, ורבים היו פונים אליו בכל עת, מי לשם עצה, מי לשפוך את לבו, מי לבקש עזרה וסיוע. כולם מצאו אצלו יחס טוב, מילת נחמה, ולעיתים קרובות גם את העזרה הנחוצה. הוא שם לבו לחינוך הדור הצעיר, מה גם שבי״ב רבה היתה השפעת ההתבוללות. כמורה דת ישראל בבית הספר למסחר בעיר (השני) שבו היו הרבה תלמידים יהודים הכניס בשעוריו את דברי ימי ישראל והספרות העברית והתחבב מאד על הנוער העברי בי״ב. בעבודתו הציבורית היה מופיע כציוני וברוח זו פעל והשפיע, וכן לקח חלק פעיל בתנועה הציונית בעיר, וביחוד לאחר הרבולוציה של 1917 כשהוסרו כל ההגבלות והאיסרים.

הוא התחבב על יהודי י״ב, שהיו בוחרים בו ,רב־מטעם מתקופה לתקופה, תמיד ברוב גדול, והיו שולחים אותו כנציגם לועידות וההתיעצויות השונות. בהופעותיו לפני השלטונות היה בא לא כמבקש ומתחנן, אלא כיהודי גאה בעל כבוד עצמי העומד על זכויותיו.

המהפכה מ־1917 ביטלה וצמצמה הרבה מתפקידי הרב־מטעם. עם זאת המשיך להיות פעיל בקהילה בתפקידים שונים ונסיונו הרב היה לתועלת, אף בתנאים הקשים של הימים ההם. הוא היה אחד מהעסקנים המעטים שנשארו בי״ב, ודאגו לקהילה ולשרידי מוסדותיה שעוד פעלו. היה אחד מהועד לעזרת הרעבים, שהתארגן ב־1922 ושקיבל אחר כך עזרה מחוץ לארץ. זקן, חלש וחולה, היה מחזק ידי הציונים המעטים שנשארו בי״ב בפעולתם, מבקר בבתי הכנסת הבודדים ודברי תקוה ונחמה בפיו. באמצע שנות העשרים הלך לעולמו.

ד״ר יעקב דולז׳אנסקי

אחד מהעסקנים החשובים והידועים בי״ב. נולד ב־1866 בקריבוי־רוג; לא הרחק מי״ב. בבית הוריו קיבל חינוך מסורתי, בכוחות עצמו השכיל לעמוד בבחינות בגרות ונכנס אחר כך לאוניברסיטה בדרפט ללמוד רפואה. לאחר סיום לימודיו, נסע לגרמניה ושם השתלם כמנתח. בחזרו לרוסיה, עבד כרופא בכפר בפלך טולא והחל משנות התשעים השתקע בי״ב, ששם עבד לראשונה בבית החולים העירוני, ואחר כך פתח בית חולים לניתוחים פרטי משלו.

הציוניים והלאומיים בעיר. נוסף לכך, היה פעיל בכמה מוסדות ציבוריים אחרים בי״ב, וביחוד לקח חלק פעיל בעזרה לפליטים, שהגיעו לי״ב בזמן מלחמת העולם הראשונה.

הוא רכש לו, ע״י עבודתו הציבורית וכרופא, שם ועמדה חשובה בציבור היהודי והלא־יהודי בי״ב. הוא היה מוכן לעזור לרבים שפנו אליו בבקשת עזרה לסיוע וביחוד התבלט בזמן כיבוש העיר ע״י מאכנו. הודות להשתדלותו ניצלו רבים ממוות או מעונשים

ד״ר יעקב דולז׳אנסקי

כרופא מנתח, ואז היו הם מעטים, רכש לו מהר שם מומחה גדול במקצועו, ורבים היו פונים אליו הן מהעיר והן מהסביבה לניתוחים. אבל דולזאנסקי לא הסתגר במקצועו, אלא לקח חלק פעיל בעבודה הצי־בורית והציונית במקום. הוא היה מפעילי חיבת ציון ואחר כך של התנועה הציונית המדינית, עזר וסייע בידי מ. אוסישקין, שעמד בראש התנועה הציונית בי״ב, וכן בידי אלה שבאו אחריו. היה חבר המוסדות הציוניים בגליל י״ב, וביתו היה בית וועד לעסקנים

קשים, כי מאכנו, היה נענה לפניות דולזאנסקי, שבית החולים שלו שימש את צבאו ומקורביו.

הוא קיים מצוות העליה וב־1921 הגיע לארץ־ישראל. שימש כרופא בבית החולים „הדסה" ו„בביקור חולים" בירושלים. היה פעיל בהסתדרות הרופאים בארץ, שימש תקופה מסויימת כיושב ראש בה, וכן יסד את הכתב־עת של הסתדרות הרופאים — „הרפואה", והיה עורכו עד פטירתו. נפטר בן 63 בירושלים ב־1929.

בנו הפרופ׳ משה דולזאנסקי באוניברסיטה העברית נפל בשיירת להר הצופים, בתו תמר — משוררת.

ליאון רוטנברג

מעסקני הציבור הידועים בי״ב, נולד באודיסה ב־1868. לאחר שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה שם, בפקולטה למשפטים, עבר לגור בי״ב, שם הקים את ביתו. לרגלי ההגבלות שחלו אז על היהודים, שרצו לעסוק בעריכת־דין, התמסר רוטנברג למקצוע משפטים אחר — לקונדיפיקציה של ההחלטות והפירושים לחוק של הסנט (המוסד המשפטי העליון ברוסיה) וכן להוצאות ספרי משפט שונים, שכולם נתקבלו באהדה רבה והיו לעזר רב למשפטנים.

בשבתו בי״ב, לקח רוטנברג חלק רב בעבודה הציבורית שם, היה פעיל בכמה וכמה מוסדות עזרה וסיוע, בהם תפס מקום נכבד. גולת הכותרת של פעילותו הציבורית היה תפקידו בועד העזרה לפליטים, שנוסד ב־1915. ועד זה טיפל בפליטים המגורשים שהגיעו לי״ב בשנות מלחמת העולם הראשונה, ושמספרם הגיע עד ל־5.000 איש. כיו״ר ועד זה כיוון את עבודתו הרבה והמסונפת ורבת האחריות בתנאים הקשים של הימים ההם.

ב־1922 עזב את י״ב ועבר למוסקבה ומשם יצא לחו״ל. לארץ־ישראל הגיע בשנות השלושים, אל בתו, וגם כאן המשיך בעבודתו הסדרנית — המשפטים — בריכוז חוקי ממשלת המנדט, והוציא כמה כרכים בשם Laws of Palestine בעריכת משה דוכן.

דוד שמורגונר

מעסקניה הבולטים של קהילת י״ב בשנים שלפני מהפכת פברואר 1917. משפטן, עורך־דין מקובל, בעל חיצוניות יפה ומרשימה, נואם טוב ברוסית, מקובל על רבים. לקח חלק פעיל בכמה ממוסדות הקהילה ולעיתים קרובות היה מופיע בשם יהודי י״ב בפני השלטונות, כשביכולתו להביא לפניהם את דרישות הציבור היהודי בצורה הנאותה. ביחוד בלטה פעילותו בזמן מלחמת העולם הראשונה, בעת שלקח חלק בעבודת הועד הממשלתי לעזרת הפליטים, שבו השתתף בשם הועד היהודי לעזרה הפליטים והיה עליו לדאוג, שלא יקופחו הפליטים היהודים בהקצבות הכספים שהגיעו להם.

בימי החלפות התכופות של השלטון בעיר, השתייך לחוג המצומצם שדאג אז לשלומם של יהודי־י״ב, ובשמם היה מתייצב לפני אנשי־השלטון ששלטו אז בעיר. השתייך למפלגה היהודית העממית „פולקס־פארטיי״. בשנות העשרים עזב את י״ב ועבר למוסקבה, שם נפטר.

פאוול (פנחס) כהן

מייסד ומנהל הגימנסיה היהודית בווילנא, אחת הראשונות מסוג זה ברוסיה.

גימנסיה זו, כדומותיה המעטות, נוסדה בשנת 1906, במטרה ברורה להתגבר על חוק האפלייה האכזרי, שהיה קיים אז ברוסיה — שלפיו נתקבלו תלמידים יהודים לבתי־הספר התיכונים הכלליים בהגבלות קשות (בשיטת Процентная норма — מיכסת־האחוזים).

גימנסיה זו היתה שונה מהאחרות ברוח הלאומיות ששררה בה, בתכנית הלימודים המעולה ובמוריה הטובים, שרבים מהם היו חדורי תודעה יהודית עמוקה, ולכן משכה אליה תלמידים יהודים ממקומות שונים במדינה.

בזמן מלחמת העולם הראשונה ב־1915, עברה הגימנסיה לי״ב, יחד עם חבר מוריה, ופתחה שעריה לילדים יהודים בעיר זו וסביבותיה. רבים קיבלו בה את חינוכם הכללי והיהודי (בתכנית הלימודים נכללו השפה העברית ודברי־ימי־ישראל). מוריה לקחו חלק פעיל בעבודה הציבורית בעיר — ואילו המנהל מר כהן התבלט עד־מהרה כעסקן ציבורי מעולה, וביחוד בשנת המהפכה 1917.

למר פ. כהן, בעל היזמה וכשרון־המעשה, נועד מקום חשוב בהכנות לבחירות לועד הקהילה בי״ב וכן לועידה הכל־יהודית ברוסיה. הוא נבחר לועד הקהילה מטעם המפלגה היהודית העממית („פולקס־פרטיי״), שעל חבריה היה נמנה, והועמד, בזכות כשרונותיו, בראש הועד הפועל שלה.

בכוח מרצו, יכולתו האירגונית הרבה והתמדתו היה למעשה המכוון האמיתי של עבודת הקהילה בי״ב, הוא־הוא שאירגן את ועדותיה ועיצב את דמותה — וכל זאת בשנים הקשות של מהפכות, כאשר השלטון בעיר עבר מיד ליד, ועל שכמו רבצה האחריות הכבדה לניהול ועד־הקהילה עד לחיסולו ע״י השלטון הסובייטי.

בשנות העשרים עבר למוסקבה (הגימנסיה שעמד בראשה נכנסה לרשת הכללית של החינוך ואיבדה את צביונה היהודי). ושם היה אחד המעטים שחתמו על התזכיר לשלטונות, שביקש להתיר הפצת השפה והתרבות העברית ברוסיה.

זלמן אוסטרובסקי

הידוע בשם „החבר זיאמא", מפעילי מפלגת „פו־עלי־ציון" ברוסיה בשנים 1904—1906. עשה רבות לתנועתו בי־ב בשנים אלה וכן התפרסם במאמריו הפופולאריים על מצע הרעיוני של „פועלי־ציון": „מכתבים לפועל היהודי" והחתומים „החבר זיאמא".

לאחר הפסקה, חזר לפעולה מפלגתית רבת היקף עם המהפכה של 1917. היה מהנואמים העממיים הבולטים (ביידיש) מהתקופה ההיא. עמד בראש פועלי־ציון בי־ב, עשה רבות לחיזוקם ולחם נגד ה„בורגנות היהו־דית הציונית".

היה מנהל בית היתומים מיסודו של מ. כרפס בי־ב. בשנות העשרים המאוחרות עבר, יחד עם רבים מת־נועת „פועלי־ציון" למפלגה הקומוניסטית היהודית (י.ק.פ.).

ד"ר בוריס חניס

מאחרוני עסקניה המסורים והנאמנים של קהילת י־ב. לאחר שיחרורו מהצבא הרוסי, בגמר מלחמת העולם הראשונה שבימיה שרת כרופא צבאי, התייצב חניס בראש „ברית החייל היהודי" בי־ב ושימש בתפ־קיד זה בשנים 1918—1919, והתבלט אז ביחסו החם לאחיו היהודים וברצונו לעזור לזולת. נבחר ברשימת הציונים הכלליים לועד הקהילה בי־ב ב־1918 והועמד בה בראש הועדה לבריאות ועזרה סוציאלית. היו אלה שנים קשות, כי רבה היתה מצוקת הישוב היהודי בעיר, שנשאר בחלקו הגדול בלי מקורות פרנסה, לרגל המהפכה והשינויים התכופים בשלטון העיר. על הד"ר חניס הוטל אז לארגן ולנהל את מוסדות הסִיוּעַ והבריאות של הקהילה, ללא מקורות הכנסה קבועים.

בא הרעב הגדול של 1922, ורבבות יהודי י־ב עמדו לפני סכנת מוות מרעב. התארגן אז ועד מקומי, משרידי העסקנים שנשארו בעיר, למען עזור לסובלים וחלק פעיל בועד זה לקח הד"ר חניס. בהתחשב עם פעילותו הרבה, מונה, הן ע"י „הועד של יהודי אוקראינה" בלונדון והן ע"י ה„ג'וינט" באמריקה — הגופים הצבוריים שעסקו בהושטת עזרה ליהודים הסובלים מרעב ברוסיה, להיות נציגם בי־ב, ולארגן בשמם ומטעמם את פעולות העזרה ליהודי העיר.

הוא הראה אז את מלוא יכלתו. הוא פתח בתי־תמחוי לרעבים, אירגן סיוע לבעלי המקצועות החופ־שיים, דאג לאשראי ולחמרים לבעלי המלאכה, פתח קופת־מלווה ואשראי ועוד, וכל אלו בשיתוף פעולה עם הועד המקומי. מטעם ה„ג'וינט" שיפץ את בית החולים היהודי בעיר, דאג לציודו בכל הדרוש וחידש את פעולתו, פתח מרפאות, גני־ילדים, אירגן קואו־פרטיב להספקה בשם „מכלת", פתח מחסן מזון לחי־לוקו לזקוקים ועוד. כל הפעולות האלו הצילו רבים ממוות ועזרו לאחרים להתאושש ולהתבסס בחיים. עם זה סייע לעתים מזומנות לציוני י־ב, שעוד המשיכו בפעולתם, בכל מיני צורות ודרכים.

ב־1924 בא הקץ לקיומם של מוסדות אלה. אחד אחרי השני התחסלו לפי פקודות השלטונות, מהם נסגרו מהם עברו לידי מוסדות הממשל והעיריה. עם זאת נגמרה פעולתו המבורכת של הד"ר חניס. בהת־חשב עם פעולתו הקודמת, הרשו לו השלטונות לקיים מרפאה פרטית. וזה נמשך מספר שנים. בהתחלת שנות השלושים, נסגרה המרפאה והוא הוגלה לסיביר. מאז אין לנו, לצערנו כל ידיעות עָליו.

שלמה ברסלאווסקי

מהפעילים ביותר ומאנשי המעש בתנועה הציונית בי־ב בעשור הראשון ומחצית השני של המאה ה־20.
נולד ביליסאבטגראד ב־1879. למד בחדר ובבית ספר כללי. בצעירותו שימש כמורה לעברית ולרוסית. לאחר שנשא אשה, נכנס לעסקים (עסקי נפט בעיקר), שבהם הצליח מאד בכשרונותיו המסחריים ומרצו הרב ובמשך זמן קצר היה לאיש עשיר. לאחר שעבר לגור הציונית ונציגה בועידות ובהתייעצויות השונות, ציר לקונגרסים ועוד. ביתו היה בית וועד לציונים, לאנשי תרבות עברית. היה תורם ביד רחבה למוסדות ציו־ניים ותרבותיים (הרים בזמנו תרומה חשובה ליסוד האוניברסיטה העברית בקונגרס הי״א) וכן התרים אחרים. היה מקובל על יהודי י־ב וציוניה בתכונותיו האישיות, לבו הפתוח ונכונותו לעזור לזולת.

שלמה ברסלאבסקי

בי־ב נכנס שם לעבודה הציונית ובמסירותו, התמדתו ובפעילותו הרבה עלה לשורה הראשונה של התנועה במקום.

היה מנאמני השפה העברית ועשה רבות להתפש־טותה ולקיום מוסדותיה. היה חבר מוסדות המפלגת

עם כיבוש העיר ע״י הסובייטיים וגיבוש השלטון, עבר לגור ברוסטוב, כי בהיותו „בורגני״ היה צפוי לרדיפות ומאסרים. אבל גם שם לא הונח לו, נאסר בבית הכנסת בזמן שעמד לשאת הספד לזכר חברו בעבודה הציונית. מ. ברוק, הוצא להורג ב־31.10.1920. ילדיו עלו לארץ.

ברוך טופורובסקי

מותיקי התנועה הציונית בי״ב. היה פעיל ב„חובבי־ציון״ שיתף פעולה עם מ. אוסישקין ואחר־כך עם מ. ברוק.

עיקר פעולתו היה בשטח התרבות והרבה להרצות על נושאים ציוניים בפגישות ובמסיבות סגורות או פתוחות למחצה. השתתף באופן פעיל בעיתונות היהו־דית ביחוד בשבועוניהם של ההסתדרות הציונית Рассвет, Еврейская жизнь שבהם היה סוקר את חיי הקהילה בי״ב, היה קרוב לנוער הציוני במקום, לא פעם הרצה על דברי ימי ישראל ועל הציונות, ורבים שמעו את התורה הציונית לראשונה מפיו. מקובל היה על ציוני י״ב, שכיבדוהו והעריכוהו.

כתב גם בעברית.

עם גיבוש השלטון הסובייטי, הופסקה פעולתו הציו־נית ואין לנו ידיעות על זמן פטירתו.

אברהם ברזובסקי

מהאישים הבולטים בתנועה הציונית בי״ב בעשור השני של מאה זו. בנו של העסקן יעקב ברזובסקי. היה משפטן בעל השכלה כללית ומשפטית רחבה, נואם טוב ברוסית ופולמוסן חריף. פעל הרבה בתוך הנוער, עשה לחנכו ברוח הציונות וביחוד לחם בהתבוללות והופעותיה השליליות, שפשטו אז בקרב הנוער היהודי.

אם עד מהפכת פברואר 1917 היה מוכרח לפעול במידה רבה בתנאי מחתרת, הלא לאחריה היה באפ־שרותו להופיע בגלוי, ואז התבלטו כשרונותיו ויכולתו הרבה. הוא נלחם בהצלחה למען הרעיון הציוני באס־פות הרבות שהתקיימו אז ,ושנגדו התייצבו מטובי הנואמים ממפלגות השמאל, שהשפעתם הלכה וגברה ברחוב היהודי. רעיונותיו ואימרותיו המקוריות היו נחלת הרבים וממנו למדו, איך לעמוד בפולמוס נגד המתנגדים. הוא עצמו היה יהודי וציוני גאה וזאת היה מבליט בהזדמנויות המתאימות. לא האמין, שה־מהפכה תתן את החופש והאושר, שהציבור היה מצפה להם, ורבים חשבוהו ל„ריאקציונר״. נמנה על הציונים הכלליים ובשמם נבחר למוסדות הציוניים ולועד הק־הילה. לא עלה בידיו לעלות לארץ. עד שנות ה־30 המשיך להשתייך לציונות, בלי להיות פעיל במחתרת, התקרב למסורת, וקיים מצוות בניגוד לרוח ששררה בביתם.

פנחס שיפמן (בן־סירה)

מטובי עסקניה הציונים בי״ב. נולד בתרל״ד, בעיי־רה ילסק שבפלך מינסק. למד בישיבות ושימש כמורה.

בזמן מלחמת העולם הראשונה בא לי״ב מלידה, שם היה מורה לעברית בישיבה הידועה. בי״ב הוזמן כמורה בבתי־הספר לפליטים שאורגנו אז, נתן שעו־רים בעברית לאנשי החוג של „חובבי שפת עבר״; התחיל לקחת חלק בעבודה הציונית במקום, הוזמן לשמש מורה בגימנסיה של כהן שעברה מווילנא וכן היה מרצה בישיבת הרב גלמן.

פעולתו של פ. שיפמן התרחבה בהיקף רב עם מהפכת פברואר 1917. אז התחיל להופיע באספות הפומביות הרבות, עשה לציונות, לעברית ועמד במל־חמה מתמדת עם היידישיסטים, שפעלו ודרשו להכיר ביידיש כשפת הלאום היחידה. חיבר כמה חוברות תעמולה בעברית, שנדפסו בי״ב ותורגמו אח״כ גם ליידיש: „הדקלרציה של בלפור״, „בנין הקהילה״. ערך רב היה לחוברות אלה, בהן הוסברו התכנית הציונית והן שמשו כחומר עזר לפעילי התנועה. הוא נבחר למוסדות המפלגה וייצג אותה בועידות והת־יעצויות שונות. כאיש המושרש בתרבות העברית, בעל כושר הסברה רב, התחבב על ציוני המקום ושימש לרבים כמורה ומדריך, ורב היה חלקו בהתרחבותה וגידולה של התנועה הציונית בי״ב ב־1917—1918.

עם גיבוש השלטון הסובייטי והאיסורים על לימוד השפה העברית וכל עבודה ציונית הצטמצמה פעולתו של שיפמן. למרות הסכנה הכרוכה בכך, המשיך ללמד עברית, פעם בבית־הכנסת, פעם בדירתו הפרטית לב־סוף עזב את י״ב ולאחר שעשה שנים אחדות בפולין, עלה לארץ ב־1926, פה המשיך את עבודתו הספרו־תית והפדגוגית בבתי־ספר דתיים. נפטר ב־1945.

משה דוכן

משה בן אהרון דוכן נולד ב־1884 בעיר וורחני־דנפרובסק, לא רחוק מיקאטרינוסלאב. בילדותו למד בחדר, ולאחר שעמד בבחינות בגרות, התחיל ללמוד משפטים באוניברסיטה של חרקוב, המשיך בגרמניה ולבסוף בפטרבורג. שם הצטיין בלימודים והוצע לו לקבל משרה אקדמאית בתנאי שימיר את דתו — מה שדחה כמובן.

ישראלי בנובורוסיסק, ואחר כך יצא לפריס לייצג שם את יהדות אוקראינה בזמן ועידת השלום.

לארץ הגיע בסוף 1920. לאחר שעמד בבחינות עורכי־דין חוץ, נתקבל למשרדי הממשלה בסוף 1921, ומונה לסגן מנהל מחלקת הקרקעות. בתפקיד זה שימש עד 1937. אז התפטר, כי נוכח לדעת, שכיהודי אין לו כל תקוה להתקדם בתפקידו כראוי. הוא היה אחד

משה דוכן

לאחר גמר לימודיו פתח משרד של עורך־דין בי־ב. באותו הזמן התקרב לציונות ופעולתו זו נמשכה בפטרבורג, לשם עבר כעבור זמן מה, במסגרת הפר־קציה „צעירי־ציון". הוא התבלט בידיעותיו הרבות ובהשכלתו המשפטית הרחבה ותפס מקום נכבד בין העסקנים הציונים בפטרבורג, ביחוד לאחר מהפכת 1917. סיסמתו היתה, שאין המהפכה פתרון לשאלה היהודית והמוצא היחידי הוא — הציונות המדינית. מטעם הרשימה הציונית, כנציג „צעירי־ציון", נבחר לועד הקהילה של פטרוגרד וכיהן בה כסגן־יו"ר.

עם בסוסו של השלטון הסובייטי, עבר ב־1918 לאוקראינה, הועמד ב19191 בראש המשרד הארץ־

הפקידים היהודים המעטים ששימשו במשרה בכירה, ובהיותו במחלקת הקרקעות עשה רבות בשטח זה, שהיה עד כה מוזנח. כן עשה להכנסת סדר בחוקי הקרקעות המנדטוריים, וספרו בעברית, על נושא זה „דיני קרקעות", שבו נתן סקירה שיטתית על החוקים העותומניים בעניני קרקעות בארץ, היה לספר יסודי במקצוע זה. נוסף לכך, שימש מ. דוכן כמרצה בבית הספר למשפטים של הממשלה המנדטורית בירושלים ופירסם כמה ספרי חוק ומשפט.

לאחר שהתפטר ממשרתו, המשיך לעבוד כעורך־דין מומחה בחוקי קרקעות, היה פעיל בשטחים ציבוריים שונים. עם הקמת המדינה, שימש בה כחבר המועצה המשפטית. נפטר ב־1958.

ישראל אידלסון (בר־יהודה)

ישראל אידלסון

ישראל בן ברוך אידלסון (לימים: בר־יהודה). מראשי תנועת „צעירי־ציון" ואחר כך תנועת „צ.ס.", ומהעסקנים הבולטים של ציוני י״ב, נולד בעיר קונוטופ, פלך צ׳רניגוב ב־15.11.1895. לאחר שמשפחתו עברה לגור בי״ב, נתקבל שם כתלמיד בבית־ספר תיכון, ואחרי שגמר בו את לימודיו — נכנס לבית הספר הגבוה למיכרות. עוד בהיותו תלמיד בתיכון הצטרף (ב־1909). לחוגי הנוער הלומד הציוני, ולאחר מכן — לתנועת „צעירי־ציון", שהתארגנה אז בי״ב. הודות להתמדתו, מסירותו ומרצו תפס במהרה מקום חשוב בתנועה ועלה לשורה הראשונה של עסקניה.

עוד בהיותו סטודנט של בית הספר הגבוה למיכרות, פעל יחד עם חבריו, בזמן מלחמת העולם הראשונה, להרחבת פעולות צעירי־ציון, הן בשטח האירגוני והן בשטח האידאולוגי, למרות ההגבלות והאיסורים של הזמן ההוא, שנתנו את פריין עם פרוץ מהפכת מרס 1917. אז נפתח שטח בלתי־מוגבל לכל פעולה מדינית. „צעירי־ציון" בי״ב הופיעו כגוש מלוכד, בעל רעיונות אידאולוגיים ברורים, מלא־מרץ לפעולה וחישמהר הפך לכוח בעל השפעה ניכרת ברחוב היהודי בי״ב. סגולותיו הנדירות של אידלסון, יושרו האישי, תפיסתו המדינית הרחבה, יחסו לחבריו, אמונתו הציונית — עשו אותו למנהיגה ודברה הראשי של „צעירי־ציון", והכרעתו נתקבלה על דעת מרבית החברים בתנועה, שבהנהגתו הלכה והתחזקה והיתה במשך זמן קצר מאד לאחד הסניפים הגדולים והחזקים ברוסיה.

אין פלא, שאידלסון נבחר לחבר נשיאות ועידת „צעירי־ציון", שהתקיימה בחודש מאי 1917, ואחר־כך — לחבר מרכז התנועה. ובי״ב עצמה נבחר כנציג צעירי־ציון בכל המוסדות, לשם נשלחו נציגי הציבור היהודי (העירייה, הקהילה, האספה הלאומית של יהודי אוקראינה ועוד). אידלסון, ששמו עוד לפני חדשים מעטים היה ידוע רק למעטים, הפך והיה לאחד מראשי יהדות י״ב וציוני אוקראינה. לשיקוליו וחוות־דעתו הקשיבו רבים, מה גם שהיה עומד עליהם בתוקף והיה משפיע בנימוקיו המבוססים לקבלם. והימים היו קשים, וההחלטות דרשו אחריות מרובה. הופעותיו כלפי חוץ היו גאות, מלאי־הכרה לאומית וכבוד לאומי ועצמי כאחד. עם כל זה נשאר איש צנוע כמו קודם, יחסו הטוב והחם לחבריו לא השתנה ושמע בקשב לדבריהם. חבריו בתנועה העריצו וכיבדו אותו, מתנגדיו — החשיבוהו והקשיבו לדעותיו.

עם גיבוש השלטון הסובייטי, השתנו הדברים ופעולות התנועה היו מוכרחים להסתגל לתנאי הזמן, לאיסורים וההגבלות שבאו מהשלטון. אידלסון עשה במיטב יכולתו לשמור על התנועה, על הישגיה ועם זה נלחם בקומוניזם שהלך ופשט אז ברחוב היהודי. הוא היה אחד מאלה שדרשו כי על „צעירי־ציון" לשנות את תכניתם, הצעה שנתקבלה בועידת חרקוב ב־1920.

עם הבחרו למרכז צ.ס. עזב את י״ב לאחר שנות פעולה רבות הישגים ועבר לחרקוב. כידוע נאסר שם כעבור זמן מה, הוגלה למקום נידח ברוסיה ולאחר שקיבל רשות יציאה, עלה לארץ. פה, אחרי שנות עבודה ציבורית פוריה במפלגה ובכהונת שר בממשלת ישראל נפטר ב־4.5.1965.

לזכר נעדרים

יעקב מויסייב ז״ל

יליד י״ב, בן להורים מתבוללים, רחוקים מהתנועה הציונית, נסחף יעקב מויסייב מגיל צעיר, בהיותו בן 16 לתנועה הציונית. היתה אז תקופת „הפוליטיקה הכלכלית החדשה״, — נע״פ — של לנין, שחוללה שינוי רב באופי השלטון הדיקטטורי האכזרי ברוסיה ופתחה, בין השאר, אופקים חדשים מסויימים לפעולה פומבית כלשהי גם ברחוב היהודי, שבו היתה היבס־קציה השלטת היחידה כגוף ציבורי — מוכר כנציגת היהודים.

הפעולה הציונית, שבתנאי המחתרת הקשים היתה תרבותית בעיקרה ועסקה בעניינים אידאולוגיים ביחוד, הפכה להיות אז גם חברתית־פוליטית.

תנועות הנוער הציוני, על גווניו השונים (צ״צ — התאחדות, צ.ס., החלוץ הליגלי והבלתי־ליגלי, הסתד־רות הנוער הציוני — יוגענד צ.ס., השומר הצעיר — הלאומי־העמלני והמעמדי) פרצו, דרך הסדקים הצרים במחתרת, אל מרחבי הרחוב היהודי בערי רוסיה ואוקראינה. הוחל בהסברה פומבית, בעל־פה ובכתב, על השאלות הכלליות והיהודיות, שאומצו ע״י השלטון הסובייטי. ההסברה בע״פ ניתנה בכל הזדמנות, ובכל מקום שניתן, בגדר האפשרות — במוסדות שונים, בבתי־כנסת וכד׳. לצידה התפתחה פעולה רבת־ענפין גם בכתב, בהדפסת עלונים שונים ועיתונים („בשעה זו״, „הארץ והעבודה״ — מטעם צ״צ — התאחדות ואחרים).

עבודת ההפצה נעשתה, תוך סכנת נפשות ממש, באמצעות הדואר הממשלתי עפ״י כתובות שמיות, בדרך הדבקת עלונים על קירות הבתים, וכן דרך פיזורם על־גבי ספסלי המתפללים בבתי־כנסת ו„מניי־נים״. התנועה הציונית הגיחה מהמחתרת והיתה לתנו־עה פומבית תוססת ומסעירה את הרוחות בציבור היהודי, ובכך היא הפכה ליריב מסוכן לייבסקציה.

באוירה ערה ותוססת זו, החלו ביקוריו של לוסיה (אליעזר) טריפולסקי (כיום בארץ) בבית הוריו המת־בוללים של הנער ברוך־הכשרון, השקט והצנוע יעקב מויסייב. כחבר ב„הסתדרות הנוער הציוני״ השתדל טריפולסקי, שנודע לו על תכונותיו האישיות של הנער יעקב, לקרב אותו לציונות. הורי יעקב קבלוהו תחילה בסבר פנים יפות. ברם, משנודעה להם מטרת ביקוריו, התחילו להתייחס אליו בהסתייגות, ואפילו בלעג גלוי. על־אף התנגדות ההורים, נכנס הנער לחוג „התחיה״ (ב־1921), ובו התמסר בכל לבו החם לפעו־לה: היה מגייס חברים לחוגי משנה, הדריך אותם והיה מרצה בחוג הפעילים. לאחר זמן קצר ב־1923 — הצטרף ל„השומר הצעיר״ הלאומי־עמלני, שבו הוא נהיה, תוך זמן קצר, הודות לכשרונותיו ולדיקנותו, לראש המטה.

עם זאת, היה הנער, עפ״י עדותו של חברו ללימו־דים, צבי בוקרינסקי (כיום בארץ), גם תלמיד מצטיין בלימודיו. על רקע השקפותיו הציוניות פרצו בינו לבין הנהלת ביה״ס סכסוכים וויכוחים שונים, שהפכו למריבות שסופן היה — גירוש מביה״ס. כפי שנודע לחבריו, היה יעקב גם כותב שירים על נושאים לאו־מיים שונים. תכונותיו האישיות הנעלות — „בעל אופי ער ונשמה חמה״ סייעו לו, עפ״י עדותו של מספידו ב„אין קלעם״ (בהוצאת א. צנציפר) להרחיב את עבו־דתו הציונית בתנאי המחתרת האכזריים של המשטר הסובייטי. מויסייב היה אחד הפעילים והאהודים בקרב הנוער הציוני, היה אהוב ומקובל על חבריו, שהעריכו אותו מאד.

המאסרים בכל רחבי אוקראינה אור ל־2 בספטמבר 1924, הוציאו אותו מתחום פעולתו, שאליו כבר לא זכה לשוב, כי שערי בית הסוהר רחבים הם כדי להכנס לשם, אבל צרים מכדי לצאת מהם (עפ״י „אין קלעם״). ב־28.2.25 הוא הוגלה לכפר אוריצקאיא שבקירגיזיה (לא רחוק מהעיר קוסטאנאי) שבו הוא היה יחד עם חברו יוסף זינגער, שאף הוא גורש לשם בשל „חטאים״ ציוניים (על גורלו של חבר יקר זה לא ידוע לנו עד היום). בסתיו של אותה שנה חלה במחלת הקיבה. בהיעדר רופא במקום לא ניתנה לו כל עזרה רפואית ראוייה לשמה וכעבור ימים מספר למחלתו מת, תוך יסורים קשים, מבלי שמחלתו הוגדרה.

היות ובכפר מגוריו של י.מ. לא היה שום יהודי אחר, הובאה גופתו לקוסטאנאי ע״י חברו הנאמן, יוסף זינגער לקבורה בבית־הקברות בעיר, שהיתה שם מעין קהילה יהודית (רובם המכריע מפליטי מלחמת העולם הראשונה). נקבר יעקב מויסייב ביום שלג סתוי,

ב־4 לנובמבר 1925, בהיותו בן 21, נוכחו בהלויה מספר ציונים גולים שבקוסטאנאי, זמן קצר לפני עליתם ארצה (עפ״י ההסכם עם יו״ר „הועד לעזרה לאסירים וגולים פוליטיים" הגב. פשקובה, אשתו לש־עבר של מ. גורקי — „להחליף הגלות של 3 שנים לתחומי רוסיה המרוחקים בגירוש לפלשתינא", כפי שזה צויין בתעודה מהשלטון הסובייטי). לאחר סתימת הגולל נאמר, ע״י כותב טורים אלה (לפי זכרונו של חברי אליהו מורבסקי (מור, היום בארץ) קדיש. נפ־רדנו מהמנוח בלב שבור ובשירה אדירה של „הש־בועה".

אמרו אח״כ, שבין הנוכחים בית־העלמין היו גם אנשי ג.פ.או. שהתחפשו כציונים...

ת.נ.צ.ב.ה.

ד״ר יעקב קוסטרינסקי

זלמן יופיט ז״ל

זלמן בן נחמיה־לייב יופיט נולד בפיריאטין, פלך פולטאבה ב־1885. מילדותו קיבל חינוך מסורתי — „חדר" וישיבה — והמשיך בלימודים חילוניים בצורה אכסטרנית.

ב־1905 עברה משפחתו לניז׳נידניפרובסק. גויס לצבא הרוסי, השתתף במלחמת־העולם הראשונה ונפ־צע. לאחר הריפוי, המשיך את שירותו הצבאי וב־1917, לאחר „אביב־המהפכה", נבחר ונשלח על־ידי חיילים יהודים, כאחד מנציגיהם, לועידת ציוני רוסיה בפט־רוגראד.

עם שחרורו מהצבא, חזר הביתה והמשיך בפעילותו ב„צעירי־ציון". כמו־כן השתתף בעיתונות היהודית והרוסית של הימים ההם בי״ב — ובעיקר עסק בכ־תיבת פליטונים על ענייני דיומא. נוסף על פעילותו זו — היה מעובדיו האחראיים של „ג׳וינט" בי״ב ובחארקוב.

בעקבות פעולתו במחתרת הציונית, 1922—1924, נאסר ושוחרר כמה פעמים. ב־1927 נאסר שוב ושוחרר בסוף 1929. אך ב־1937 נאסר והוגלה לארץ־גזירה, למקום נידח בחלק האסייתי של רוסיה. משם לא חזר — ומת במקום גלותו ביום 20.5.1944.

★

הכרתי את זלמן יופיט (זיאמה) ב־1922 במחתרת הציונית בי״ב. נכנסתי אז לועד מפלגת „צעירי־ציון" בעיר — ומצאתי בין יתר חברי הועד גם את זיאמה, שהיה כבר בעל ותק נכבד בתנועה.

הוא היה פליטוניסט מבריק ודק־טעם וביחוד הצ־טיין בתחום הומור וסאטירה. שלט יפה בשלוש הש־פות של עולמנו דאז: עברית, יידיש ורוסית. היתה לו גם שליטה וירטואוזית בפזמון קל בחרוזים. בכל נשף ומסיבה שנערכו אצלנו במחתרת היה הרוח החיה:

זלמן יופיט

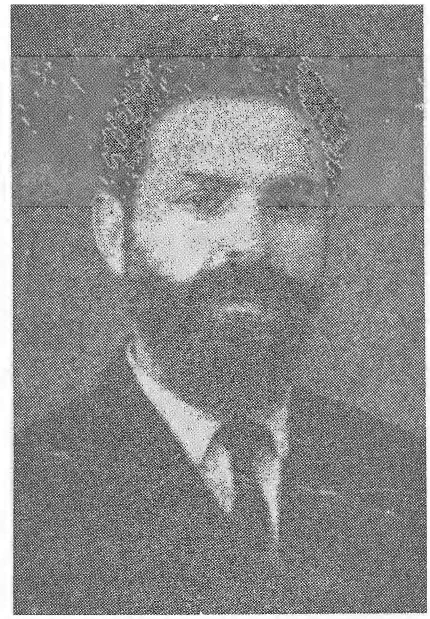
ערך את „העיתון החי", קרא פליטונים ופזמונים משלו מעניני דיומא, אילתר אילתורים ופיזר בשפע הברקות וחידודים.

לפעמים חושב אני בצער עמוק על כשרונו שהלך לאיבוד בנכר ללא־עת: לולא נספה בארץ־גזירה, לוא זכה לעלות לארץ, מי יודע, איזה מעין־יצירה חדש היה נפתח בלבו ואיזה יבול מבורך של הומור וסא־טירה היה מצמיח עטו על קרקע המציאות המתהווה במולדת!

כל ידידיו שנמצאו במחיצתו ונהנו מניצוצות כשרונו ומאוצר שנינתו — לא ישכחו את דמותו המקורית והמיוחדת. יהי זכרו ברוך!

חנניה רייכמן

משה ריסין ז"ל

משה ריסין
(1962—1889)

איש צדיק וישר, דובר־אמת, נקי־כפיים ובר־לבב, נעים־הליכות, תמים־דרך, צנוע ורב־פעלים — זאת היתה דמותו הרוחנית.

ביקאטרינוסלאב הציונית וביחוד ב„צעירי־ציון" ובמועדונם היה אישיות ידועה היטב, נושא בעול כל המצוות המעשיות, שהיו קשורות במפלגה. שימת לב רבה היה מקדיש ביחוד לענייני המועדון: הרצאות קבועות ומסודרות של מרצים, סופרים ידועי־שם וחברים מקומיים, הופעות אמנים וחובבים מקומיים; קורסים לעברית, תנ"ך וספרות עברית. וכן היה מקדיש מזמנו לעניינים הגשמיים של המועדון: נקיון, הארה, חימום החדרים בערבי החורף, וביחוד כשהיה מחסור בחמרי הסקה בשנות הרעב והמצוקה שבתקופות הביניים שבין השלטון ההטמני והסובייטי, כשהשתלטו על י"ב הכנופיות הפורעות של מאכנו, וכן בשנים הראשונות לשלטון הסובייטי.

המועדון של צ"צ, אז לגלי־למחצה, היה לו כוח משיכה לא רק לציונים, אלא אף לשכבות הרחבות של יהודי י"ב, שכן הוא היה המקום היחידי, בו היה אפשר להאזין למלה יהודית בהרצאה, שירה, דיקלום, הצגה בעברית וביידיש ולהמצא בכלל באוירה יהודית־לאומית. לאחזקת המועדון וסיפוק כל צרכיו המגוונים והרבים היו דרושים אמצעים כספיים לא מבוטלים, ולהשגתם ממקורות שונים — ציבוריים (ג'וינט וכד') ופרטיים (אנשים בעלי יכולת ששרדו עדיין) היה דואג מ. ריסין באמצעות קשריו האישיים הרבים.

הוא דאג לא רק לתשלום שכר לסופרים, לאמנים וכו', אלא היה משתדל במידת יכולתו להקל על מצבם החמרי בשנות המחסור והרעב בתרומות כספיות שונות. הוא היה במגע אישי־אינטימי עם אנשי־הרוח מבאי המועדון הקבועים והכיר את מצבם החמרי והמשפחתי. בעזרה הכספית, שהיה מגיש לעיתים לזקוקים ידועי־שם, היה מקפיד על כבודו של מקבל התרומה, בהשתדלו לשוות לה גושפנקה ציבורית ולא של צדקה אישית חלילה, בהטילו את הגשת העזרה על נציג רשמי של המפלגה. לדוגמה: המצאת פיתקה לקבלת מצות לפסח לסופר י. שיפמן, שהיה מן המרצים הקבועים של מועדון צ"צ או המחאה כספית לד"ר י. חזנוביץ (ע"י כותב טורים אלה).

היה ממעט לדבר על חייו הפרטיים אפילו עם חבריו הקרובים ביותר. כן, למשל, לא היה ידוע אפילו באיזה מוסד ממשלתי בי"ב הוא עבד, שכן היה, כאמור, שקוע ראשו ורובו בענייני הכלל. להם, לקטנים כלגדולים היה מקדיש כל זמנו הפנוי, לאחר גמר עבודתו במוסד, שבו היה עובד. כך היה מצליח לארח במועדון כמה חברים מהחוץ בערבי החורף הקרים — בתוכם הח' לוינזון מפוע"צ שמאל, תושב י"ב לשעבר, שהגיע בשליחות מא"י לאחר מהפכת אוקטובר. הוא בעצמו (בעזרת כמה חברים) הסיק את התנור בעצים והכין תה וכיבוד.

היה מסור בכל ליבו, נפשו ומאודו ממש לאידאלים הציוניים. היה מחסידיו הנלהבים של אחד־העם — וראה א"י כמרכז רוחני לכל התפוצות ולגאולה השלמה של רוב העם היהודי בארצו. הוא כאב מאד כאב הפילוג, שהיה בצעירי־ציון ב־1920, והיה אומר: מה ההבדל ביני ובין פלוני מצ.ס., שנפרד מצ"צ: שנינו סובלים ונרדפים מהיד הקשה של משטר האימים, צ'.ק. והיבסקציה — עבד נרצע של המשטר הקומוניסטי.

אחרי סגירת המועדון ע"י השלטונות, הקדיש משה את מרצו לפיתוח הרשת המחתרתית של קורסים לעברית לבני־נוער ולמבוגרים — ועיקר הדאגה להחזקת רשת ענפה זו ולגיוס אמצעים למענה, היתה רובצת על שכמו.

משה ריסין היה ציר של י־ב בועידה הכל־רוסית השלישית של „צעירי־ציון" (עמלנים), שנתקיימה ב־1922 בקיוב, נאסר ונשפט יחד עם שאר צירי הועידה — והיה כלוא כמה חדשים בבית־הסוהר הידוע של קיוב „לוקיאנובקה". אחרי שחרורו, חזר לעבודה פעילה בועד „צעירי־ציון" בי־ב והתמיד בה עד עליתו לארץ־ישראל בראשית 1925.

לאחר שנות־פרידה אחדות, נפגשתי אותו בארץ. עם עליתו, הוא בא לבקרני בתחנת הניסיון בגבת שע"י נהלל, בה עבדתי במחקר גידולי הפלחה, כעוזרו הראשי של י. וילקנסקי ז"ל. קשה לי לתאר במילים שמחת פגישתנו זו. פניו צהלו משמחה שזכה לבוא ארצה, וביחוד היה מאושר שהצליח להסתדר בעבודה במחלקת המדידות של הלשכה הראשית של קק"ל. הוא ראה בעבודתו זו, הכשרת הקרקע להתישבות חקלאית יהודית בארץ־ישראל, משאת־נפשו עוד מהגולה. אמנם עבודה זו קשורה בנדודים רבים כמעט בכל ימי השבוע ולפעמים קרובות גם במקומות מרוחקים מישוב יהודי, וגם היתה אז בגדר סכנה חמורה ליהודי שנקלע אליהם, אבל הרי גאולת הארץ, היה אומר, דורשת מסירות נפש וקרבנות, ואת זאת קיים באהבה רבה ומתוך סיפוק־נפש עמוק.

כשומר מצוות, הקפיד על קיום הצביון הדתי־הלאומי בחייו הפרטיים בביתו וגם בחוץ. היה מבקר קבוע, בשבתות ביחוד בבית הכנסת בסביבתו בתל־אביב ששם היה גר.

לפעמים (ביחוד, בשנותיו האחרונות), היה בעצמו מתנדב לעבור לפני התיבה בבית־הכנסת שלו והתחבב על קהל־המתפללים בקולו הערב.

אגב, קולו נודע לתהילה עוד בשנות המחתרת הציונית בי־ב. משה ריסין היה חובב מושבע של נגינה וזמרה ובעל נסיון מוסיקלי הלכה למעשה (הוא ניגן בתזמורת צבאית, בהיותו חייל במלחמת־העולם הראשונה ברוסיה, ורכש ידע גם בתיאוריה של מוסיקה). הוא היה הרוח החיה בכל הנשפים במחתרת, ניצח על שירה בציבור והישרה בזמרתו הלבבית והנלהבת אוירה חמה של פולקלור יהודי ועברי מקורי.

משה ריסין, בעל העיניים החייכניות, איש טוב הלב, המוכן לעזור לזולת, הלך מאתנו.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ד"ר יעקב קוסטרינסקי

ד"ר משה אופיר (זולוטרבסקי) ז"ל

מהדור הצעיר של ציוני י־ב. נולד לאביו נפתלי זולוטרבסקי, מתושבי י־ב ב־1901. עוד בהיותו תלמיד בית הספר התיכון, התקרב לתנועה הציונית. לאחר מהפכת פברואר 1917, התחיל לקחת חלק פעיל באירגונים הציונים בעיר. היה בין פעילי „צעירי־ציון", ממיסדי הסתדרות „מכבי" ועוד. כשרונותיו, תכונותיו האישיות ולבביותו עשוהו מקובל על חבריו. נמנה על פעילי התנועה הציונית בי־ב. הוא המשיך זמן מה בעבודתו הציונית גם לאחר התבססות השלטון הסובייטי ולבסוף עלה בידיו לעזוב את רוסיה על מנת לעלות לארץ, בהתחלת שנות העשרים.

בדרך התעכב בקושטא, דרכה עברו אז עולי רוסיה. נכנס לעבוד במשרד הארץ־ישראלי שהתארגן אז שם. יחד עם זה התחיל ללמוד משפטים באוניברסיטה של קושטא ושם קיבל את התואר ד"ר למשפטים.

לארץ עלה ב־1934, גם פה המשיך בעבודתו הציבורית. כאיש ההגנה היה מפקד יפו בזמן מלחמת השיחרור, היה יו"ר אגודת הבולאים הישראלית, נמנה על מקימי ארגון יוצאי יקאטרינוסלאב־דנפרופטרובסק ומיוזמי הספר הזה.

לאחר מחלה ממושכת נפטר ב־29.1.1962.

צבי שפטלזון ז"ל

צבי בן חיים שפטלזון, מפעילי המחתרת הציונית בי־ב, שנולד בראשית שנות השמונים של המאה שעברה, היה דמות מעניינת ואצילה של שתקן יפה־נפש, רב־הגות ודק־רגש.

הגורל מינה לו חיי מצוקה, עמל קשה וסבל מנעורותו. התבגרותו חלה בתקופת התסיסה החברתית הגדולה שקדמה למהפכה הרוסית הראשונה ברוסיה (ב־1905). הוא נעשה אפוא מהפכן — וכפי שסופר לי, השתייך אפילו לאירגון צבאי לוחם שניהל את מאבקו נגד המשטר הצארי בדרכי טרור. ואולם עד־מהרה, אולי בהשפעת גל הפרעות ביהודים שעבר ברחבי רוסיה, נתאכזב שפטלזון מן הגאולה הזרה ופנה

צבי שפטלזון

אל הציונות.

מצבו החמרי לא הניח לו ללמוד בנעוריו — ואת צמאונו הגדול להשכלה הוא סיפק בקריאה בלילות, אחרי יום־עבודה מפרך משחר עד ערב. כך, במאמץ עקשני של שנים, רכש לעצמו, כאוטודידאקט, ידיעות רבות בתחומים שונים — ובעיקר, בענייני־רוח. בו בזמן התחיל לצבור לעצמו אוצר ספרים נבחרים: כל פרוטה שיכול לחסוך משכרו הזעום הוקדשה לכך.

כשהכרתיו (ב־1922) כבר היה שפטלזון יהודי משכיל, בקי בספרות בעברית, ביידיש וברוסית — והרהיט העיקרי בחדרו היה ארגז עצום מלא ספרים בשלוש השפות האלו.

חדר־עבודתו (הוא היה תפר מעולה) שימש בית־ועד לפעילי „צעירי־ציון" במחתרת. כאן נתקיימו בעֲרבים פגישות חברים ואף ישיבות חטופות בעניינים דחופים שונים.

דירתו שימשה למפלגה גם „בית־דואר" מחתרתי: באמצעותו נמסרו והוחלפו פתקים והודעות בעל־פה, כי כל הפעילים נהגו לסור אליו לעתים קרובות, כדי לשמוע „חדשות".

כנראה, תנועה חשודה אל דירתו וממנה לא נעלמה כבר אז מעיני הבולשת — ושמו הוכנס ל„רשימה שחורה".

אך תורו לכלא ולגירוש בא כעבור שנים, באחד הגלים המאוחרים של רדיפות הציונים ברוסיה. הוא נאסר והוגלה לאסיה התיכונה. אשתו, לידיה, נסעה בעיקבותיו — לחלק עמו סבלותיו בארץ־גזירה. ובינתיים הלך לאיבוד אוצרו היקר — ספרייתו הגדולה שצבר שנים על שנים.

אך הוא לא התאונן מעודו. לא בעמלו הקשה, לא בפעולתו במחתרת הציונית, שקיים את כל מצוותיה ועמד בכל סיכוניה, ולא בכילאו ובמקום־גלותו.

לאחר תלאות רבות, הורשה ב־1935 לעלות עם אשתו לארץ־ישראל.

הם מצאו חדר בלב תל־אביב, בקרבת „אוהל־שם" — ועוד לפני מקור־פרנסה כבר מצא לו מקור־תורה: הוא נעשה למבקר קבוע במסיבות „עונג־שבת" והאזין לרוב ההרצאות והשיעורים בתנ"ך ובתלמוד, שהושמעו בין כתלי הבית.

לאחר שרכש לו מכונת־תפרות והתחיל להתפרנס מיגיע־כפיו, שוב ניגש לרכישת ספרים אהובי־נפשו — חסך פרוטה לפרוטה ובמשך יותר מעשרים שנות שבתו בארץ שוב אסף ספרייה גדולה ונבחרת, והפעם בעיקר בעברית.

הוא נפטר בשנת 1958, בהיותו בן 77, אך כמעט עד יומו האחרון המשיך בעבודתו המייגעת. ומה שמח בחלקו בארץ חלומותיו, שזכה לשבת בה על התורה ועל העבודה, להאזין בכל שבת לדברי־חכמים ולבלות את שעות־הפנאי המעטות בין ספריו.

צבי שפטלזון, השתקן והעמקן, היה, כדברי שירו של ביאליק, אחד מ„ענוי־עולם, ממעטי־דברים ומרבי־תפארת". ולא לשוא חרתו ידידיו מלים אלה על מצבת־קברו. יהי זכרו ברוך!

חנניה רייכמן

אברהם גוטמן ז"ל

היה מנאמני הציונות ופעיליה בשנים הקשות של ראשית השלטון הסובייטי בי־ב.

נולד בעיר וורחנידניפרובסק (פלך י־ב) בשנת 1873 ושם קיבל את חינוכו היהודי המסורתי והכללי (בבית הספר העירוני).

לאחר שנשא אשה, עבר לעיירה הסמוכה בוז'ידארובקה ופתח בית־מסחר לעצים. שם התחיל בפעולתו הציונית והציבורית.

משנת 1907 ועד 1919 עמד בראש האגודה הציונית המקומית (שמנתה 80 חברים מתוך 130 המשפחות

אברהם גוטמן

היהודיות שישבו בעיירה). מוסדות שונים, כגון „החדר המתוקן", הספריה היהודית עם חדר־הקריאה וכו' היו רשומים על שמו (מפני ההגבלות המשטרתיות של התקופה ההיא). בגלל פעילותו אף נאסר לזמן־מה ע"י השלטונות. בשנת 1917 נבחר לציר לועידת פטרוגרד, אך מפני שיבוש הדרכים לא יכול להגיע לשם.

עם פרוץ מלחמת־האזרחים ברוסיה לאחר המהפכה, פעלו באותה סביבה כנופיות פורעים, ובשנת 1919 עבר אברהם גוטמן לי"ב. עם בואו נכנס מיד בעול עבודה ציונית למרות האיסורים של השלטונות. הוא היה חבר פעיל בארגון הציונים הכלליים ומטעמם סייע למפעלים שנותרו לפליטה בי"ב היהודית, כגון קורסים לעברית, ארגוני נוער ציוני וכו'. ביתו שימש אכסניה ובית־ועד לציונים מכל הזרמים, בו נתקיימו מפגשים ונשפים ציוניים. הוא גם עבד כמזכירו ועוזרו של הרב עמנואל ברושטיין, אשר כיהן לפני המהפכה כ„רב מטעם" ואחריה נשא בעול העזרה הסוציאלית של הקהילה היהודית בי"ב.

בשנת 1925 עלה לארץ־ישראל (לאחר שכבר בשנת 1921 שלח לארץ את בנו כ„חלוץ־המשפחה") והתיישב עם משפחתו בתל־אביב.

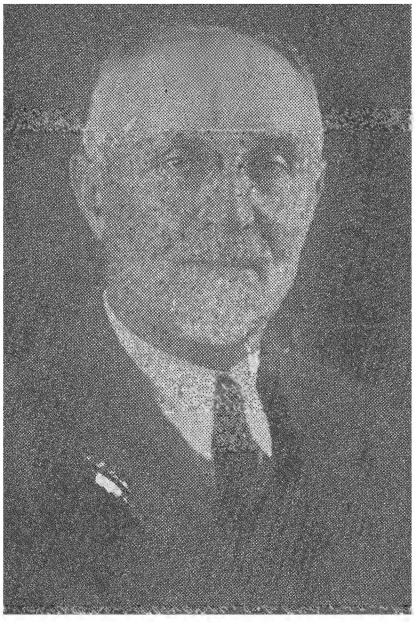
גם כאן נכנס מיד לעבודה ציונית וציבורית. היה חבר המועצות של „ברית הציונים הכלליים" ו„התאחדות יהודי רוסיה", חבר בהנהלת בית־הכנסת הגדול בת"א ובהנהלת האגודות „עונג שבת" ו„אוהל־שם", חבר פעיל ב„ברית־ראשונים" ועוד. פעילותו הענפה והמסורה נמשכה בלי־הרף עד מותו בשנת 1942.

דב אדמוני ז"ל

דוב בן יעקוב־נתן אדמוני (בוריס קראסני) היה יהודי גאה וציוני מסור כל ימיו. הכרתיו במחתרת הציונית בי"ב ב־1922. אז היה כבן 50. השתייך לאירגון „הציונים הכלליים" בעיר, ובין השאר, היה פעיל בתחום העזרה ל„אסירי־ציון".

מנעוריו נמשך לענייני־רוח, אך ויתר על המשך לימודיו ונכנס בעול־פרנסה, כדי לעזור למשפחתו, בגניצ'סק, ולאפשר השכלה גבוהה לאחיו הצעירים.

ואמנם, קרבנו לא היה לשוא. אחד מאחיו, גריגורי קראסני (אדמוני) נעשה לסופר ואיש־מדע חשוב (מזרחן ומשפטן) בפטרבורג, כתב מאמרי־ביקורת על הספרות העברית והיהודית בירחון „ווסחוד" ובכתבי־עת יהודיים אחרים ברוסית, ערך מדור התנ"ך באנציקלופדיה היהודית הגדולה (ב־16 כרכים, ברוסית), ולאחר המהפכה — פרופיסור למזרחנות באוניברסיטה של לנינגראד.

דב אדמוני

דוב אדמוני הצטיין בחריצות והתמדה והגיע ברבות

הימים למצב חמרי מבוסס, אך המהפכה האוקטוברית הרסה את מעמדו.

ב־1925 עלה דוב אדמוני עם רעייתו לארץ־ישראל, שבה היו לו קרובי־משפחה רבים. הוא התיישב בתל־אביב והתפרנס עד זקנתו מיגיע־כפיו (כאומן לחות־מות־גומי), אך כל מעיניו היו נתונים גם כאן לעניינים העומדים ברומו של עולמנו הציוני. עוד ברוסיה היה מעריץ נלהב של זאב ז׳בוטינסקי — ובארץ נמשך אל התנועה הרוויזיוניסטית.

אופיו העדין ואצילות־רוחו חיבבוהו על כל יודעיו.

אולי איטיב לתאר את חינו האישי המיוחד אם אביא כאן את שיר־ההספד, שכתבתי עליו במותו בשנת תשי״ב:

דֹּב אַדְמוֹנִי, יְדִיד, הַיָּשָׁר בָּאָדָם!
לְבָבְךָ הָאָצִיל הִתְפּוֹצֵץ וְנָדַם.
אַךְ זִכְרוֹן דְּמוּתְךָ מְאִירַת־הַפָּנִים
לֹא יָמוּשׁ מִלְּבָבוֹת עוֹד רַבּוֹת בַּשָּׁנִים.

לֹא הָיִיתָ פַּיְטָן, הַשּׁוֹלֵט בְּמִלִּים,
לֹא הָיִיתָ זַמָּר, הַמּוֹשֵׁל בִּצְלִילִים,
אַךְ לִבְּךָ הַיָּפֶה הָיָה שָׁר בַּחֲשַׁאי
גְּדוֹל־שִׁירֵי־הָעוֹלָם: שִׁיר־חִבָּה לְכָל חַי.

לֹא יָדַעְתָּ שִׂנְאָה — וְזָכִיתָ לִחְיוֹת
רַק בְּאוֹר־אַהֲבָה: אַהֲבַת־הַבְּרִיּוֹת,
אַהֲבַת־יִשְׂרָאֵל, אַהֲבַת־מְכוֹרָה,
אַהֲבַת־יְלָדִים, אַהֲבַת־הַתּוֹרָה...

מָה אָהַבְתָּ סְפָרִים! אַךְ וִתַּרְתָּ, רָחִים,
עַל חֶמְדוֹת הַשִּׂכְלָה לְטוֹבַת הָאַחִים —
וְנִרְתַּמְתָּ בְּעֹל לְשָׁמְרָם מִמַּחְסוֹר
וְלִסְלוֹל לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ רוּחַ וָאוֹר.

רְכוּשְׁךָ בַּגּוֹלָה — נַעֲשׂוּ בּוֹ שַׁמּוֹת.
כָּאן מָצָאתָ מִחְיָה כְּעוֹשֵׂה־חוֹתָמוֹת.
אַךְ לִבֵּנוּ הוּא עֵד: בּוֹ הִטְבַּעְתָּ חוֹתָם
שֶׁהַזְּמַן לֹא יִמְחֶה עִקְּבוֹתָיו לְעוֹלָם.

בִּשְׁבִילֵי־הַחַיִּים הִתְהַלַּכְתָּ בַּלָּאט,
מִסְתַּפֵּק בִּמְעַט וְנָדִיב לַזּוּלַת —
סַלְחָנִי וְחָרֵד פֶּן, חָלִילָה, תַּטְרִיד
אוֹ תִּפּוֹל לְמַשָּׂא עַל קָרוֹב אוֹ יְדִיד.

שׁוּם מַכּוֹת־הַגּוֹרָל, שׁוּם עַוְלוֹת־הָאֱנוֹשׁ
לֹא כִּבּוּ בְּלִבְּךָ אֶת הַתֹּם הַקָּדוֹשׁ,
אוֹתוֹ אוֹר־יְקָרוֹת הֶעָדִין וְהָרַךְ,
שֶׁהֵפִיץ עַל סְבִיבָיו חֹם נַפְשִׁי מְבֹרָךְ.

הָיָה כֹּחַ טָמִיר לְאוֹרְךָ הַזּוֹהֵר:
מְחַנֵּךְ, מְרַכֵּךְ, מְזַכֵּךְ, מְטַהֵר...
וְחַיֶּיךָ — מוֹפֵת לַקָּרוֹב וְלַזָּר,
הֶעָדִיף מִמֵּאָה מַטִּיפֵי־הַמּוּסָר!

חנניה רייכמן

יהודה אבישר ז״ל

יהודה אבישר (קוזלובסקי) נולד ב־1895. ילדותו ונעוריו עברו עליו באמור — ניז׳נידניפרובסק. בת־קופת חילופי השלטונות באוקראינה, אחרי מהפכת 1917, תקופת אנרכיה והשתוללות כנופיות למיניהן, היה פעיל בהגנה־עצמית של יהודים במקום־מגוריו.

ב־1919 נשא אשה, והזוג הצעיר עבר ליי־ב. בעיר זו, שבה קיבל את השכלתו הטכנית, עבד כמהנדס במפעלים שונים — ובו בזמן היה פעיל במחתרת ב„צעירי־ציון״.

פעילותו גברה במיוחד בימי־חירום, ימי מאסרים המוניים של ציונים. קודם לא יכול להתמסר לפעולה ברציפות, מפני העומס הרב של עבודתו המקצועית, אך לאחר שנאסרו רוב חברי הועד, התנדב והתגייס לעמוד בפרץ ומילא בועד החדש תפקיד פעיל ואחראי, עד עצם יום עלייתו לארץ עם אשתו וילדיו ב־1925.

בארץ עבד תחילה בעיריית תל־אביב — ובו בזמן היה מפעילי „הגנה״ במרחב ת״א. אחר־כך עבד

יהודה אבישר

כסגן מהנדס־העיר בעיריית יפו — ועם פרוץ מאור־עות־הדמים בארץ ב־1936, סיכן את חייו יום־יום במשך שלוש שנים (1936—1939) במקומות המועדים לפורענות ביפו, שהשתוללו בה טרוריסטים ערביים לעיני השלטון הבריטי. מוסדות הישוב לא רצו לוותר על שום עמדה יהודית במנגנון העירוני ביפו — ולכן נשאר אבישר על משמרתו המסוכנת.

ב־1942, והוא כבר בן 47, התגייס כמתנדב לצבא הבריטי — למלחמה נגד היטלר, עבר אימונים מפר־כים במצרים, קיבל דרגת רב־סמל בחיל־הנדסה („רויאל אינג׳ינירס״) והשתתף בפעולות־מלחמה בחזית איטליה.

השתחרר ב־1945 וחזר לתפקידו כסגן מהנדס־העיר ביפו — ובו בזמן שב אל פעילותו ב„הגנה״ ועמד בה בראש „פלוגת־מהנדסים״. אחר־כך עבר לעיריית תל־אביב ועבד בה כשנה — וב־1948, אחרי קום המדינה, נכנס למע״ץ (מחלקת עבודות ציבוריות), קודם בת״א ולאחר־מכן — בתור מהנדס־המחוז בירו־שלים.

עבודתו המאומצת בתפקידו האחרון רב־האתגרים־והאפקים התישה את בריאותו, שנפגעה עוד קודם משירותו המפרך בצבא בשנות המלחמה — וב־1950 נפטר פתאום מהתקף־לב, לתדהמת כל ידידיו. והוא רק בן 55.

☆

יהודה, בעל קסם אישי רב, מסביר־פנים ונעים־הליכות, היה אהוב על כל מכיריו. לפני שנים אחדות נזדמן לי להעלות את זכרו באגרת מחורזת אל נכדו ניב. וברצוני לסיים בכמה קטעים מאגרת זו, המשר־טטת קוים לדמותו:

עֵינַי זוֹכְרוֹת חִיּוּךְ רַב־זִיו
שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁהִכַּרְתִּיו
וַאֲהַבְתִּיו וְהוֹקַרְתִּיו
מֵעֲלוּמַי, מִגִּיל־אָבִיב.

לִבּוֹ הַטּוֹב וְהַמֵּיטִיב
הָיָה אַמִּיץ, אָצִיל, נָדִיב.
אֶת כָּל חַיָּיו הָאִישׁ הִקְרִיב
לִמְאוֹר־צִיּוֹן — חָזוֹן שַׂגִּיב.

פְּעִיל־גּוֹלָה, שׁוֹמֵר־הַשְּׁבִיב —
וְאִישׁ־מָגֵן בְּתֵל־אָבִיב;
לוֹחֵם־חֲזִית מוּל זֵד מַחְרִיב —
וְאִישׁ בִּנְיָן, תִּכְנוּן, תַּחְשִׁיב...

הוּא הִתְנַדֵּב — וְלֹא הִכְזִיב
מוּל כָּל סִכּוּן וְכָל יָרִיב:
תָּמִיד צָעַד עַד סוֹף־נָתִיב
לַמַּטָּרָה אֲשֶׁר הִצִּיב.

גַּם בְּמַצָּב קָשֶׁה, מַכְאִיב
נִשְׁאַר חָזָק, אֵיתָן, יַצִּיב —
וְאַף מָצָא תָּמִיד בְּפִיו
חִדּוּד־עִדּוּד, מֵימְרָה וָנִיב.

עִם פְּקוּדָיו הָיָה אָדִיב;
אוֹתָם הִדְרִיךְ, עוֹדֵד, הִלְהִיב...
בּוֹ כָּל טִירוֹן רָאָה אָבִיו
וְכָל וָתִיק רָאָה אָחִיו.

בְּכָל תְּגוּבָה שֶׁהוּא הֵגִיב
הָיָה נָבוֹן, שָׁקוּל, עָקִיב.
אֶת יְרִיבוֹ לֹא הֶעֱלִיב
כִּי־אִם שִׁכְנַע בְּנֹעַם־פִּיו.

עַל כָּל יוֹדְעָיו הָיָה חָבִיב,
וְכָל אָדָם אוֹתוֹ הֶחְשִׁיב.
חַיָּיו הָיוּ מוֹפֵת מַרְהִיב
שֶׁל מַאֲבָק מֵאִיר־נָתִיב.

חנניה רייכמן

דניאל וכסלר ז״ל

נולד ב־1893 לאביו יונה וקסלר, מורה ובעל בית־ספר פרטי (פרוגימנסיה) לתלמידים יהודים ביקאטרי־נוסלאב.

בית אביו היה בין אלה, שבהם שררה רוח לאומית־יהודית ובכיוון זה חונך גם דניאל הצעיר, בניגוד גמור לנטיה להתבוללות — מנת חלקם של רבים מהנוער היהודי בי״ב. בהיותו עוד נער, השתתף כמקשר בהגנה היהודית בי״ב בימי הפרעות ב־1905 ונפצע מיריות הצבא.

בין כתלי בית הספר של אביו נמנה על מייסדי האגודה הראשונה הציונית של הנוער בי״ב „נכדי־ציון", שב־ראשה עמד מספר שנים. היא ריכזה ממיטב הנוער היהודי בעיר ועשתה רבות לחינוכו הלאומי והציוני. בתפקידו זה פעל גם להפצת הרעיון הציוני בין התל־מידים היהודים בבתי־הספר התיכונים בי״ב, והיה מקובל מאד עליהם בזכות תכונותיו האישיות, טוב לבו, רצונו לעזור לזולת.

היה מראשוני „צעירי־ציון" בי״ב, עשה רבות בשביל התנועה הצעירה בראשית צעדיה ומטעמה השתתף בועי־דה הראשונה של „צעירי־ציון" בלודז ב־1912 (ושם נאסר ושוחרר כעבור זמן מה). היה פעיל כמו־כן בתנועה הציונית הכללית בי״ב.

בגמר לימודיו בבית הספר הגבוה למיכרות ובקבלו את התאר מהנדס, עבד במקצועו במריופול (עכשיו ז׳דנוב) באגן הדונץ, שם התמחה והוסיף נסיון ויחד עם זה פעל להרחבת הרעיון הציוני בין יהודי הסביבה.

עלה לארץ ב־1924, עבד כמהנדס מספר שנים, אחר כך עבר למשרד המדידות של הממשלה המנדטורית, שם עבד 23 שנים. בשנים האחרונות לחייו עבד במשרד הפנים. נמנה על פעילי יוצאי י״ב והיה בין יוזמי ספר זה.

נפטר בתל־אביב ב־28.8.1964.

אשר פבזנר ז״ל

מהדור הצעיר של ציוני יקאטרינוסלאב.

נולד ב־1900 לאביו מנחם־מנדל פבזנר, חובב־ציון ותיק, וביקר בארץ יחד איתו בהיותו ילד בן 8.

לתנועת הנוער הציוני הלומד בי״ב הצטרף ב־1917. כבעל כשרונות מעולים, יכולת הבעה והסברה, התבלט מהר בין שורות התנועה והיה בין ראשי דבריה, מכווני פעולתה ומארגניה. יחד עם חבריו פעל לגבש את הנער היהודי הלאומי בי״ב לעשותו לכוח פעיל ומפעיל, ומטע־מו היה מופיע לפני המוסדות הציוניים במקום וכמו כן בוועידות השונות של הנוער שהתקיימו אז מזמן לזמן. היה גם פעיל ב„צעירי־ציון" בי״ב.

בימי שהותו בקרים ב־1919 ו־1920, בזמן מלחמת האזרחים, היה פעיל במרכז החלוץ שהתארגן בקרים וניהל את לשכת העליה שהוקמה אז במקום לשם עזרה לחלוצים שהתרכזו בקרים בדרכם לארץ־ישראל ובע־בודה זו השקיע ממיטב כוחו ומרצו.

מקרים עבר לקשטא, בדרך לארץ, נתבקש להתעכב שם והוטל עליו להמשיך לעבוד במרכז החלוץ וכן בלשכת העליה שהוקמה בקושטא.

מקושטא, לאחר סיום תפקידו בהחלוץ, עבר לפראג, שם סיים את לימודיו בבית הספר הגבוה לכלכלה, עלה לארץ ב־1928, עבד במקצועו כרואה־חשבון ונפטר אחרי מחלה קשה ב־1945.

דוד יזראלי (רובין) ז״ל

נולד בי״ב ב־1886, לאביו ר׳ בנימין־סופר סת״ם וחזן. בילדותו נתחנך חינוך מסורתי, השתתף במקהלת בית־הכנסת. היה חבר פעיל באיגוד „גואלי ציון" בי״ב, שבראשו עמד מ. אוסישקין.

לארץ עלה ב־1908 ועבד כפועל חקלאי במושבה מנח־מיה וכן השתתף בקולקטיב בסג׳רה, שבה עבד יחד עם ד. בן־גוריון. משם עבר למושבה כנרת בהיווסדה והקים בה ביתו ומשקו.

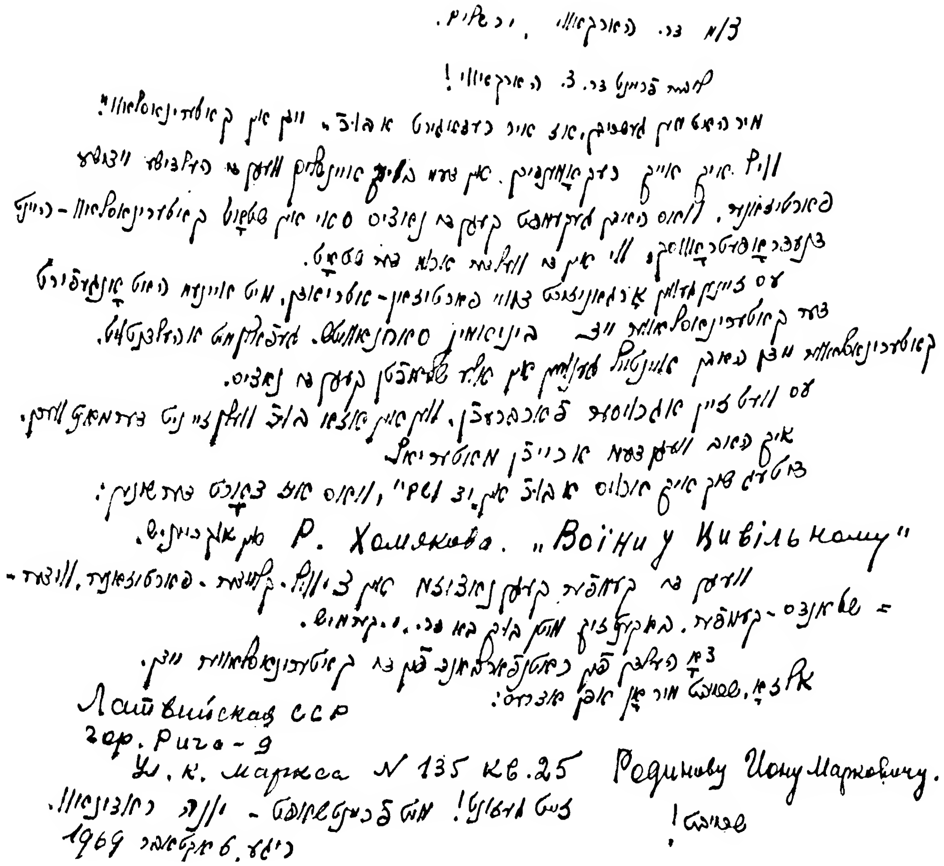
פנה לקומפוזיציה בגיל עמידה, איש עבודה שידע לשלב עבודה וזמר לחטיבה אחת. חיבר מוסיקה לשיר השירים, לתהילים ולשירים ישראליים.

הם נקלטו יפה והושרו במקהלות שונות בארץ וגם ברדיו.

מלחניו יצאו לאור ע״י המרכז לחינוך ותרבות של ההסתדרות.

נפטר ב־כנרת 12.6.1965.

(לפי האנציקלופדיה של תדהר כרך 13).

Р. Хомякова. „Воїни у цивільному"
Латвийская ССР
гор. Рига-9
ул. К. Маркса N 135 кв. 25 Родинову Иону Марковичу.
ריגע, 6 אקטאבער 1969

(תרגום מיידיש)

לד"ר הרכבי, ירושלים

ידיד יקר ד"ר צ. הרכבי

כתבו לי, שאתה עורך ספר „יהודים ביקאטרינוס־לאב". ברצוני לעוצץ להכניס לספר מה שנוגע לגי־בורי הפרטיזנים היהודים, שלחמו בנאצים בעיר יקאטרינוסלאב — כיום דנפרופטרובסק, כן ביערות סביב העיר.

נתארגנו שתי פלוגות־פרטיזנים; בראש האחת עמד היהודי הי־בי בנימין סאחנוביץ, נפל בגבורה. יהודי י־ב לקו חלק בכל הקרבות עם הנאצים.

יהא זה פשע, אם בספר כזה הם לא יזכרו. בידי על כך חומר רב. כיום שולח אני ל„יד־ושם" ספר שהופיע שם (בד־ק) באוקראינית:

(ר. חומיאקובה, חיילים בלא־מדים).

ראה את הספר בידי ד"ר י. קרמיש (ב„יד־ושם" בירושלים), ותמצא בו „גיבורי־ברית־המועצות" מיהו־די י־ב.

כתוב נא לי,

כתוב! היה בריא!

בידידות

יונה ראדינאוו

ריגה, 6 לאוקטובר 1969

מארק (מרדכי) שכטר ז״ל

המשורר מארק (מרדכי) שכטר נולד ב־1911 לאביו הרופא, הפרופסור אנאני (חנניה) שכטר בי־ב. עד גיל בר־מצוה למד עברית אצל המורה והמחבר ארש, אביו של שחקן הבימה אביטל. כשגדל — למד רפואה ובזמן מלחמת העולם השניה התנדב לצבא, נפצע וזכה לעיטור (מלחמת המולדת דרגה א׳).

עוד בגיל צעיר התחיל לפרסם שיריו ותירגומי שירה ברוסית ומהם הופיעו 9 קובצים בחייו ושלשה לאחר פטירתו.

המשורר א. פן שנפגש אתו במוסקבה, הגדירו כ„משורר ליריקן מובהק בעל מעמד מכובד למדי בבריה״מ. גבר גבה קומה, ממושקף, חריף־ניב ונוטה להומור עוקצני, יצירתו עניפה, אם כי מאופקת לעיתים״.

מר ש. אבן־שושן ששוחח עימו במוסקבה כותב עליו: „נושאי שירתו מגוונים ביותר, עשירים בהילכי רוח של אדם סובייטי בן־דורו ובן סביבתו. הוא עצמו מעיד במכתבו אלי, כי אופיינית לו הליריקה הפילוסופית, וכן שירים על הטבע הרוסי האהוב עליו מאד. אופייניים גם שמות המדורים בקובצו האחרון: בגרות, שירים על עיר מולדתי, טבע, יומן לאטבי. בקובץ זה כלל גם תרגומים מלשונות עמי ברית־המועצות: אוקראינית, גרוזינית, אינגושית, צ׳ובשית, קאלמיקית וגם מצ׳כית ומיידיש״.

שכטר, לפי אבן־שושן, היה מאנשי המשמרת הותיקה בשירה הסובייטית. למעלה מ־30 שנה היה פעיל בשדה השירה. פירסם קובצי שירה: „ימים ושנים״, „מלה טובה״, „צהריים״, „דודי״ ועוד. הקובץ „מזג אויר לירי״, הופיע ב־1963. נמצא תחת מכבש הדפוס כרך מקובץ משיריו הנבחרים, שטרח בהכנתו ולא זכה לברך על המוגמר.

לי־ב—ד־ק מקדיש הוא מספר שירים. המוטיב היהודי בוקע למרות איפוקו.

מ. שכטר הביע ענין רב בתירגום שיריו לעברית,

והנה קטעים ממכתביו אלי:

1. מוסקבה, ה־12 ליוני 1963

...טוב שסופרי ארצך החליטו להתעניין ביצירתם של המשוררים הסובייטיים, בפרט בשלי. ברם, דומה הענין הוא מגמתי במקצת והדבר בא לידי ביטוי בבחירת השירים לתירגום. והרי יצירת משורר שבעלת ענין היא יש להציגה בהיקפה השלם.

אשר לתכנית, שאתה מודיע עליה להוציא קובץ שירי בעברית, אני מביע הוקרתי על שימת הלב. ברם, לפי שאתה כותב, ברשותך רק שניים מספרי: „צהרים״ ו־„מזג אויר לירי״. אני מניח, כי לשם שלימות ההתרשמות ממני, כסופר סובייטי, יש לחכות להופעת כרך מבחר שירי, העומד לצאת בסתיו זה ע״י ההוצאה הממלכתית (במוסקבה).

נעים היה לי, לוא היו מוזמנים לתירגום השירים לקובץ משוררים אחרים בארצך שאהדה לשירה הסובייטית מאחדת אותם.

מה שנוגע ל„הקדמת המחבר״, אין בה כל צורך מיוחד בעיניי, אם כי מוכן אנוכי לפנות בקצרה לקוראים הישראליים. אוכל לעשות זאת לאחר מנוחת־הקיץ, נגיד בספטמבר.

2. מוסקבה, 3 ליולי 1963.

...אתה שואל, אם לשלוח אלי את קטעי־התירגומים משיריי „מלה טובה״ ו„קבר אבי״, שפורסמו בעיתוניכם. הדבר יהיה נעים מאד...

אמי המנוחה אהבה ספרות עד כלות הנפש, והיתה מאושרת כי בנה משורר הוא... אמא עד רגעיה האחרונים לא הניחה מידה קובצי „מלה טובה״ וקברנוה עם ספר זה על חזה...

ביצירתי — „מוטיבים יהודיים״, כפי שאתה כותב — תופסים מקום בלתי ניכר ביותר, ביחס לנושאים אחרים המעניינים אותי...

מיצירותיו: קבר אבי (קטע) ובאבי־יאר.

ד״ר צבי הרכבי

קֶבֶר אָבִי

(מרוסית דוד יוסיפון)

רַק רֵיחַ מְשַׁכֵּר שֶׁל עֵץ
וּגְרוֹטָאוֹת, שׁוּחוֹת אֵין קֵץ...
אֲבָל הֵיכָן בֵּית־הָעָלְמִין
הַיְּהוּדִי, בּוֹ קֶבֶר שֶׁל אָבִי סָפוּן?
אָנוּ מְחַפְּשִׂים זֶה כְּבָר
שְׁלֹשָׁה יָמִים.

לָכֵן, אָבִי, לֹא יַד־מַתֶּכֶת
וְלֹא שֶׁל צוּר
תִּשְׁמוֹר אֶת שַׁלְוָתְךָ בַּבּוֹר —
אֶלָּא מַלְקַחַ־קְרָב מֵאַשְׁמְדַאי:
תּוֹתָח נָאצִי שֶׁבְּמוֹרַד הַגַּיְא
לְזִכְרְךָ אַצִּיב לְדוֹר וָדוֹר.

בַּאבִּי יַאר

(מרוסית שלמה אבן־שושן)

לָמָּה לִי פִּגְרֵי הָאֲבָנִים שֶׁל הֶלַס!
אֶל קִרְיַת־הַנֵּצַח נִבְצַר מִמֶּנִי בּוֹא,
וּלְיַד הַפִּירָמִידוֹת, עֲנָקֵי־הַצֶּלַע,
לֹא רַגְלַי, רֵעִים, הָיוּ שָׁם נִצָּבוֹת,
לֹא אֲשַׁוֶּה נֶגְדִּי חָזוּת גֵּגוֹת נַצֶּרֶת,
וְזַעַם הַדְּלֵקָה שֶׁל שַׁחֲרֵי עֶרֶב...
אֲנִי הָיִיתִי בְּקִיֶּיב.
מִבֵּית חוֹלִים בַּקֶּלֶט
נִתְגַּלָּה לִי בַּאבִּי־יַאר הַמְאֹרָר.
שָׁם דְּמָמָה כָּזוֹ עוֹיֶנֶת וְנוֹקֶבֶת,
עַד תֶּחְשַׁךְ אוֹרַת־חַיֶּיךָ עַד תֻּמָּהּ!
שָׁם תּוּגָה מְהַלֶּכֶת, וְאֵין־קוֹל פּוֹקֶדֶת
אֶת מְאַת הָאֶלֶף הַשּׁוֹכְנִים דוּמָה.
לֹא אֹחַז דַּרְכִּי אֶל חֳרָבוֹת בַּנֵּכָר...
הַמִּלְחָמָה כָּאן נָמָה,
בְּמֶרְחָק מִצְעָר,
וְהַצַּפְצָפָה לוֹחֶשֶׁת מַה לְּזֵכֶר,
בְּשָׂפָה קְדוּמָה, שְׁכוּחָה לְמֶחֱצָה.

בשולי הספר

הרב ד"ר צבי הרכבי

השלמות

לִמשְׁלִי ולְמָשָׁל אחרים בספר זה, ואין מוקדם ומאוחר

1. הביבליאוגראפיה הבאתי בפירסומיי על י־ב (מלבד הרשימות הגובלות בנושא. כן הרציתי ושידרתי על כך):

א/לחקר משפחות, מהדורה שניה, מעמ' 51 ואילך, ירושלים, תשי"ג. ב/קהילת י־ב, הצופה, י"א טבת תשי"ג. ג/י־ב, העבר (ת"א), תשי"ז (מתוך מונוגרפיה ומדבריי בכנס אנשי עירנו בת"א, בג' סיון תשי"ז. הנ"ל כתדפיס בתיקונים. ד/י־ב ורבניה, מעריב, ט' מרחשוון תשכ"ה. ה/בית אבי, ירושלים, תשכ"ח (מתוך שידור ב„קול ישראל"). ו/י־ב, „שנה בשנה" לתשכ"ט. ז/הציונות במחתרת בי־ב (פרוטוקול ההקלטה), מכון יהדות זמננו באוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ח. ויתר מאמריי על י־ב נרשמו באבטוביבליאוגראפיה שלי, ירושלים תש"ל. וראה ערכה באנצ' הכללית, ברוקהאוז־עפרון ברו־סית; באנצ' הסובטית הגדולה בשתי מהדורותיה ובקט־נה; בכל האנצ' היהודיות, בעיקר זו שברוסית; באנצ' העברית בערך ד"ק (חומר משלי, בלא להזכיר זאת [צ"ל: נוסדה ב־1778]; ב־.E.J (1971) מעודכן, מבוסס על פירסומיי, כפי שצויין שם.

Екатеринослав; באוקראינית: Катеринослав,

ומכאן בפי העם ביידיש:
קאטערינסלאוו. וכך דקדקו לכתוב הייבסקים בפירסו־מיהם, וכן ייוו"א ועוד.

בימי פאוול (1796־1801), תוך שנאתו ליקאטרינה השניה־„הגדולה", נקראה נובורוסיסק, ואחריו שוב חזרה לשמה הקודם, הראשון — י־ב.

2. במאה ה־17 היתה כאן מצודה פולנית, שנהרסה ע"י קוזאקים בימי חמי"ל [אולי זוהי קיידאקי הנזכרת „באש ובחרב" של סינקביץ — פרבר בשם זה התקיים בי־ב]. יש אומרים, שהעיר נועדה ע"י פטומקין להיות הבירה החדשה לרוסיה, במקום פטרבורג(?) [מ. אשערא־וויטש, שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע, נו־יארק, 1948; ח"ב, מעמ' 99 ואילך. מקום אחר לסברה זו לא מצאתי, ולא מסתברא, ושמא נתחלפה למ.א. נובורוסיה ברוסיה ?...]. Б. Э. Просвещение פטרבורג, אחרי 1902, בערך י־ב: נוסדה ב־1783, במקום הכפר Поло-вицы ["רק מרכזה של העיר מוחזק בתקינות (?)"].

3. פטרובסקי, שעל שמו נקראת העיר מיוני 1926, הוא גריגורי איוואנוביץ פ. (1878־1958). ב־1905 — מזכיר מועצת הפועלים בי־ב; יו"ר סיעת הבולשביקים ב„דומא" הרביעית; 1917־1919 — נארקום (שר) הפנים של ר.ס.פ.ס.ר.; 1919־1939 — יו"ר הועד הפועל המרכזי הכל־אוקראיני, יו"ר הוועד הפועל המרכזי של ברה"מ ומ"מ יו"ר נשיאות הסובט העליון של ברה"מ [נשיא המדינה] (ראה ערכו ב־ Э. Словарь מוסקבה 1964). שם העיר באוקראינית: Дніпропетровск.

4. תחילתה של י־ב כעיר מחוז, מ־1783 (מאז נקבעה במקומה, שהיא בו עד היום, ויש שסופרים את תולדותיה משנה זו) — עיר פלך.

ב־1768 (לפי י. טריווש, היהודים בנובורוסיה, העבר, תשי"ד — על יסוד מקורות) הותר ליהודים לגור בנו־בורוסיה, ולהתעסק במה שירצו. תחום־המושב נקבע כחוק ב־1791. ב־1794 הוכנסה י־ב לתחום בפירסום רשמי.

5. ב־1857 נמצאו בפלך י־ב 359 קראים ובי־ב היתה להם "כנסה", עד זמן עלייתי לא"י [יצאתי מי־ב בשלהי סיון התרפ"ו], והרחוב שבו נמצאה נקרא: קא־ראימסקאיא.

בכל רוסיה באותו זמן היו 14,000 קראים. ידוע, שהנאצים לא החשיבום כיהודים ולא רדפום. והקראים שיתפו פעולה עם הנאצים נגד היהודים ברוסיה ובפו־לין. והדברים ארוכים וכבר כתבו, וגם אני כתבתי, על כך. והסובטים לא השאירו מהם זכר, כלטטרים משתפי־הפעולה, בקרים... (ראה: „בחבלי כליה", מע' 138 ואילך — לפי מקורות גרמניים, סובטיים ואחרים. וראה מאמרי „הקראים בתקופת השואה באירופה", גשר, כסלו תש"ל).

6. על 17 המושבות היהודיות בפלך י־ב ראה בספר: „חקלאים יהודים בערבות רוסיה" (בין המשתתפות בספר — רבקה גובר וראה ספרה „רק שביל"), ביחוד בעמ' 409. ושם פירוט שמותיהן, קשרן לי־ב וסופן היהודי.

7. מפעל הסכר ותחנת־הכוח ההידרו־חשמלית הגדו־לה באירופה בשעתה נקרא „דנפרוגס" [„דנפרוסטרוי" — שם החברה שבנתה אותה]. גם לצפון ד־ק נבנתה עוד תחנת־כוח כזו.

8. מלבד הביבליאוגראפיה על י־ב בפירסומיי ובמה שיובא כאן, יש לציין דברים ומראי־המקומות, שרשמתי במשך שנים, תוך קריאה:

אסופות (של הארכיון העבודה), ת"א, סיון תשי"ז.

מ. אשעראוויטש, הנ"ל — מציין קשריו של לאזאר קאגאנאוויטש בי־ב.

ר׳ יעקב ליפשיץ, זכרון יעקב, ח״א, מעמ׳ 144 ואילך — על י״ב.

Приднепровский край — עיתון בעל תפוצה בי״ב, שליהודים היתה יד בו.

אגרות, הרב י. ניסנבוים, ירושלים, תשכ״ז — מכתבים הנוגעים בי״ב, ראה במפתחות שם.

יעקב לעשצינסקי, די סאציאל־עקאנאמישע אנטוויקלונג פון אוקראינער יידנטום, יידן אין אוקראינע, ו, ניו־יורק 1961.

ב־ Евр. Ст. (1917/18), עמ׳ 320, נזכר, כי וו. טופורובסקי עזר להכניס חברים קבועים בי״ב אל Е. И. З. О.

שם, חוב׳ א׳ (1914), מאמרו של ש. סטאניסלאווסקי מי״ב על ר׳ זונדל לוריא בעל „כנף רננים״.

שם, חוב׳ ד׳ (1909), מאמרו לתולדות הקנטוניסטים.

בספרי א. ל. רפאלי־צינציפר חומר נכבד על אישי י״ב, ראה במפתחות.

9. בפרעות (21־23 באוקטובר 1905) נהרגו בי״ב 67 יהודים והיו מאות פצועים, שמהם מתו אח״כ. בין ההרוגים: הרב יהושע־אליהו ניימארק (בן הרב משולם־זלמן, מגדולי חב״ד, אב״ד סטארודוב), שעסק בי״ב במסחר וסרב לקבל שם רבנות שהוצעה לו כמה פעמים. נהרג בי״ב בז׳ במרחשוון תרס״ו. ידידו — חובב־ציון, בעל „שיבת ציון״, ר׳ אברהם־יעקב סלוצקי.

[ב„תלפיות״, ח׳, עמ׳ 556, במאמרו של הרב ניסן וואכסמאן על ר׳ אברהם־יעקב ניימארק, בעל „אשל אברהם״ (פרען־ליטא — ת״א), נשתבש בכתבו שרא״י סלוצקי נהרג גם הוא בי״ב בתרס״ו. ולא היא: באייר תרע״ח בעירו נובגורוד־סברסק!] בידי אוסף צילומי־הקרבנות.

10. ב־2000 הפוגרומים באוקראינה (1917־1919), ב־700 מקומות נהרגו 200,000 יהודים. על כך כתב אליהו צ׳ריקובר כמה ספרים, שבהם הקדיש מקום לפרעות בי״ב: די אוקראינער פאגראמען אין יאר 1919, ייווא, ניו־יורק, 1965, עמודים: 41, 56, 64, 71, 98, 99, 111, 114, 191, 192, 200, 202, 290, 296, 320, 324 (סביבות י״ב 20, 22, 213, 244, 294, 300, 301). ובמפתח בעמ׳ 366: קאטערינאסלאוו.

מקודם הנ״ל: אנטיסעמיטיזם און פאגראמען אין אוקראינע 1917 — 1918, ברלין 1923; הקדמה — שמעון דובנוב; העמודים: 24, 46, 51, 100, 107, 113, 137, 148, 153, 163, 292, 293, 306.

על מאכנו בי״ב (16.XI—28.XI.1919) ראה: העבר י״ז, עמ׳ 88, מתוך „ברקאי״ (עיתון עברי באודיסה 20/1919); Пр. Кр. 4.XII.19; וכן בספרו ברוסית של Аршинов על ״תנועתו״ של מאכנו.

11. יצחק שייניס, בן י״ב, שעלה בתרפ״ב והוא איכר במושב ציפורי, כותב אלי (18.2.58), והמכתב שמור אצלי), כי קרוביו מי״ב היו בין מתיישבי הגולן ב־1895 ובידו חומר מעניין על פרשה זו. וראה: „התיישבות בגליל העליון״, תשט״ו, עמ׳ 39 ובמפתח. בארכיון אוסישקין שבארכיון הציוני בירושלים נמצא חומר התדיינות בפני הרב בנימין זקהיים בי״ב בנידון. ויש לפרסמו!

12. בי״ב היו חיים מוסיקאליים יהודיים, חזנים ידועי־שם עברו בה לפני התבה, היו גם מלחינים. ממנה יצאו אמנים.

החזנים בי״ב: ש״ץ סגי־נהור ר׳ בער (?) מלפני 70־80 שנה. בבית הכנסת הכוראלי שימש בימיי, בימי המלחמה א׳ ואחריה, עד צאתו לריגא, לאכמאן — יהודי שומר מצוות ומתפלל בציבור יום־יום, יודע ספר ועברית — שלא כדרך שאר החזנים. המנצח על המקהלה שם היה מאריאסקין. אחרי לאכמאן בא אולשאניצקי, בעל השכלה מוסיקאלית והוא שהנהיג עוגב ומקהלה מעורבת (עם הסולנית פרידה המפורסמת ב„על חטא״ שלה... לטענת הרב רלוי״ש הצודקת נגד „החידושים״, השיב החזן: בתהילים יש „למנצח על עלמות״...) מאז עברתי לביה״כ ברחוב קאזאצ׳יא שבימתה באמצע כדין, ולומדים ורבנים מהפליטים קבעו בו מקום תפילתם ותלמודם ביחידות ועם הציבור. שם היה דורש בחגים הרב רלוי״ שניאורסון (זצ״ל). זמן מה התפלל בו החזן פינצ׳וק, בעמדו כדרכו על הבימה כל זמן תפילתו.

המלחין גולינקין שהה בי״ב והוא מקדיש פרק לה בספרו. מי״ב היה המלחין מכפר כנרת — דוד יזרעאלי, שבא עם העליה השניה.

ליאוניד קאגאן (כהן), הכנר הסובטי המפורסם, שניגן גם בישראל — מד״ק הוא. וכן דינה פוטאפובסקאיא — זמרת אופירה במוסקבה, ששרה גם ביידיש ובעברית — מד״ק היא; ביקרה ושרה בישראל.

בכרטסת חוקר המוסיקה היהודית, מ. ש. גשורי, כמה כרטיסים י״ביים. בידי חוקר תולדות הרבנים והקהילות ברוסיה־ליטא, מ. צינוביץ, כ־300 כרטיסים י״ביים.

13. בתרכ״א מוצאים את עדת י״ב בין מברכי ר׳ משה מונטפיורי (בעברית). ראה: „נוה תהילה: לכבוד ר׳ משה מונטפיורי״, יוסף כהן־צדק, לבוב. האודה־האדריססה — חוברה בידי ר׳ אברהם־דב דובזעוויץ איש י״ב.

14. בועידה הציונית במינסק (1902) השתתפו מגליל י״ב 20 צירים ו־10 אורחים, מהם מי״ב גופא: המהנדס מ. ברוק, ש. דובין (מורה), אורלוב (מורה), ס. שפירא (סוכן) — לפי חוזרו של אוסישקין מ־3.9.02. (אחרי הועידה), שמצאתי באוסף אוסישקין (מס׳ 21/383) שבארכיון הציוני בירושלים.

15. ישראל ריטוב בספרו „פרקים בתולדות צ״צ־צ״ס״, מתעכב על פעילות מפלגה זו בי״ב (שם עמ׳ 22 בהערה).

16. מצבת אליהו אורשנסקי הוקמה לפי תכנית הפסל הגדול מרדכי (מארק) אנטוקולסקי. ו. סטאסוב כתב ב־1878 מאמר על כך, שנכנס לכתביו.

НАА, [Н. А. Кузнецова, 1968, М., i.]

16א. אורשנסקי כתב בחריפות נגד החסידות — עד לידי כך, שבפירסומים הייבסקיים־האתיאיסטיים של ה„מלומד״ משה בלנקי וה„פרופיסור שכנוביץ עמי־הארץ, מובאים דבריו באריכות...

17. על „החדר המתוקן״ בי״ב (שבו לימד בשעתו ח. א. זוטא) נכתב בקובץ „ברקאי״, ברוקלין תש״ו.

18. בתרנ״ו (ב׳ בשבט) נפטר (בן 56) בי״ב הסופר המשכיל יעקב־שלמה אולשבנגר (אולשבנגי). ראה עליו ערכו ב„ספר הזכרון״ לסוקולוב וב„לכסיקון הספרות העברית״ לקרסל. היה חותם: ישביא״ל.

19. ב־1920—1921 יצא בי״ב „דער קאמוניסט״, כמקום ההוצאה רשום: קאטערינעסלאוו [? — צ.ה.] קדם לו „קעמפער״ (1917), יעקאטערינאסלאוו. ראה: דער אב. קאהן פאנד, ניו־יארק, 1965: מס׳ 1394 בעמ׳

47 ומס׳ 1445 בעמ׳ 49. ובמפתח מס׳ 64 בעמ׳ 54 (ובמס׳ 56. בין מס׳ 137—138 רמיזה: קאטערינעסלאו).

20. ב־1959 היו בפלך ד־ק 72,430 יהודים. פלך ד־ק הוא אחד מ־17 הפלכים שבהם 30,000—150,000 יהודים. הוא עומד במקום הרביעי לאחר הפלכים של קיוב, אודיסה, חארקוב (פלך — לפני המהפכה: גוברנייה, כעת: אובלוסט). נחמן ליסט, היהודים הסובייטים כקר־בנות הרוסיפיקציה ונושאיה; המולד, 188/187, אייר־סיון תשכ״ד, עמ׳ 21, טור ב׳.

21. כל שלוש בנותיו של פייבל פאליי עלו ונפטרו בארץ־ישראל: תחילה אסתר אוסישקין (בפורים דמוק־פין, תשי״ב, בת 81) בירושלים; אח״כ זינה ברוק בת״א (ראה: „הארץ״, 28.8.58); (בשנת תשכ״ז) רוזה יעקב־סון בת״א (אשתו של ד״ר אביגדור יעקבסון העסקן, הציוני, שנתגרשה ממנו, ברם שמרה על שם משפחתו; עלתה לאחר גמר לימודי־הטבע באוניברסיטה בשווייץ ובת״א עבדה כעובדת מדעית בתחנה הנסיונית [שמרה קשרי ידידות מצעירותה עם אמי ע״ה בי־ב ועזרה, בטרחה ובממון, להעלותני משם].

22. חורשה לזכר 55,000 קדושי קהילות י־ב ניטעה ביער הקדושים של קק״ל ע״י שרידי הקהילה במדינת ישראל (לפי יזמתי), מס׳ התעודה 4198, ט׳ שבט תשכ״ט, בחתימת יעקב צור.

מקצת עיונים בתקופה היקאטרינוסלאבית של בורוכוב (יולי 1900—יוני 1902). ד״ר מתתיהו מינץ (אוניברסיטת ת״א), בדרך — כתבים לחקר תנועת הפוע־לים היהודית, ניסן תש״ל.

19 עמ׳ ,64 הערות, ביבליוגרפיה.

[נזכר ספר שיצא ברוסית בי־ב ב־1923: מ. א. רובאץ׳, תולדות ס.־ד. בי־ב, 1889—1903.]

מינץ מצטט את בורוכוב: פוע״צ בכלל נוסדו בי־ב, על ידו ועל ידי שמעון דובין בנוב. 1900. גם ההגנה העצמית המזויינת חודשה (אחרי שנות ה־80) בי־ב, ע״י פועלי־ציון, ב„פוגרום הקטן״ בפסח 1901. בכלל, המחקר גדוש פרטים על י־ב הבלתי ידועים.

26. מארק שכטר תירגם מיידיש מ־7 משוררים במיוחד ועוד.

(פירסומים רוסיים בברה״מ על היהודים, מס׳: 664, 702, 704, 842, 849, 852, 875, 976, 1076 ובמפתח).

27. ארנבורג ב„מערדער פון פעלקער״ מביא בסך־הכל 10 מקרים של הצלת 24 יהודים ע״י גויים. במאמר אחר הוא מציין הצלת 30 יהודים (7 משפחות)

[С. Шварц, Антисемитизм в С.С.С.Р., 136-7]

היו ידיעות שגויים רוסים נהרגו ע״י הנאצים בעד הצלת יהודים ומחאתם על הריגתם. שווארץ חושב זאת כמיתוס.

28. אלתר קציזנה (1885—1941) נולד בוילנה. שהה בי־ב. הפך לאחד מראשי המדברים בנוף הספרותי ביידיש בוורשה.

29. ד״ר אסתר קורולצ׳וק. נולדה ב־1890 בי־ב ושם גדלה. אביה הרופא היה ציוני פעיל, נרשם בשעתו בס־פר הזהב של קק״ל [מצאתי את הרישום ושלחתי לה העתק התעודה כ„חומר מדעי״...] עוסקת בלנינגראד, עד הזמן האחרון, בתולדות תנועת הפועלים ברוסיה (כ־50 מחקרים). כתבה רומן־תעודתי „גריגורי צ׳ודנוב־סקי״ (ברוסית), שהכירתו באופן אישי עוד בי־ב ואהבה אותו. (לפני כן יצא רומן של זאבארא עליו שתורגם מכת״י ביידיש קטעים ממנו פורסמו במקורו ב„ס.ה.״ בשם „פאשעטע מאמע״]. Обыкновенная мама.

לפי דבריה (מכתבה אלי מ־19.I×.69) קיים ע״ש ג.ד. בית־חולים בלנינגראד ורחוב בד־ק (במקום: פוליצייס־קאיא).

30. עוד על חיי הדת בד־ק:

בשנות ה־30 — 2 רבנים.

בראשית שנות ה־30 — 2 בתי־כנסת.

בסוף שנות ה־30 — מקווה חשאית.

1930־32—40 תלמידים בישיבה חב״דית, מובחרים שידעו ללמוד דף גמרא בפני עצמם. הר״מים: הרב דוב קורניצר הי״ד — למדן מופלג, ור׳ מרדכי־צבי חרטונוב. הישיבה החליפה מדי פעם ביכ״נ על דעת הגבאים והשמשים. לכיסוי ההוצאות דאג בעיקר השו״ב רגולין ז״ל, שנאסר ומת בכלא הי״ד. התלמידים נאלצו לעזוב ד־ק.

(א.א. גרשוני, יהודים ויהדות בברה״מ, תש״ל. העמ׳ 77, 87, 97, 106, 135).

30* ס. ארטענברג (איניקייט, 27.6.46) קובע מספר היהודים בד־ק עם השואה: 150,000. הוא מספר, כי הצבא האדום מצא 10־15 יהודים (ויש ממעטים מספר זה עוד יותר), ובתוכם יעווא (חווה) צ׳ברניצקאיא — ראה „סאוועטיש היימלאנד״ 1966 (10) ומכתבי שם (1967), כשבידי מכתבו אלי של המשורר האוקראיני איוואן חומנקו המנוח, שאמו אגרפנה פדוריבנא, שנפתח לה תיק חסידת אומות העולם ב„יד ושם״, הצילה אותה.

30** עוד על האוכלוסיה היהודית בד־ק:

בסוף שנות ה־30 היתה אחת מחמש הערים הגדולות בעלות אוכלוסיה יהודית גדולה (בס״ה 1,300,000): מוס־קבה, לנינגראד, קיוב, חארקוב, ד־ק (גרשוני, ע׳ 51). לפני המלחמה — 100.000 יהודים.
ביולי 1946 50.000 (?).

31. עוד על מספרי שואת יהודי ד־ק:

מולוטוב, בפנייתו לכל הממשלות, שהיו איתן יחסים דיפלומטיים לברה״מ באותם הימים, ב־6.1.42, הודיע על השמדת 10,500 (?) יהודים בד־ק, בקיוב — 52,000 אוקראינים, רוסים, יהודים (?). הקטנה מכוונת, „בלי קשר ללאום״!

31* ב„יד ושם״, ניסן תשכ״א (17), לוח הזמנים של מאורעות השואה, (עמ׳ 4, טור א׳) 12־13 אוקטובר 1941, היינו: הושענה רבה ושמיני־עצרת [טבח ד־ק].

32. עוד על ר׳ לוי״ש: היה לו כתב־רבנות ביפו — כך כותבת הרבנית חנה שניאורסון (ע״ה) ב„זכרונות״יה, בספרה על החרמות שנעשו בביתם בד־ק.

עליו — ראה א.א. גרשוני (בספרו מתש״ל), עמ׳ 80, 111־112.

הרב אברהם־דוד לאוואוט (זקנה של הרבנית חנה ש. ושל אמו של א. [ד.] שלונסקי, שעל שמו נקרא) כתב (ונדפסו), מלבד „בית אהרן והוספות״: „קב־נקי״, הלכות גיטין (תרכ״ה, תרע״ד, תרע״ז) [ובתוכו: ס׳ „השלמת הסדרים״]; „נתיב החיים״ — ב„דרך החיים״ לר״י מלי־סא על שו״ע.

„ליקוטי לוי יצחק״ (הערות על „תניא״) מהגרלוי״ש זצ״ל, יצא בתש״ל בברוקלין וצולם מיד בכפר חב״ד. צורפה אליו סקירה עליו. נמצאים בידי „זכרונות הרב־נית חנה שניאורסון״ ביידיש, צילום מכתב־מכונה (כמאה דפים): פרשת מאסרו של הגרלוי״ש עד יציאת הרבנית

מברה״מ בדרכון פולני מזוייף. [והגיע הזמן לפרסום הדברים!] וכן נדפסו כעת „ליקוטי לו״י״ גם על ה„זוהר״ (בראשית—דברים), ועל הש״ס. אלו וכאלו הגיעו רק באחרונה לידי האדמו״ר שליט״א מבריה״מ. נכתבו בימי הגירוש(?).

32*. תוספות־אישים: עו״ד אוסקאר גרוזנברג (הידוע ביחוד ממשפט ביילים ועוד) היה יליד י־ב. וכן הצ׳לן הידוע פטוגורסקי.

(ראה מחקרי על י־ב בשב״ש ושם פרטים).

33. פרץ מארקיש שהה שנים בעיר. פירסם בה 6 קבצים (אבא פינקלשטיין ב״ס.ה.״ 12/1970. עמ׳ 177־178) משיריו. כתב בקובץ „טרעפ״, י־ב, 1921. ב„דאר אויס דאר איין״ (בעברית „דור הולך ודור בא״ בתירגום מייטוס) יש איזכורים על י־ב [העירני על כך א. ביק]. (וראה ב„על המשמר״, כ״ז בכסלו תשל״א, יהדות הד־ממה).

34. עוד על הצייר אבני מי־ב — ראה פרקו בספרו של אברהם ארסט „בתוך עמי, בתוך עירי״, ת״א, תש״ל; ובספר: בדבריהם של בקר ושלונסקי.

35. על בית־המשפט ביידיש בי־ב ראה: העבר, י״ח, ע׳ 137. [שם — במחוז י־ב ב־1925 — 719, 72 יהודים].

36. שניאור זלמן אהרונוב — ת״ח, מפרסם חידושי־תורה בקובץ, שיצא בוורשה (מתר״ס ואילך), מי־ב.

37. גיבורי ברה״מ מד־ק: לב גוטמן, ליאונרד ברזי־דבסקי ויורי דולז׳אנסקי — שנפלו בידי הנאצים — צילומיהם נמצאים ב„יד ושם״ (מכתבו של ד״ר י. קרמיש אלי מאדר ב׳ תש״ל).

38. חנה לוינה — סופרת ילדים סובטית מן הטובות. גרה בחארקוב. משתתפת ב„ס.ה.״, כותבת ביידיש ובאוק־ראינית. נולדה ב־1900 בי־ב.

39. י־ב נזכרת ב„העבר״ י״ז בעמ׳: 32, 42, 88, 108.

40. דוד רבינוביץ נולד בי־ב בפסח תרס״ה, בן 4 עלה. פעילותו בפ״ת (ראה תדהר, י״ח, עמ׳ 5347).

41. אוטוביוגרפיה, זלמן ארן, עם עובד, ת״א, 1971. בעמ׳ 53־55 מתאר ז. א. את תקופת לימודיו בישיבת י־ב של הרב פ. גלמן [אצלו בשיבוש: הלמן].

42. קשרי משפחת ר׳ חיים כהן ז״ל, הנדבן הידוע מפטרבורג [עסקי־נפט] לי־ב: הבן דוד עמד בראש סניף חברת הנפט בי־ב בשעתו; ב־1942 עלה. בתו רחל אטינגר גרה בי־ב ומשם עלתה עם משפחתה (העבר, י״ח).

בזכות קשרי־משפחה אלו — הוקם הסמינר דוקא בי־ב, מכספי עזבון רח״כ ז״ל.

43. כרוז על אנטישמיות מס. ד. בי־ב (לנין, איסקרא, 15 פבר׳ 1903).

44. מרדכי בן־הלל הכהן מקדיש כמה עמודים בספרו לי־ב (עולמי, ספר ג׳, עמ׳ 88־92).

ראה שם על מיכאל [צ״ל: מיכל?] מיידאנסקי [ביקר בא״י עם הרב שמואל מוהילבר], שמעון־יהודה סטאניס־לאבסקי, מ״מ אוסישקין, שמריהו פאליי וד״ר ש. לוין.

45. הרופא ד״ר אריה בן־גפן (גדרה) מי־ב, טוען שקיבל הצהרה אוהדת לציונות מטולסטוי והסכמה למדינה יהודית סוציאליסטית מלנין, לפני מלחה״ע א׳, ולשתיהן היה הד בעתונות היהודית והכללית ברוסיה ובגרמניה וכתב על כך ב„מעריב״ ועוד (ראה באבטו־ביבליאוגרפיה שלי).

ד״ר בן־גפן תרם תרומה ניכרת להוצאת הספר וכן מכספו הוקמה טבלת־זכרון לקדושי ד־ק במרתף השואה בהר־ציון.

46. ר׳ אליהו גדלין היה ר״מ בישיבת י־ב, לפי עדות הרב י״ז דיסקין ז״ל (במכתב אלי מי״ב במרחשון תשכ״ח). אלשבסקי, סוחר בת״א היה תלמיד הישיבה.

47. הפושקיניסטים מציינים י־ב, כמקום מפגשו של פושקין עם יהודים.

48. עוד על י.ש. אולשבאנג, ראה כעת: ש. בריינמן, ק״ס מ״ז.

49. עוד על התישבות בני י־ד בגולן ויסוד המושבה „אחווה״ שם — ד״ר יש. קלויזנר, האומה 34.

50. בן — י־ב הרב יעקב אלישביץ, שו״ב בד־ק ובמוסקבה שעלה. ראה מאמרי בתשל״א על המצב הדתי בברה״מ ועל הרב לוין (כמה אי־דיוקים): שערים, י״ב תשרי, המודיע כ״ט כסלו, הצופה י״ט טבת.

51. ר׳ מרדכל״ל (הסופר חיים טשמרינסקי) — בסוף חייו בי־ב, שבה מת (31.1.17) ספר־משליו ביידיש הופיע בי־ב ב־1919.

52. על הרופאה־החלוצה מי־ב ד״ר ציפורת־פאניה לבובה — ראה ערכה שכתבתיו. באנצ, תדהר ז״ל ויש לתקן שם: בקושטא היתה ב„מסילה חדשה״, בשכם־רופאה לערבים ולשומרונים, למדה ערבית, שמרה כשרות, שבת, בקומה־„מודה אני״, ובשכבה־„שמע״, נפטרה בג״ דחנוכה תשכ״ה ונקברה בנחלת־יצחק שע״י ת״א. נאמרו ונכתבו עליה הערכות, גם על ידי. רשימתי עליה, מכתבה אלי כעורך הספר וצילומה — לא נכנסו לספר.

53. בנוסח מצבתו של ישראל ארי׳ ליב שניאורסון בצפת, שנפטר י״ב אייר תשי״ב כלולים אחיו דובער הי״ד (ועל שניהם כתוב: „הלל״ח אי״ת נו״מ ובעל מדות״) ואביהם: „הרה״ג והרה״ת ומקובל רב פעלים לתורה ולמצות לרבים השיב מעון לוי־יצחק דור רביעי לכ״ק אדמו״ר הצמח צדק״...

הרבנית חנה ש. ע״ה־ראה ג. ברכיה (צ.ה.), דבר, כ״ד מרחשון תשכ״ד, ועוד. ד״ר ה. זיידמן, שערים, כ׳ תמוז, תשכ״ט, ב.צ. גולדברג, טאג(?)

מפתח השמות